

ШАРҚ ЮЛДУЗИ

Адабий-бадий, ижтимоий-сиёсий журнал

1931 йилдан чиқа бошлаган

ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ

Бобур Алимов — кенгаш раиси

Ўрозбой Абдурахмонов	Абдувахоб Нурматов
Акрамжон Адизов	Баҳамдулло Нурабуллаев
Эркин Воҳидов	Абдулла Орипов
Туробжон Жўраев	Тура Саидов
Наим Каримов	Сирожиддин Саййид
Рустам Мирзаев	Йўлдош Солижонов
Тура Мирзаев	Хайриддин Султонов
Икбол Мирзо	Рустам Қосимов
Минхожиддин Мирзо	

Бош муҳаррир — Улугбек Ҳамдам
Бош муҳаррир ўринбосари — Икром Отамурод
Масъул котиб — Зиёдбек Ўринов
Наср бўлими мудири — Асад Дилмурод

МУНДАРИЖА

ПУБЛИЦИСТИКА

Абдуқоҳхор Иброҳимов. Умримиз боқийдир, боқий! 3

ШЕЪРИЯТ

Маҳмуд Тоир. Иккиликлар. Туркум. 7
Икром Искандар. Қалбимизда давом этар
йил бўйи баҳор. Шеърлар. 15
Ҳалима Худойбердиева. Истак ўсса дарахтдай. Шеърлар. 48
Турсун Али. Кўнглим узра хазонрез фасли. Шеърлар. 52
Фахриёр. Қайноқ ранглар улашар ҳаёт. Шеърлар. 65
Ўктамой. Шафқ қулар кўзи қизариб. Шеърлар. 69
Лайло Шарипова. Нақшлар эртак айтади. Шеърлар. 92
Юсуф Худойкул. Юракларда уйғонар Ватан. Шеърлар. 95
Ойдиннисо. Сен. Туркум. 104
Болтабой Бекматов. Нигоҳингда муҳаббат
топдим. Туркумдан. 106

БУЛОҚ КЎЗ ОЧДИ

Муслим Мусаллам. Бу қирларда яшайди
тарих. Шеърлар. 118

ҲАЗАЛХОНЛИК

Анвар Юнусжон. Бу ҳаёт уммони ичра. Ҳазаллар. 124

БУ БЎСТОН САҲНИДА

Тароватга лим тўла фурсат. Мушоира. 142

НАСР

Абдумутал Абдуллаев. Ҳазрати Аттор.
Маърифий қисса. (Бошланиши). 18
Абдунаби Ҳамро. Олотнинг одамлари. Ҳикоя. 57
Исажон Султон. Озод. Роман.
(Охири. Бошланиши ўтган сонда). 127

ФАНТАСТИКА, САРГУЗАШТ, ДЕДЕКТИВ

Файзулла Салаев. Узро. Фантастик қисса. 72

ЖАРАЁН

Иброҳим Ғафуров. Ўзгараётган дунёда шеър сўзи. 98

РОМАН: КЕЧА, БУГУН, ЭРТАГА

Дилмурод Қуროнов. Роман ҳақида айрим мулоҳазалар. 108

МЕРОСИМИЗНИ ЎРГАНАМИЗ

Шаҳобиддин Нуриддин. Мулла Қўшоқ Мискин ва
унинг адабий мероси. 120

АДАБИЁТШУНОСЛИК

Бахтиёр Назаров. Йигирма ёшдаги шоирларимиз. 144
Нўмон Раҳимжонов. Адабиётшуносликнинг
янги босқичи. 159
Рухсора Тўлабоева. Болалар характери
на тасвирлашда қулгининг ўрни. 166

САНЪАТ

Зокиржон Орипов. Навоий наволари. 169

ЁДНОМА

Тоштемир Турдиев. Самимий сатрлар соҳиби. 172

ГУЛҚАЙЧИ

Турсунбой Адашбоев. Ажиб ҳангомалар. 175

ШАРҚ ЮЛДУЗИ

2011

5-сон

Муассис:

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР
ЮШМАСИ

* Муаллифлар фикри
таҳририят фикри деб қабул
қилинмасин.

Таҳририятга юборилган
материаллар муаллифларга
қайтарилмайди.

* Обунага монеталик
кўрсатилса,
Тошкент – 100000,
«Амир Темури» тор
кўчаси, 2. Республика
«Матбуот тарқатувчи»
акциядорлик
компаниясига мурожаат
қилинсин.
Обуна индекси — 911

Манзилимиз:

100127, Тошкент шаҳри,
«Ўзбекистон» кўчаси, 16-а уй.
Телефонлар:
227-00-81, 245-22-99
www.sharqyulduzi.uz
E-mail. sharqyulduzi1931@mail.ru

Босишга рухсат этилди
10.10.2011 йил.

Қоғоз бичими 70x108 1/16,
Офсет босма усулида тип.
№ 1-қоғозга босилди.

Босма тобоғи 11.
Шартли босма тобоғи 15,4.
Нашириёт ҳисоб тобоғи 17,2.
Адади 2450 нуска.
Буюртма № 199-11

Журнал Ўзбекистон Матбуот ва
ахборот агентлигида 0562-рақам
билан рўйхатга олинган.
«Ўқитувчи» НМИУ босмаҳонасида чоп
этилди.

Қорхона манзили:

Тошкент шаҳри, Юнусобод тумани,
Янгишаҳар кўчаси, 1-уй.

Журнал икки ойда бир марта чоп
этилади.

Саҳифаловчи ва дизайнер:
Ақбарали Мамасолиев
Мусахҳих:
Дилфуза Маҳмудова

Copyright © «Шарқ юлдузи»

Абдуқаҳҳор ИБРОҲИМОВ

УМРИМИЗ БОҶИЙДИР, БОҶИЙ!

Истиқлол йилларида халқимизнинг уюшқоқлик жиҳати бардавомлик касб этиб, миллатимизнинг жипслиги кучайди. Бу эса, халқимиз тафаккури даражаси юксалганини, тафаккур тарзи тўғри йўналиш олганини кўрсатувчи энг катта муваффақиятимиздир, десак бўлади. Бу ўринда, шу нарсани алоҳида қайд этиб ўтиш зарурки, Президентимиз томонидан ўртага қўйилган **келажаги буюк давлат қуриш шиори** халқимиз тафаккури тарзини тўғри йўналишга солиб юборди. Бу шиор бошқа **барча шиорларга етакчилик қилмоқда**.

Мамлакатимиз ўқув юртларида “Миллий истиқлол ғояси” фани ҳам ўқитилмоқда. Келажаги буюк давлат қуриш шиори билан миллий истиқлол ғояси мазмун-моҳияти жиҳатидан бир-бирига монанддир. Бири мақсад, иккинчиси эса ғоядир. Мақсад билан ғоя бир-бирига уйғун. Миллий мустақилликни қўлга киритишдан асл муддао ҳам келажаги буюк давлат қуриш эди-да! Эндиликда, ана шу мақсад янада аниқлашиб, реал тус олиб, амалга ошиб бормоқда. Бунда миллий истиқлол ғояси йўлимизни ёритиб, йўлбошчилик қилмоқда, тафаккурий асос ва омил бўлмоқда. **Буюк давлат қураётганимизга халқимиз комил ишонч ҳосил қилгани тафаккур тарзимиздаги биринчи ва бош қиррадир.**

Тафаккур тарзимиздаги иккинчи қирра шуки, **бутун мамлакат миқёсида ҳам, ҳар бир оила мисолида ҳам мустақил яшашга одатлана бошладик**. Мустақил давлатнинг фуқароси бўлишнинг афзалликлари кўп. Шу билан бирга, масъулияти ҳам бор, албатта. Бу масъулият мустақиллик инъом этган ижтимоий-сиёсий ҳурлик ва эркинликларга, моддий ва маънавий неъматларга жавобан Ватан, давлат ва халқ олдидаги бурчни сидқидилдан ўташ вазифасини зиммамизга юклайди. Ўқтин-ўқтин ўйга толаман, ўзимга-ўзим ҳисоб бераман: “Истиқлол менга нималар берди-ю, мен унга нима қайтардим? Олганим кўп эмасмикин?” Шундай саволни барча ақли расо фуқароларимиз ўз-ўзларига бериб кўрсалар қанийди, деган ўй хаёлимдан ўтади.

Учинчидан, мулкка, мулкдорликка ва, умуман, бойликка, бой-бадавлат бўлишликка муносабат ўзгарди. Бунинг мусбат ва манфий томонлари бор, албатта. Текисчилик, одмигина турмуш кечириш асосий турмуш тарзи сифатида зўр бериб улуғланган ва тарғиб-ташвиқ қилинган шўролар замонида бой одамга нисбатан эксплуататор сифатида ўғай кўз билан қараларди. Эндиликда, фуқаролари

бой-бадавлат мамлакатнинг ўзи ҳам қудратли бўлиши тан олинди, мулкдорлар синфини шакллантира бориш давлат шиорларидан бирига айланди. Бой-бадавлат бўлишлик, мол-мулк эгаси бўлишлик бошқа нарсас, молпарастлик яна бошқа нарсас. Пул топиб ақл топмаган, вақт ўтиши билан ўтмас матоҳга айланиб қоладиган бисот йиғувчилар ҳам, ортиқча маблағини банкларга қўйиб, фоизини олаётганлар ҳам, пойдевори мустаҳкам, асрларгача етиб борадиган гиштин иморат қураётганлар ҳам бор, ҳалолдан топиб, эзгу ишларга сарфлаш жамиятимизнинг моддий шиорларидан бўлиб қолди.

Тўртинчидан, билимга, билим олишга муносабат ўзгарди. Бунинг-да, ҳам мусбат, ҳам манфий томонлари бор. Ҳуқуқий, иқтисодий билимлар, чет тилларни ўрганиш бозори чаққон соҳалар бўлиб қолди. Математика, физика, кимё, маъданшунослик, кибернетика каби оғир карвон, самараси кейинроқ кўринадиган фундаментал билимларни ўрганишга бел боғлаётган ёшларимиз нисбатан озроқ. Фундаментал фан соҳалари бўйича аспирантларга ажратилган ўринлар тўлмай қолаётир. Гуманитар фанларда ҳам аҳвол бир хил юксак даражада эмас. Масалан, педагогика бўйича ўнлаб фан докторлигига диссертациялар ёқлангани ҳолда, психология орқада қолмоқда.

Бешинчидан, спортга бўлган муносабат тубдан ўзгарди. Миллий истиқлол шарофати билан ўзбек спорти ўзини ёрқин танита бошлади.

Истиқлол йилларида спорт равнақида давлат аҳамиятига молик иш, деб қаралмоқда. Ўзбек курашини дунё тан олди, айни пайтда, курашимиз халқимизни жаҳонга танитди. Ёки бўлмаса истиқлол йилларида Сидней ва Афинада ўтган олимпиада мусобақаларида ўзбек спортчилари фаол қатнашиб, бир неча олтин, кумуш ва бронза медалларни қўлга киритишди ва ҳоказо.

Олтинчидан, аёлларга муносабат ҳам ўзгарди. Оилада ҳам, жамиятда ҳам аёл кишининг фаоллиги нисбатан кучайди. Тирикчилик ўтказиш бобида эр-хотин бир сафда бўлиб қолди. Бозор иқтисодиёти ҳаммани ҳаракатга келтириб қўйди, ўриндошлик бўйича бир неча жойда ишловчилар кўпайди. Ишламасанг — тишламайсан, деган халқ мақоли тўғри экан деб топилмоқда. Бироқ, оиланинг моддий таъминотини буткул аёли зиммасига юклаб қўяётган айрим замондошларимиз ҳам йўқ эмас. Маълумки, эркак киши оиланинг соҳиби ҳисобланади. Бу деган сўз, оиланинг моддий таъминланишида эркак кишининг улуши кам бўлмаслиги керак. Акс ҳолда, соҳиблик мавқеига путур етади.

Еттинчидан, ҳунарманднинг жамиятдаги обрўйи ошди, қадри тикланмоқда. Натижада, бирор ҳунар эгаси бўлишга интилувчи ёшлар сафи кенгайиб, ҳунармандчиликнинг унутилаёзган турлари ҳам равнақ топа бошлади. Бу ҳол, айниқса, аҳолини иш билан мунтазам таъминлаб боришда, касаначиликни кенг ёйишда қўл келмоқда. Маълумки, мамлакатимиз аҳолиси йилига ўртача ҳисобда табиий ўсиш орқали ярим миллион кишига кўпаймоқда. Ҳунармандчиликда асосан ота-бобо касбини тутиш қадимий анъаналаримиздандир.

Саккизинчидан, йирик-йирик тадбирлар нафақат пойтахтимизда, балки вилоят марказларида, ҳаттоки, туманларда ҳам ўтказилмоқда. Бу эса, бутун мамлакатимизнинг, барча халқимизнинг бирдек ривож топишига омил бўлмоқда. Масалан, "Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигининг йиғирма йиллигини нишонлашга тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш тўғрисида"ги қарорнинг 3-модда бешинчи қисмида кўрсатиб ўтилган ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасалари ўқувчилари ўртасидаги "Баркамол авлод" спорт ўйинлари Термиз шаҳрида ўтказилди. Бу ўйинлар ўтказилиши арафасида ҳурматли Юртбошимиз Термизда бўлиб, бўлажак мусобақаларга қандай тайёргарлик кўрилаётганини шахсан кўздан кечириб, тегишли маслаҳат берди. Натижада, Термиздаги спорт ўйинлари юксак савияда ўтди. Тадбирларнинг турли жойларда ўтказилаётгани халқимиз тафаккуридаги фуқаролик масъулияти туйғусини бойитмоқда.

Халқимиз тафаккур тарзидаги юқорида қайд этилган қирраларни кўрсатишдан мақсадимиз шуки, биз – адиблар ўз асарларимизда буларни ёритиб боришимиз керак. Чунки, бу ишни киши руҳининг муҳандислари бўлмиш ёзувчилардан бошқа ҳеч ким ўринлатиб адо этолмайди. Бадиий адабиёт етакчи санъат тури, у барча санъат турларини етаклайди. Масалан, драматургия театр санъатини етаклаши, яъни, томошабинга эргашмай, уни етаклаши зарур. Афсуски, ҳозир гоҳида бунинг аксини кўрамыз. Кўрсатилаётган спектаклларнинг аксарияти оила, оилавий муносабатлар ҳақидадир. Конфликти ноанъанавий услубда қурилган, турмушда пайдо бўлаётган янги, зарур ғоя ва мақсадларга эга замондошларимиз ҳақидаги асарлар балки драматургларимиз бисотида бордир, лекин саҳналарда кўринмайди.

Шундай бир пайтда, ҳурматли Юртбошимиз биз ижодкорларга катта эҳтиром кўрсатди. Бухоро шаҳрида бунёд этилган вилоят мусиқали драма театрининг янги биносига ташриф чоғида ижодкорлар билан учрашувда театрларда замонавий қаҳрамон образини яратиш бўйича сўзлаган нутқида, жумладан, бундай деди: “Театр – тарбия маскани. Ёшларимизни турли мафкуравий таҳдидлар ва ғараз ниётли кучлар таъсирларидан асраб-авайлашига устувор аҳамият қаратмоқдамиз. Ёшларни тўғри йўлга бошлашда панд-насихат билан кифояланиб бўлмайди. Эзгуликни, юртпарварликни, инсоний фазилатларни камол топтиришга хизмат қиладиган амалий ишлар қилиш керак. Ана шундай амалий тарбия омилларидан бири театрдыр. Театр давр билан ҳамнафас яшаётган, ҳаёт синовларида тобланган фидойи инсонлар ҳақида ҳикоя қилувчи асарларни саҳнага олиб чиқиши зарур. Фарзандларимизнинг маънавий дунёсини мустаҳкамлайдиган, келажакка ишончини оширадиган, ориятини кучайтирадиган замонавий қаҳрамонлар образини яратиш зарур”.

Булар чинакам дастуруламал сўзлар. Улар биз ижодкорларни изланишга, даядил бўлишга қорлайди.

Шу ўринда, концепция хусусида ҳам сўз юритишни лозим топдик. Ўзбек модели деб аталган, муҳтарам Юртбошимиз кашф қилган, тараққиётнинг ўзбек йўли самаралари бутун жаҳонда эътироф этилди. Худди шу каби Президент Ислон Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2010 йил 12 ноябрдаги қўшма мажлисидаги “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” мавзuidaги маърузаси бутун дунё бўйича акс-садо бермоқда. Бу маъруза кўпгина тилларга, шу жумладан, энг йирик тилларга таржима қилинди, унга бағишланган минтақавий ва халқаро конференциялар, семинарлар, давра суҳбатлари ўтказилмоқда.

Эътиборли томони шундаки, мамлакатимизда ўтаётган бундай тадбирлар Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигининг йигирма йиллигини нишонлашга тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш тўғрисида”ги қарори ижроси билан боғлаб амалга оширилмоқда. Зотан, муҳтарам Юртбошимиз Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигини нишонланиши ҳақида илк бор Олий Мажлиснинг қўшма мажлисида сўз юритиб, жумладан, бундай деган эди: “Ватанимиз мустақиллигининг 20 йиллиги нишонландиган янги 2011 йил оstonасида турибмиз. Тарихимизга кириб келаётган бу буюк марра муносабати билан ўтган давр мобайнида, ҳаётимиз сифати, мамлакатимиз қиёфаси қандай ўзгариб бораётгани, қандай ютуқ ва натижаларга эришганимиз, ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига асосланган очиқ демократик давлат ва фуқаролик жамиятини барпо этиш йўлида қандай суръатлар билан ривожланиб бораётганимизни баҳолаш эҳтиёжи туғилмоқда”.

Бу борада, дастлаб иқтисодий ютуқларни тилга олайлик. Маърузада айтилганидек, қарийб йигирма йиллик мустақил тараққиётимиз мобайнида, Ўзбекистонда ялпи ички маҳсулотнинг ўсиши уч ярим баробарни, аҳоли жон бошига ҳисоблаганда

икки ярим баробарни, аҳолининг реал даромадлари 3,8 баробарни ташкил этган. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш учун йўналтирилган давлат харажатлари беш баробар кўпайган. Иқтисодий юксалиш натижасида, турмуш даражаси сезиларли равишда яхшиланган – оналар ўлими 2 баробар, болалар ўлими 3 баробар камайган, одамларнинг ўртача умр кўриши 67 ёшдан 73 (!) ёшга, жумладан, аёлларнинг ўртача умр кўриши 75 (!) ёшга етган.

Бизнингча, истиқлол туфайли муҳтарам Юртбошимиз раҳнамолигида эришган энг улкан ютуғимиз ўлимларнинг камайиши ва умрларнинг узайишидир. Бундоқ чуқур ва атрофлича ўйлаб кўрсак, инсон умридан ортиқ бойлик йўқдир. Бу бахт-саодат, демак! Ана шу бахт-саодат туфайли ҳам диёримизда бағри бутунлик барқарордир.

Бағри бутунлик нима ўзи? Бағри бутунлик фарзандлардан тортиб, неварачевара кўриш ёшигача яшаш – узоқ умр кўриб, пири бадавлат бобо ва бувилар бўлиш, қуйидан қараганда эса бобо, буви, ота-она, амаки, амма, тоға, хола, ака, ука, опа, сингил каби қариндошлар даврасида яшаш – бағри бутунликдир. Узоқ ва соғлом умр кўрмай туриб, бунга эришиб бўлмайди. Йигирма йиллиги нишонланган мустақиллигимиз шарофатидандир бу!

Мамлакатимиз аҳолиси 2005 йилда 26 миллион 21 минг 300 киши бўлган эди. Муҳтарам Юртбошимиз шу йилги Хотира ва қадрлаш куни мухбирлар билан бўлган мулоқотда маълум қилишларича, мамлакатимиз аҳолисининг сони 28,5 миллионга етибди!

Демак, умримиз боқийдир, боқий!

Маълумки, 2008-2010 йилларда дунёнинг аксарият мамлакатларида иқтисодий ўсиш суръатлари сезиларли равишда тушиб кетди, ишлаб чиқариш сусайди. Бизнинг юртимизда эса ялпи ички маҳсулот 2008 йилда 9 фоиз, 2009 йилда 8,1 фоиз, 2010 йилда 8,5 фоиз кўпайди, бу йил эса 8,3 фоиз ўсиш кутилмоқда. Жорий йилда эришилаётган натижалар ҳам бу режага эришилишидан далолат бермоқда.

Ижтимоий ва иқтисодий соҳаларда қўлга киритган ютуқларимиз жаҳондаги кўпчилик тараққий этган ва ривожланиш йўлига кирган мамлакатларда катта қизиқиш уйғотмоқда. Президентимизнинг "Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси" иқтисодчи, сиёсатчи, жамиятшунос, социалог каби гуманитар фанлар намояндалари томонидан ўрганилмоқда, тегишли хулосалар чиқарилмоқда – **тараққиётнинг ўзбекча йўли намуна бўлмоқда.**

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 83-моддасига мувофиқ Президентимиз қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига эга. Шу конституциявий нормадан келиб чиқиб, Юртбошимиз ўз маърузасида мамлакатимизнинг сиёсий, ҳуқуқий, ижтимоий-иқтисодий, гуманитар ҳаётига оид энг муҳим устувор йўналишлар бўйича амалий таклиф ва ғояларни илгари сурди. Устувор йўналишлар олтига бўлиб, улар қуйидагилардан иборат: биринчи устувор йўналиш – "Давлат ҳокимияти ва бошқарувини демократлаш"; иккинчи устувор йўналиш – "Суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ қилиш"; учинчи устувор йўналиш – "Ахборот соҳасини ислоҳ қилиш, ахборот ва сўз эркинлигини таъминлаш"; тўртинчи устувор йўналиш – "Ўзбекистонда сайлов ҳуқуқи эркинлигини таъминлаш ва сайлов қонунчилигини ривожлантириш"; бешинчи устувор йўналиш – "Фуқаролик жамияти институтларини шакллантириш ва ривожлантириш"; олтинчи устувор йўналиш – "Демократик бозор ислохотларини ва иқтисодиётни либераллаштиришни янада чуқурлаштириш"дир. Бу устувор йўналишларни алоҳида тилга олишдан мақсадимиз биринчидан, концепциянинг кўлами нақадар кенг ва чуқур эканини таъкидлаб кўрсатиш бўлса, иккинчидан, бу олти устувор йўналишлар инсон омилига, ҳалқимиз бахт-саодатига қаратилганлигидир; бу устувор йўналишлар бош шiorимиз бўлмиш келажаги буюк давлат қуриш шiorи аллақачон **шiorлиқдан воқеликка** айлана бошланга-

нини тасдиқлайди. Мен бу воқеликни ярим асрдан ортиқ умрини шўропар даврида ўтказган, йигирма йиллик ҳаёти истиқлол даврида кечаётган бир ёзувчи ва фуқаро сифатида халқимизнинг сийрати ва сувратида юз берган ижобий ўзгаришларда ҳам кўраман: бугунги замондошларимиз бундан ўн йил аввалги замондошлардан билими, одоб-ахлоқи, кийиниши билан, юриш-туриши билан, жамоат ишларида фаоллиги билан, гўзал ҳулқи билан, етук мутахассис ва фуқаро бўлаётгани билан фарқланади, албатта. Буюк давлатнинг фуқаролари ҳам ҳар томонлама етук бўлмоғи зарур.

Мухтарам Юртбошимизнинг барча чиқишлари ва маърузаларида, қарор, фармонларида, мақола, рисола ва китобларида халқимизга меҳрибонлик ҳисси жўшиб туради. Шунинг учун истиқлол шарофати билан рўшноликка чиққан халқимиз ўз раҳнамоси атрофида мустаҳкам уюшиб, фидокорона меҳнат қилиб, кўнгли тоғдай юксалган ҳолда мустақиллигимизнинг йигирма йиллигини зўр шоду хуррамлик билан кутиб олди. Зеро, буюк тарихий сана – 1 сентябрь халқимизнинг ижтимоий-сиёсий, маънавий ҳаётида бекиёс ўрин тутадиган, ҳар йили энг улуғ, энг азиз байрам сифатида катта шоду хуррамлик билан нишонланадиган қутлуғ айёмдир. Бу йил у алоҳида сана бўлди. Ватанимиз ва халқимизнинг руҳи йигирма йил асносида янаям баланд кўтарилди.

*Илмнинг томир отиши азобли,
аммо ҳосили ширин.*

Аристотел

*Нодонлик хатар. Аммо масъулиятсиз билим
ундан ҳам хавфлироқ.*

Брус Кларк

Шеърят

Маҳмуд ТОИР,
Ўзбекистон халқ шоири

Иккиликлар

Туркум

*Ҳаваснинг юзлари ёруғ ҳамиша,
Ҳасаднинг юзлари ёрилган шиша.*

* * *

*Кўнглим кўчасига кирмоқчи эдим,
Кўнглимнинг ўзидан тарсаки едим.*

* * *

*Енгилтак одамлар чангдан ҳам енгил,
Одамсан, энг аввал, нафсингни енгил.*

* * *

*Мен кўнглимнинг кўзига боқдим,
Оташида жонимни ёқдим.*

* * *

*Сувдек сероб бўлгин, дейдилар, онам,
Бобо ўғлин гамин ейдилар онам.*

* * *

*Элнинг бевақт кетган қанча марди бор,
Танбур ноласининг шунча дарди бор.*

* * *

*Пиёла тагида совиб қолган чой,
Ерга сепилишин билар, ҳойнаҳой.*

* * *

*Дилингни ўртаса гуноҳинг ҳар он,
Демак, вужудингда уйғоқдир иймон.*

* * *

*Оқиллар руҳини шод этган одам,
Чироқсиз юргайдир қаро тунда ҳам.*

* * *

*Юлдуз билан юзлашсанг, бедор бўлгин,
Булбул билан бўзлашсанг, хумор бўлгин.*

* * *

*Ногоҳ оёгингга кирган ул тикан,
Билки, ўзинг эккан ёмонлик экан.*

* * *

*Гуноҳ – гуноҳкорнинг қўлин тутмакдир,
Савоб – ҳожатманднинг йўлин тутмакдир.*

* * *

*Ўйлаб айтсанг, ҳар сўзнинг ўз нури бор,
Ўйлаб айтганларнинг элда жўри бор.*

* * *

*Кўзгу билан кўришсанг гар, юзинг сўзлар,
Дилинг билан тиллашсанг гар, кўзинг сўзлар.*

* * *

*Ошиқликни даъво қилишдан олдин,
Мажнуннинг ҳолига бир назар солгин.*

* * *

*Кўзинг кўзгусини қоплабди парда,
Сен эса, қуёшга қиласан зарда.*

* * *

*Омад кўкдан тушмас, у ҳам феълингдан,
Қўлингдан бермасанг, бергин йўлингдан.*

* * *

*Қадрни мисқоллаб топасан, аён,
Ботмонлаб йўқотиш жуда ҳам осон.*

* * *

Овоза қилинмай қилинган савоб,
Маҳшарда бошингга тушгувчи офтоб.

* * *

Қўшиқ тинглаб кўкка учгайсан,
Қўшиқ тинглаб кўкдан тушгайсан.

* * *

Йўл юрсанг ҳам мўл юрдим, дема,
Эшитмасин у чўбин кема.

* * *

Ўтган кун – умрдан узилган томчи,
Қўлингдан келса гар бир ушлаб қол-чи.

* * *

Кўксингни тоғ қилган эътибор бўлур,
Эътиборсиз қолсанг дунё тор бўлур.

* * *

Умидли дунёнинг умиди гўзал,
Умидли одамнинг, бил, диди гўзал.

* * *

Осмон узоқлигин билиб ҳаммаси,
Ерни тепкилайди билсам чамаси.

* * *

Соатни орқага суриб бўлмайди,
Қалб кўзи кўр бўлса, кириб бўлмайди.

* * *

Сен ойнинг ортидан оввора юрма,
Қўлинг етмас жойда бечора юрма.

* * *

Дил-дилга кўприк ташлаши мумкин,
Дил тошнинг кўзини ёшлаши мумкин.

* * *

Гар кўзинг очиқдир, аввал, нур кўргин,
Тилинг тишласанг ҳам дилинг ҳур кўргин.

* * *

*Ким сийлаб айтади, ким тиглаб айтар,
Гар қандоқ айтилса, бил, шундоқ қайтар.*

* * *

*Сўздаги саломнинг садоси бордир,
Кўздаги саломнинг шифоси бордир.*

* * *

*Тонгдан тилаганинг оппоқ нур бўлсин,
Шабнамлар кафтингда мисли дур бўлсин.*

* * *

*Чумчуқлар пириллаб учгани-учган,
Мусича ҳаловат сувини ичган.*

* * *

*Тунда гар кўнгилнинг бедорлиги бор,
Жисмингдаги жоннинг ҳушёрлиги бор.*

* * *

*Меҳрнинг малҳами ҳар жойда олий,
Меҳринг чашмасидан жом тут, эй соқий.*

* * *

*Хаёл уммонининг чеки йўқ сира,
Қани хаёл сурсанг бахтдек бокира.*

* * *

*Кўзинг гулханида куйгим келганди,
Сени гулхан бўлиб суйгим келганди.*

* * *

*Кўнгил кўчасига кириб чиқдинг кўп,
Лек, кўнгил кўзига солиб чиқма чўп.*

* * *

*Оқил одамларни эли ҳуш кўргай,
Чунки, бошларида Ҳумо қуш кўргай.*

* * *

*Бойчечак юз очса қишни қаритар,
Қишдан қолган дардларни ҳам аритар.*

* * *

*Гар иймон дилингда сўнмас чироқдир,
Билгинки, гумон ҳам сендан йироқдир.*

* * *

*Кимда-ким дардини овоза қилур,
Шамолнинг шаклига андоза қилур.*

* * *

*Тароқ соч кўрмаса қақшаб ётаркан,
Ҳар тиги тиконга ўхшаб ётаркан.*

* * *

*Қушни қаритгувчи қафас бўлади,
Қаритгувчилар шум нафас бўлади.*

* * *

*Орзу сени осмонга бошлар,
Армон ердан отади тошлар.*

* * *

*Яхшига ярашган ҳар битта қилиқ,
Ёмонга доим бўларкан ортиқ.*

* * *

*Бахтнинг этагини бахтсизлик тутган,
Бахтидан айрилур уни унутган.*

* * *

*Найнинг наволари кўнгил малҳами,
Чунки, асил машшоқ кўнгил одами.*

* * *

*Тиканлар тигидан толган атиргул,
Шу тигдан паноҳ ҳам олган атиргул.*

* * *

*Богларга ярашса қумрилар нози,
Тогларга ярашар бургут парвози.*

* * *

*Умид гулшанида – умид чечаги,
Совуқ сингунчадир қишнинг эртаги.*

* * *

Дилим – дарё, тўғонинг бекор,
Гирдобига бўлма гирифтор.

* * *

Кўзин очгин келса ҳикмат булогин,
Ўзинг излаб боргин машаққат тогин.

* * *

Агарчи, мардларнинг марди эмассан,
Дунё тегирмонин гарди эмассан.

* * *

Қайтиб кўрай десанг, дўстинг дийдорин,
Остонанга келса тинглагин зорин.

* * *

Осмон узоқ, демак, ерда турибсан,
Осмон меҳри билан яшаб юрибсан.

* * *

Сознинг садосида самовий ишқ бор,
Ҳар ошиқ кўнглида оҳ бор, қўшиқ бор.

* * *

Олам гўзаллиги гулнинг рангида,
Тилнинг гўзаллиги дилнинг рангида.

* * *

Меҳрим меҳварида онамни кўрдим,
Кўзим гавҳарида боламни кўрдим.

* * *

Савол бер, тагида савоби бўлсин,
Дилга ҳикмат солар жавоби бўлсин.

* * *

Ишонч – кўксингдаги қудратнинг тоғи,
Қўлингдан тушмасин унинг чироғи.

* * *

Гумон – жон чимчилар алдамчи алам,
Аксар юзи шувут гумондор одам.

* * *

*Кўксингда ўчмаса ишқ алангаси,
Демакки, сен бахтнинг олтин тангаси.*

* * *

*Кўнгил дарахтининг шонаси китоб,
Ҳар ақл дурунинг донаси китоб.*

* * *

*Меҳр бу, аслида, кўнгил чашмаси,
Чашмани яратар ёр карашмаси.*

* * *

*Муҳаббат икки дилнинг бир торидир,
Муҳаббат икки дилнинг бир ёридир.*

* * *

*Оқил ўз ақлини чироқ, деб, билар,
Жоҳил ўз чирогин димоғ, деб, билар.*

* * *

*Новвот ширинман, деб, нонга керилди,
Лек, дастурхон тўри нонга берилди.*

* * *

*Қор устида қишнинг қафаси,
Қор остида баҳор нафаси.*

* * *

*Болалик боғида хазон кўрмайсан,
Одамнинг қадрини арзон кўрмайсан.*

* * *

*Юксакка зиналар билан чиқилгай,
Ким айтар гиналар билан чиқилгай?*

* * *

*Кўнгил қошонаси дўст билан обод,
Вале, ёмон бўлса дўст билан барбод.*

* * *

*Деманг, қайдан Маҳмуднинг байти,
Шеър – кўнглимнинг гулаган пайти.*

Шеърят

Икром ИСКАНДАР

Қалбимизда давом этаф йил бўйи баҳор

Қутлуғ бўлсин

Юртим, бу кун тароватинг ўзгачадир,
Бахт-иқболинг, саодатинг ўзгачадир.
Мусаффо нур ёгилгайдир жамолингдан,
Ишонч, гурур ёгилгайдир камолингдан.
Йигирмага кирган каби гўё олам,
Йигирмага киргандайман гўё мен ҳам.
Юрагимда ажиб туйғу, ажиб ҳислар,
Бутун борлиқ йигирмада, қандай кўркам.
Қутлуғ бўлсин, қутлуғ ёшинг, истиқлолим,
Порлаб турсин бахт қуёшинг, истиқлолим!

Кўнгишларни равшан этган тонг асли бу,
Дилга сурур берган баҳор, гул фасли бу.
Аждодларнинг ушалган дил армони бу,
Авлодларнинг бахти кулган замони бу.
Йигитликнинг кучга тўлган шижоати,
Бўйга етган гўзалликнинг таровати.
Шижоатинг, тароватинг мангуликдир,
Бахт-иқболинг, саодатинг мангуликдир.
Сен буюгим, муқаддасим, жоним Ватан,
Ҳам гурурим, орим менинг, шоним Ватан!

Халқона

Тогларнинг қори гўзал,
боғнинг баҳори гўзал.
Ишқ ичра ҳар йигитга
ўз севган ёри гўзал.
Ҳар кимники ўзига
ой кўринар кўзига.
Сулув ким – суйган сулув,
тингланг элнинг сўзига.
Учоқдаги ўт бошқа,
юракдаги чўғ бошқа.
Ўртанади ошиқлар:
сендай гўзал йўқ бошқа.
Муҳаббат ўлмас экан,
қалб гули сўлмас экан.
Бўй қизлар орасинда
хунуги бўлмас экан.

Йўл кўшиғи

Йўллар, бу қадим йўллар,
нурдек бир қатим йўллар,
гоҳо олис шафақдек,
гоҳи бир одим йўллар.
Айтгил, равон йўл қайда,
чарогон йўл бормикан?
Юртимнинг йўлларидай
қадрдон йўл бормикан?
Дил тубида порлаган
гўзал орзу сингари,
йўллар чорлайди бизни
келажак манзил сари.
Дилда тугарми орзу,
умидлар ҳам мўл экан.
Асли инсон умри ҳам
наст-баланд бир йўл экан.
Инсонки, гар истаса,
қуш мисоли учгайдир,
самоларга йўл топиб,
юлдузларни қучгайдир,
лекин кўҳна дунёнинг
бир ҳикмати шул экан –
барчасидан бир қалбга
йўл топмоқ мушкул экан.

Энг қисқа эртақ

Баҳор. Гуллар чаманда
чалар эди чирманда,
тараларди баралла
ноз бўйга чўмган ханда.
Юрагимда осойиш,
бир сурур борди танда,
қўшиқ куйлаб борардим
ўйноқлаган саманда.

Ўтиб чамандан нари,
от солдим булоқ сари,
дилда ажиб иштиёқ
кезар эди сарсари.
Аммо, не ҳол бўлди бу,
учиб қувончим бари,
отим қоқилган каби
лол қотдим бунда гариб.

Булоқ бўйида бир қиз
кўк майсага чўкиб тиз,
кўзда шашқатор ёши,
ийглаб турарди сассиз.
Билмадим, ийглатган ким,
не гам унга солди из,
қайнарди булоқ ва қиз,
гўё икков бир илдиз.

Кечолмасдан ўзимдан,
қизга қарадим зимдан –
мавжли-мавжли булоқдай
аксларди кўзимда.
Қўшиқ куйлаб борардим,
куйиб қолди бўғзимда.
Ўтдим. Кетдим. Юракка
бир қайгу кирди зумда...

Билмадим, не сабабдан
кўнглимни узолмадим,
гарчи кўклам селидай
тўлиқардим, тинмасдим,
лекин бу қизга ёрдам
қўлини чўзолмадим,
чунки ушбу эртақнинг
қаҳрамони менмасдим...

Юр, юр

Юр, юр, юр,
 юр кетамиз ўзимизнинг осмонларга.
 Юр, юр, юр,
 юр кетамиз ўзимизнинг бўстонларга.
 Ўзимизнинг осмонимиз мусаффо,
 ўзимизнинг бўстонимиз безубор.
 Жаннатларда топилмайди бу сафо,
 юракларда чин севги, чин вафо бор.

Бунда шабнам шабнам эмас гўё марварид,
 бунда ёмғир ювар дунё губорларини.
 Бунда қуёш севгимизни айлар парвариш,
 бунда қўнғил сезмас ҳижрон озорларини.
 Қандай ажиб, чаман ичра рақсга тушар нур,
 қалбимизда давом этар йил бўйи баҳор.
 Гуллардан олғувчи ва бергувчи сурур,
 жондай азиз юртимнинг ҳур наволари бор.
 Юр, юр, юр...

Наср

Абдумутал АБДУЛЛАЕВ

ҲАЗРАТИ АТТОР

Маърифий қисса

1

Йўл азобли эди.

Фалак тоқидаги куёш гўёки қум барханларини эритиб, уммонга қўшиб юборгудай шиддат ила борлиққа олов пуркарди. Қилт этган шабадага зор янтоқлар оғиздан чиққан нафасга ёнгудай. Бархан биқинида турган эчкиэмар, томоғи лўққилашини ҳисобга олмаса, худди ёғочга ўхшаб кўринади. Бир қарашда саҳрода ҳаёт сўнган каби борлиқ рангсиз ва нурсиз.

Дафъатан ҳарорат остида жилоланаётган, саробий манзара ортида икки нуқта кўзга ташланди. Бу нуқталар аста-секин катталашиб, ниҳоят одамзотнинг шакл-шамойилига айлана бошлади. Ажабки, инсон қораси кўриниши билан қизиган

АВЛИЁЛАР СИЙРАТИ

Улуғ шайхлар, азиз-авлиёлар, қаландар-дөрвешлар ҳақида ёзилган китоблар асрлар давомида эл эътиборида бўлиб келган. Бунинг сабаби шуки, одамлар бу зотлар сиймосида пок парвардигорга яқинлик, тўғрилиқ ва муқаддаслик, адолат ва абадий ҳақиқатлар тимсолини кўрганлар. Авлиёлар сўзи хулқи дунё учун ҳам, охират учун ҳам асқотадиган ибрат ва сабоқ деб ҳисобланган. Инсон ҳар доим адолат ва покликка интилиб келган ва бу туйғу бугун ҳам биз учун бегона эмас.

Андижонлик Абдумутал Абдуллаев — бир неча китоб муаллифи, ўқувчилар қалбига йўл топган адиб. У айнан ахлоқий мавзуларни қаламга олади, маънавий фазилатлар, инсон зотини улугловчи сифатлар, хулқ-атвори намуна бўладиган одамларнинг сийратини очиб, ибрат қилиб кўрсатади, бунинг акси ўлароқ таназзул ва тубанликка нисбатан нафрат уйғотадиган воқеа-ҳодисаларни тасвирлаб, кишиларни огоҳлантиради.

қозондай ёнаётган сахрога ғайритабиий файз ингандай туюлди. Қуруқ ёғочга сўна каби ёпишган бояги жонивор ҳам ҳайратланиб, инсон пойқадамига кўз тикди.

– Ҳазрат, танамда бир томчи сув қолмади, – сафарга отланганларидан буён илк бора зорланди озғин, юзи қумуш каби йилтираётган одам.

Ундан уч қадам олдинда кетаётган кўлига асо тутган, оппоқ соқоли чехрасига ажиб улуғворлик бағишлаган, тим қора кўзларидаги нур сўнмаган нуроний ортига ўгирилмай лўкма ташлади.

– Карбалонинг ҳар қадами минг бало, болам, яна озгина сабр айла, худо хоҳласа ҳадемай улус қўрғонига кириб борурмиз.

Мурид тоғдай тоқатидан урвоқча бардош қолмаганини уқтиришга ботинолмади. Боз устига йиртиқ бошмоғи орасидан товонига ботган туфроқ худди қайноқ қўрғошин каби куйдириб, юрагига безовталиқ соларди. Шу аснода ёши юзга яқинлашган пири-нинг шахдам одими, тетиклиги, сувсизликка бардошидан ҳайрону лол эди.

– Сен бўлмағур ўйларни хаёлингдан чиқариб ташла, умидсизланма.

Хафиф дилидан кечган фикрларни илми ладуний сири ила англаган устозига яна бир сидра қойил қолди. Шошиб узр сўради. Пири муршид гапида давом этди.

– Минг балоли Карбалони бир бало қилиб босиб ўтгаймиз. Аллоҳ дилни тоблаш асносида танни ҳам тарашлаб, мисқолга гўшт қолдирмас. Билсанг, семизликни қўй кўтарайди. Одам боласи ортиқча юкни ортмоқлаб юриши кўнглида турли майлларга рағбат уйотгай. Пайғамбар расулulloҳ (с.а.в.) марҳаматига кўра, мўмин кишида битта чучварага лойиқ ортиқча эт қолмаслиги керак.

Хафиф, эти устихонга айланса-да, вужудини шижоат, завқ-шавқ тарк этмаган пири комилга ҳавасланиб боқди.

– Сен, болам, мендан андоза олма, гоҳо ожиз банда билиб-билмай нафснинг алдовига кўнаман. Ҳолбуки, Саҳл Тустарийдек буюк зот нафсини ҳамиша хумда қамагандай сақлаган, лекин унинг етовига юрмаган, дод-фарёдига қулоқ солмаган эди.

Шогирд устознинг ушбу авлиё ҳақидаги битикларини оққа кўчирганида ёдида қолган ҳикматларини эслади.

Ҳазрати Саҳл:

– Тавба муяссар бўлмас ул кишигаким, токи тилсиз бўлмағунича; тилсиз бўла олмас, токи хилватга кирмағунича, хилватга кира олмас, токи ҳалол емағунича; ҳалол емоқ ҳосил бўлмас, токи ҳақнинг ҳаққини адо этмағунча. У ҳам ҳосил бўлмас, то вужудини пок сақламағунича, у ҳам ҳосил бўлмагай, ҳақдан иноят етмағунича! – деб ёзган эканлар.

Абдумутал тасаввуфга оид манбаларни мутолаа қилиш орқали ўзида пайдо бўлган таассуротларни ҳозирги ҳаёт муаммолари билан боғлаб, бир тарафдан, улардаги гояларнинг ҳаётийлиги ва боқийлигини кўрсатса, иккинчи тарафдан, шу гояларни кенгайтириб, замонавий моҳиятини очишга муваффақ бўлади. Бу ҳам ўзига хос усулдир. Жумладан, у Фаридиддин Аттор хусусида, шунингдек, унинг “Тазкиратул авлиё” асаридаги нақл ва ҳикоятлар асосида, Робиа Адавия, Ҳасан Басрий, Молики Динор, Саҳл Тустарий, Жунайд Бағдодий каби шайхлар ҳақида ўқувчи диққатини тортдиган маърифий қисса яратган. Илоҳга ошиқлик, жазба, қалб осойишталиги, ҳалоллик, руҳий-маънавий юксалишга даъват унинг гоявий мазмунини ташкил этади.

Аждодларимиз мероси моҳиятини бугунги кишилар онгу шуурига етказишда бу асар муҳим аҳамият касб этишига ишонамиз.

Нажмиддин КОМИЛОВ,
профессор

– Устод, – деди Хафиф, бағрини ўртаётган ташналик ариганидан севиниб, – Абдуллоҳ Тустарий фикрича, аллоҳдан иноят бўлмагунча ожиз банда тўғри йўлни тополмас эркан, у ҳолда муриднинг риёзатидан не мурод?

Муршид бир нафас тўхтаб, ортига ўгирилди. Оппоқ соқолини силаб, оғир тин олди. Сўнг тамомила бошқа мавзуда гап қотди.

– Баданимда нам қолмади дея зорланурсен, пешонангдан реза-реза тер оқур.

Хафиф ўнғайсизланди. Бу не ҳол. Ҳозиргина пешонаси қуп-қуруқ эди.

– Ҳайронман, ҳазрат, бу тер қайдин пайдо бўлди экан.

– Болам, кошки бу мен айтгандай ва сен ўйлагандай тер бўлса.

– У ҳолда нима деб мушоҳада қилурсиз?

– Бу қалб кири!

Шогирд беихтиёр бошидан кулоҳини олди. Анчадан баён сув кўрмаган сочи шокила-шокила бўлиб, елкасига тўкилди.

– Кўрқитманг, пирим. Ахир, неча йилдирки, ҳақ истайдурман, ҳаромдан ҳазар, ҳалолдан тақво қилурман. Муродимга етдим деганда сиз кўнглимни чўктиурсиз.

Устоз жандасини ечиб, қизиган қум устига ташлади. Ўзи ҳам жандага ўтирди. У шундай ҳолатда эдики, гўё ёнидан дарё ўтадур, бошига дов-дарахтлар соя ташлаб, уларнинг шохларида булбуллар хониш айлашур. Аллоҳнинг валийлари учун олтин билан туфроқ орасидаги моҳият йўқолур, деганлари шудир-да.

– Сенда битта нуқс бор, илло ундан қутилмоққа сира рағбатинг йўқ.

Хафиф устоз ёнига чўкди.

– Айтинг, менинг басирот кўзларим бу нуқсонни илғашга қодир эмас шекилли.

– Болам, инсон ўз қусурини кўз жавоҳири ила кўролмайди. Сен шайтонни анойи деб ўйлама. У ўз хийласини минг бор ўйлаб, сўнг ожиз банда қалбига сингдиур.

– Ё раб, наҳотки ҳақни таниган сиздай зот хизматидаги мурид дили пок бўлмаса, наҳотки сиздай улуғ ҳазрат ёнига шайтон кўрқмай яқинлаша олса?

– Ҳамма иллат шунда-да. Иблис савдои ёки анойи эмас, у олим, фақат унинг борлигини кибр эгаллаган, холос. Билки, у оддий кимсаларни чалғитишдан кўп қувонмас, у тузоқни ҳақ истаганлар йўлига қўюр. Мингта оми шахсни аврагандан, битта олимни чалғитган афзал, деб билур.

– Нега?

– Чунки олимнинг адашуви – оламнинг адашуви! Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг “Мавти олим – мавти олам”, яъни олимнинг ўлими, оламнинг ўлими деган ҳадисини унутдингми?

Энди мунозара қизиб, офтоб тафти ҳам сезилмай қолганди.

– Ҳамонки шайтонни олимлар қизиқтирар экан, бунда менда не нуқс?

– Сен шайтони лаъинга қулоқ берасан, у иблис сен орқали мени қўлга туширмоқ истайдир.

– Менинг камчилигим қайда?

– Катта хатоинг, ҳақни қидирасан-у, бироқ топишинга ишонмайсан.

Хафиф чўчиб тушди. Ё раббий! Бу не синоат? Чиндан ҳам неча бор дилида иккиланиш, келажагига хавотир туйғулари бош кўтарганини пайқаганди. Ўзи-ку пайқабди, бу сирдан огоҳлик устодда қандай зухурланди экан.

У тура солиб пирининг этагини ўпди.

– Маъзур тутинг, устоз, лекин бу ҳиссиёт ихтиёримдан ташқарида рўй берур. Мен мутлақо иложсизмен.

– Иложсиз инсон йўқ. Фақат бардошим суст, эътиқодим заиф деб билсанг, ҳақиқат рухсорига соя тушмасди. Баски шу кирлик қалбингга чандиқ солибдим, энди астойдил эътиқод қил, бўш келма. Биламан, сен таскин истарсен, бироқ бу фароғат манзилини билмассен. Бу манзилга жуда оз қолди, сендан сабр, яратгандан иноят. Уқдингми, болам?

– Уқдим, фақат...

– Хўш?

– Нега ўша иноятга етишмоғим чўзилур?

Шайхнинг чиройли чеҳрасига табассум югурди.

– Болам, ёшинг нечада?

– Ҳадемай элликка боргаймен.

– Мен эсам, шукур, юздан ўтдим. Аммо хануз ҳақни қидирамен.

– Пирим, наҳотки сиз ҳам шу иштибоҳдасиз, наҳотки сиз ҳам шу пайтгача уни топмадингиз?

– Бу оғир жумбоқ. Ҳақ бир ёмби эмаски, мана қўлимга тушди-ю, мақсадга эришдим, деб ўйласанг. Ҳақ йўли умрининг сўнгги манзилигача ойдинлашиб бораверади. Биринчи кўринган нур билан кифояланган одам жуда озига кўнган, кўпини билмаган зоҳиддир.

Хафиф муршид қиёфасида суҳбатга нуқта қўйиб, сафарни давом эттирмоқ тараддудини сезиб, дарров хизматга ҳозирланди. Пирининг илкидан ушлаб туришига кўмаклашди. Улар анча маҳалгача чурқ этиб оғиз очмадилар. Олисда денгиз мавжланди. Унинг суви кўм-кўк эди. Қирғоқда қора чағалайлар пастлаб учаяпти. Фалак тоғига чувалашган кумуш ранг булутлар гўё ҳозиргина чўмилиб чиққандай.

– Қаранг, денгизга чиқибмиз! – Хафиф шодлигини яширмай даштни бошига кўтариб ҳайқирди. Сўнг ким билан келаётганини ҳам унутиб, олдинга қараб чопди. Калта чориғига кум тўлиб, оёқларини қиздирганига-да парво қилмасди. Шу аснода тилим-тилим барханлар узра икки бор ағдарилди. Бироқ у жон талвасасида қирга ўрлар, эс-хушини йўқотган девонадай оғзидан кўпик сачратиб бақирарди.

– Бечора, болам, – ич-ичидан унга ачиниб боқди устоз, – наҳотки зийрак кўзпаринг саробга алданди, тафаккуринг яна панд берди.

У битта-битта босиб тепаликка чиқиб келди. Хафиф кўрганлари рўелигидан ўқиб-ўқиб йиғлар, бутунлай умидсизланиб, юрагини ваҳм ва жаҳл тўлдирган эди.

– Қани кетдик!

Устоз унинг елкасига қўл ташлади. Бироқ алданган одамга гап қилмади.

– Устоз, имом Ҳусайннинг қонини ичган бу қумликлар бизни ҳали сарҳадидан тирик чиқармайди шекилли?

Пири комил ҳар галгидай хотиржам ҳолатда, чанг босган киприкларини артди. Нигоҳини олис-олисларга тикди.

– Яна шайтонни елканга опичладингму?... Ахир ҳозиргина шу хусусда гурунглашиб эдик-ку. Бунчалар бардошинг заиф, болам?

Хафиф бошини икки оёғи остига эгиб, чурқ этмасди.

– Ўйлаб кўрсам ўн йилдан буён соямдай эргашасан, хизматимга ҳозир у нозирсан, ўқувлисан. Аммо энг зарур паллада ихтиёрингни қўлдан чиқарасан. Ахир муридлик нонини ейиш осон бўлганида ортимдан фақат сен эмас, ўнлаб, юзлаб толиби илмлар юришмасмиди. Энди манзилга етганингда ёмон от каби ётиб олма.

– Мени йўл азоби эмас, сабрсизлик эзиб ташлаяпти, руҳимни синдириб қўяпти.

– Бекорчи гапларни қўй. Айнан сабр-бардошинг туфайли шу манзилгача етиб келдинг.

– Унда нега бардошинг сушт дедингиз?

– Бунинг масаласи шундай. Сенинг тоқатинг ўз мақомингдагилар орасида анча мустаҳкам, лекин валийлар даражотида ҳали пишиб етилмаган. Қани ўрнингдан тур, бизни мусофирлар кутишяпти.

– Мусофирлар дейсизми, бийдай саҳрода жон зоти кўринмайди-ю, сиз яна устимдан кулурсиз.

– Айтим-ку, олдинга қара деб.

– Қарадим, довлони кўраяпман.

– Сен уни ҳисобга олма. Ҳозир у ортга сурилгай. Ана энди кўзларингни катта оч. Хўш, нималарни илғадинг?

– Ёпирай, даштнинг қоқ белида ажойиб карвонсарой кўрк тўкур. Отлар, туялар, эшаклар бир томонга боғланган. Ёғоч эшикли ҳужралар одамлар билан гавжум. Бу қандай синоат, устоз?

– Аллоҳнинг қудратига ҳамиша инонмоқ керак, ўзига осон. Сен қаршингдаги қирни кўриб кўрқиб кетдинг. Ҳақиқат ҳам шундай, нигоҳинг етмаган жойга яшириниб олур. Қидирган уни албатта қўлга киритур, оҳ-воҳ билан бошини деворга урганлар эрта гафлатда қолур. Қани, энди оёқларингни чўз, илдам ҳаракат қил. Бу кеча дилбар суҳбатга эришмоқ эпкини ҳалитдан кўнглимга ҳузур бағишламоқда.

2

Работ шундайгина дашт этагида қад ростлаган бўлиб, неча кунлар оч-наҳор юрган, ташналик силласини қуритган одамлар учун ёруғ дунё жаннатидай туюларди. Аслида саҳро шу ерда адоғланиб, поёнига етар ва нарёғи ям-яшилликка бурканган улуслардан иборат эди.

Қир ошган кишида табиийки суҳбатга аржумандлик уфуриб, меҳр куёш янглиғ ёғдулангай. Бироқ работга жойланиб улгурган бўйдор, юзлари қизғиш, серсоқол эранлар афтидан каломдан сукутни устун кўрувчилардан шекилли, одатдаги “чуҳ”, “тисс”, “орқага торт”, “жиловини ушла” каби қисқа гап-сўзлардан нари ўтишмасди.

Хафиф юраги жизғанаққа айланиб ёнаётганлигига қарамай бегоналардан сув сўрашга ийманиб турганида ёнидан ўтиб бораётган хушқомат, мошгуруч соқоли кўркам юзига ярашган киши сувдонини узатди.

– Эй марҳаматли дўст, боримизни баҳам кўрайлик.

Хафиф таъзим айлаб, беихтиёр қўлини чўзди. Шу дақиқада анча узун очиқ айвон бўйлаб кетаётган устоз ортга ўгирилди-ю, нигоҳлар тўқнашди. Нотаниш одам сувдонни олмоқ ниятидан қайтган саҳройига ҳайратланиб боқди, унинг кўзлари бошқа кимсага қадалганини фаҳмлаб, оҳиста ўша тарафга бўй чўзди. Шу он кўзларидаги чарчоқ ва хотиржамлик кўтарилиб, вужудида титроқ уйғонди. Ўзи сезмаган ҳолда дилидаги нидо тилига кўчди.

– Ҳазрат!

Устоз ўз исмига қўшиб айтилгувчи бу лутфни яқин орада эшитмаганди. Аксинча бу эҳтиромни унуттиришга интилгувчилар дашномига кўникиб ҳам улгурганди. Шу боис ҳозирги эъзоз бутун борлигини ларзага солди. У йўқлагувчини танимади. Танимаса-да, қаршисидаги сапобатли, дилбар инсон ҳурмати бир-икки одим ташлаб, истиқболига пешвоз чиқди. Лекин нотаниш одам ундан ёшроқ ва қувватпиروқ эди. Илдам югуриб бориб бағрини бағрига босди, анчагача кифтларини силаб қўйиб юбормади.

– Ҳазрат, сизни аллоҳ етказди, бу кеча меҳмоним бўлгайсиз.

– Қуллуқ, тақсир, аммо изнингиз билан таҳоратимни янгилаб олсам, кейин бафуржа гурунглашардик.

– Бу борада риёзатга ҳожат йўқ, мулозимлар сизга қарашиб юборгай.

Устоз анча ҳаяллаб қолди. Унга қадар шинамгина безатилган хонақога дастурхон ёзилиб, ноз-неъматларга тўлдирилди. Хизматга бел боғлаган Хафиф чанқоғини қондириб, энди бири иккинчисидан хушбўй таом ва меваларга суқланиб қарашдан ўзини тиёлмасди. Покланиб хонақога қадам босган муршидни тавозе билан қаршиладилар. Бояги савлатли киши меҳмонни тўрға чорлаб, ўзи унинг ёнидан жой олди.

Кўринишидан қавм-қариндошлиги билиниб турган беш-олти нафар киши анчага қадар устоз олдида қўл қовуштириб турдилар ва алоҳида таклифдан сўнг тўшакларга тиз чўқдилар.

– Ҳазратим, – деди мезбон пирга меҳри товлаб, – мен балхлик Баҳовуддин Валад бўламан.

Бу гап адоғига етмай муршид ўрнидан туриб кетди. Ўзига эргашган мезбонни узоқ вақт қучоғидан бўшатмади.

– Ё рабб, бир хил мустарлик тортган ожиз бандаларингни учраштирганинг учун ўзингга шукур.

– Шундоқ тақсир, мен ҳам дийдорлашувдан бошим осмонга етди.

Ҳаммалари ўтирдилар, ноз-неъматлардан тотиндилар. Пири комилга эътибор

берган шахс уни ҳозиргина зиёфатдан келган одамга ўхшатарди. Зотан, авлиёлар учун моддий неъмат маънавий зиёфат олдиди ўз аҳамиятини йўқотган эди.

Устоз, кўзлари ярим юмуқ, худди беозор мизғиётган каби хомуш ҳолатда кўринарди. Бироқ бу зоҳирӣ баҳо эди. Одатда улуғлар ана шу хокисорлик либосига ўралганларида ҳаққа яқинлашгандай ички бир ҳайрат ва қувонч ардоғида хузуруланишарди.

Мезбонлик вазифасини ўтаётган Баҳовуддин Валад неча йиллардан буён орзу қилган олий учрашувга тўсатдан эришганлигини аллоҳнинг катта инояти деб билар, шу боис юрагида тахланиб ётган саволлар қатини бузишга журъат этолмай ҳазратнинг нигоҳи ўзига бурилишини тоқат ила кутарди.

Бу орада таомлар ейилиб, Урганч ва Хива бозорларида қадри баланд мевалар қоқисидан тайёрланган ширин сув тортилди. Шундан сўнг ҳужрада икки улуғ инсондан бошқа ҳеч ким қолмади.

– Мен сиз ҳақингизда кўп яхши муждалар эшитганман, айрим ҳикматларингизни дафтаримга ҳам қоралаганман, – деди бир тутам жуссасини ёнбошга буриб устоз.

Бу хабар мезбон дилига олам шодлигини олиб кирди. У ўрнидан кўзғалиб таъзим бажо айлади.

– Мендай ожиз бир илм хизматкори ҳақида сиздан шу лутфни эшитмоқ аллоҳнинг бечора бандасига буюк марҳаматидир.

Пир Нишопурда туғилиб, умрининг асосий қисми саҳро ва даштларда, тоғу тошларда, совмаю ғорларда ўтганлиги боис тил беағига эътибор бермасди, дилга келганини очиқ-ойдин баён этиб қўя қоларди.

– Мен сизни Хоразмшоҳ саройида хизматда деб эшитгандим. Алҳол, бу хабар янглишлигидан ҳам дарак топиб севиндим. Олим одамнинг подшоҳларга яқин юриши илмнинг заволидир. Эшитганмисиз бу ҳақда Суфёни Саврий ҳазратлари нима деганини?

Меҳмоннинг кўзларида нур шуълаланди. Баҳовуддин изза тартиб катта бошини сарак-сарак қилди.

– Тақсир, Саврий ҳазратлари ҳақида оз билурман деёлмайман. Аммо сиз айнан қайси каломини назарда тутаетганингизни англамай турибман.

– Суфён ҳазратларининг тилида ниш бор. Бу ниш тош юракларни ҳам тешиб юборгай. Ул зот айтибдурки, “Жаҳаннамда бир водий борки, унда фақат подшоҳларни зиёрат қилгувчи қори олимларни кўрурсиз”.

– Ё раб, ўзинг сақлаганинг ҳамиша рост бўлсин, – йўғон овозда хитоб қилди Валад, – шукурки, Муҳаммад Хоразмшоҳнинг бир эмас, бир неча таклифларига рад жавобини бердим. Ҳатто унинг йўлдан оздиргувчи ваъдаларига чап бердим. Баъзан иккиланган пайтларим ҳам бўлди. Эҳтимол, шоҳ саройидаги мавқеим туфайли ёлғиз ўғлим Жалолиддиннинг бахти очилармикан, деган иштибоҳга ҳам бордим.

Буни қарангки, ўша шайтон васвасага солган кунлари пайғамбаримизнинг: (с.а.в.). – Олимларнинг ёмони амирлар ҳузурига борганларидир, амирларнинг яхшилари олимлар ҳузурига келганларидир, – деган ҳадисига кўзим тушди. Буни мен каби ғафлат кўчасига қадам босишдан ҳайиқмаган ғофил кимсаларга набийи акрамнинг буюк насиҳати деб тушундим.

– Рост айтадурсиз, шу вақдин расулуллоҳ “Насиҳат – диннинг устуни” деганлар. Энди бояги масалага қайтсам, мен сизнинг адашмаганлигингизни исботловчи баъзи ҳикматларни ёдингизга солай, токи қалбингизда заррача пушаймонликка ўрин қолмасин. Ўз замонасида Авзойи деган улуғ зот яшаган. У “Амалдорни зиёрат қилувчи олимдан кўра аллоҳга ёқимсизроқ ҳеч нарса йўқдир” деган эди. Сайд ибн Мусаййа (р.а.) эса, “Қачон бир олимнинг амирлар олдиди ўралашиб юрганини кўрсангиз, ундан эҳтиёт бўлинг, чунки у ўғридир” деганлар.

Баҳовуддин Валад ҳазратнинг гапларини тинглаш асносида кўзларига ёш келди, дили шам каби эриб оқаётгандай туюлди ва шу ҳолатда: “Пирим, давом этинг, ҳар бир сўзингиз малҳам каби вужудимга шифо, қалбимга таскин бағишляпти”, дейишдан нари ўтмасди.

Устоз эса завқ-шавққа тўлиб-тошиб, ҳаттоки ёнидаги гурундошини-да ёдидан чиқаргандай берилиб ҳикоясида давом этарди.

– Филҳол Ҳасан Басрий отлиғ зоти шариф алломани билурсиз?

– Шундоқ, ҳазрат!

– У мухтарам зот айтадилар: Саъд ибн Абу Ваққос подшоҳлар атрофида ўралашиб юрмасди. Фарзандлари унга “Сиздан улуглар ҳам уларнинг ҳузурига боряпти, сиз ҳам қатордан қолманг” дейишди. Ул зот: “Эй фарзандларим! Қавм бир ўликни ўраб олган бўлса, унга мен ҳам борайми?! Аллоҳга қасамки, кучим етгунича улардан қочаман”, дедилар. Фарзандлари: “Эй отажон! Унда биз очликдан ўлиб кетамиз-ку?” – дейишди. Саъд ибн Абу Ваққос уларга шундай жавоб берди:

– Эй болаларим! Семиз мунофиқ ҳолда ўлишдан кўра, оч мўминлигимча рихлатга чекинишим мен учун суюклироқдир. Туфроқ, имонни эмас, гўшт ва ёғни ейишини нутдинларми!..

Исо алайҳиссалом ёмон олимлар ботқоқдаги ўт кабидурки, зоҳири чиройли, ичи балчиққа тўла дебдурлар.

Абу Дардо дебдур:

– Билмайдиганлар ҳолини бир бора билиб, унга амал қилмайдиганлар ҳолига етти бора вой бўлсин.

Ва ниҳоят, олимлик мартабасига қизиққан инсон шуни ёдидан чиқармаслиги зарурки, расулуллоҳ (с.а.в.) марҳамат этганлари каби, “Ёмонларнинг энг ёмони – олимларнинг ёмони, яхшиларнинг энг яхшиси – олимларнинг яхшиси”. Бу ўғит олимлар виждонини белгиловчи мезондир. Шукур қилинг, саройдан қочиб, имон ва виждонингизни сақлаб қолибсиз.

Баҳовуддин Валад хун-хун йиғлаган ва лаззат топаётган бир маҳал хужра дарчаси қиялаб очилди-ю, остонада олти-етти ёшли бўйдор, нигоҳи ўткир бола пайдо бўлди. Мезбон нимадир демоқчи бўлиб оғиз жуфтламай, пир болани ёнига чорлади. У ҳам дадил юриб келиб, таъзим ила салом берди.

– Қани бизга ҳамсуҳбат бўл! – Пир бир сидра унга нигоҳ ташлаб, кейин яна бошини қуйи эгди.

– Бу ўғлим Жалолиддин, – изоҳ берди Баҳовуддин Валад, нафақат ўзи, ўғли ҳам устоз суҳбатига эришганидан димоғи чоғ бўлиб.

– Бизни хушнуд этгулик инъоминг борми? – овозига майин тус берди устоз.

– Шундоқ, пирим! – Боланинг товуши кичкинагина хонақо ичида янаям жаранглаб чиқди.

– У ҳолда қулоғимиз сенда, қани бошла!

Жалолиддин Қуръони каримдан кичик бир сура ўқиди. Унинг қироати дуруст эди, муҳими тутилмади, сўзларнинг маъносига алоҳида урғу берди.

– Энди билсанг, икки-уч байт шеър эшитмоққа рағбатимиз бор.

Ички туғён гирдобда ғарқ бўлаётган отасига бир қараб олган Жалолиддин қуйидаги байтни ўқиди:

Ба ҳар кисват, ки меҳоҳад барояд,

Ба ҳар нақше, ки меҳоҳад номояд.

Мазмуни: аллоҳ қандай либосда хоҳласа чиқаверади, ҳар бир хоҳлаган суратида намоён бўлаверади.

– Етар, болам. Айт-чи, бу кимнинг асари?

Жалолиддин дув қизариб, яна падарига юз бурди. Ундан тасдиқ ишорасини ўқиб, жавоб берди.

– Ҳазрат, бу пиримиз Фаридиддин Атторнинг “Жавҳориз зот” асаридан.

– Бу рисолани сенга ким берди?

– Падари бузрукворим шу китобни севиб ўқийдилар.

– Падарингдаги ихлос ва эътимодни тушуниш мумкин, бироқ бу рисоладаги фикрлар мағзини сен қандай чақурсен, қувваи ҳофизангга бу оғирлик қилмасму?

– Устоз, дунёни тушунмак истаги олдида ҳар қандай риёзат заҳмати сезилмас. Аллоҳни билмак ва унга етишмак осон эмасдир.

– Бу ўз фикрингга ўхшамайди, шундоқми?

– Менинг устозим – падарим. Шул ваҳдин қаерда оғирлик билсам дарҳол ёрдам бергайлар.

– Жуда қизиқ. Ҳозир сен ўқиган байт анча билимли кишилар учун ҳам чақилмаган ёнғоқ каби туюлур. Наҳотки Баҳовуддин Валаддай соҳиби илм фарзандини болаликдан илмдан бездириш хавфини билмаса?

Фарзандига маҳлиё ўтирган падар бу хилдаги саволни кутмаганлиги боис бир оз сукутга чўмди, кейин жўяли жавоб топди.

– Болага балиқ бергандан қўлига қармоқ тутқазмоқ, мағиз едиргандан олдида ёнғоқ қўймоқ ўринли деган андишам бор. Тайёр илм хотирада узоқ сақланмайди, машаққат билан топилган нарсанинг қадри баландроқдир.

Устоз Валад ҳазратларига астойдил миннатдорлик билдириб, яна Жалолиддинга ўғирилди.

– Энди ўз фикрингни айт.

– Ё аслинг каби кўрин ёки кўринганинг каби зухурлан.

– Бале, ажойиб байт.

– Айтсанг кўрқма, кўрқсанг айтма!

– Офарин!

Устоз ўрнидан кўзғалиб эди, Баҳовуддин Валад хизматига шайланди.

– Буюринг тақсир!

– Шундайми, у ҳолда Хафиф ёнимга кирсин.

Кўп ўтмай пойгакда муриднинг уйқутираган афт-ангори кўринди.

– Хафиф, болам, менинг бўҳчамни келтир.

Тугун келтирилди. Устоз уни шошилмай очди. Китоб ва ёзув қоғозлари орасидан хушбичимгина рисола чиқарди.

– Жалолиддин, мана шу китобимни сенга тухфа этмоқчиман. Ўқиб, мағзини чақ!

Жалолиддин югуриб келиб китобни икки қўллаб олди. Аввал устознинг пешини пешонасига суртди, сўнг китобни ўпиб, орқаси билан пойгакка чекинди. Баҳовуддин Валад бу воқеадан таъсирланиб, у ҳам пирнинг қўлини ўпиб, раҳмат айтди. Сўнг ўғлига ўғирилди:

– Болам, китобнинг номи нима экан?

Болакай ўқиди:

– Фаридиддин Аттор, “Асрорнома!”

Баҳовуддин Валад яна бир бор пирга юз бурди. Бу китоб аввалию охири ўғли учун ёруғ дунёда тангри таоло инояти ила олинган энг мўътабар совға бўлиб қолажагини билдирди. Ўз навбатида шайх ҳазратлари “Жалолиддин келажакда улуғ инсон сифатида ислом осмонида ёруғ юлдуз”га айланиши ҳақида башорат қилиб, дуога қўл очди.

Шундай қилиб, шиа мазҳабидагиларга терс қараб юрган Муҳаммад Хоразмшоҳ тазйиқидан қочган Баҳовуддин Валад Макка шаҳрига ҳижрати йўлида Фаридиддин Аттор дийдорига мушарраф бўлди. Кейинчалик юксак мартабаларга эришган Жалолиддин Румий: “Агар Аттор менга руҳ бахш этган бўлса, Шамси Табризий тилсим калитини тутқазди”, деб ёзган эди.

Карвон кўчди.

Хафиф яна ҳайратга ботди. У кўзларини от ва туялар оқимидан узмай, токи улар уфқ қанотига сингиб кетгунларига қараб турди. Сўнг бошини чайқаб, ўз-ўзига сўз қотгандай деди:

– Ё раб, бу қандай эътиқодки, бир одам ортидан тўрт юз фақр овора.

Бу фаромуш дил андишаси устоз зеҳнидан пинҳон қололмади.

– Ё Хафиф, – деди пири комил қўлидаги тасбеҳини ўтказишдан тўхтамай, – булар сен ўйлагандай икки жаҳон овораси эмас, булар ҳақни қидирганнинг этагидан

тутган қаландарлардир. Эҳтимол сен ва мен озига қаноат қиладурмиз, илло уларнинг аллоҳдан умиди зиёда. Ҳайлайдирсанки, бу дийдор шунчаки бир тасодиф деб, шундайми?

Хафиф мулзам тортиб, не деярини билмай бош эгди.

– Асло тасодиф эрмас, бу суҳбатлар катта ибрат. Ибрат омига ҳасрат, олим учун ҳикмат, фарқ шунда, болам!

3

Неча йиллардан буён ҳамсуҳбат, йўлдош бўлишларига қарамай, мурид ҳанузга қадар муршидининг аниқ мақсадини билолмай андармон эди. Аспиди Каъбатуллоҳни тавоб этиш учун йўлга отланишганди. Ҳижрат ойлардан йилларга уланиб кетди. Улардан сўнг сафарга чиққанларнинг кўпчилиги билан яна учрашдилар. Фарқ шундаки, аввалги ҳаж сафарлар ҳаж зиёратини адо этишиб, энди ортга қайтишарди. Улар эса... Худди йўлини йўқотган девона каби Нишопур билан дашти Карбало манзилида тентирашгани-тентирашган. Бу орада неча ойлар ғорларда, ўрларда, дарё бўйларидаги совмак (капа)ларда яшашди.

Устоз сира шошилмасди. Манзил яқинлашганида ўзига ёқиб қолган бир илм кишисига дуч келса, ўша олим билан ҳамсуҳбат бўлиш учун яна неча кунлик ортга қайтаверарди. Қўлидан қоғозу қалами тушмас, бирон шайх ёки авлиё ҳақида тўрт оғиз янгилик ёки маълумот ёзиш учун тўрт кунлик йўлни писанд этмасди.

Хафиф ҳамиша бу дунё авлиёга тўлиб-тошиб кетган экан-да, деб таассуф билдиради. Мана шу охиригисидир, деб ўйлаганида кимдир яна бир валий тўғрисида гап очади-ю, шу билан устоз куч-қудрат, завқ-шавққа тўлиб кетади. Токи ўша шахс борасида кўнгил тўлғудай далиллар, нақллар, ривоятларни билмагунча ҳаловатини йўқотиб қўяди. Бу аҳволда Маккага бориш насиб этармикан, деган хавотир шогирдининг миясида айланаверади.

Мана, Баҳовуддин Валад ёш боласи Жалолиддин билан Маккаю Мадинага кетганига қанча кун бўлди. Фаридиддин Аттор эса ҳамон ота-бола тўғрисида дафтар қоралайди.

– Эй Хафиф, сен ғофилсан. Сен илмдан ҳузурланишни ўрганмайсан, – дея танбеҳ бераркан, устоз кутилмаганда дами ичига тушиб, узоқ ўйга топади. Сўнг худди ёмби топиб олгандай севиниб, “Жалолиддиннинг кўзида ўт бор эди, бу ўт унинг илмини зиёда айлагай”, деб қўяди.

Хайриятки, бугун саҳарлаб хуржунлар Баҳовуддин Валад қолдирган отлар устига ортилди. Зиёратчилар кун ботиш қолиб, кун чиқишга юрганларида Хафифнинг тоқати тугаб, сўз айтмоқдан ўзини тиёлмади.

– Устоз, биз ҳам Каъбатуллоҳга боргаймизму ёки...

Муршид индамади. Унинг одати шу, нодонга жавоб сукут деганларидай, ҳудабехуда сўроқларга чурқ этмай қўя қоларди. Лекин шукур айтмоқ жоизки, энди зиёратчилар пиёда эмас, уловда йўл босишарди. Боз устига сиёҳи йўқ саҳро сарҳадидан олислаб, ҳар ҳолда онда-сонда учрайдиган дарахтзорлар, қишлоқлар оралаб юришарди.

Сафарнинг учинчи куни у қадар катта кўринмаган, аммо шиддатли оқадиган дарё бўйдан чиқиб қолдилар. Бу Нил дарёси ирмоғи эди. Энг қизиғи, соҳил ғайри табиий равишда биёбонни эслатарди. Одатда сув бор жойда яшиллик, гўзаллик барқ уради. Бироқ бу тез оқар ирмоқ ер бағрини намлашга улгурмай югуриб оқаётган каби хосиятсиз кўринарди.

Улар соҳил бўйлаб тўхтамай олға босишди. Қуёш тиккасидан оғиб, вақт асрга етганида тўхташди. Намоздан фориғ бўлишгач, яна отларни қамчилаймиз, деб туришганида қарши тарафдан бир одам келиб устозга бағрини очди. Улар анча пайтгача бир-бирларининг елкаларини силаб, бағридан бўшатмадилар. Сал нарида қатор совмалар кўзга ташланди. Хафиф яна таажубга тушди негаки, бу капаларни намоздан илгари кўрмаганди. Энди эса гўё осмондан тушгандай, дарё ёқасида қад ростлашибди.

Оппоқ соқоли кўксини ёпган хуштабассум нуроний икки кўлини кўксига қўйганича ортга чекинди. Устоз Хафифга ўғирилди.

– Нарсаларни тушир, шу ерга кўнгаймиз.

Бу айни муддао эди. Зотан тўхтамай юришганидан муриднинг бутун аъзои бада-ни зирқираб оғир, шу боис отда чопгандан пиёда йўл босган минг бора афзал экан, деб эгарсиз уловга минганидан пушаймонлик чекиб келаётганди.

– Сен ул зотни танидингми? – китоб-дафтарга тўла хуржунларни тушираётган шогирдга сўз қотди устоз.

– Кечиргайлар, умримда бундай гўзал юзли ғуломни учратмагандим, – дарров тан олди Хафиф.

– Шундайму? Афсус! Бул зот муттақийи жаҳон, яъниким жаҳон парҳезкори Иброҳим бин Адҳамдур. Сен унинг сиймосидаги улугворликни бежиз таъкид этмадинг. Зотан олимлар ул пири комилни кўрганларида худди ҳазрати пайғамбар жанобимизни кўргандек бўлур эканлар. Шайхул машойих, султон ул мақийин, яъниким ҳақиқат аҳлининг султони Жунайд Бағдодий уни илмнинг калити деб баҳолаганди.

Хафиф Иброҳим бин Адҳам ҳақида илгари ҳам устозидан кўп ривоятлар эшитганди. Унинг Балх шаҳри подшоҳлигидан воз кечиб, зуҳд йўлини танлагани овозаси уламолар тарафидан буюк жасорат сифатида таҳлил қилинганди.

Аммо шундай зот билан оддийгина атторнинг танишлиги шогирдда қизиқиш уйғотди.

– Сиз бу сиддиқи замонни илгари учратган эдингизму?

Фаридиддин Аттор бўйра устига тиз чўкиб ўтираркан, юзига қувонч ёйилди.

– Шукурким, бир эмас, бир неча бор суҳбатига эришганман. Мухими бу эмас, асосий гап Иброҳим бин Адҳам ҳам мени унутмаганида. Сездингму, аввал ўзи қучоқ очиб, бағрига чорлади. Бу мен учун энг саодатли айёмдур.

Шогирд анчадан буён кекса пирни бу қадар шод кўрмаганди. Шу важдин бир оз ташбеҳ айтмоқдан ўзини тиёлмади.

– Кечиргайлару ўзлари ҳам бу ёруғ оламда санокли зотлардан ҳисоблангайсиз, ҳазратим!

Бошқа пайт бу лутф ўзича танбеҳ тилаш баробарида баҳолангай эди. Ҳозир айни мавриди боис, устоз завқ-шавқини сусайтирмоқни эп кўрмади. Мийиғида кулиб қўя қолди. Лекин, оз фурсат ўтгач, сукут маромида ўша ташбеҳга мойиллиги органидан хавфсираб дилини очди.

– Бу омонат дунёда саноклилар сафига қўшилмоқ сен ўйлагандай мартаба эрмас. Айтмоқчи, яхшиси, Иброҳим бин Адҳам шу масалада бундай фикр билдириб эди, эшит:

– Бир инсон уч нарсани эсидан чиқармагунча унга давлат эшиги очилмас.

Биринчиси – унга бу дунёнинг ҳаммаси берилса ҳам, севинмаслик, агар севинса, ул ҳарисдир, ҳарис эса тилақдан махрумдир.

Иккинчиси – кавсари дунёни бериб, яна қайтиб олсалар, мутаассир бўлмаслик.

Учинчиси – мақталган чоғида севинмай, ёмонланганида қайғурмаслик.

Энди уқдингми лутфингдаги ноқисликни?

– Ожизлигимни авф этинг, устоз. Мен фақат сизни биламан ва сизни улуғлашдан шавқ оламан.

– Эҳ болам! Кошки кимни улуғлашдан қандай ҳузурланишни аввалроқ англа-сак! Унутма, ҳамд-сано фақат уники. Унинг зийнати бандага сингмас, бандани хароб қилиб, йиқитгай... Ҳа, майли, энди мақсадга кўчайлик. Бу оқшом шайх шарафига зиё-фат ҳозирлаймиз.

Хафифнинг қоп-қора йирик кўзлари қинидан чиқаёзди.

– Зиёфат дедингизму?

Пирнинг кўзлари юмуқ эди. Шу кўйи бош ирғаб тасдиқлагач, шогирднинг ҳайронлиги яна ортди.

– Устоз, бийдай даштда дастурхонга қўйгани қотган нону икки дона тухумдан бўлак ҳеч вақо йўқ.

Муршид уни тинчлантирди.

– Сендан саранжом-саришталик, мендан устоз ташрифини тасдиқлатмоқ.

– Зиёфат-чи?

– Зиёфат аллоҳдан. Ҳар кимга ризқ улашувчи яратган эгамнинг марҳамати кенг, қарами улуг. Сен бу андишани унут.

Куёш дарё этагига борганида яна ҳам қизариб, сув сиртини бир муддат қизартириб юборди. Илк қарашда дарёдан сув эмас, қип-қизил қон оқаётгандай туюларди. Иссиқ ҳаво тафти пасайиб, оқшом шабадаси ҳаёт ширинлигини суюнчилаётган каби елиб-юуради.

Мана икки пир соҳилдаги савма ичида анчадан буён суҳбат қуриб ўтирибди. Ҳар иккисининг ҳам соқоли кўксини қоплаган, қадди хиёл эгик, кўзларда бутун олам мазмуни зухурлангандай.

Хизмат юзасидан қапага бош суққан Хафиф кўзларига ишонмай, ҳайратдан жандасини тишлади. Ёспирай, бу не ҳол. Авлиёи аллоҳ ўртасидаги дастурхон ноз-неъматларга тўла эди. Бу тансиқ таомларни ким, қачон ва қай ҳолатда келтиргани фақат ўзларига аён. Лекин шундай озиқ-овқатлар қолиб, нуронийлар нигоҳини бир-бирларига қаратган кўйи ҳаёл уммонига шўнғишганди. Агар бошқа одам бу манзарани кўрганида шак-шубҳасиз шу иштибоҳга бормоғи аён. Бироқ, азиизлар гурунги-ни кўравериш, моҳиятни англаб оладиган Хафиф учун ҳозирги ҳолат жозибаси беш панжаси каби аниқ-тиниқ эди. Чунки, авлиёлар мулоқотида тилга эҳтиёж сезилмас, дил-дилни англаб эди.

Иброҳим бин Адҳам бугун пешин чоғи рўй берган воқеани кўнглидан ўтказди ва унинг акс жавоби ҳазрати Аттор қалбидан кечди.

Иброҳим бин Адҳам:

– Ўн тўрт йилдирки, Балх билан Макка оралиғида ҳақни қидиргаймен. Не ажабки, ҳар қадамда икки ракат намоз ила манзилга етганимда, Каъбатуллоҳ ўрнида йўқ. Дилим вайрон, ақлим паришон, кўзларимда ёш ила ўзига ёлвориб бунинг боисини сўрамоққа журъат этдим. Шунда ғойибдин нидо эшитилди: “Ё Иброҳим, Каъбатуллоҳни бир жориямизнинг истиқболига юзлантирдик”.

Яна фарёд урдим, бу нечук аёлки, мартабаси ва назми парвардигор ҳузурида бунчалар улуглангай?

Бардошим чок-чокидан сўкилиб, иложсиз ортга қайтдим. Йўлда Робия келаётир экан. “Эй, Адавия қизи! Бу не ҳолдирки, жаҳонни ҳайратга солдинг? Ўн тўрт йил ҳар одимда намоз ила Каъба ишқида ёндим, билъакс Каъба сенинг йўлингга мунтазир чиқибдур!” Шунда онахон бир оғиз лутф билан воқеага ойдинлик киритди:

– Ё Иброҳим, аллоҳ ҳар кимнинг амали ва сўровига яраша неъмат берур. Сен йўл-йўлакай намоз қилдинг, мен эса ниёз – бунинг фарқига борурмисен?!

– Хатоимни тушундим, не қилайки намоз ўқибман-у, лекин Каъбатуллоҳга юзлаштиришини астойдил сўрамабман. Робия эса сўрабди, чин ихлос ила мурожаат айлабди. Ана ўзининг қудрати.

Ҳазрати Аттор:

– Ҳар ишни билгувчи аллоҳга ҳамдки, сизни ўз суюкли ожизаси билан юзма-юз учраштирибди.

Аллоҳнинг суюклисига дуч келмоқ ўзининг дийдорига етишмоқ мақомида бўлса ажабмас. Илло ҳар сафар сизни кўрганимда юрагимга раббимнинг раҳмати ёғилгандай қувонармен. Сиздайин зотнинг илми ва амали бутун бир қавмнинг махфирати учун етгай...

Иброҳим бин Адҳам:

– Бу эътирофдин тама иси келур. Инсонни мадҳ қилишдан икки мурод кўзланур: Бири эътиборига тушмоқ, иккинчиси хушомад бирла йўлдан чалғитмоқ. Инчунун, беҳуда лутфдан тийилмоқ энг гўзал ахлоқ ҳисобланур.

Ҳазрати Аттор:

– Узр устоз, аммо пайғамбар (с.а.в.) дебдурларки: “Одамларнинг ёмони – олимларнинг ёмони, олимларнинг яхшиси-одамларнинг яхшиси”. Демак, яхшиларнинг

чиройли сифатларини ёд айламоқ ибодатнинг бир тури саналур. Бу асло мадҳ ёки хушомад эмас, бу эҳтиром, бу соғинч, бу дийдор нашъасидир.

Иброҳим бин Адҳам:

– Дийдор ва соғинч! Авлиёи аллоҳ соғинчи ва васлида ҳаёт ва мамот муштарак, сен буни билурсен. Ҳали замон валиаҳд ўғлим билан учрашдим. Бечора уч йил ортимдан излаб юрибди. Тож-тахтни ҳам тарк этибди. Шу дарё кўприги устида кўзимиз кўзимизга тушди. Ташналик тинка-мадоримни қуритди, юрагим ҳижрон азобиға дош беролмай нола чекди. Беихтиёр қучоғимни очиб шунчалар меҳр билан қучдимки... Ё раб, энди бу ҳолатимдан умр бўйи ҳаё қилурмен – уни шунчалар соғинган эканманки, атиги бир нафас, бир сония яратганни унутиб, ўғлимни ўйладим ва гуноҳға ботганимни англадим. Фарзандимни қучоғимдан бўшатмай аллоҳға ёлвордимки, “Эй холиқ, мен адашдим, адашган бандангнинг гуноҳини авф эт! Ҳидоятингни ё мени ёки фарзандим жонини олишингдан билурмен” деб илтижо қилдим. Аллоҳ марҳаматли, у ўғлимни ҳузурига чорлади. Уни кафанлаб, жасадини ўз қўлим билан туфроққа топширдим...

Ҳазрати Аттор:

– Аввал тахтни, сўнгра жигарбандини йўқотмоқ бир инсон тоқати учун вазмин эмасмикан?

Иброҳим бин Адҳам:

– Сиз айтган нарсалар махлуққа раво кўрилганида аллоҳ қалбимга ўз ишқини солмасди. Одамлар бир-бирларига кўнгил қўйиб, ишқ азобиға дош беролмай ҳасратидан ўт чиқади. Тасаввур қилинги, мен ўзининг васлига ошиқман, чироққа интилган парвонадек беоромман. “Ҳар ким валийлар мартабасига восил бўлмоқ истаса, дунё ва охиратга рағбат қилмай, фақат аллоҳ таолоға қалбини бериб, ҳалол лўқма есин”.

Савма мезбони Аттор сездирмай ёнидаги дафтарга қўл узатди. У шайх лутфидан ёмғир каби тўкилаётган инжу жавоҳирларни оқ қоғозга қоралашга киришди. Филҳол бу тараддуд меҳмоннинг шавқини асло сусайтирмади. У ёниб сўзларди.

– Мўмин кишининг нишони булдириким, сукути фикр, назари ибрат, юргани тоат бўлур. Савол бердиларким, “не учун дуоларимиз қабул бўлмас?” Дедим: ҳақни билиб, амрини тутмасангиз, пайғамбар (с.а.в) суннатларини бажармасангиз, Қуръон ўқиб амал қилмасангиз, холиқнинг неъматларини еб, шукурни билмасангиз, жаннатни тилаганингиз ҳолида унга интилмасангиз, жаҳаннамдан чўчимасангиз, унинг ҳукми билан ўлим бор деб ҳозирланмасангиз, ота-онангиз жасадини ўз қўлингиз билан қабрга қўйган ҳолда хулоса чиқармасангиз – бундай қабоҳатлар бирлан яна дуолар мустажоб бўлмайми?!

Фаридиддин ҳазратлари битта лутфни олтинга менгзаб, тўла-тўқис дафтарига қайд этмоқ илинжида бутун вужуди қулоққа айланган эди. Устоз эса оппоқ киприклари остидаги кўзларини чала юмганича фикр уммонида сузишди давом этарди.

– Бир кеча Жаброил алайҳиссаломни тушимда кўрдим. Қўлида сизники каби қалом ва давог бор эди.

– Бу не иш учундир? – деб сўрашга журъат этдим.

– Ер юзидаги авлиёларни ёзурмен, – деди.

– Мени эътиборга олурмисен? – вужудим ёниб сўроқладим. Нера ҳам шу саволни бердим-а. Жавоби ҳафсаламни андармон қилди. Яна ҳам ўлиб қолмаганимга ҳайронман.

– Сенинг учун амри илоҳий йўқдир, – жавоб берди Жаброил алайҳиссалом.

Аввалига бошимдан хушим учди. Бу не кўргилик, наҳотки чеккан заҳматларим, риёзатларим тангри таоло ҳузурига назарга илинмаса?

– Мен авлиёлликка даъвогар эмасмен! Лекин уларни жондан афзал билурмен, – дедим руҳим синиб. Сўнг Жаброил алайҳиссалом марҳамат этдиларки, фармони илоҳий келди, дафтарнинг бошига сенинг исмингни ёзгайман!

Ўша топдаги севинганимни кошки тилда ифодалаш мумкин бўлса...

Улар ўтирган жойдан уч қадам нарида оқаётган сув мавжланиб, сиртида оппоқ пуфаклар ялтираб ёна бошлади. Бамисоли дарё ҳам авлиё номидан куч-қудратга

тўлаётгандай, жисми сиртига сифмай қолаётгандай эди.

Ҳазрати Аттор сўради:

– Ё Иброҳим, подшоҳликдан воз кечдингиз, тож-тахтни оддий хас мисол улоқтирганингиз, ҳаттоки суюкли фарзандингиз ўлими юракка таъсир этмайдиган ҳолатга етдингиз. Айтинг-чи, эвазига нимага эришдингиз? Юришда ҳаловат, ўтиришда роҳат йўқ, излаганингиз олисда-ю, суйганингиз сиймоси юз кўрсатмас?

Иброҳим бин Адҳамдан бошқа кимса бундай саволни бориб турган беҳаёлик, жуда енгил баҳолаганида одобсизликка йўйган бўларди. Пири комил қувваи ҳофизаси ила англадики, Атторнинг лутфидан кўчган бу иштибоҳ ўзи учун эмас, балки аҳли авом учун сўралгандир.

Ҳазрат мийиғида жилмайди. Бу оддий табассум эмасди. Гўё кумуш ранг булутлар орасидан чирой очган офтоб янглиғ эди. Мезбон узун умри мобайнида бундайин мулоим чехрани учратмаганини дилидан ўтказди.

Шу аснода Иброҳим бин Адҳам совманинг ўзи ўлтирган тарафини қия очмоққа тутинди. Очганида шовуллаб оқаётган дарё кўринди. Ҳазрат қўлидаги игнани сувга отди ва панжаларини ёзганича кутиб турди. Ёпирай, бирдан қирғоқда балиқлар бош кўтариб қолишди. Ҳар бирининг лабида биттадан қизил олтин бор эди. Соҳиби каромат игнасини топиб чиқишларини сўради. Хиёл ўтмай, бармоқдай кичкина балиқча игнани оғзида тутиб, Иброҳим бин Адҳам қўлига тутқазди. У энди суҳбатдошига ўғирилди.

– Аввалги подшоҳлигим гўзалроқми ёки буниси?

Ҳазрати Аттор индамай яна дафтари қатини очди.

Меҳмон тўсатдан кўзгалди. Тоат-ибодат вақти яқинлашганди. Неча фаслки, авлиё ҳар тунни ибодат ила машғул ўтказар, аслида дунёни тарк этиб топгани аллоҳнинг зикри эканлигини бошқаларга айтишни эп кўрмасди. Буни у кибрга йўйиб, гуноҳга ботишдан эҳтиётланарди.

Савма ташқарисида суҳбатга қулоқ тутиб, бу ғаройиб инсоннинг сабр-бардошига таҳсинлар ўқиётган Хафиф меҳмон кетиши билан устозига рўбарў келди.

– Наҳотки шу одам Балх подшоси эди?

Ҳазрати Аттор шогирдининг ҳанузгача соддалиги қолмаётганига ҳайратланди.

Унга бошдан оёқ разм солгач, қўлидаги дафтарини ёғоч бутоғига илиб, жавоб берди.

– Нима, ўхшамайдими?

Шогирд одатига кўра елка қисди.

– Саройдаги дабдаба қайда-ю, дашти Карбалодаги қумга чўмилмоқ қайда.

– Агар сен ҳукмдор бўлганингда тахтдан юз ўғира олармидинг?

Хафиф патакланиб кетган қоп-қора соқолини тутамлаб ўнғайсизланди.

– Мен... Подшо... Ҳазиллашманг, устоз.

– Гапни айлантирмай жавоб бер!

– Қайдам! Бойлигим бисёрлигини билиб туриб ўзимни ўтга урармидим.

– Ҳақ гапни тан олганинг учун раҳмат. Чиндан ҳам фоний дунёдан чиқиш осонмас. Айниқса, у кучоғини очиб, жилваланиб, ноз-фироқдан тузоқ кўйиб турса. Билки, Иброҳим бу мушкул вазифанинг уددасидан чиқди. Аллоҳ унинг дилини очди.

Хафиф кўрдик, устоз қум устига тиз чўкди. У ҳам пири ёнига жойлашди.

– Бу қандай рўй беради? Одам бир кунда ёки бир сонияда ўзгариб қолиши мумкинми?

– Ўзига осон, болам. Ердаги битта чўп раббимнинг иродасисиз жойидан кўзгалмагай. Иброҳимни аллоҳ ёрлақади.

– Қандай?

– У боя айтганим каби Балх шаҳри подшоҳи эди...

Шу пайт Иброҳим бин Адҳам азон айтиб қолди. Бу шомдан нишона эди. Ҳазрати Аттор ўрнидан туриб, ибодатга машғул бўлди. Хафиф ҳам унинг ортидан қиблага юз тутди. Намоздан сўнг у устоз сабоқларини ёддан қайтаришга киришди. Чунки, бугунги суҳбат шу тахлит адоғига етгани, ҳазрат токи бомдодга қадар унга вақт ажратмаслигини яхши биларди.

4

Дашт адоғидан ўтган дарё номи Бизонс деб аталарди. (Кейинчалик, яъни ҳижрий 144 йили Иброҳим бин Адҳам шу дарёни ишғол қилиш учун бўлган жангда шаҳид бўлган). Унинг соҳиллари айтарли хушманзара, ям-яшил боғларга бурканган эмасди. Аммо сув тафти бу ғўша иқлимга мўътадиллик бағишлаб турарди. Шу боис Хафифни дангасалиги тутди, соҳилга чиқиб, жимирлаб оқаётган дарёга тикилиб ётди. Қизиқки, осмондаги ойдан кўра унинг сувдаги шуъласи ғўзалроқ, ёрқинроқ кўринарди.

Хафиф беихтиёр ўзи ҳақида ўйга чўмди. Унинг зоҳидлик йўлига кирганига ҳам йигирма йилдан ўтиб қолибди. Унга қадар не-не авлиёлар этагини ўпди, не-не шайхлар хизматига бел боғлади. Аммо ҳозирги пири нимаси биландир уни ўзига ром этди. Энди уни ёлғиз ташлаб кетишга кўзи қиймайди. Аслида борар ерининг ўзи йўқ. Қариндошлари аллақачон унутиб юборишган, ота-онаси болагигидаёқ ўлиб кетган. Вақтида турмуш қуриб, фарзанд кўрди, оиласини бинойидек тебратиб юрди. Бироқ нимжонгина хотини вабога чалинди-ю, ўзи билан норасида ғўдагини олиб, рихлатга чекинди.

Бечора эрнинг бор-бисоти шулар эди. Осмон остида бир ўзи қолганидан хўрлиги келиб, туну кун йиғлади, бўзлади, аммо шикаста қалбига таскин тополмади. Кейин дарвешлик жандасини кийиб, қишлоқдан бош олиб чиқиб кетди. Илм ўрганишга мойиллиги бор эди. Лекин ёши ўтиб, тили қотган экан, ҳарф таниши жуда оғир кечди. Шундан сўнг нишопурлик бир шайх хизматига кирди. Орадан бир йил ўтгач, бошқа пирга қўл берди. Ва ниҳоят оддий атторлик дўкони соҳибидан чиққан шайх доверуғини эшитиб, ҳазрати Атторга ўзи юкиниб келди. Ўххў, шунга ҳам йигирма йилдан ортиқ вақт ўтибди.

Устознинг феъли мулойим, хушодоб. Сира овозини кўтармайди, хатосини ҳудабехуда юзига солмайди, танбеҳида ҳам ўзига хос меҳр уфуриб, дилга оғир ботмайди. Топса ейди, топмаса сабр қилади.

Хафиф ҳам шу ҳаётга ўрганди. Унинг учун таом баданга, илм ақлга куч берадиган неъмат эканлиги аёнлашди. Тўғри, гоҳида ҳаммасига чек қўйиб, тинчгина яшашни хоҳлаб қолади! Аммо, мана шу хокисор, бутун вужуди поклик рамзига айланган муршидини ёлғиз қолдириб кетгани кўнгли тинчимади. Шу билан бирга, бу хаста бош устоз берган илмнинг ғалвирдан тўкилганичалик қисмини-да ўзлаштиролмади. На-чора, илм ҳам илоҳий ҳислат экан-да. Сунганга ботмонлаб сунади, бошқасига гардчалик юқмайди. Гоҳо қобилиятсизлигидан зорланади. Шунда пири шикаста дилига таскин беради: "Илм кишилари даврасида юриш – илм соҳиби бўлиш мақомидадир", деб кўнглини кўтаради. Қишнинг узун кечаларида кўпинча чуқур ғорларда узоқ қолиб кетадилар. Устоз шам ёруғида ажойиб дostonларини ўқиб беради. Унга кўпроқ "Мантиқ ут-тайр" асари ёқади. Бу дostonда ўттизта қуш саргузашти орқали ишқ изтироблари қуйланади. Аввалига Хафиф паррандалар ҳам худди одамга ўхшаб севишар эканлар-да, дея жўн хулосага келган эди. Бир куни шу иштибоҳини айтганида муршид дostonнинг асл моҳияти, қушлар шунчаки мажозий тимсоллар эканлиги, уларнинг ишқи ҳам дунёвий эмас, илоҳийлиги тўғрисида эринмай тушунтириб берди. Ана шунда у аллоҳга нисбатан эътиқод ва севги махлуққа қаратилган ҳар қандай туйғудан минг чандон кучли ва эҳтиросли эканлигини тушунди. Бироқ унда бошқа дostonларга кўра, айнан дунёвий севги қирралари қаламга олинган. Шайх Санъон қиссаси ёқарди. Қиссанинг баёни жуда қизиқарли, бошидан эшитгувчини ўзига асир қилиб олади. Ахир қирқ йил Маккада имомлик вазифасини адо этган, тўрт юз мурид пири муршиди тушида кўрган румлик қизга ошиқи беқарор бўлиб, ақл-хушидан айрилгани ажабтовур воқеа эмасми? Бечора ошиқ қиз дардида имомлигидан воз кечадди, чўчка боқади, май ичади, ҳатто динидан чиқади. Халифалардан бири: "Эй устоз, нималар қиляпсиз, ахир дўзах азобида қийналасиз-ку", деганида у беҳуш ҳолатда:

– Менинг қалбимдан чиққан оҳга сенинг етти дўзахинг куяди, – деб жавоб қайтаради.

Эҳҳе, бу севги қиссасини тинглаганида кўз ёшлари юзини ювади, юрагини ҳаяжон босади, беихтиёр кўз ўнгида ранг-рўйи заъфарон марҳум аҳли аёли кўринаверади.

Яхшики, дostonнинг якуни икки севишган дилнинг қовушиши, аниқроғи, чин дунёга саодат топиб кетиши билан тугайди.

Хафифга яна Робия Балхий тўғрисидаги маҳзун, фожиали ҳикоя ҳам маъқул тушган. Устознинг айтишича, бу шунчаки дoston эмас, тарихий ҳақиқат эмиш. Эссиз, у Робияни бир марта кўриб ўлса қалбида армони қолмасди. Ўзиям устоз бу қиз қиёфасини таърифлаганида жаннатдаги хур-ғилмонларни кўз ўнгига келтириб ёзганми... Бечора қиз... Бекорга нобуд бўлди-да. Шундай ҳалим, юмшоқ табиатли одам келиб-келиб Робия санамни ўлдириб қўядими? Ахир қалам ўзининг қўлида эди-ку. Майли, бошига минг жафоларни солсин, майли, қийноқ азобларида синаб кўрсин, бироқ ҳаётдан кўз юмдириши шартмиди?

Хафиф дostonни тинглагач, бир ҳафта мобайнида гўё оғир хасталиқдан турган кишидай эзилиб юрди. Зўрға ўзига келди.

– Устоз, – деди Хафиф ўша таассуротлар таъсиридан узоқлашолмай юрган кезлари, – бечора Робияга нега ачинмадингиз? Нега икки севишган дилларни муддаосига етказиб қўя қолмадингиз?

Ҳазрати Атторнинг кўзларига мунг чўкиб, уялгандай бошини тиззалари орасига яширгани ҳамон ёдда. Сездик, дostonнинг бундай тугалланишидан ўзи ҳам қониқмаган. Ҳатто бу қисмат учун ўзини айблаётгандай туюлди. Дардли хижолат қалбини ўртаётгани устига бу каби саволлар...

– Хафиф, болам, – деди ниҳоят пири кўзларини унга тикиб, – сен мени ким деб ўйлайдирсан? Наҳотки мен ҳам худди сен каби ожиз бандалигимни унутиб қўйсанг...

Шогирд бу нидо моҳиятини англашдин йироқ эди.

– Ахир чарх қалами яратганда бўлгани билан ижод жилови ўз илқингизда эмасму?

– Шундоқ! Аммо, илҳом париси ақлу ҳушингни ўғирлаганида қувваи ҳофизанг чизган чизиғингда эмас, тақдир йўриғида юрур. Баски, фожиа юз бергувчи жойда бахт-иқболдан сўз очмоқ қалам аҳлининг измидан ташқарида. Ҳаммаси аллоҳнинг иродаси. Мен Робия қизнинг саодатга эришмоғини сендан-да бисёрроқ хоҳлаган эрдим. Афсус, яқун бошқача чиқди.

– Унда бошқа бир дoston битингки, охири бахайр тугасин.

Ҳазрат ўрнидан туриб, қизариб ботаётган қуёшга кўз тутди. Унинг серсоқол юзида шафақ ёғдулангандай бўлди. Томирлари бўртиб чиққан қўллари билан оппоқ соқолини тутамлаб сокин сўз қотди.

– Энди дostonлар ўлди.

– Нечук, устоз?

– Бу кўҳна бош дostonдан-да улғу юмушлар борлигини энди англади.

– Ё ажаб, ҳар бир сўзи лаъл, ҳар жумласи жавоҳирга тенг ҳикматлардан афзали бор эканму?

– Шундоқ, болам! Энди аллоҳ берган умримнинг қолган қисмини аллоҳнинг валийлари ҳақида мақоматлар битишга сарфлагаймен.

Хафиф мақомат деган сўзни илк бора эшитгани боис ҳайрати ортди.

– Мақомат недур устоз?

– Уми, у авлиёлар қиссасидир! Яъни “Тазкират ул авлиё”. Ҳа, худди шундай...

– Бу дунёи-дунда йигирма тўрт минг анбиё ўтган. Пайғамбарлар шунчалик кўп экан, валийлар осмондаги юлдузча бордир.

– Балким ундан-да бисёр.

– Қийналиб қолмасмикансиз, устоз?

– Билим ранжининг озоридин ороми зиёда. Билим таскин, билим лаззат, билим имом Бухорий айтганларидек нажот!

Хафиф устозига яқинлашиб, қоқ суякка айланган елкасидан кучди.

– Имом Бухорий ҳақида илгари эшитгандиму, лекин қимлигини билмасдим.

– Бу зот асли Мовароуннаҳрда таваллуд топган улғу муҳаддис ҳисобланур. Энг саҳиҳ ҳадисларни шу мухтарам уламо тўплаган.

– Қизиқ, имом Бухорий ҳадислар олими, сиз эса авлиёлар...

Хафиф бу ёғига фикрини кочириб, гапиролмай қолди. Аслида у “авлиёлар авлиёси” демоқчи эди-ю, бу гап ҳазратга ёқмаслигини сезиб, тилини тишлади.

– Мен авлиёлар қулимен, – дея унинг гапини давом эттирди устоз. – Мен оддий қул эмас, ўз хожасини севгучи, улардан ибрат олгучи мискин бир йўл изловчимен...

Салдан кейин ҳазрати Аттор мавзун и ўзгартирди.

– Хафиф, эртага Иброҳим бин Адҳам зиёратга чорлабдур, тайёргарлик кўриб қўй.

– Хўп, ҳазрат!

Шогирд тайёргарлик нимадан иборатлигини билмаса-да, беихтиёр хўп деб юборди.

Қуёш дарё ичига думалади. Ҳароратнинг тили кесилиб, кечки шабада қанот ёзди. Куни билан саратон оташида куйиб-ёнган борлиқ эркин нафас олди. Таҳоратини янгилаб, бошига кулоҳ, оёғига сармуза (кавушнинг енгил тури) илган устоз қаддини эгиб, совмадан чиқиб келди.

– Қани кетдик, сиддиқи замон мунтазир бўлмасун.

Шогирд кумга санчилган асони пирига узатди. Аммо у қўлларини белига боғлаганича шахдам юриб кетаверди.

– Устоз, асо ёдингиздан кўтарилдиму? – овоз берди Хафиф.

Қадам секинламаса-да, жавоб қайтарилди.

– Ёддан чиқибдиму, демак, анга ҳожат йўқдур. Ҳа, айтмоқчи, меҳмонга бормоқ тадоригини кўрдингму?

Қибла тарафдан эсган дайди шамол шогирднинг кўзини кумга тўлдирди. Илло бу заҳмат берилажак жавоб азобидан енгилроқ туюлди. Аммо устоз лутфини елга учирадиганлардан эмасди. Инчунун бояги сўроқ яна такрорланди. Ёш билан баробар бодом қовоқлар орасидан сизиб чиққан гард ва кумдан фориг бўлгач, Хафифнинг кўзи ярқ этиб очилди. Шу аснода андишаси тилидан тўкилди.

– Рост и, тадорик моҳиятини англамаганим боис, ҳозирлик кўролмадим.

Ҳазрат бир зум барханлар гул ясаган қияликда тин олди. Иброҳим бин Адҳам кўнган қароргоҳга оз қолганди. У ортга, ёши улғайса-да, ҳамон тафаккури етилмаётган, лекин юраги беғубор, соддадил ҳамроҳига назар ташлади.

– Ҳар ҳолда борар масканимиздин бохабардурсен?

– Шундай, тақсир!

– Зиёрат қилингувчини ҳам филҳол унутмагансен?!

– Албатта!

– Унда нега алаҳсирайсен, айтилган вазифани фаромуш айлагайсен.

– Уэр, устоз.

– Биз тўй ёки маъракага эмас, илм сайлига борурмиз. Илм сайлига илми янгилаб, мавжлантириб, ақлни чархлаб ташриф буюрурлар. Сен эса худди тўйга тухфасиз келган каби ғариб ва ночор қолибсен. Ҳа, майли, муҳими зийрак тур, устознинг саволига маънили жавоб қайтар. Сенинг заковатинг менинг баҳоимдир.

Меҳмонлар совмага кирдилар. Иброҳим бин Адҳам тўрда мудраб, кўзларини юмиб пичирларди. Ҳазрати Аттор эса салом бермай унинг қаршисидан жой олгач, у ҳам аллақачон қиров кўнган узун-узун киприкларини қовуштириб олди.

Хафиф ҳайрат уммонига шўнғиди. “Булар қанақа тоифа ўзи? Каломсиз салом йўллар, дил-дилга боғланиб, тилга эҳтиёж қолмас”.

У зерикиб, кўз қири билан дастурхонга боқди. Пастак тахта устида етти иқлим мўъжизаси муҳайё. Бугунги ноз-неъматлар олдида кечаги дастурхон файз-таровати сўнггандай. Аслида кимсасиз саҳрода бу ризқ-насиба қаердан келиб, тамоқдан ортгани қаёққа кетаяпти. Ўчоқсиз иссиқ луқмалар, боғ-роғсиз сархил мевалар. У мана шу мўъжизани нигоҳидан яна бир қарра ўтказаркан, яратганнинг қудратига таҳсинлар ўқиди.

Тўсатдан Иброҳим бин Адҳам тилга кирди. Хафиф тушундики, ботиний мулоқот тугаб, ошқора мунозара, гурунғ бошланди.

– Сиз ҳақсиз, Фаридиддин, – деди у ҳамон бошини тиззалари орасидан кўтармай.

– Инсон бир вақтда ҳам аллоҳга, ҳам оламга эришолмағай, худди битта қалбга охира

ва дунё муҳаббати сиғмагани каби. Ҳазрати Али розияллоху анху айтибдиларким: "Дунё ва охираат Мағриб ва Машриққа ўхшайди. Бирига яқинлашсанг, иккинчисидан узоқлашиб бораверасан. Барча ёмонликлар калити дунёга муҳаббатдан бошланур. Ёмонлик асли гуноҳ. Гуноҳ қалб яраси ҳисобланур. Бу яра малҳами аллоҳдан кўркув, унга итоат этмоқлик ва тақво билан топилур.

Ҳазрати Аттот Сулаймон Даронийнинг лутфини эслади.

– Шунинг учун ҳам Сулаймон: "Кўркувдан йироқ қалб хароб бўлади", деган экан-да. Иброҳим бин Адҳам илк бора бошини тебратиб, маъқул ишорасини билдирди.

– Сиз Мансурнинг каломини эсланг. Эсладингизми?

Хафифнинг устози бир тебраниб, нозик жуссасини янада ихчам ҳолатга мослади.

– Гуноҳ қилмоққа қудрат топган вақтдаги ҳушвақтлик гуноҳнинг ўзидан ёмонроқ, деган гапини назарда тутяпсизми?

– Ҳа бале, Мансур Амморда бундай гўзал фикрлар бисёр.

Ҳазрати Аттот негадир ўзини мутлақо хотиржам ҳис қилмаётганди. Бу безовталик мезбон эътиборини тортди.

– Сиз ҳали ҳам мени англамабсиз чоғи?

Устознинг нуроний чехраси андишадан лов-лов ёнди.

Негадир изох ўрнига сукутни афзал билди. Тўғри тадбир қўллаган экан. Чунки Иброҳим (р.а.) ҳали гапини тугатмаганди. У хиёл табассум ила бир воқеани сўйлади.

– Бир куни шайхлар суҳбатини истаб, уларнинг ҳузурига бордим. Бироқ улуғлар мени сафига чорлашмади. Қайтанга, эшикни кўрсатиб: "Чиқ тезроқ, сендин ҳануз подшолик ва ҳукмдорлик сассиғи келадур" дейишди. Қачонки, ёнимдаги одам ўзини безовта сезса ана шу танбеҳ ёдимга тушадир.

Ҳазрати Аттот ўзидаги бу ҳолат мутлақо бошқа важдин, яъни устоз илми ҳайбатидан эканлигини зўрға уқдирди. Шу аснода унинг камтар ва ҳалимлиги тўғрисида тарқалган бир ривоятни ёдига солди.

– Суҳайл бин Иброҳим айтиб эди. Сиз ул зот бирлан сафарга чиқибсиз. У йўлда хасталикка чалинибди. Ёнингиздаги бисотингизни унинг муолажасига сарфлабсиз. Сўнггида миниб кетаётган отингизни-да пуллашга мажбур бўлибсиз. Ҳартугул Суҳайл (р.а.) соғайибди. Отингизни сотиб юборганингизга таассуф билдирибди.

– Энди манзилга қадар нимага миниб кетамиз, – шитоб бирлан сўрабди у. –

Шунда сиз пойига тиз чўкиб, "Мана мен хизматингизга тайёрман", дея уч манзилгача бўйнингизга миндириб борибсиз. Шундай мўмин бандадан кибр-ҳаво иси келур дея айтилган иштибоҳда адолат ҳам, маъно ҳам йўқдир.

– Гапингиз тўғри. Бу ёруғ оламда қанча тирик жон борки, феъл-атвори, ўй-фикри, табиати осмондаги юлдуз қадардир. Яқинда бир киши менга ҳамроҳлик қилиш ниятини изҳор этди. Шарт қўйдим. Биринчидан, ҳамма юмушни ўзим бажараман, иккинчидан, намозга азонни ўзим чақираман, учинчидан, қандай нисор азият келса, ўзим уддасидан чиқаман. Ул киши эътирозини ошкор айлади. "Асли менинг бу ишларга тоқатим йўқ!" Мен унинг ростгўйлигига тан бердим.

– Демак, тоқатсиз кимсадан ҳам ҳикмат топишга тоқатингиз етибди-да. Бундай ҳислатга осон эришмагандирсиз?

– Аксинча, жудаям осон. Мен доимо тўрт от сақлайдирман ва уларнинг чавандозиман. Агар аллоҳнинг неъматига дуч келсам Шукур отига миниб, анинг олдида пешвоз чиқгайман. Агар ранж-аламга юзлансам, Сабр ва Ихлос отларида кутиб оларман. Ва гуноҳга ботаётганимни сезсам, Тавба отига миниб, мақсадимга етарман.

Мана шу иштибоҳларга йўл қўймасликнинг энг қисқа йўли – дунё лаззатидан юз ўгирмоқ, унинг алдамчи, беҳаё жилвасига сабр-тоқат айламоқ ва шайтонга бўйин эгмай яшамоқдир. Очиғи, бу осон эришилмайдиган саодат. Бир қавмга ҳукмрон бўлгандан кўра, бир нафсга ҳоким бўлмоқлик қийинроқдир...

Икки улуғ шайх суҳбати фақат ибодат маҳали узилиб турди, қолган пайт қизгин баҳс узоқ давом этди. Меҳмонлар қайтишаётганида Хафиф устозига ғалати савол билан мурожаат қилди.

– Ҳазрат, икки кундан буён ёзилаётган дастурхонни шу ёшгача кўрган эмасман. Аллоҳнинг бунданда ноёб мўъжизалари кўп. Фақат бир масала дилимни ўртайдир. Устоз шогирднинг қўлидан ушлаб, ич-ичига ботган кўзларига тикилди.

– Сўйла?

– Андиша шуки, нега бугунги зиёфат дастурхони кечагидан, яъни бизниқидан бисёрроқ тузалди.

Ҳазрати Аторнинг серсоқол юзи ёришди. Кичкина оғзи, офтоб қуруқшатган лабларида кулги уйғонди.

– Эҳ Хафиф, мунча ғурсан, болам. Ахир Иброҳим бин Адҳам подшоликдан, мен эсам оддий аторлиқдан зухд йўлини танладик. Дунё молидан воз кечмоқлик қай биримиз учун осон кечмаганлиги яратганга аён. Энди кўнглинг ўрнига тушдими?

Хафиф ёш боладай бошини сарак-сарак қилди.

– Йўк, устоз. Қачонки тариқатга киришингиз боисини ўз оғзингиздан эшитаман, кейин қалбим таскин топади.

Ҳазрати Атор совма ичидаги бўйрага тиз чўқди. У доимо шу ҳолатда жойлашар, кўп ибодати боис тиззалари туя туёғидай қавариб кетган эди.

– Хўп, бугун кайфиятим чоғ, кўнглимни ёза қолай...

5

Шодиях Нишопурнинг энг гавжум ва кўркем шаҳарларидан бири. Бундай ободончиликнинг икки боиси бор эди. Дастлабкиси шуки, ушбу мўъжазгина кент фуқаролари ҳунармандчиликда ҳўб беназир саналарди. Шодияхликлар ясаган темирчилик, қуллочилик, мисгарлик, зардзўлик буюмлари Шому Ироққа қадар етиб борган, шу ваздан Нишопурга зиёрат ва тижорат умидида қадам босганлар албатта Шодияхга ҳам тўхтаб ўтишарди.

Шаҳарнинг файзиёблигига иккинчи сабаб шу ерлик Иброҳим Аторнинг номи етти иқлимга ёйилган мушк-анбарлари, занжабилу сунбул, сандалу кофурлари десак муболаға бўлмас. Пештоқли айвонлар ичига қурилган қатор дўконлардан таралган хушбўй хид ва мушк-анбар ифори бутун кўчани тутиб кетарди. Кўпинча икки энлик қоп-қора қошидан бошқа ери кўринмайдиган нозик бадан форс ва эроний қизжувонлар атайлаб шу серқатнов кўчадан юришар, баъзан нақшбанд устунли айвонлар олдида тўхташиб, қайси дўконга киришни билолмай жавдираб қолишарди.

Дўкондор Иброҳим Аторни билганлар ундан аҳли аёлини ҳаргиз қизғонишмас, инчунун унинг инсоф-диёнати, ҳудожўй мўминлигини яхши билишарди.

Бир кун қўшни маҳаллада истиқомат қилувчи мулла Қосим заргарнинг завжаси Нигина ойим дўконга кириб келди. Аввалига аврат жойларини ўраб-чирмаб турган жувон мушк-анбарларга маҳлиёлиқданму ёхуд шайтон йўлдан оздирибми, ҳар қалай бошидан сирғалиб тушган рўмолига бепарво қараб, юзини яширмоққа шошилмади. Аёлининг юзлари гўё сутда чайилгандай, катта-катта кўзлари тун қаросига менгзалгандай, шокила сочлари нафис қулоқларини ўпиб тўймаётгандай ҳолат зухурланди.

Иброҳим Аторнинг гуноҳкор кўзлари шу манзарага тушди. Гарчи кўз панд бергани билан қалба орзиқиш сезилмаса-да, барибир дилида хавотир ва ғашлик уйғонди. У бошини ердан узмай жувоннинг дўконни тарк этишини кутди. Бироқ ул паривашнинг бутун фикри-хаёлини пештахта ва рафларга терилган биллур идишлардаги анвойи атриёту дориворлар маҳлиё этганди.

– Менга ажам ифори билан рум упалари керак эди, – нафис овозда сўйлади хоним.

Дўкондор қилт этмади. Илло, номаҳрам аёл овози-да унинг тақво кўрғонига гул отаётгандай, ҳақ йўлидаги ранж ила риёзатларига гард кўндираётгандай туюлди.

– Синглим, бурчақдаги ойнага қараб олсангиз, – оҳиста сўзлади дўкондор.

Жувон сергакланди.

– Бирон нуқсоним кўриндими? – У шундай деб ўзини ойнага солди. Навниҳол қадди-баста, ойдай чехраси ўзинида ҳаяжонга туширди, филҳол юзини беркитмоқликни хаёлига ҳам келтирмади.

Аттор аёл кўнглидаги бузуқликни туйди. Буни шунчаки эркалик ёки бепарволикка йўйиш қийин эди. Демакки, эҳтиёт чорасини кўрмоқ лозим.

– Болам, сиз айтган ашёларни ўғлим Мухаммаджон оқшомга қадар эптиб бергай. Ҳозир мени маъзур тутгайлар, вақт пешинга яқинлашиб қолибдур.

Заргарнинг завжаси мажнунтолдай эгилиб, ноз-финоқ ила чиқиб кетди. У кўздан ғойиб бўлди-ю, Иброҳим Атторнинг елкасидаги юк тушмади, аксинча, тоғ каби зил-замбиллигича қолаверди. У тезда масжидга борди. Ҳали намоз вақтигача вақт мўлроқ эди. У гуноҳини кечиришини сўраб, аллоҳга дилдан муножот ўқиди.

Кечки таомдан сўнг дуога қўл очди. Фарзанди Мухаммаджон изн сўраб, ўрнидан турмоққа чоғланди. Аммо оппоқ соқоли кўкеини қоплаган падари бузруквор шошма дегандай ишора қилди. Орадаги сукут чўзилди. Ҳозир Иброҳим Аттор дилида кеча-ётган илоҳий изтироб исканжасида ўз ёғига ўзи қовурилаётгани боис, вақт ўтиб бораётганини асло сезмасди. Аслида енгил ўйлаган кимса учун бугунги воқеанинг пуч ёнғоқчалик аҳамияти йўқ. Аммо, бутун умрини аллоҳ фикрию зикрида ўтказаятган дўкондор учун аёл нағмаси қандайдир кўнгилсизлик элчисидай руҳиятини заҳарлаб, хаёлини бутунлай фаромуш этди. Рост-да, эллик йил давомида нон увовичалик ҳаром лўқма томоғидан ўтмаган, шубҳали жойга оёқ босмаган, аҳли аёлидан ўзганинг нигоҳига қарамаган, сағирнинг ҳаққидан қўрққан бу зоти шарифни келиб-келиб шу ёшида аёл қиёфасидаги шайтон йўлдан чиқармоққа уринса-я?.. Бу шунчаки тасодиф эмас, бу нағмада, аллоҳ сақласин-у, бир ғалва борга ўхшайдур. Эҳтимолки, бу дўкон билан андармонлик боис тоат-ибодатга вақти кам қолаётганига ишоратдур. Эҳтимолки, бу охират тайёргарлиги озлигидан огоҳлиқдир. Минг қилса ҳам ёруғ дунёда ёмон яшамади. Кимсан Иброҳим Аттор сифатида номи элга ёйилди. Мол-дунё орттирди, орттирганидан закоту садақани қанда қилмади. Ақлини таниганидан буён беш вақт намозу ибодати доимий ҳамроҳи. Шунинг ҳосиласидурки, яратган эгам унга хушахлоқ хушодоб, ақлу фаросати ноёб, меҳр-муҳаббати офтоб мисол фарзанд берди. У Атторнинг ўғлиман дея керилмай, кибр-ҳавога берилмай, ҳалим йигит бўлиб ўсяпти. Яқинда Нишопур мадрасасини тамомлади, шундай зөҳну илми ила отасига қарашиб туришга ҳам фурсат ажратяпти. Ҳозирданок қайси атир-упа қандай тайёрланиб, кимларга раво-ю, кимларга нораволигини яхши билади, муомала маданияти ҳавас қилгудай, ширинсухан ва латифзабон йигит. Не-не қозикалонлар, мударрислар, аёнлар бу йигитни ҳавас қилиб, куёвликка кўзлашади. Фақат Атторнинг қатъиятчилиги, биргаплиги, ислом арконларига майли зиёдалиги боис, ўзининг оғзини пойлаб, кулоқлари динг юришибди. Ўғли ҳам худди отаси каби оғир, сермулоҳаза, бардоши тошдай қаттиқ. Шу чоққача уйланиш мавзусида сўз очилса юзлари анор янглиғ дув қизариб, пешонасидан реза-реза тер оқади, бошини дастурхондан кўтаролмай қолади.

Ҳозир ҳам ота лафзидан қандай лутф чиқишини кутиб, жимгина тиз чўкиб ўтирибди. Ниҳоят Иброҳим Аттор кўркем нигоҳини ўғлига бурди.

– Мухаммаджон, болам, – деди у қуюқ соқолини устма-уст силаб. – Мана, ўзига шукурки, камолингни кўриб бошим осмонга етмоқда. Шу пайтгача сендан асло ранжимадим, иншооллоҳ бу ёғи ҳам хайрли кечсин. Мақсадим шуки, энди мен қолган умримни тоат-ибодатда ўтказсам. Дўкон юмушларини сенга топширсам. Ўзингга маълум, бу иш ортида қанча одам ризқланур, кўпчилиги аёлванд, рўзғори залварли. Энди шуларнинг бошини силаш сенинг зимманга тушаётир. Фикри ожизимча, мисқоллаб йиғилган бу бисот яна кўпаюр, яна эл-улус корига ярар. Бунинг учун кўп заҳмат чекмоқ, савдо карвонларини кўпайтирмоқ, савдогарлар билан алоқани мустаҳкамламоқ даркор. Билгинки, аллоҳнинг иродасисиз бир чўп жойидан жиммас. Хулоса, эртадан қозикалон ҳузурига борурмиз, бор бисотимни сенинг илқингга ўтказурмиз. Хўш, сен не дейурсан?

Мухаммаджон тамомила бошқа орзу-тилақлар ишқиде сармаст эди. У ўқишини давом эттириб, Шарқда ном қозонган улуғ олимлар суҳбатияю сабогига аржумандлик истагида эди. Агар отасининг талабини қондирса, илми балоғатга етмагай, мабодо аҳдини ошкор айласа, эҳтимолки ота раъйига қарши чиқиш баробарида баҳолангай.

Йигит икки ўт орасида қолганлигини тушунди. У бир оғиз фикр айтмоққа тезда оғиз жуфтлади-ю, лекин тилини тиймоқни афзал билди. Зийрак ота фарзанд тараддудини сезди.

– Мен мискин бола тарбиялаган эмасмен, илло юракда иштибоҳ қолмасун. Ҳар неки жумбоқ маслаҳату машварат орқали ечилгай.

Муҳаммаджон тиззаларини силаб тиш ёрди.

– Агар ҳаддим сифса, ўкувни давом эттирмоқ умидида эрдим. Шу чоққача олган билимимдан кўнглим тўлмайду.

Бу жўяли гап эди. Билим нажот, билим охират, билим ҳақни танимоқ эканлигини Атор яхши билади. Аммо шундай катта хўжалик жиловини тутмоққа бошқа қодир одам йўқ-да. Иброҳимнинг на ака-укаси ва на қон-қариндоши бор. Бутун ишонгани кўзининг оқу қораси Муҳаммаджон.

Отаси сукут сақлаганини кўрган йигит уни оғир аҳволга солиб қўйганидан хижо-лат чекди.

– Кечиринг ота, мен ўзимни ўйлабман чоғи. Худо хоҳласа сизнинг айтганингиз бўлади.

– Илм олиш ортга сурилгайму?

Йигит илк бор бошини кўтарди.

– Астойдил уринсам, бири иккинчисига ҳалал бермас.

Бу жавоб отага таскин бағишламади. У фарзандининг орзу-умидлари йўлига ғов бўлаётгандай ўзини ноқулай ҳис қиларди. Иккинчи томондан бошқа чораси ҳам йўқ. Дўконга соҳиб керак, Иброҳимнинг атторлик даври ўтди энди. Заргарнинг хотини кўрсатган томоша илоҳий ишора белгиси холос. Шу мулоҳазалар билан ота ўрнидан тураркан, ҳамон тиз чўккан фарзандининг елкасини силаб қўйди.

Орадан кўп ўтмади. Отанинг ҳадигида жон бор экан. У бутун фикри-зикрини ибодатга бағишлаб, кечасию кундузи жойнамоздан қўзғалмади ва аср намозини адо этаётиб саждага бош қўйди-ю, қайтиб ўрнидан турмади. Муҳаммад дафн маросимидан сўнг онасининг ҳузурига кирди. Худди ёш боладай волидаси бағрида ўксиб-ўксиб йиғлади. Унинг назарида Иброҳим Атор сира рихлатга чекинмайдигандай, ҳамиша бошида соябон бўлиб турадигандай туюларди. Аммо ўлим фариштаси одамларни доғда қолдириб ўрганган эканки, бу сафар ҳам худди шу ҳол такрорланди. Ўз оёғида юриб турган табаррук зот тақдир ёзувига кўра “ёғоч от”га минишга қўнди.

Аслида бу мулоҳазалар ожизлик аломати эди. Ахир инсон эс таниганидан бошлаб охират ғамини еб, чин дунё тадоригини кўрмоғи лозим. Фоний дунё ташвиш ва қувончлари шу қадар бисёрки, одам фарзандини ёруғ оламга не мақсадда келиб, не амаллар қилмоғи лозимлигидан чалғитади, тўғри йўлдан четга чиқаради, ҳаётга муҳаббатини кучайтиради. Пировард натижада “Ўлим мўмин учун туҳфадир” деган муборак калом унутилиб, ўлим фожиага айланиб кетади. Ҳолбуки, келмоқнинг аввалидаёқ кетмоқлик пешонага битилган эмасмиди? Дунёга кўнгил боғламаки, сафардан қайтишинг азоб-укубатга айланади дейилмаганмиди? Омонат дунё чин дунё учун ҳозирлик манзили эканлигини билмасмидик?

Ёш йигит она бағрида йиғлаб-йиғлаб ухлаб қолди. Эрталаб дўконга чиқди. Қараса теварак атрофида не-не ғўлону қароллар, не-не хизматчию камарбасталар парвона. Шунда юрагидаги мусибат тафти бир оз босилди. Битта-битта босиб келиб, отасининг ўрнига ўтирди. Ёнига болишлар қўйилиши ҳамон ёнбошлаб олди. Биров чой, биров шарбат келтирди, ёшгина хизматкор йигит оёғини уқалашга тушди.

Шу тариқа орадан йиллар ўтди. Жуда қизиқ, илгари мадраса туфроғини ялаб тонг оттирган кезлари қону тунда барака бор эди. Тонг отиб, кун ботгунча дунёнинг юмуши сарҳисоб қилинарди. Энди эса қачон оқшом тушиб, қачон тонг бўзарганини санаб адоғига етиш қийин. Лекин ҳар бир кун ўзига яраша хурсандчилик, тижорат бобида омад келтирар, бойлик устига бойлик қўшилиб бораверарди.

Олди-сотди ишларига муккасидан кетган Муҳаммад илм олиш орзусини қалбидан ўчириб, тижорат сарҳадини кенгайтиришга киришди. Энди отаси қурган савдо расталари ёнига янгилари қўшилди. Кейинчалик бутун бошли кўча Аторнинг

дўконлари билан тўлди. Савдо қизиқ, мижозлар ортди, мол-дунё дарё бўлиб оқиб кела бошлади.

Одатдаги кунлардан бирида соҳиби дўкон яна севимли жойини эгаллаб, ўз мартабасидан ҳузурланиб, завқ-шавққа тўлиб ёнбошлаб ўтирганида рўпарасига бир дарвеш келиб тўхтади.

– Шайъан лиллоҳ! (Аллоҳ йўлида садақа қил), – деди у кўлларини олдинга чўзиб.

Бу илтижо ўзича самоларда сузиб юрган хожанинг гашини келтирди. Аввалига хизматкорларини чақириб, қувдирмоқчи эди. Бироқ болалигида олган одоб ва муомала сабоғи бундай қўполликка йўл қўймади. Дарвеш эса ҳамон битта гапни такрорлар, мўлтираб қарашини қўймасди.

Муҳаммад аллоҳнинг қўлига жаҳл билан қаради. Унинг сочлари гарданига тушган, соқоли патак мисол қалин ўсган, бурни катта, дўнг пешона эди. Фақат ич-ичига ботган кўзлари кишига истехзоли боқарди. Бир пайтлар ойнага нигоҳ ташлаб, ўзининг кўзларида ҳам шундай сир-синоатни кўрганди. Ҳозир эсладики, анчадан буён бу одатини-да тарк этибди.

Негадир дўкандорнинг юраги тош каби каттиқ тураверди. Дарвешнинг сурбетлиги баттар терслигини қўзитди.

– Бор, йўлингдан қолма! – деди у кўпол оҳангда.

Дарвеш кетмади.

– Аллоҳ учун бирор нарсанг йўқми? – ўша маҳзун товуш секин эшитилди.

– Аллоҳга жоним фидо, аммо сендай текинтомоқлар учун ҳеч вақо йўқ, уқдингми?

Уққан бўлсанг тўрт томонинг қибла.

Бу сафар тиланчи тилини тийди. Тилини тийган билан бутун фикри кўзларига қуйилди. Бу кўз эмас, худди хизр чашмаси эди. Нигоҳлар тўқнашди-ю, шам каби қотди. Йигитнинг вужуди титраб кетди. Қалбида шу пайтга қадар ҳис этмаган чуқур энтиқиш зуҳурланди. Агар яна бир дақиқа шу ҳолат давом этганда у ўзини дарвеш пойига ташлаши аниқ эди. Лекин, суҳбатдоши терс бурилиб, кета бошлади. Мана, у бир қадам, уч қадам, беш қадам юрди. Бирдан таққа тўхтади, ортига ўгирилди. Яна бояги сокин товуш таралди. Бу оддий овоз эмас, мусикадай ширали оҳанг эди.

– Ҳой йигит, – деди у кўзлари билан қулиб, – айт-чи, сен не нав ўладурсен?

Дўкандорнинг орияти келди. Бу қанақаси, на уйи, на оиласи ва на егани таоми бор қаландар кимсан Нишопурнинг таниқли хожаларидан саналган дўкандордан қандай ўлишини сўраяпти-я. Яхшики атрофида ҳеч ким йўқ, акс ҳолда роса мулзам бўларди-да.

У чордана қуриб олгач, шиддат билан жавоб қайтарди.

– Нима, эсингни еганмисан, дарвеш, ахир, сен қандай жон таслим этсанг мен ҳам шундай ўламан-да.

Ё тавба, кўздаги кулги энди серсоқол юзга ёйилди. Шу кулги дарвешнинг қиёфасидаги файзиёбликни яна оширди.

– Адашдинг, йигит, – деди у, дўкон саҳнига чиқиб жандасини туфроқ узра ёзаркан, – сен мендай ўполмайсан. Сени бу дунёга боғлагувчи ришталар кўп ва ҳаммаси мустаҳкам. Мени эса ҳеч нарсаси омонат оламда тутиб туrolмайди. Қара, мен қандай жон бераман.

Дарвеш шундай деб ҳирқасини бошига қўйиб, жандаси устига ётди-ю... Ё раззоқ, ё аллоҳ... бир нафасда жонини ҳаққа топширди-қўйди.

Ҳозиргина баҳслашиб турган сирли дарвешнинг ўлими йигитга каттиқ таъсир қилди. У отасидан айрилганида ҳам бунчалик титроққа тушмаганди. Бир нафасда бояги ҳузур-ҳаловат, завқ-шавқ, кайф-сафо ўрнини зулмат эгаллади. Қалбини каламушдай кемираётган ғашликка чидашнинг иложи йўқ эди. У илк бора дил қоронғилиги офатини сизди. Негадир ўгирилиб қатор терилган дўконларига боқди. Уларнинг ичидаги мушк-анбарлар, ноёб дори-дармонлар кўзига илон ва чаён каби совуқ кўринди. Ҳатто ўтирган ўрнидаги балчиқни сизди ва шунинг баробарида бутун вужуди терга ботиб, бадани оловда ёнаётганлигини билди. Боши гир-гир айланиб, турган жойида кесилган дарахт каби оғир қулади.

Бир ҳафта хушсиз ётган йигит кўзини очганида тепасида зор-зор йиғлаб онаизори турарди.

– Сенга нима бўлди, жон болам, кўз тегдими?

Қизиқки, Муҳаммад гўё касал ётмагандай жойидан енгил кўзгалди.

– Онажон, ҳеч кимни кўрмоқчи эмасман, – деди у отасининг чиллахонасига қадам кўяркан. Шу зайлда қирқ кун бировга юз кўрсатмади, ҳеч ким билан суҳбат қурмади. Қирқ биринчи куни озиб-тўзиб уйдан ташқарига чиқди. Ҳеш-ақрабою хизматкорларини ҳовли саҳнига тўплади.

– Маҳалламиздаги ночор кимсаларни ҳам йўқланг, – деди у хизматига қўл қо-вуштирган ғуломларига. Одамлар унинг муддаосини билолмай ҳайрону лол эдилар.

Ниҳоят жамоат жам бўлгач, у оҳиста томоқ қириб, маърузасини бошлади. Аслида бу маъруза ҳам эмас, шунчаки мол-дунё тақсимлаш маросими эди.

– Мен зуҳд йўлини танладим, – деди у ҳаммага бирма-бир тикилиб, – энди тўплаган бисотим менга ортиқча ташвиш. Онажонимга шу ҳовлини қолдираман, қолганини инсоф билан ўзинглар бўлишиб олинглар.

– Қизил олтинлар ўзингизга, асқотиб қолар, – деди Иброҳим Атторминг дўсти Ҳишом бобо, нима гаплигига ақли етиб-етмай.

Муҳаммад унга таъзим қилди.

– Менга нима асқотиши-ю, нима асқотмаслигига энди ақлим етди. Олтинларни сағирларга, бева-бечораларга тарқатинглар. Мен эса сизлар билан хайрлашаман.

– Қаёққа, болам? – жони оғриб ҳайқирди онаизор.

– Ҳаққа онажон, ҳаққа! – жавоб қайтарди Муҳаммад Аттор.

6

Жайхун қирғоғидаги очиқ сайҳонликка кўм-кўк майса-ғиёҳлар тўшалган. Олис-олисларда шафақ ёниб, унинг шуъласи дашти биёбонларга-да ўт кўйгандай. Ҳали ёз олисда-ю, унинг қайноқ нафаси қулоғингизни қиздиради. Ҳаттоки салобатли тўшини ёзган дарё эпкинни ҳам ҳарорат дамани кесишга ожизлик қилаётгандай.

Соҳилдаги ўт-ўланлар устига ўтирган қаландару дарвешлар бутун зеҳни ила ўртада ашъор ўқиётган муршид овозига қулоқ тутишган. Баланд буйли, юзлари чўзинчоқ, қирра бурун, қирғий кўзли муршид қадди-бастига яраша чиройли кийинган. У гарчи тариқат сулукининг номдор шайхларидан эса-да, либос танлаш ва кийиниш бобида аслзодалар авлодидан эканлигини унутмасди. Шу топда у бутун борлигини унутиб ҳали сиёҳи қуримаган шеърини ўқир, уни тинглашаётган мухлису муридлари эса ҳар байт охирида оху фиғон чекишарди.

Шамъе бўлса юзинг, кўйида парвона ўзим,

Дардинга қариндош дилу, бегона ўзим.

Бўйинингда узилган ўша соч занжирини,

Ташла мени(нг) гарданимга, девона ўзим.

Шеър битди. Ўнлаб ихлосмандлар “бале, офарин, гўзал лутф муборак” дея хитоб ила шайх этагидан навбатма-навбат ўпа бошладилар. Бироқ жулдур кийимлари йиртилган, қоп-қора сочлари ўсган, бўйдор дарвеш таъзим қилганича жойидан жилмади.

– Назм озуғи ақлингни тўйдирмаган кўринадур, болам, – деди шайх Мажиддин Бағдодий имкони борича мулойим гапиришга уриниб.

Мурид ер чизиб тураверди.

Шайх бир тебраниб олди. Бу унинг феъли айний бошлаганидан далолат эди. Яхшики, бошқа дарвешлар ҳам чурқ этиб оғиз очишмай, бўлажак суҳбат интиҳосини кутишди.

– Сафимизга қўшилганингга ярим йилдан ортди, – деди пир кўзларини ярим очиб.

– Аммо ҳануз дилинг қўшилмайдир. У ҳолда бекорга вақт ўтказмоқдин не наф?

Мурид ер остидан муршидга кўз ташлади.

– Изн берсангиз, иштибоҳимни айтсам?

Шайх кўлидаги тасбеҳини ҳаволантирди.

– Сўйла!

– Мен сиз ёзган байтларингиз шайдосиман. Шайдо кўнгил не ажабки чўнгликка мойил бўларкан.

Бу эътироф шайхни қувонтирмади.

– Болам, гапингда маъни йўқ. Ҳеч қачон хушомад сарҳадига қадам босмагил, хушомадга бағир очган муршидни муршид демагил. Ҳақиқат шуки, сен байтларимни тушунмаяпсан. Ёки унинг моҳияти мазмунини идрок этишда талабни баланд қўюрсан.

Кутилмаганда мурид хатосини тан олди.

– Ўйлабманки, кўнгил даричаси фақат аллоҳга очиқ. Кечиргайсиз, валийлик кароматингизни унутибман. Илло, сиз ҳақсиз, мен айрим байтлардаги ошиқлик ситамлари ожиз бандага аталганму деган қайғуда қолдим.

Теварак-атрофдан ғазабнок дашномлар эшитила бошлади.

– Ҳай, эси паст, бундоқ мушоҳадага қандай тилинг борди, кимнинг қошида эканлигини унутдингму, нодон?

Шайх яна тасбеҳли кўлини юқори кўтариб, ғала-ғовурни босди.

– Шошманглар! Фикрни тингламоқдан кўра бўғмоқ осонроқ. Аммо фикр тингланиб мулоҳаза қилинмоғи керак. Раббим инсонни нега азиу мукаррам яратди. Айнан ақл-заковати, теран тафаккури, эс-хуши ва зеҳни учун. Муридим ҳақ гапни айтди. Бу байтларни маъзини чақмоқ осонмас. Келинг, ҳозирги мисраларни таҳлил қилайлик. Мен дедимки, “Сенинг гўзал юзинг шамдир, мен парвонаман, кўнглимда сенинг ғамингу, бегонаман. Сочларинг занжири сенинг гарданингдир, уларни мен девонанинг гарданига сол...” Хўш, бу байтларни ким қандай тушунди?

Даставвал озғин, чўққи соқол, қошлари оқариб, пешонасида кўринмай кетган киши ўртага чиқди.

– Сиз ёр васлига етмоқ учун не-не надоматлар чексангиз-да, севгилингиз сизга бепарво, лоқайдлигидан озурда эканлигингизни баён этибсиз.

Кейинги баҳс-мунозаралар ҳам шу мазмунда кечди. Бояги мурид яна тош тишлаб ўтирарди. Муршид эътиборини унга қаратди.

– Сен не дейсан?

Йигит ўрнидан турди, лекин саф ўртасига кирмади. Бошини бир оз кўтариб, мулоҳазасини баён этди.

– Сиз буюк ошиқсиз, сиз ўзига парвонасиз. Унинг “сочлари занжири”ни гарданингизда кўрмоқ истайсиз. Лекин бу эътибор, бу марҳаматга лойиқлик ҳақида сўз айтмайдурсиз. Ахир, у фақат покиза, беғубор қалбагина назар ташламоғи мумкинлигини ўзингиз уқдирмаган эдингизму?

Мажидиддин Бағдодий беихтиёр ўрнидан туриб кетди. Оҳиста қадам босиб, мурид ёнига келди, бошини силади.

– Болам, сенга кўлдан меҳрим бор эди. Шукурки, адашмабман. Энди исмингни сўрасам бўлур. Қаердансан, кимнинг фарзандисан?

Мурид устознинг кўлларини кўзларига суртди.

– Мен асли Эроннинг Нишопур шаҳриданман, Иброҳим Аторнинг ўғли Муҳаммаджонман.

Пир шу ондаёқ йигитнинг оғзига кафтини босди.

– Мовароуннаҳрда Муҳаммад деб сўйланмагай, бу исми муборак бетаҳорат тилга олинмагай ва бутун вужуд ила Муҳаммаджон дея аталгай.

Мурид яна таъзим бажо айлади.

– Шундай гўзал исм танлаган Иброҳим Аторга аллоҳнинг раҳмати ёғилсин.

Йигитнинг қоп-қора, тиниқ кўзлари порлади, қоғоқлари орасидан бир-икки томчи ёш сизиб чиқди.

– Сиз ул зотни танир эдингизму?

Шайх кўзларини юмиб олди.

– Йўқ, шу чоққача билмас эрдим, энди таниб турибман.

Орага жимлик кўнди. Муршид худди сарв дарахтидай қотиб турар, на имо-ишора ва на ҳаракати сезиларди. Ниҳоят у “ўзига келди”.

– Муҳаммаджон, болам, бугундан эътиборан сенинг исминг Фаридиддин бўлур. Эслаб қол – Фаридиддин.

Йигит сесканиб тушди. Ҳайрат-ла устозига боқди. Яна этагини ўпмоққа чоғланди.

– Нечук, устоз?

– Сўрма! Фақат шу номга лойиқ иш тут. Бугун оқшом хонақоҳга кел, гапим бор.

– Уқдим, пирим!

– Энди ҳаммага жавоб.

Қаландару дарвешлар шайх ихлосмандлари аста-секин кирғоқ бўйлаб тарқалдилар. Ҳадемай Жайхун ёқасида ёлғиз унинг ўзи қолди.

Шом намозини адо этган Фаридиддин тўғри устози ҳузурига йўл олди. Мажидиддин Бағдодий ўзи қурдирган шинамгина хонақоҳда китоб варақлаб ўлтирарди. Оёқ товушларини эшитиб, оҳиста бош кўтарди. Муриддини ёнига чорлади. Савол-жавоб ҳам қисқа бўлди.

– Болам Фаридиддин, айт-чи, мендан дилинг ранжимадими?

Йигит ўнғайсизланиб, не деярини билмай пешонасини ушлади.

– Демак, кўнгил равшан. У ҳолда асосий масалага киришсак бўлаверади.

Пир ёнбошидаги тугунга қўл узатди. Уни шошилмай ечди. Янги тикилган хирқани олиб узатди.

– Қани кийиб ол.

Фаридиддин иккиланди, саросимага тушди. Ахир не-не толиби илм, соҳиби ишқ дарвешлар йиллар давомида устоз кўлидан хирқа кийиб, оқ фотиҳасини ололмай юрганида, бу мужда нега юрагини тўлқинлантормасин? Баъзиларнинг соқолига оқ, пешонасига ажин тушса-да, бундай шарафга эриша олмайди. Наҳотки унга бахт кулиб боқди, наҳотки устоз ўз шогирди қалбидаги илоҳий ўт тафтини сезди.

Фаридиддин хирқани эгнига илиб, титраб-қақшаб пири қаршисида тиз чўқди. Муршид кўлларини дуога очди.

– Илоҳим ҳаққа етишгин, икки дунё саодатига эришгин, ичган сувинг илм, таоминг тақво, нафасинг имон бўлсин, аллоҳу акбар!

Фаридиддин кўз ёшларини тиёлмасди.

– Устоз, андишам шулки, ҳали қанотим мустаҳкам бўлмай парвозга ҳозирлаяпсиз. Ишқилиб аро йўлда қолиб кетмасмиканмен?

Мажидиддин одатича чуқур ўйга толди. Кўлидаги тасбөхни тез-тез ўтказаетганидан ўзи ҳам бир оз ҳаяжонланаётганлиги билиниб турарди. Аммо, умрида ҳис-туйғусини ошкор этмаган бу мағрур инсон ҳозир ҳам қалбидаги эҳтиросини сукут ила босди. Сўнг фикрини далиллашга киришди.

– Инсоннинг қаноти унинг илми. Яна билгинки, қанот темирдан битганида ҳам учолмаса пуч ёнғоқчалик қадрли йўқ. Қанот учганда синалади, қоқилганда яна куч тўплайди, сайқалланади, парвоз ҳадисини ўрганади. Шу боис ҳам мен сенга ишонч билдирыпман. Ўйлашимча, менинг “Рисолаи сафар” китобимни ўқигансен.

– Шундоқ, пирим, унинг ҳар бир сатрини қалбимга нақш этганмен.

– “Панднома” ҳам ёдингдан чиқмагандир?

– Асло, у бир умрлик ҳамроҳимга айлангай.

Ундан бир байт эслай олурмисен?

– Бажонидил.

**Эй ўзини ишқ ичра билгувчи якто,
Таъна этма кўриб тириклигингни зеро,
Мавжудлигинг ишқ туфайли жонни этдим,
Ул ёрни мушоҳада қилай, деб пайдо.**

– Демак, менда борини олиб улгурибсен! Баракалло! Офарин!

Мурид юзи анордай кизарди.

– Узр, ҳазрат, сизда бори фақат шу эрмас...

– Ажаб, яна не даъвоинг бор?

– Мен илкингизда “Ижозати Розиддин Али Лопа” номли мақоматингизни ҳам кўриб эрдим.

Шайх муриднинг синчковлигига яна бир карра тан берди. Ёнидаги тоқчага қўл узатиб, рангли муқовага ўралган рисолани олди, уни оҳиста варақлаб яна ёпиб қўйди.

– Кел, шу асаримни билмай қўяқол.

– Нега, устоз?

– Чунки, инсон тафаккури ҳар даврда яшаб турган муҳити, суҳбатдошлари, илмий даврасига қараб ўзгариб тургай. Бундаги фикрлар ҳали анчайин баҳсталаб, яна бирмунча изоҳталаблиги ҳам бор. Сенинг тоза қалбингга гард қўнмагани маъқул.

– Наҳотки сиздай шайх-ул-машойих даражасига эришган, ҳазрат Абу Саид Абулхайр фитратидан илоҳий қудрат топган, ўн беш йил ҳақ йўлида риёзат чекиб, Наҳмиддин Кубродай улуғ зот халифаси бўлган инсон тафаккури сарчашмасидан кўнгил мулкига озор етиши мумкин деган иштибоҳингизга ишонур деб фикрлайсиз. Мен сизнинг қўлингиздан ҳирқа кийганимдан бахтиёрман. Ҳаётимдаги энг завқли, энг лазиз дамлар шудир.

Шайх тасбеҳли қўлини кўтариб, шогирди илҳом булоғини босди.

– Бевафо дунёда каромат ва фасоҳатгада сиғмайдурган воқеалар кўп бўлгай. Ниятимни ошкора англамоққа ҳожат йўқ. Билки, бугун бизнинг диёрларда сув лойқаланур. Бошидан кирланган дарё қачон тиниб, қачон истеъмолга яраши фақат ўзига аён. Шул боис сени бағримдан учирмоққа қасд этдим. Бу тўхтамага келмоғим юрагимни суғуриш баробарида эканлигини асти айтгим йўқ эди. Яна ўша гап – гоҳида инсон ожизлиги дил қулфини очиб, ичкаридаги сирни овоза қилур. Ҳа майли, хайрлашув чоғида бу кўнгилхушлик, дардкашлик хайрли бўлсин.

Устоз шогирдини маҳкам бағрига босди. Во дариғ, Маҷидиддин Бағдодийдек аллома, Хоразмшоҳнинг авлоди тўрт юз муридидан бири учун кўз ёшини тиёлмаса. Бу не ҳол, наҳотки у Фаридиддинга шунчалар меҳрини берган бўлса. Эҳтимол шундай-дир, лекин ўтган бир йил ичида бу туйғу тил остида сақланди-ку, ҳатто ногоҳ нигоҳ орқали изҳори дил баёни сездирилмади-ку. Мана буни қудрат, мана буни ғурур деса ярашади.

Ҳозир бу иштибоҳлар мавриди эмасди. Ахир ўша меҳр зухурланмаганида унга диннинг яғонаси деган куня берармиди. Бу атама фақат сеvimли кишиларга илсинса арзийдиган неъмат эди.

Фаридиддин орқаси билан юриб, остонагача келди. У энди ортга бурилаётганида устоzi тўхтатди.

– Болам, руҳимга дуо бағишлаб туриш ёдиндан кўтарилмасин.

Бу лутф эмас, худди пайкон ўқи каби муриднинг юрагига санчилди. У бир зум ўйга ботди. Сўнг югуриб бориб пир оёқлари остига бош эгмоқчи эди, бироқ кўрдики, у жойнамоz устида қомат ростлаб нафл намозига киришибди.

Фаридиддин хонақоҳдан юракда ғашлик билан ташқарига чиқди. У энди устознинг ижоза хати орқали яна Нишопурга қайтиб, шайх Рукниддин хизматига кириши лозим эди.

7

Абдулмакорим Рукниддин Аловуддава Фаридиддинни аввалдан билар, ҳатто назмга қўли келишган нозиктаъб шоир сифатида зимдан кузатиб юрарди. Бундан ташқари шодияхлик Иброҳим Атторнинг хонадонида – олиму фузалo, илму ирфон соҳиблари даврасида кўп бора иштирок этиб, чиройли базму машваратлар неъматидан завқланганди. Лекин ўз ҳамшаҳарини хушламайгина қаршилагани Фаридиддин учун мутлақо қутилмаган ҳол эди. “Наҳотки ўтган вақт инсон хотирасини шу қадар заифлаштира, – ўйга чўмди йигит. – Ахир неча марта Фаридиддинни ёнига ўтқазиб, янги ёзган шеърларидан қайта-қайта ўқитган, Атторга юзланиб, бу болангиз кела-

жақда султонуп орифин мақомига етишгай, дея башорат қилган ҳам шу Рукниддин Аловуддавла эмасмиди? Наҳот бу лутфу каломлар, бу гўзал истаклар отаси узлатга чекингани ҳамони йўқлик қаърига сингиб кетди. Наҳот бу ташбеҳлар фақат кўнгил истаги учун ошкор этилган эди".

Шайх Рукниддин шаҳар масжиди ёнидаги вақф ерда кўкарган боғ тасарруфини ҳам олганди. Шу боис муридлари асосан шу ерда тўпланишиб, ҳам одоб тариқати, ҳам илм риёзати билан шуғулланишар, бўш вақт топилди дегунча боғ қаровига киришиб кетишарди. Ҳозир Аловуддавла очик шийпонда – етти қат тўшак устида қийғос гуллаган анор гулига махлиё ўтирарди.

Фаридиддин салом бериб, устози Мажидиддин дастхати ила ёзилган ижоза хатини таъзим ила қўш қўллаб узатди. Шайх Рукниддин коғозни, бир сидра кўз югуртириб, йиртиб ташлади. Сўнг боядан буён ўзига илҳақ турган ҳамроҳига қий боқди.

– Сен мардикорлик истайсенму ёки илм ўрганмоқ?

Гап кесилди. Мезбон танбеҳни қанчалар тез бошлаган бўлса, шунчалар кутилмаганда ярмини ютиб юборди. Фаридиддин кўча кўриб қолган, юраги бутун йигит эди. Энди у тариқат аҳлининг турфа феъл-атворига мослашишга ўрганиб улгурганди. Шайхнинг дағал сўзларидан ранжимади.

– Мен авлиёуллоҳнинг хизматини бажо айламоқ ниятидамен.

– У ҳолда ижоза хатига не ҳожат?

Фаридиддин бир нафас иккиланди: не десун, бу хат шунчаки восита десинму ёки дўстингиз Мажидиддин Бағдодий меҳрининг бир парчаси деб айтсинму? Ҳар нечук иккалови ҳам валийтарош Нажмиддин Кубро ҳазратларининг суюкли шогирдлари. Тўғри, халифалик аввалроқ Бағдодийга насиб этди, бироқ шайхлик мақомига Рукниддин илгари эришди-ку. Кубравия тариқатининг йирик намояндаси ҳисобланган Аловуддавла эндиликда рукния таълимотининг асосчиси сифатида тасаввуф майдонида янги юлдуз бўлиб порламаяптими?

Мурид ҳар икки иштибоҳни-да сўйлашдан тийилиб, сукутни афзал билди. Унинг сукути шайхга ёқди. Энди синов бошланди.

– Мажидиддин авлиёлар таснифи хусусинда не деюр?

– Ул ҳазрат валийлар сийрати ва ҳолига бир неча нисбат бергай.

– Жумладан?..

– Жумладан, маърифат аҳли, муомилот аҳли, муҳаббат аҳли, тавҳид аҳли, мискин фақирлар аҳли...

– Етар! Устозни қайси мақомда санаб ўтган экан-а?

– Ҳазрат Бағдодий пири муршидини ҳамиша улуғлаб, акмалул-мукаммал инсон деб атардилар.

Бирдан мусохаба мавзуси ўзгарди.

– Раҳматли Иброҳим Аттор сени машҳур дўкондор бўлишингни орзулаб эди, сен эрса тасаввуф уммониға шўнғишга қасд қилурсен. Наҳотки бир дарвеш ўлими бутун ақлу ҳушингни ўғирлагани рост чиқар...

– Пирим, саҳроға сепилган уруғ кўкармайди, маърифатсиз қалбға зиё кор этмас, нодон ўлса ўлар, асло илмға бўйин эгмас... Шу тахлит ўзингизга аёнки, асли болалик айёмидин ўша тоифаға, яъниким сўфийларға муҳаббатим шу қадар баланд ва жўшқин эдики, аларнинг чиройли сўзлари мени ўзига тортар, дилимда қувонч жўш урар, бу сўзлар қанчалик маҳаббатли, пардали туюлмасин, моҳиятини англаб, шу-урумға сингдириб борар эрдим. Дарвешнинг вафоти шунчаки бир сабабдур, ҳақиқат шулки, эс таниганимдин манзилим ақлимға равшан кўринган эрди.

– Хўп майли, нега Мажидиддин хизматини тарк этиб, ватанға юзланинг?

– Устоз хоҳиши шу бўлгач, муридда не ихтиёр?

– Пиринг нияти сени қизиқтирмадиму?

– Агар қизиқтирса, бу ҳақда мулоҳазаға борур эдим. Устоз буйруғи муҳомамаға кўнмас, кўнса пир сўзи баҳосизланмасму?

Шайх Рукниддин оёғини узатди. Фаридиддин югуриб келиб маҳсисини тортди. Сўнг ўчоқ бошидаги қумғонда қайнаётган сувни чапиштириб, бир туп сада остидаги

кўрага қуйди. Оёқлар ювилиб, қуруқ сочик билан яхшилаб артилгач, устоз жойидан кўзгалди. Мурид муддаони англаб, шийпон тўрисиға илинган жойнамозни қиблага қаратиб ёзди.

Намоз тез тугади. Шайх энди кўзларини ярим юмганича хаёл уммонида сузаётгани аниқ эди. Ниҳоят ўзига келиб ортида ўлтирган Атторга ўғирилди.

– Онангни зиёрат қилдингму?

Мурид таъзим бажо айлади.

– Шундоқ, тақсир!

– Сихат-саломатлиги қандай?

– Шукур, атрофида жиянларим парвона, топиш-тутишлари яхши.

– Сен алардин изн олдингму?

– Албатта, она рози, худо рози дейдилар.

Шайх яна ўйга толди. Афтидан у нима ҳақидадир бир қарорга келолмай иккиланар эди. Боғ этагида одамлар кўрингач, тезда мулоҳазасини баён этишга шошилди.

– Тонг саҳарлаб йўлга отланурмиз, сен ҳам сафар тадоригини кўриб қўй.

Фаридиддиннинг кўнгли ёришди. Демак, шайх уни сафига қўшмоқда эди. Шу боис тилини тутолмай ҳазиллашди.

– Устоз, муриднинг умри йўл устида кечмагайми?

– Орий рост сўзладинг. Илло, йўл бу синов, катта синов. Халқ ичида юрмаган, эл-улус аҳволидин хабарсиз муриднинг сафари тез қарийди. Қисқаси, бомдоддан сўнг йўлга чиқурмиз.

...Ҳали зиёратчиларнинг сон-саноғи йўқ эди: Нишопурнинг гавжум гўшасида қад ростлаган баланд пештоқли масжид саҳнига одам сиғмай кетди. Тонг ғира-ширасида ким зиёратчи-ю, ким кузатувчи эканини ажратиш маҳол эди. Мезона устидаги сўфи баланд овозда яна бир бор азон айтди.

– Аллоҳу акбар, аллоҳу акбар!

Муридлар ҳам шу муборак каломни дили ва тилида такрорлаб, шайх орқасидан йўлга тушишди. Дарвешлар йўл юришди, йўл юришса ҳам мўл юришди. Уларнинг оёқ излари Шому Ироқда, Дашти Карбалода, не-не кенту кишлоқда қолди. Шайх Рукниддин қатъиятли инсон эди. У олдига қўйган мақсадига эришмагунча сира ором билмас, этагидан тутган шогирдларини ҳам тинч қўймасди.

Ниҳоят Фаридиддин Аттор ҳаётида бир умр унутилмас воқеа рўй берди. У муборак ҳаж амалларини сидқидилдан адо этди. Хожарул асвод сиртига бош қўйиб, юрак-юрақдан йиғлар экан, яратган эгамдан фақат бир тилак тилади. Бу шундай тилак эдики, унинг ажрига икки дунё саодати очилар, жаннат унинг дийдорига юз тутар, охирати обод бўлар эди.

– Эй холиқ, ёруғ дунёда яшаган валийларингнинг бир сўзини ёд билганни бутун гуноҳларини маҳфират этгайсан. Илоҳим, менга шундай марҳамат қилки, куч-қудратим ва қувваи хофизам етгани қадар валийуллоҳлар номини табаррук саҳифаларга зикр қилишга улгурай. Сабр-бардошимни тошдан ясагинки, уларнинг ибрати ва ҳикмати асрлар оша авлодларга қолдирай. Мен бир хас каби ҳеч кимнинг назарига тушмасам-да, улуғларнинг номи ва зикри расулуллоҳ (с.а.в.) умматлари дилига кўчсин, тилида ёд айлансин.

Атторнинг муножоти қулоғига чалинган муридлардан бири оҳиста келиб унинг елкасидан тутди.

– Хўп ажиб қисмат сўрайдирсан, биродар. Шундай табаррук туфроқ устида муборак тош қошида у дунёлигингни сўрамоқ лозим эмасму?

Аммо бу сўзлар унинг қулоғига кирмади, завқ-шавқини сўндирмади, кўз ёшларини тўхтата олмади.

– Ё раб, бу борлиқ ёлғиз ўзингники, истасанг бордан йўқ қиласан, хоҳласанг, йўқнида мавжудотга айлантирасан. Ана шу қудратингни билгувчилар авлиёи аллоҳлардир. Аллоҳ қудратини билгувчиларни унутмоқ уларнинг лутф ила каломларини эътибордан қочирмоқ гуноҳи азимнинг ибтидосидир. Менга изн бер, йўл бер, токи авлиёлар қиссасига қўл урай, уларнинг хотирасини мўмин инсонлар қалбига муҳрлай.

Зиёратчилар окими Фаридиддинни четга суриб юборди. У қалбидаги ҳис-туйғулар ҳамон жунбишга келиб, юраги бўшамаганлигини, қанча йиғлаб, кўзёши тўкса, кўнгли шунча тўлиб бораётганлигини англаб етди. Не тонки, йиғлагани сари дилидаги ҳузурланиш туйғуси тобора ортиб, гўё вужудидаги гарду гуноҳлар шу томчилар орқали чиқиб бораётгандай, тўкилган бир дона марварид томчи баробарида борлиги ўн чандон, юз чандон енгиллашаётган каби туюларди.

У обизамзам сувидан қониб ичди, сал нари жилиб юз-кўзларини ювди. Ана шунда ўзини қуш каби енгил ҳис қилиб, гўё қўлларини ёзса самога учиб кетгудай ҳолат зуҳурланаётганини туйди. Шу ҳиссиёт оғушида сармаст ўй сураётганида бояги бадавий ёнига келиб тиз чўқди.

– Шундай фурсатни бой бердинг, ахир ўтганлардан не фойда, ўз тақдирингни, ўз ёзуфингни ўйламайсанми?

Аттор билдики, елкасига қўл ташлаган бу одам илм на риёзат аҳлидан йироқ – шунчаки адашганлардан эди. Гарчи ўзаро гурунг ҳар иккисига ҳеч вақо бермаса-да, мўмин-мусулмонлик важидан янги суҳбатдошига савол назари билан боқди:

– Авлиёлар оламидан воқиғамисан?

Бадавий кулиб, бошини қашлади.

– Сен мenden раббинг ким деб сўра!

Фаридиддин ҳайрат-ла тошдек қотди.

– Наҳотки бу сўроқ хожаси кимлигидан беҳабарсиз?

– Нега энди, билурмен. Билганим боис шу маънодин гаштак очурмен. Мен ёлғиз аллоҳни, унинг расулини танигаймен, бошқаси бирлан ҳисоб-китобим йўқ.

Кутилмаганда Фаридиддин ўзини йўқотиб, не деярини билолмай иккиланди. Боиси, сиртдан қаралса, бадавий ҳақ. Аммо аллоҳ ва унинг расулини танимоқ учун энг ишончли йўл валийуллоҳлар таълимоти эмасми?

– Сен ҳазрат Ҳасан Басрийни билурмисен?

Йўғон бўйни ва қоп-қора пешонасида сон-саноксиз майда томчилар йилтираб турган бадавийнинг икки кўзи худди шу томчиларнинг йирикроғига ўхшаб кетди.

– Айтдим-ку, кимга ихлосим борлигини...

– Ихлос, эътиқод, бу нозик туйғу. Онгли махлуқот борки, албатта, ўзига тавалло қилгай. Шу билан бирга аллоҳнинг зикрини буюк ибодат даражасига кўтарганларни ҳам хотирадан узоқлаштирмаслик керак. Ахир, пайғамбар авлоди саналган Умму Салама онамиз кўлида тарбият топган, расулulloҳнинг "менга аталган сувни ичиб-сен, шу ичганинг илм бўлсин" деган дуосига лойиқ топилган зотни билмаслик мўмин кишига хос эмасдир. Ҳаким Термизий дедики: "Солик (валий) маърифат даража-мартабаларини эгаллай бориб, илоҳиёт оламига яқинлашади ва инсонга муяссар бўладиган билимларнинг энг юксаги – илоҳий чароғонлик билан тенглаша оладиган маърифатга етади. Шу зайлда инсон қалбида илми ғайб, илми ладуний порлаб, унинг руҳи яратган қудратига уланади.

Шу каломлар лутфидан ёғилар экан, гўёки Фаридиддин авлиёлар давраси тўридан жой олгандай илҳомланиб, завқ-шавққа тўлиб-тошарди.

– Авлиёларга меҳр-муҳаббатимиз уларнинг камоли ва жамолига, илму амалига ҳурмат-эҳтиромимиз натижасидир. Ушбу садоқат қалбпаримизга аллоҳ солган муҳаббат нури каби порлаб, буюк зотларга таъзимимизни юзага келтиради. Аллоҳ таолонинг муборак номларини мудом тилидан қўймайдиган азиз-авлиёлар маърифатидан баҳраманд бўлган, ҳар қачон ва ҳар бир ҳолатда аллоҳ ёдини унутмаган кишилар учун авлиёлар ҳаёти намунадир.

Энди расули акром (с.а.в.)дан қуйидаги нақлга қулоқ тут: кунлардан бир куни ундан саҳобалар сўрабдилар: "Агар бирор киши бу тоифани (сўфийларни) дўст тутса-ю, уларнинг феъл-атворини удалай олмаса, унинг ҳоли не кечади?" Ул зоти акром жавоб берибдилар: "Киши бу оламда қайси тоифани дўст тутса, қиёмат куни ул тоифа билан бирга тирилади".

Зиёратчилар орасида шайх Рукниддиннинг адл қомати кўзга ташланди. Мурид шайх истиқболига ҳозирланганини сезган бадавий унинг тиззасига қўл узатди.

– Шошма, биродар, ҳозирги каломингдан танамга илиқлик югурди. Мен мўлжални кенгроқ олишим жоизлигини тушундим. Илтимос, яна бир-икки сўз айт, токи руҳимда енгиллик туяй, тафаккурим янада теранлашсин.

Ҳали замон қобоғидан қор ёғилган, не деяри фаҳмига бормаган инсон қисқа фурсатда ўзгариб қолиши Фаридиддинда қизиқиш уйғотди. Зеро у ўз идроки, заковати самарасини илк бора ҳис этмоқда эди. Шу боис бу илтижони эътиборсиз қолдирилмади.

– Шайх Абубакр Шибмий сўзи: “Агар бутун оламда валийларнинг лутфи-каломига мувофиқ бирон-бир фикр айтадурғон одамни топсанг, унинг этагини ўпгин ва асло қўлдан чиқармагин. Қаранг, хожа Абдуллоҳ Ансорий деган зот ўзигача яшаб ўтган барча орифу сўфийлар сўзларини ёд билишдан ташқари бу сўзларни йиғиб, шарҳлаб, маънолари мағзини чақиб берганлар. Кошки мен ҳам шу инсон изидан боролсам, унинг ишини давом эттиролсам деган мақсадим рўёбга чиқса...”

Одамлар авлиёларга қараб аллоҳни эслайдилар, охиратни ўйлайдилар, ёмонликдан тийилиб, яхши ишларга бош қўшадилар. Валийлар имоннинг қайроғи, савоб ишлар жарчиси, хидоят нуридилар. Улар пайғамбаримизнинг давомчилари экан, демак, уларга ҳам илоҳий неъматлар насиб этилган...

Шу сўзлар билан мурид ҳамсухбатидан узр сўраб, кетмоққа шайланди.

Бадавийнинг кўкиш кўзлари намланган, боши тиззалари орасига тушиб кетган эди. Шу топда у ширин машварат таъсириданми ёки шундай билим соҳибидан ажралиб қолаётганиданми, ниҳоятда, фаромуш ҳолатга тушиб, маҳзунлик либосини кийиб олганди. Сўнг ўзига келиб, бир-икки қадам ташлаган соҳиби илмга юзланди.

– Эй яхши одам, яна бирон жумла айтгинки, у жони-жаҳонимга арзисин?

Фаридиддин тўхтаб, ортига ўгирилди. Обизамзам сувига тикилиб, илоҳий жозоба таъсирида беҳуд ўтирган бадавийга қараб деди:

– Агар ажалингдан аввал нафсингни ўлдирилсанг оламни эгаллагайсен. Агар худо йўлига лойиқ бўлсанг, ҳою ҳавас жилосига тупур. Ҳою ҳавас кўзи кўр бўлгач, илоҳий кўзинг ҳақ сари очилади. Шунда ҳайратнинг адоғи кўринмайди, сен ҳайрат дунёсида ўзлигингни топасан.

Билки, агар гадо ёки подшо бўлсанг ҳам икки газ бўз ва тўққизта ғишт сўнгги мулкин – фоний дунёда орттирган матоҳинг. Бу дунё бамисоли Искандар. Бу фоний дунёдан кетарда, Искандардай қудратли шоҳ бўлсанг-да, агар кафан насиб этилса, камронсан. Жаҳон сени деб ғам емайди-ку, нега сен уни деб андуҳ чекасан? Жаҳоннинг сен каби куёвлари кўп, байраму томошалари бисёр, лекин ҳеч кимга вафо қилмас.

Мен ҳам бир умр ҳамдам маҳрам топиб розлашайин деб талпинаман. Аммо бирорта ҳамроз, мувофиқ ҳамдам тополмайман.

Онадан туфроқ учун туғилдинг, бу туфроқ тепа устида қасру айвон қуришинг нима тагин?! Вужудинг туфроққа қоришиб, уқаланиб кетар экан, айвон пештоқини фалак тоқига етказишда маъно борми?

Тўн билан нон қайғуси қачонгача? Ном қозониш, шуҳрат орттириш учун жон қўйиш нимаси? Аслида ажойиб хилқатинг бор, беҳуда орзулар билан бу сийратни хароб этма, одабийлик ва илоҳийлик сифатларидан узоқлашма!

Бирдан бадавий Фаридиддинни этагига ёпишиб ўпа бошлади.

– Сен менингдек гумроҳнинг халоскорисен, сен қалб кўзимни очдинг. Мен аллоҳ деб тилда айтиб, дилдан не ҳою ҳавасларни ўтказган нобакор банда эканман.

Мурид энгашиб хун-хун йиғлаётган арабийнинг елкасидан тутди.

– Бу эътирофинг дуруст, биродар, аммо дилинг очилгани ҳақдин. Мен ҳам сендек гуноҳкор ва ожиз бандамен.

Улар туғишган оға-инилардек хайр-хўшлашдилар.

Пайғамбар (с.а.в.) масжидида уни шайх Рукниддин ва шогирдлари кутиб туришган экан. Токи бомдод намозига қадар бедорликда ибодат билан машғул бўлдилар. Бомдоддан сўнг муридлар масжидни тарк этаётганларида ҳазратнинг ўктам овози янгради.

– Фаридиддин, сиз ташқарида мени кутиб туринг.

Орадан ўн беш дақиқа чамаси вақт ўтгач, саллаларини янгидан ўраб, калта

соқолини силлиқ тараган муршид солланиб чиқиб келди. Унинг ҳамиша қаддини тик тутиб юришига ўрганган шогирдлари бу ҳолга эътиборсиз қарасалар-да, мовароуннаҳрлик уламолар ундан кибр топдилар. Ўзаро гурунг чоғи шайх бу иштибоҳни қуйидагича изоҳлади.

– Кибр – душманга ҳам раво кўрилмайдиган иллат. Менинг бундай юришим маъниси битта: гўёки ўз соябоним ҳимоясида эркаланиб, ҳузурланиб ибодат қилаётгандайман. Бу лаззатни кимки мендай ҳис қилолса, марҳамат, бемалол кўкрагини кериб юраверсин.

Рости, Фаридиддин устозининг топқирлигидан фахрланиб кетди. Агар унга шундай даъво қилишганида, сир эмаски, ўзини йўқотиб, айтар сўзини-да тилидан тушириб юборгай эди.

Шайх Рукниддин ўзига мунтазир кўз тиккан шогирдини қизий бошлаган туфроққа ўтиришга таклиф этди. Ўзи ҳам унинг рўпарасига тиз букди.

– Хоразмлик ҳожилар кеча совуқ мужда келтиришди.

– Нечук хабар экан? – сергак тортди Фаридиддин ва дарҳол қариб қолган волидаи муҳтарамасини эслади. Лекин гап бошқа ёқда экан.

– Ўзингни бардам тут, ўғлим, Муҳаммад Хоразмшоҳ Мажидиддин Бағдодийни сувга чўктириб юборибди.

– Ё рабб, – беихтиёр ҳайқирди мурид, – наҳотки пиримизнинг дуоси ижобат бўлса?!

Шайх тушунмади.

– Сен не дерсан? Қайси пир, қандай дуо ҳақида сўзлагайсен?

Фаридиддин воқеани бир бошдан тушунтирди.

– Бир куни кўпчилик мусоҳабалашиб ўлтиргандик. Шайхимизда беҳудлик ҳолати юз берди, дарвешларга қараб деди: биз ўрдак тухумлари эдик, шайхимиз Нажмиддин Кубро товуқ эрди, бизни очди. Биз дарёга қараб йўл олдик, у эса қирғоқда қолди. Бу гапни устознинг қулоғига етказишибди. Шунда Нажмиддин Кубро дили оғриб: “Ўрдак бўлсанг сувда гарқ бўл”, деб қарғаб юборибди. Наҳотки шайхимизни шу дуоибад урган бўлса?..

Рукниддин ҳазрат икки қўли билан тиззасига уриб оҳ чекди.

– Афсус, пирнинг назаридан қолган экан-да. Энди ундан аллоҳ рози бўлсин. Шайх Мажидиддин дини исломнинг ёрқин тарғиботчиларидан эди. Мана мени айтди дерсан, Хоразмшоҳ ҳам узоққа бормас. Ҳазрат Нажмиддин Кубро Мажидиддинни ўз фарзандидай кўрар, шул важдан ул зот ҳам бот-бот эркаланиб турарди. Эсиз, Мажидиддинсиз тасаввуф осмони хира тортмоғи тайин.

Шайх Рукниддин астойдил қайғурганидан кўзлари ич-ичига ботиб, кенг пешонасини ажинлар қоплаганди. Улар анча пайт суҳбатни давом эттиришди. Ўридан турганларида қуёш терак бўйи кўтарилиб, курраи заминга сочган нурлари баданга найза каби санчилгандай туюларди.

(Давоми бор)

Шеърят

Ҳалима ХУДОЙБЕРДИЕВА,
Ўзбекистон халқ шоири

Истак ўсса дарахтдай

Қўлларимни кузга бермайман

*Ёзги кўргонимга қўшин киритди,
Ёзги боғларимни саргайтирди куз.
Пешонамни эса силамай титди,
Кейин юрагимга юрди куз.*

*Бекор юрди. Бекор. Қўзларимда нам.
Дилимни изгирин сўзга бермайман.
Тўртмас, бир фаслсиз қолганимда ҳам
Қўлларимни кузга бермайман.*

*Ҳали узо-о-оқ ўзда сақлайман ёзни,
Ўта мунглиз, ўта яшовчан найман.
Яқин келтирмайман аёзни
Видо мавсумига бормаيمان.*

Мендан кўнглинг розими?

*Сени минг йилдан буён севаманми, билмайман,
Чоҳу чангалзорлардан бирга ўтган сен бўлдинг.
Аёлми ё юк ортган теваманми, билмайман,
Мендан олдин юкларга елка тутган сен бўлдинг.*

*Биз бир-биримиз учун тушган эдик кўклардан,
Эгилмадингми жоним, елкадаги юклардан?!*

Яхши хотин бўлмадим, баъзан қилмай иложин,
 Боқсам, кийган кўйлагинг русумдан чиқаёзган.
 Кўзёшимдан сув сепиб, супурги қилиб сочим
 Йўлларинг супурганим эсимдан чиқаёзган.

Рухингга кирмай ўзга олам билан оввора,
 Болам билан оввора, қалам билан оввора.

Эсли хотин бўлмадим. Эсларингни огдирдим,
 Зўр ишлар қолиб рўзгор икир-чикирларига.
 Бўлар-бўлмасга кўзёш жолаларим ёғдирдим,
 Армонлар кетмадим кўнгил чуқурларига?

Тоқатингга тош отсам, симлар қоқиб ишингга,
 Унутган аёлларинг кирмадим тушингга?!

Ёрижон-а, денгизда кемамизнинг сардори,
 Мендан олдин гўдаклар кўзларингдан ўпдим?
 Сенга юрак дориси топиб қўйдим, зўр дори
 Уни аввал мен, кейин сен ичасан, бўптимми?

Аввал бир-бировга гул илинардик. Гул пайти.
 Энди дори. Ишқилиб, илинмай кун ўтмайди.

Мен ўзимдан норози, сенинг кўнглинг розими?
 Айт, эй кўнглимнинг ёзи, сенинг кўнглинг розими?
 Сенга айтар гапимни ёз десам қўлларимга
 Минг бор қайтариб ёзди: "Мендан кўнглинг розими?!"

Суякни ёрар оҳим, мендан кўнглинг розими,
 Бошимдаги паноҳим, мендан кўнглинг розими?!

Анжон сари

Ўйланаман, йўлим тушса Анжон сари,
 Моҳларойим кўзларига кўзим тушса.
 Майдалашиб кетмайдими мевалари,
 Танийманми қўлга олма, узум тушса?

Моҳларойим тақдиридан куйлаб достон
 Қалдирғочлар айвонида юрадимми?
 Келинлари саҳар, азон айтилмасдан
 Обдастада сув иситиб турадимми?

*Рӯмолининг учига гул битадими,
Қизалоқлар-оналарин тиргаклари?
Орқа билан юриб чиқиб кетадими
Ерга қараб оҳудайин ҳуркаклари?*

*Кўз олдимдан ўтаверар чопа-чопа,
Нодиранинг қул кунлари, шоҳ кунлари.
Қулоғимга келиб турар:
Моҳларойим кетаётган хон ароба,
Умархон тўй аробасин шовқинлари...*

Ўйланаман, йўлим тушса Анжсон сари...

Мен йўқласам...

*Кампирларнинг камайди сафи,
Яна бирин қаро ер ютди.
Ёқалари ёпиқ, арабий –
Кўйлак кийган бир кампир ўтди.*

*Ғимир-ғимир онам Боёвут
Аввалгидан маъюсроқ энди.
Ҳовлимизга соя солган тут
Балки онам билан у тенгдир.*

*У ўлганда зор кишнаган от
Чақноқ кўзи тўниб бормоқда.
Балки у ҳам мен каби, ҳайҳот,
Айрилиққа кўниб бормоқда.*

*Аммо, онам ёқиб кетган шам
Тураверар кўнглим тўрида.
Мен йўқласам, йиғласам у ҳам
Ағдарилса керак гўрида.*

Кампирларнинг камайди сафи...

Қайта бошлаш

Кўриб қолсанг яқин келиб қолган ўлимни,
Иккиланмай қайта бошдан бошла йўлингни.

Тажриба бор. Йўлнинг ўнқир-чўнқирларини
Энди яхши биласан, сен. Таниш барча куй.
Ортга ташла ҳаётингнинг кир-чирларини,
Кийилмаган қуш тумшуқли туфлиларинг кий.

Қайта бошлаш истаклари – куйдир, булоқдир,
Қаттиқ иста. Муғаннийсан. Куйиб чаласан.
Елкангдаги босиб турган тошни улоқтир,
Енгил учгин. Баланд учгин, уча оласан.

Парво қилма. Гоҳ бемадор титраса тиззанг,
Қаддинг кўтар. Кўтар яна йўлларнинг чангин.
Ювгин. Кетсин вужудингни қоплаб ётган занг,
Қарабсанки, янгисан, сен. Яна яп-янги.

Ҳаёт йўли қайта бошлаш мумкиндай, нақддай,
Гар шу истак ич-ичингда ўсса дарахтдай.

Турсун АЛИ

Кузда ёлғиз одам

1

Оқшом...
 Қораймоқда олам оҳиста,
 қораймоқда бағрим ҳам менинг.
 Яна кўзларимда қанча кундуз қораяр,
 тонглар оқарар...
 Қораяётган манов кундузга
 кўзларим нурин сепаман энтикиб.

2

Мен
 кечани эмас,
 йўқ,
 бугунни
 ўйлаяпман тўлиқиб.
 Ахир,
 мен
 энг ўйчан одамман.

3

Кечаги
 куз шамолидан йиқилган дарахт,
 ажабо,
 ёдимга туширди
 узоқ йиллар
 дунёдан ўтган дўстимни.

4

У
 ёлғиз яшар,
 ҳеч кимга
 зор эмас.
 Зотан,
 у ҳам

Кўнлим уффа ҳазонфез фасли

ҳеч кимга керак эмасди.
Дунёдай
ёлғиз одам –
у.

5

Юрагим майдонига
дор қурганман
юксак чўққидай.
Гоҳида,
етаклаб бораман
дор остига ўзимни-ўзим.

6

Қуз кечаси...
Ойнинг ойдин шуъласи,
очиб юборар яланғоч дарахтларнинг,
оҳ,
тирналган баданларини.

7

Ажаб,
боғда қолган
эски қозиқ.
У қоқилган эди
мол учун.
Бугун эса,
қарга олаётир дам.

8

Олачалтоқ кеча,
ухлолмасман сира ҳам.
Илон каби бураламан тўлганиб.
Сал нарида –
Уйқуда пичоқ.

9

Чумоли,
кел, энди,
тун яримдан оғди,
бирпас тин олайлик.
Эрта
қандай кечар?
Сен ҳам,
мен ҳам
билмаймиз, ахир?!

10

*Богни ташлаб кетмоқдан ,аввал,
булбуллар ҳам нала қилди узундан-узун.
Саҳарда...
Кузда...*

* * *

*Ёмғир соясида кутяпман сени,
Бўшанган булутлар устимда юзар.
Теграмда соболар гирди капалак...
Офтоб ҳам лоларанг уфққа ботар.
Наҳот,
тингламасанг, эй олис фалак,
юрагимда бардош қўшиқлар куйлар?!.*

Севгилим

М...га

*Севгилим. Қуёшу ой юзлашгандек,
бир зум кўришамиз энтикиб.
У, жаннатга менгзар ушбу лаҳзалар.*

*Севгилим, кел, бундан кетайлик,
ўзимиз яратган рангин оламга.
Унда сен, мен бўламиз, холос.*

*Кечасан ўзингдан бир лаҳза,
беркинаман, ахир, ўзимдан мен ҳам.
Нақадар яқин биз унутган бу катта дунё.*

* * *

*Замҳарир ҳаводан овозинг бўйлар.
Қайдам, товушингдан олдин, сеvgилим.
Сен бедор кезасан согинч уйида.*

* * *

*Эссиз, гулларда депсиниб-депсиниб боради,
ялангоёқ, сарпойчан одам излари.*

* * *

*Эшитдим ой ноласин, тингладим,
шўрлик юрагим-да синди ой мисол.*

* * *

*Ўз ичимда ўзим
адашиб қолдим бир лаҳза.*

* * *

Тун шу қадар зимистон,
бошпана тополмай дайдир шаббода.

* * *

Кўнглим кошонаси ёришмоқда ойдан-да,
ҳозир,
ҳозир мен кутган энг қисқа шеър ёзилиши муқаррар.

* * *

Негадир “оҳ” тортаман оғир,
“Муножот” навоси мисоли узун,
жуда маҳзун йигидан-да, бу хўрсиниқ?!

* * *

Тунлар қулогига киради, қизиқ,
отамнинг жуда мағрур,
жуда ночор овози.

* * *

Тамаки тутунин ичимга ютдим,
сўнг қидирдим ичимдан
ўз сўзларимни.

* * *

Учаётган одам кўкраги қанотларидир.

* * *

Менинг сен билмаган ҳаётимсан, севгилим.

Паришон дарахтлар

Ажаб,
кечаги ям-яшил япроқлар тахтин
ошён этмиш сап-сарик қушчалар.
Дарахтлар паришон, ҳоргин бу қадар?

Бог бўйлаб туни билан нотинч
увиллаб чиқди рутубатли шамол.
Ёқаларин юлдилар дарахтлар — телба.

Кузги дарахтлар, о,
тақдир қисматидан қақшаган кимсани
эслатадир менга.

Ҳавода кезади қиров ҳиди,
сокин ухлаётган богни
чўчитиб юборди руҳим садоси.

Дарахтзор борлигин
чириган хазонлар таъми-да босган.
Қандоқ кетаман богни ташлаб, мен?

Кузги бог қўйнида ёлғизман,
япроқдай тўкилар дардларим.
Қайдасан, нидо бер, согинчим, қайда?

Бог тепасида тўлишган ой.
Дарахтлар кўзида жовдирар умид,
баҳорни зориқиб кутар ўрикзор.

Куз изгиринида
исиниб олгали
дарахт панасига бордим.

Теграм узра қора қаргалар,
"қар", "қар", деб ,қагиллар узоқ.
Осмон эса парво ҳам қилмас.

Хазонлар тўкилиб ётган богда
сукунатнинг ини бузилган,
ҳоргин шитирлайди қувраган ўтлар.

Руҳиятимдай зангор богларга,
бағримдай бий далалар узра,
кўнглим узра келмиш,
қаранг,
хазонрез фасли.

Наср

Абдунаби ҲАМРО

ОЛОТНИНГ ОДАМЛАРИ

Ҳикоя

– Қумми полвонга олиб боринг бу кишини, чўпонларнинг зўри Қумми бова! – дедилар ҳоким бизга. “Ғап йўқ, ҳоким бова, – дедик қуллиқ қилиб, – бир оғиз сўзингиз... Мошин масаласи...”

– Мошин тайёр. Ана, бизнинг “уазик” бекор ётибди, ўшани мининглар. Келишдикми, мухбир бова?

– Келишдик, – деди мухбир бова ва қўлини кўксига қўйди.

Камина қулингиз – ҳокимиятда бош мутахассисмиз, ижтимоий масалалар бизнинг бўйида. Биронта шоир-поир, мухбир келса, уни айлантириш, керак-яроғини топиш, хурсанд қилиб жўнатиш – биринчи даражали вазифа. Мухбирларни яхши кўрамыз: улар келган кун каминага байрам! Димиққан кабинет, уюм-уюм қоғозлардан қутуламиз. Рост, авваллари ўзимизча ўйлардик: компутир деган матоҳни қоғозни камайтириш учун яратишган. Мана, ҳамма ён компутирлашди, энди хужжатлар камаяди, ҳамма нарса шу ақлли машиналар хотирасида сақланади, деб севиндик. Йўқ, ҳар доимгидай, адашган эканмиз. Энди ҳар бир хужжат бир неча нусхага кўпайди, янги-янги папкалар пайдо бўлди. Осмондан қор ёққандек юқоридан қоғоз ёғади-ей! Қарор-фармойиш, буйруқ, йиғилиш баёни, дастур, қўлланма, йўлланма... оти ҳам, хили ҳам бисёр. Алқисса, мухбиржонлар келишса, айниқса, бугунгидай қишлоқ хўжалик масалалари бўйича бўлса, бизга худо берди. Икки-уч кун яйраб оламиз.

– Жўллиевга учраб кетинг! – дея ғап қистирди котиба қиз. Жиблажибонга ўхшаган шу қоқчаккани ҳеч жиним суймайди-да. Бит кўзларини ғилтиллаб, Фармонбибининг шпийн келини Соттидай ғап пойлайди.

– Бўпти-бўпти... – дея тўнғилладик энсамиз қотиб.

– Жўллиев? Бу қанақа фамилия? – иршайди мухбирча. Унинг ёшига номуносиб қоринчаси, қирғий бурнию товоқдай юзига қараб ижирганиб кетдик. “Сенга нима, хунаса! Ўзингникиям жа унақа жон олғудай эмас-ку! Маллаев эмиш! Бир ҳарфи ўзгарса ё Каллаев, ё Саллаев бўлади...”

– Э-э, тақсир бизда бунақа фамилиялар кўп, – дея тиржайиб изоҳ бердик, – Жўллиев бўлса, бобосининг исми ё Жўлмурод, ёки Жўламон бўлади. Бунинг қонида, менимча, қозоқними, қирғизними қони бор.

Олотда агар бировнинг фамилияси Худдиев бўлса, бобоси Худойберди ё Худойқул бўлган. Беккиев – Бекмуродов, Қуллиев – Қўлмуродов, Холлиев – Холму-

родов, Шоммиев – Шомуродов ва ҳоказо. Мана, ҳозир ўзимиз излаб бормоқчи бўлган чўпон бова Қумми полвон. Асли исми – Қурбонмурод. Жумми деган исм эшитсангиз, билинги, у ё Жумақул ёки Жумадурди бўлади. Сиз сигарет-пигарет чекиб туринг, мен замҳокимга бир учраб чиқай, кейин жўнаймиз.

Жўллийев қабарик кўзойнаги остидан саволомуз тикилди:

– Боланинг қадам олиши қалай?

– А чёрт его знает! – қўл силтадик. – Простой мухбир-да. Катта Қумми чўпонга юборяптилар. Бориб келайлик-чи, “уазик”да.

– “Чурпа”сини ким топади, – мингиллади у. “Чурпа” – мухбирнинг йўл кираси ва бошқа майда-чуйда харажатлари. Бу – ёзилган қонун. Келган одам ҳеч нарсаси сўрамайди, лекин илмоқли гап қилади, хўмраяди, тирноқ остидан кир излайди. “Чурпа”ни чўзсангиз ҳамма ёқ гуллади! Кейин машҳур “олоти сомса”дан би-и-р тўйдирасиз, шу билан тамом. Кет-ди-и! “Қаранглар, изидан гап-сўз чиқиб юрмасин” дейди катта. Иложингиз қанча, ортиқча гап кимга ёқади дейсиз.

– Сиз-да, ака, мен топайми? – дедим ҳайрон бўлиб. Жўллийев уф тортди, пайтдан фойдаланиб, эшикни ташқаридан ёлди.

– Кетдикми? – мухбир бова сигаретини очиқ деразадан чертиб юборди.

– Кетдик.

Али полвон мошинасини йўлга тўғрилаб қўйган экан, ўтирдигу жўнадик.

– Қандайсиз, дойи? – сўради у хумдай бошини хиёл орқага буриб.

– Зап-законний! Ўзинг-чи, жиян, димоғ чоғми?

– Э-э, бир кимир-кимир-да, юрибмиз. Мошин эзиб ташлайди баъзан. Уйда учинак, тўрт геччи, уч ҳўжак, беш бача... тушуниб олавиринг.

Маллаев ҳеч балони тушунмади. Бизга анграйиб қаради. Ноилож “таржима” қилдик:

– Уч сигир, уч бузоқ, тўрт эчки ва бешта бола!

– А-а! Шеваларинг қизиқ экан.

– Олотда шунақа.

Қумми чўпон деганимиз – ёши тўқсонни қоралаб қолган, қотмадан келган, пишиқ, қувноқ ва бир оз айёроқ чол. Уйига олти ойда, бир йилда келса бир келади, бўлмаса шуям йўқ. Маърака-мавриддан ҳам барганда, яъни мосуво. Отағарнинг боваси, ичи тўла гап. Ёш ҳам шунга яраша-да. Тағин денг, айрим қилиқлари... қайсидир йили ўша ёқларда, ўз қўши атрофидати бир қудуқни очибди. Йигирма йилча бурун бошқа ёққа кўчганда унинг оғзига қопқоқ уриб, михлаб ташлаган экан. Ҳайит арафаси уйига келибди. Чори полвон момосига йил оши бераётган экан. Гурунғ орасида Итолмас чўлон сўраб қолибди:

– Қумми оға, Доя хотиндаги қудуғингизни очибсиз деб эшитдим.

– Ҳм-м.....

– Бир ҳафта-ўн кун ичида қўйларни ўша ёқдан ҳайдаб ўтаман. Қудуқдан суғорса бўлармикан?

– Бе-е, Итолмас бова, соғмисиз ўзи?! Йигирма йилда сув айнаиб, киспотага айланиб кетгандир дейман! – гапга аралашибди Тўрақул биргат.

– Ҳих, нима, одамлар аҳмоқми сенга! – дея айёрона зарда қилибди Қумми чўпон. – Очган куним олдин Қорёғди чўпонга ичириб кўрдим сувдан, балоям ургани йўқ. Кейин қўйларни суғордим.

Энди ўзингиз хулоса қилаверинг бобойнинг муғомбирлиги тўғрисида. Тағин денг, ўзи Қоровул қишлоғидан, ҳамюртлари ҳаммаси “галди – гитди” тахлит гапиришади, у бўлса пот қилиб, “келопмиз-кетопмиз” дейди. Қизиқсангиз, “Биз узоқ йили весил-када бўлганмиз Мирзачўлда” дейди. Бунинг устига, шундай ичдан пишганки, асти қўяверасиз. Ҳар юлғун, ҳар саксовулнинг тагида бир жуфт ароқми, виноми кўмиб қўйилган “секретный” тўчкалари бор. Мана бунга ўхшаган биронта ёзармонми, ё бошқа идорадан икки-уч текширувчими бориб қолса, мактабни ташлаб, ёнида тикилиб юрган неварасига буюради:

– Аҳмадбой, ҳува анави кумтепадан тушиб, чап томондаги саксовулларни сананг. Тўртинчи саксовулнинг тагини қовланг.

Хиёл ўтмай, йигитча ўша ёқдан бир жуфт бўйни узун шиша топиб келади. Чолнинг учинчи хотини (олдинги иккитаси уни кута-кута ўлиб кетишган) Жумми (Жумасултон) момо жа ясан-тусанни жойига қўядиган кампир. Шунданми, чол унинг шохини қайириб туради ўқтин-ўқтин.

– Хотин ака, кўчада мандан нақ ўн метр орқада юринг. Бегона эркаклар билан сўрашманг, хештабор бўлсаям, қўллашиб кўришманг. Қўлингизни енг остига яшириб юринг...

Ўзи бўлса отам замонидан қолган ярим ҳарбийча кител, раиси чолвор (галифе) кийиб олган денг. Оёғида хиром этик ғарчиллайди, бошида антика теридан сур телпак. Гитлерникига ўхшаган кўнғиз мўйлови тагида бир жуфт тилла тиши бот-бот ялтираб туради. Шошмай, қўлини орқага қилиб, миннатдор бўлсагина ерни босаман дегандай одимлайди. Вей, кўрсангиз бир нусха-да, кузатиб маза қиласиз.

– Ҳа, шоир бова, дамингиз ичингизда? – Али полвон хаёлни бўлди.

– Ай-й, хаёл опқочди-да, жиян. Қумми бовани ўйладим.

– Ия, шоирмисиз, шеър ёзасизми? – мухбир бова жонланиб қолди.

– Ну-у, “ҳамма бидир-бидир, менам бидир-бидир” деган экан бир чаламулла. Кўп қатори-да, Олотда ҳамма шунақа.

– Ҳамма? Ҳамма шеър ёзадими? – йигитча ишонқирамай кўзларини пирпиратди.

– Ҳамма бўлмасаям, кўпчилик шунақа. Полвонлик, шоирлик бу одамларнинг қонида бор. Мана, Али полвонни олайлик. Бовасини Исмат чўнг дейишарди. Гавдаси тоғдай эди, болалигимда икки-уч кўрганман. Қаҳратон қиш кунлариям икки пиёла кўкнорини эзиб, закускасига бир хумчойнак чойни ичарди-да, тўғри келган юлғуннинг тагида ухлайверарди. Туя боқарди-да. Уйғонгандан кейин устига ёққан қорни қоқиб, туриб кетаверарди. Момомиз раҳматли томонидан қариндошлиги бор. Ана, буям мени тоға деб чақиради. Фигурани қаранг, нақ Гўрўғли дейсиз. Ўтган кун Бешим қассобнинг тўйидаги курашда ўзимизникиларниям, қўшни юртлардан келган уч-тўртта полвонниям “супурма” қилиб қоқиб ташлади, биринчи товоққа қўйилган ҳўкизни тортиб кетди.

– Жа-а, опқочдингиз-да, дойи... – Али полвон хижолат бўлиб қизарди. – Аслида даврага чиқиш ниятимиз йўқ эди. Жўралар билан бир оз дориллагандик, шулар бод беришди-да... Ҳўкиз ҳам дардисар бўлди, ўзи уйдагиларни боқишга ўт йўқ.

– Ия, полвонлигидан, ғалабасидан, олган совринидан нолиган одамни энди кўришим... – мухбир хайрон бўлди.

– Ажабланманг, мухбир бова, – дедик кула-кула, – Олотда шунақа.

Бу орада туман марказидан чиқиб, қишлоқларни кезиб, тўғри “Ҳамза” насос станциясига элтувчи асфальт йўлга тушиб олдик. Баҳор авжида, одамлар далага чиққан, йўл ёқаларида иш қайнайди. Бир пайт полвон машинани секинлатди.

– Тинчликми? – дедик олдинга энгашиб.

– Қапчачилар чиқишяпти.

– Қапчачи? У нима дегани? – Маллаев қизиқсинди.

– Қапча деганимиз – белкуракнинг бир тури. Фақат иккита қулоғи бор. Заводской эмас, темирчилар ясашади. Ариқ-зовур қазиганда фойдаланимиз ундан. Давлат чиқарган белкурак шох лойни кесмайди, капча бўлса, жаллоднинг ойболтасидай ўткир бўлади. Полвон, тўхта!

Йигирма беш ёшлардаги йигит капча тиғига бир отим лой, унинг устига бир тўғрам нон қўйиб, йўлни тўсиб чиқди. Орқа ўриндиқдан тушдик-да, нондан бир тишлам олиб едик, сўнг чўнтақдан битта беш юзталиқни олиб, лой устига қўйдик.

– Узр-да, жиян, вақт зикрок. Ҳорманглар-ов!

– Бор бўлинг, шосир бова! Қани, йўл бўлсин? – сўради нарироқдаги ариқ қазиганлардан бири.

– Чўлга! Қумми бовани би-и-р зиёрат қилиб келайлик. Қани, омин, ишлар бароридан келаверсин, аллоҳу акбар!..

– Раҳмат, шоир бова! Яхши бориб келинглар.

– Бўпти, худо қувват берсин, – дея машинага ўтирдик.

– Ғалати одат экан... – деди мухбир бола.

– Ё беш-олти метр ариқ қазиб берасиз, ё кўнгилдан чиқариб, бир нарсга ташлаб кетасиз. Олотда шунақа.

Йўлга тушдик. Жумабозордан ўтиб, Қизилқалъага яқинлашганда Али полвон гап қотди:

– Дойи, меҳмон оч қолмадилармикан? Соат ҳам ўн иккига яқинлашди.

– Мухбир бова, қорин...

– Йўқ, ҳалигина завтрак қилувдим Бухорода, бораверайлик-чи. Ҳали чўлга узоқми?

– О-о, чўлга ҳали юз километрча бор! – дедик ҳузур қилиб керишганча. – Бўпти, полвон, Қирлишонда, Маҳмуд аканикида чой ичамиз.

Меҳмон қизиқсиниб атрофга апанглайди. Теварагимиз пахтазор, онда-сонда, у ер-бу ерда биронта шийпон кўриниб қолади. Шўро даврида бу адоқсиз ҳудуд жамоа хўжаликларига бўлиб берилган, сув тақчил, пахта ҳосили ҳаминқадар эди. Мана энди фермерлар бу ерларни яшнатишяпти.

Канал кўпригидан ўтиб, чўлга бурилдик, бир километрча юрмай, полвон мошинни тўхтатди.

– Ҳа-а? – дедик. – Маҳмуд устоловойникига ҳайдайвер.

– Раҳмон ака турибди йўл бошида, – деди у аста.

– А-а! Унда тушамиз! – Хурсанд бўлиб кетдик.

Қирлишон ҳудудида маҳалла раисиям, котибиям шу одам. Тўғри, раис қўйишади, аммо туман марказидан узоқ бўлгани учун қатнаб ишлашга ким чидарди. Ўзи бу ерда эллик-олтмиш хонадон бор, булар орасида Раҳмон акадан билимдони топилмайди. Паст бўйли, чаққон, киришимли, ҳар қандай овқатни сайратворади.

Тушиб кўришдик. Раҳмон ака айёрона илжайиб турибди.

– Ҳа-а, Чорлюк, кимни кутяпсиз?

– Сизларни-да! Ҳокимиятга телпон қилсам, чўлга кетишди дейишди. Ман айтдим-ки, барибир шу ердан ўтишади! Қани полвон, мошинни четроққа олинг, уйга кетдик.

– Ака, – деди мухбир қўлини кўксига қўйиб. – Биз чўпонлар олдиға...

– Эби, меҳмон бова, ҳозир чўпон топиладими чўлда? Номозгар пайти қайда бўсям қўшига қайтиб келади, бориб таппа босасиз! Шоир бова, кўп гап – эшакка юк, кетдик. Сизнинг ўтишингизни знамга айтганман. Индамай ўтиб кетсангиз хафа бўладилар, биласиз-ку!

– Биламан, кетдик.

Муҳаррам момо саксондан сакраганига анча бўлди. Тумандаги байраму сайил-ларга чакиртирамыз, дойра чалиб, бир лапарлар айтадики, их! Йигирма йилча Бухорода яшаган, замона зайли билан эри қамалиб, болаларини олиб, Олотга кўчиб келган. Шунгами, буям Қумми полвондек тожикчалаб қўяди баъзан. Бизга, аёлимизга меҳри бўлакча. Тадбирларда бирга юравериб, она-бола бўлиб кетганмиз.

– Воҳ-воҳ, мани шоир ўғлим келипти-ку!

Югургилаб пешвоз чиққан кампирни кўриб мухбир ҳайрон бўлқолди.

– Ака, менми? Шоирлигимни қаердан билдилар бу онахон?

– Эби, сизга эмас, дойимга айтяптилар. Ҳали сизам шоирмисиз? Мана бўлмаса! – Али полвон хандон отиб кулиб юборди.

Уч-тўрт соат қолиб кетдик. Муҳаррам момо хазина, гапу ҳангома деганингиз қайнаб чиқади, ашула, лапарлари тугамайди. "Раҳмон ака, икки-уч хил овқат қилдириб, болаларни қийнаб қўйдингиз-да", – деди меҳмон хижолатомуз. "Эби, меймонжон, бунинг нимаси қийин? Ўзимизам ҳузур қилиб ўтирдик. Олотда шунақа", – деди мезбон жилмайиб. "Соҳиб менинг отим. Соҳиб Саломович Маллаев... Шу-у, фамилия бир оз...", – дея хокисор жилмайди йигит.

– Ничего, за то, тахаллусингиз қиёмат экан! – деди Али полвон гулдираб, – Соҳиб Салом! Гап йўқ!

– Эна, дуо қилинг, турайлик энди... – дея қўлни кўкракка қўйдик. Энамиз таранг қила-қила охири кўндилар. Фотиҳадан сўнг мезбонлар билан хўшлашиб, йўлга тушдик.

– Кўп ичвордик-да, ака... – деди чайналиб Соҳиббой. Али полвон тагин кулди.

– Эби, ўзи неча пиёла олдингиз, шоир ака?

– Билмадим, беш-олти пиёла бўлди-ёв!

– Э-э, беш-олти бутилками дебман мен! Булар нима экан! Ана, дойимиз бис-бинойи ўтирибдилар-ку!

– Ҳа-а, энди устозга гап йўқ экан! – мухбир бова ялтоқлангандек бўлди. Энса қотганини сездирмай, патифа бошлади...

Қумми чўпоннинг кўшига етгунча қош қарайди. Мошиндан тушаётиб полвон ҳазиллашди:

– Уйга айтиб келганмидингиз, дойи?

– Э-э, уйга қанча кам борсам, янганг шунча хурсанд. Юравер, жиян.

Бизнинг “қўш” деганимизга тушунмагани шундоққина афтидан кўриниб турган мухбир бовага изоҳ бердик:

– Ана, қўш ана шу. Пахса деворли икки кулба, четан билан ўралган қўйётоқ. Ҳува анови ерда қудуқ бор, ундан қўйларни суғоришади.

Соҳиб Салом бош ирғади. Бу орада ҳоким бованинг мошинини кўриб, Қумми чўпоннинг чўлиғи Қўлдош кичкина югургилаб келди.

– Эб, эби! Шоир бовами бу?! Қани-қани, томирлар, келаверинглар!

Бўйи бир қарич, жонсарақ, бўлса-бўлмаса беғубор жилмайиб юрадиган бу одамнинг ранг-рўйи тоза, қўй кўзлари самимий, соқол-мўйлов қўймаган. Раҳматли отамиз билан синфдош бўлгани учун бизга эркалик қилади, баъзан тегишиб гапирди. Етти ёт бегонани ҳам “томирларим, жигарларим” деб чақиради. Ва шунга яраша ардоқлайди ҳам. Умуман, Қўлдош кичкина учун одамнинг бегонаси йўқ.

Бир пайтлар, ўтган асрнинг 60-йилларида жамоа хўжаликлари қошида чўқчахоналар ташкил этилганди. Табиийки, ўзбекман деган мардум бу махлуққа яқин бормади, шунинг учун раис бова Олотдан бир алкаш ўрисни топиб, хотини билан қўшиб, кўчириб опкелади. Чўқчахона икки колхоз чегарасидаги “нейтрал” бир ҳудудда қурилган бўлиб, қишлоқлардан сал йироқроқ эди. Қиш кунларининг бирида бояғи ўриснинг аёли Маруся қишлоқда пайдо бўлади. Қорбўронда бошяланг, оёқяланг чопиб келган насроний хотинни кўриб, ҳамма ҳайрон. Ҳеч ким эшигини очмайди. Фақат Қўлдош кичкина, ўша пайтлари армия хизматидан келиб, Бухородаги бухгалтерия техникумида ўқиётган йигит, уни тушунади.

– Муж болен! Он простудился! Помогите!

– Что с ним? – сўрайди Қўлдош.

– У него жар! Он просто горит! – изиллайди аёл.

– Нима дейди бу маржа? Чулдирамай, одамга ўхшаб гапир, знағар! – қахрланади Қўлдошнинг акаси Султон.

– Эри шамоллаб қолибди, иссиғи баланд экан. Бориб келаман! – йигит чопонини кияди.

– Э-э, ўлиб кетмайдими, сенга нима зарил!

– Оға, ахир у ҳам одам-ку!

Алқисса, Қўлдошбой беморни зшакка ўнгариб, медпунктига опкелади ва бу атрофдаги ягона ҳамшира, татар аёли Васима Ҳасаншинани ўрисчаю татарча аралаштириб оёққа турғзади. Бу Қўлдош бова деганимиз шунақа.

Ботаётган куёш нурида кизарган уфқ томондан қўйлар суруви кўринди, атрофни маъраган товушлар тутди. Қумми чўпон невараси билан ҳай-ҳайлашиб, отарни ҳайдаб келмоқда эди. Қўлдош кичкина пахса уйча олдида, қумга шолча тўшаб, кўрпача солди, қумғонни тўлдириб, гўшт қайнаётган қозон остига, чўғнинг бир четига ўрнаштирди. Аҳмадбой боваси билан қўйларни қамаб, қудуқдан сув тортиб, новларга қуя бошлади. Новларнинг бир чети қўтондаги новга туташ, қўйлар сувга интилишди. Қумми бова ювиниб-тараниб, биз томон юрди.

Кўришдик, сўрашдик, об-ҳаводан, нарху наводан гаплашдик. Бу орада Аҳмадбой бешинчи юлғун остини қовлаб, иккита шиша топиб келди. Шўрва сузилди. Нарироқдаги бензинда ишлайдиган движок ғувиллайди, қўйлар ора-сира маъраб қўяди, қошиқлар товоқларга тегиб тақиллайди. Электр лампочка ёруғига кўп ўтмай ой нури қоришиб кетди.

Овқатдан сўнг мухбир йигит чўпонни сўроққа тутди: сўради, суриштирди, ёзиб олди. Уларни ёлғиз қолдириб, Қўлдош бова икковимиз нарироқда гурунглашдик, Аҳмадбой қўйлардан хабар олишга кетди.

– А-й, томирларим-ей, хўп яхши бўлди-да келганларингиз. Мана, Хизр кезган чўлларда юрибмиз бизам. Бир пайтлар калхўзда катта буғолтир эдик. Гидиян ба-посидан сўнг бу ёқларга келиб қолдик-да. Полвон бова улфат одам, келишиб ишлаб юрибмиз, – дея хўрсинди Қўлдош бова саҳро зулматига кўз тикканча. – Бу бача Тошкентдан келганми?

– Ҳовва, газитдан.

– Майли эса, катта одам экан. Хапа қилма уни, кўнглига қара. Отанг билан жўра эдик...

У ўша ёшлик йилларига қайтгандек тамшанди, кўзлари ёшлангандек бўлди.

– Ҳай, босмачининг невараси, келмайсанми бу ёққа!? Қўлдош, кел сенам! – чўпоннинг овози эшитилди. Бориб кўрпачага чўккаладик.

– Сўроқ-савол тугадими? – дея кулимсирадик.

– Ҳовва, тамом. Лекин ямон инжиқ экан бунинг. Ким қаердаги, отам замонидаги гапларни сўрайди. Майли-да, билганимизча айтдик...

Чўпон бованинг кайфи чоғ эди. Умуман, сархушлик аломатлари ҳаммамиздаям сезиляпти, айниқса, мухбир йигитда.

– Сизни нимага полвон дейишади, ё кураш тушганмисиз ёшлигингизда? – туйқус яна сўроқни бошлади у.

– Э-э, братишка, икки хотинни нокаут қилиб, учинчиси билан "ничья"га эришган одам полвон бўлади-да! – дея лўкма ташлади Али полвон гулдираб. Қийқиришиб, роса кулишдик.

– Ҳа-а, энди, курашганмиз бизам, болам.

– Эби-и, бир вақтлар бу ёқ ҳеч кимга олдирмасди! Қоракўлу Жондор, Қаршию Фаробдан келган не-не полвонлар Қумми полвоннинг отини эшитиб қолса, даврандан зипиллаб чиқиб кетарди! – Қўлдош кичкина ҳаволанди. – Полвоннинг кичкинаси чатоқ бўлади, биласизлар-ку. Бу ёқ ҳам ўзимиздай ихчамгина, қўлда турмасди, зоғора баликдай...

Кекса чўпон ҳазин жилмайиб, оғир бир дамсар урди. Шу хўрсиниқ билан тўзонли, дард тўла йилларнинг ғубори отилиб чиққандай бўлди.

– Исталин бова бизга бир яхшилиқ қилиб кетди-да, бўлмаса ўша ёқларда...

У гапини тугатмай, Соҳиб орага суқилди:

– Ия, Сталин жаллод, восвос бўлган дейишади, ўзимиз ҳам ўқиганмиз!

– Унисини билмадим. Лекин, тўчний, ўз вақтида ўлдию биз қамоқдан қутилдик! – деди чўпон айёрона жилмайиб.

– Қамоқми, сургунми? – сўрадик бизам жим турмай.

– Одамларга "вешилка" деймиз-да, болам. Қамоқ десанг биров қўрқади, биров ола қарайди. Қамоқ, Магадан...

"Ё раббим-а, бу ёғи "Тулач" бўпкетди-ку!" деган гап хаёлдан ўтди. Шу пайт чўпон бова ёнбошидаги таёғини дутордай ушлаб, бир нималарни ғўнғиллай бошлади. Мухбир ҳайрон бўлиб Қўлдош кичкинага қаради.

– Кайфлари тутиб қолса, бу ёқ ғазалми, ўланми айтиб қоладилар. Сизлар эшитинглар, томирларим, эшитинглар... – деди у шивирлаб. Кекса чўпон ҳамон ғўлдирарди.

– Полвон бова, сасни бир парда кўтаринг энди! – дея бод бердик.

– А-а? Ҳа-а... Алқисса, Гўрўғли Хирмондалидан хат олганди, кейин кайфи чоғ бўлиб, кўнгли тоғ бўлиб, бир ғазал айтди:

Ўн саккиз аршли от миндим,
Отдин армоним қолмади.
Заррин тўшаклар устинда
Ётдим армоним қолмади,
Ётарман, армон қолмади-ё-ёв!

Баҳор хаволари анқиб ётган чўлни ой нури сутдек ёритар, чўпоннинг дардли, ҳазин товуши олис мозий қаъридан келаётгандай кўтарилиб тушарди. Соҳиббой анграйиб қолди. Унинг кўзларида: “Во ажаб, бу одам чўпонми, полвонми ё бахшими!” – деган савол акс этарди. Бизнинг кўнгилни эса фахр туйғулари тўлдирди: ана, бизнинг боваларимиз қанақа! Олотликлар шунақа, мухбир бова!

– Боважон, Саётхондан айтинг, – дея илтижоли пичирлади Аҳмадбой. Унинг қачон келиб ўтирганини сезмай ҳам қолибмиз.

– Майли, болам, ҳозир... Ў-ў, бир пайтлар “Тоҳир-Зухро”, “Шоҳсанам-Ғариб”, “Саётхон-Ҳамро”ларни ёд билардик... Қарилик қурсин, болам, қарилик! – Чўпон яна кўзларини юмди, бир оз сукут сақлаб, хаёлини жамлади. – Алқисса, Саётхонни ахтариб борган Ҳамро мусофир юртда зиндонга тушиб қолди. Чоҳда ётиб, тепасидан қараб-қараб ўтаётганларни кўриб, жисму жонига дард ўралиб, кўксини тиглаб, зор-зор йиғлаб, бир ғазал айтди:

Мисрнинг элидан келган жонларим,
Хабар беринг, бизим эллар омонми?
Соясига кун тушмаган тоғларим,
Хабар беринг, бизим эллар омонми?

Ён-атрофга қарасак, Қўлдош бованинг боши эгилган, Али полвоннинг дами ичига тушган, мухбир бованинг кўзи ёшга тўлиқ, Аҳмадбой бовадан кўз узмай термилган... Полвон бова бўлса тебраниб-тебраниб айтаверди:

...Қанотим йўқ олис-олис учмоққа,
Иложим йўқ ушбу чоҳдин чикмоққа.
Ҳамро айтар, сармаст бўлиб кучмоққа,
Ҳурлиқожон, хипча беллар омонми?

Ер-осмон айланди, юлдузлар йиғлади, ой уятдан ёнди. Чирилдоқлар жим бўлди, бовамизнинг саси ҳам пастлади. Хаёллار олисларга учди, ҳар ким ниманидир эслади. Ким билсин, полвон бова – қамоқдаги ҳаётини, Қўлдош кичкина Гидилиян терговини, биз эса... биз тенгилар ниманиям кўрибди? Ҳарқалай, кўрмасак-да, ҳис этдик, тушундик. Ғамнок нола, шоҳ сатрлар, айтим бағридаги дард бизни маҳв этди. Анча чўзилган сукутдан сўнг Соҳиббой сўз қотди:

– Раҳмат-ей! Лекин... нимага “Хурлиқожон”? Нега?

– Чунки, “Саётхон ва Ҳамро” достони халқ орасида “Хурлиқо ва Ҳамро” деб ҳам аталади. Тагин билмадик, балки биз адашаётгандирмиз, – дея изоҳ бердик.

– А-а! Вот гап қаерда!

– “Вот-вот”ламанг, мухбир бова, ўзбекча айтаверинг, – деди чўпон жилмайиб, – ўриснинг замонини кўрган биз айтсак, манави босмачининг невараси айтса ярашади, йўқ, кечиримли. Сиз мустақилликнинг боласи, тагин шоирман дейсиз...

– Ў-ў, узр, боважон, узр. Биру нолга урдингиз.

Шу оқшом ухламадик ҳисоби: гап, гурунг, хотиралар бизни ром қилди. Саҳар туриб қарасак, чўпон чўлиғи билан қўйларни ҳайдаб кетибди, Аҳмадбой бир ширбоз қўйни сўйиб, мошинга босиб қўйибди. Ҳай-ҳайлаганимизни кўриб, қатъий турди:

– Жиянларнинг насибаси бу, дойи. Бунинг устига, бовамиз эшитсалар хафа бўладилар, бизни кўзга илмади булар деб.

“Ана, бизда шунақа” дегандек Соҳиббойга қарадик, у ҳам елка қисиб қўйди. Қайтдик – Қирлишонга етгач, Али полвон мошинни секинлади.

– Ҳа-а?

– Раҳмон ака турибдилар йўл четида.

Мухбир бованинг ранги ароқнинг шишасидай оқара бошлади. Кулишдик, уни юпатдик:

– Қўрқманг, тушмаймиз. А-а, Раҳмон ака, ассалому алайкум! Қани, нима гап, ака?

– Ҳокимиятда йиғилиш бор экан, – деди у кўришиб бўлгач, – уйга кириб бир пиёла чой ичиб, сўнг йўлга тушсак ҳам успет қиламиз.

– Йўқ-йўқ, акажон, чиқинг-чиқинг мошинга, илойим худо хайрингизни бөрсин, кетдик! – Соҳиббой типирчилаб қолди. Кула-кула Раҳмон акани мошинга тортиб чиқардик.

– Бу нима? – сўради мухбир, Жўллийев берган “чурпа”ни чўнтагига тиқишга ури-наётганимизда.

– Бу – йўлкира, мухбир бова, – хокисор жилмайишга уриндик, – ирими шунақа...

– Ака, усто! Мен китобларингизни ўқиганман, сизга айтмагандим ҳали. Мен сизни эсладим, яхши эсладим кеча. Халқингиз ҳам сизни қанчалик ардоқлашини кўрдим. Бу – бир. Маош тузуккина, сафар ҳақи бор, шу етарли. Бу – икки. Шундай одамларни кўрдим, танишдим, маза қилдим, таассуротлар – бир дунё. Бу – уч. “Олот сомса”дан тўйдик. Бу – тўрт. Мана бу эса – беш!

Шундай деб у папкасидан шапалоқдай китобча чиқариб узатди. Шеърый тўпلام экан. “Соҳиб Салом. Сизларни сўраб келдим.” Дастхат ҳам ёзиб қўйибди. Бало экан! Қачон улгурди ўзи! Илк бетдаги шеърига кўз югуртирдик.

*...Ёмонга йўқ деганлар,
Лафзида тўхтаганлар,
Бобомга ўхшаганлар,
Мен сизни сўраб келдим.*

Уни бағримизга босиб, қулоғига шивирладик:

– Омон бўл, ука. Ўғил бола экансан. Илойим катта шоир бўл!

“Чурпа”ни Жўллийевнинг столига ташлаб, Соҳиббек билан етаклашганча пастга тушдик.

– Мен ҳали бу юрт одамлари ҳақида ҳикоя, йўқ, қисса ёзаман! – деди у хайрлашар чоғи. – Ажойиб одамлар экан!

– Арзийди, ука, ёзсангиз арзийди. Олотликлар шунақа.

Бир ойча ўтгач, катта газеталардан бирида “Чўпонларнинг бахшиси” деган мақола босилди. “Барот қирриқнинг тўйига Қумми полвон ҳам келармиш” деган гапни эшитиб, газетани чўнтакка тиқиб бордик. Қурбонмурод чўпон мақолани кўриб, яйраб кетди.

– Ў-ў, қисталоқ, ямон зўр ёзибди лекин! Исталин бованиям ёзибди! Эй-й, отасининг гўрига! Қани, босмачининг невараси, олдикми? – У яримлатиб қуйилган пиёла-ларга ишора қилди.

– Бовамизни кўриб қолган одамсиз, қўлингизни қайтарсак уят бўлар дейман...

– Ҳа-а, маладес! Шунақа мухбир балалар келса, тўғри мани олдимга олиб бора-вер. Полвон бованг ҳали-бери ўлмайди!

– Илойим ўлманг, боважон, илойим ўлманг...

Полвон бованинг кўнглидаги дунёни ҳам, бизнинг юракда талашаётган ҳисларни ҳам икки пулга олмайдиган сершовқин тўй эса давом этарди...

Бухоро

Шеърят

ФАХРИЁР

Қайноқ ранлар улашар ҳаёт

Куз элегиялари

1

Октябрь ҳам оёқламоқда,
икки ой бор йил тугашига.
Шохлар бир-бир таёқланмоқда,
шамол бозда хазон ташиган...

Кўрсичқонга ўхшайди шамол,
гамлаб олар хазонни қишга.
Тугаб борар куз ҳам. Йил – тамом.
Изтироблар тушади ишга:

шамол тўзгутгулик ё сичқон
уясига ташиб кетгулик
ёзилмабди бир сатр, ишон,
ёки тутантириқ этгулик,

кузги ёмғирлардан жунжиккан
бир дўст учун гулхан ёқмоққа.
Гарчи, ҳаво очиқ, кун чиққан,
қўр беради на дўст, на боққа...

2

Шеър ёзгиси келар одамнинг
тўйиб-тўйиб, кун қатораси.
Гурсиллайди юрак қадами,
лекин кўринмайди қораси

бир манзилинг – бўлмайди қойим.
Ҳамма нарса саргайган – хазон...
Куз тонгида қаноти шойи
зоғлар тинмай айтади азон.

Бу азоннинг қораси йўқдир,
мўлжал тортиб боргани шахдам.
На оч унинг ранги, на тўқдир,
териб олинмаган пахтадай

ё бутага илинган мезон
каби элас-элас кўринар...
Чир теварак бирдай баргрезон,
қораяди фақат мўрилар...

3

Хазонлайди дарахтлар аста,
қайноқ ранглар улашар ҳаёт
тўкилмоққа чоғланган хаста
япроқларга. Интиҳо – аён.

Мовий рангдан айрилар само,
энди ранглар боғни тўлдирар.
Адолатни билар тийрамоҳ,
ҳар япроқни гўзал ўлдирар.

Ҳайит

Дарё –
келинчакнинг ҳайитлик кийими,
ўзи тикиб олган дарёни.

Дарё – кўйлак – муқаддас,
унинг этагини
кўтариб юрар қайинсингил қизалоқлар.

Қизалоқлар қўлидан оқиб ўтар бу дарё:
юрак орзиқишларига,
тушларига,
ерга томмас бирор томчиси.

Бу дарёга хотирасин чайиб олар момолар.

Бу дарё:

*кимнинг армонига, кимнинг бахтига
қараб оқади.*

Ҳайрати,

*бирор жойга қайтмоқ истаги
бўлиб шаклланган сайёҳлар
қайтиб келар денгиз ёхуд бир фавворага,
танга ташлагандай
бу хонадонга
келганки, ҳавасин ташлаб кетади.*

Егулик илинжида,

*кеманинг ортидан эргашиган
чагалайлар ирим қилиб ташланган
тангаларни сувга туширмай
илиб олганидай
ва ёки
сочалани терган болалардайин,
янгалар келинчакнинг пойига
сочилиб кетган назарларни паст
қилмаслик учун
йигиштириб олиб қўяр уй тоқчасига
саралаб нон ушогидай.*

Бўрининг тирноғидай

назар ҳам – бойлик.

Мабодо, кўз бўлса назарларнинг ичида

*янгалар уни
қушноч хотинга
олиб бориб берар эртаси.*

*Қушноч – Бибисора момо кўзни
товуқнинг қонига аралаштириб
янги оилани эмлайди
ёмон кўзлардан.*

*Қолган назарларни ёмон туш каби
ҳеч кимга билдирмай
сувга оқизиб юборади янгалар.*

Дарё кийиб олган келинчак.

Феъл

унинг феъли
сувдаги аксига ўхшаб кетади

унинг сувдаги акси
жсинчироқдай липиллаб турар

шамол
сувни лойқалантирар
жсинчироқни ўчирар

феъл
очқолган балиқ

лойқа сувда питирлар
аҳён-аҳёнда
рахминг келиб сепасан унга
бирор егулик

ёки

феъл
ўчиб қолган жсинчироқнинг пилиги
аччиқ тутайди

кўзларингни ёшлантирар қоронғиликда
унинг тутуни

ҳеч ким кўрмайди лекин
балиқни ҳам
кўзёшини ҳам

Беш

беш
ёш ҳисобланса
ўғил боланинг
аллақачон
суннат тўйи бўлиб ўтган бўлар эди
беш
йил ҳисобланса
бир одам
диплом олар эди эски замонда
беш
кун ҳисобланса
шуларнинг ҳаммаси
кириб кетар эди битта умрга

ЎКТАМОЙ

Шафақ кулар кўзи қизариб

* * *

Дарахтлар шохида ҳаккалайди куз,
Яшил туйгуларни қилади хўрак.
Бутун вужудимни қуйдириб борар
Гуллар ифоридан тўқилган кўйлак.

Дилгир дунёимда дардларим куяр,
Хуш кебсиз, вужудга мунаввар дамлар.
Сизни кўнглингизга қараб яшайман,
Танамда ёнаркан тириклик – шамлар.

Шодлик – қадоқланган, қайғу – чексизлик,
Юракни бўшатинг юракларимга.
Йиғлаб кўзёшингиз артсангиз бўлар
Дардли қувончимнинг этакларига.

Кузакман, ҳисларим тўқилган ерга,
Ёлғизлик қулбасин кетолмам ташлаб.
Карбало даштига қувилган ғамлар
Менинг юрагимда юрибди қишлаб.

* * *

Бир ўт вужудимни борар ёндириб,
Япроқлар титрайди нафасларидан.
Кўнгил – кишанли қул соғинч илкида
Чиқиб кетолмайди қафасларидан.

Тутаб бораяпман дудлар ичинда,
Йўлларки, буралиб қочади мендан.
Эрка шамолларни бағримга тортсам,
Кўксимдан итариб боқади зимдан.

Қулогимда тунар висол шарпаси,
Илинжлар дарахтга қолган илиниб.
Айрилиқ сел қилар, зарра шафқат йўқ,
Висолнинг умиди борар тилиниб.

Согинч чакиллайди бармоқларимдан,
Тун чўчиб тушади, ҳўнграб юборар.
Қотган кўзёшларим – кўкда юлдузлар,
Тун бўйи ҳол сўраб бошимда юрар.

Согинчлар тошмоқда ирмоқларидан,
Улғайган ул дардлар тентирар бесар.
Олов вужудимда гулламади бахт,
Юрагимда аччиқ согинчлар ўсар.

* * *

Чулдирайди уйғоқ жилгалар,
Тинмай чопар ботганча терга.
Ифорлардан маст-аласт бу тун
Ётиб олар чалқанча ерга.

Жамбул кафтидаги мушкларни
Димоғларга юборар сочиб.
Бетакаллуф киради еллар
Даричалар кўнгилдай очиқ.

Чумолилар учишар яйраб
Мажнунтолнинг аргимчоғида.
Кўкдан тушган олифта нурлар
Чўмилишар анҳор бағрида.

Тун кўксини ёрган чақмоқнинг
Араваси келар қалдираб.
Ҳозиргина кўз очган гулни
Кўрқитади момақалди роқ.

* * *

Эркалайди куз қарғаларин
Тавбаларин кўчириб тонгга.
Шафақ қулар кўзи қизариб
Осмон деган тубсиз уммонга.

Тун чимматин туширар аста,
Куз кўчирар япроқлар зарин.
Шамол босиб ўтмоқда гирч-гирч
Хазонларнинг қовургаларин.

Кунлар кўнглин этади вайрон
Хазонларнинг ҳазин ёмгири.
Кўчиради дил яраларин
Юракдаги ғамлар айгири.

Шовуллайди хазон ёмгири,
Шумшайди ҳувулаган бог.
Еллар учар беланчагида,
Хазонларнинг ингроғида оҳ.

Шовуллайди хазон ёмгири,
Чинқиради ҳоргин гиёҳлар.
Шу ёмгиридек кифтларимиздан
Тўкилиб кетсайди гуноҳлар.

Фантастика, сарғузашт, детектив

Файзулла САЛАЕВ

УЗРО

Фантастик қисса

Саидносир хуржунида олиб борган ярим ботмонча оқ жўхори бир зумда бир сиқим пулга айланди. Разм солиб қараса, бугун бозорга умуман дон тушмаган экан. Охирги бир қуруш¹ донни тиланчи чолга бепул берди. Чолнинг дуо учун кўтарилган қўлларини кўриб сесканди. Одам ҳам бунчалик ориқ бўладими!.. Дарҳол тавба қилди. Оиласи нисбатан тўқлиги учун аллоҳга шукроналар келтириб, расталар томон юрди. Сотувчи харидордан кўп. Уларнинг аксарияти каттариб, юриб кетган боласининг бешиги ва адоғараваси², эски пойабзал ва кийим-кечаклар, ишлатилган қозон-товоқ, фақат қуроққа ярайдиган мато парчалари, фойдаланилган ип-арқон каби матоҳлар сотаётган кишилар эди. Одамларнинг кўзида кўрқув, юзида ҳадик муҳрланиб қолгандек эди...

Ўйлаб қараса, бозорга келмаганига бир йилдан ошибди. Бир йилда шунча кўргиликми? Қани дон-дун, мева-чевалар залваридан майишиб турган расталар? Қани қуёш билан ранг талашадиган газмоллар растаси? Кирсанг, чиққинг келмас гилам бозори қани? "Кел-ҳо-кел"лаб ақлингни шоширадиган ҳолвапазлар, нишолдапазлар қатори қани? Одамлар юзи-кўзидаги шижоат, ишонч ва жўмардлик, сўзидаги дағишма³ ҳазил қаерга йўқолди? Шуми ишчи-деҳқон иродаси?! Шуми шўролар истаги?!

Саидносирнинг хўрлиги келди. Томоғига тикилиб келган ёш бўғзини қисди. Ҳали ҳам бозор аталаётган қашшоқ оломон тўпланган майдонга қараб, жим туриб қолди.

– Бўтам, барчаси ўзидан! Аллоҳнинг иродаси бу. Бандаси қўлидан келадиган ҳеч қандай тadbир йўқ, ўғлим!.. Сабр қилгин!..

Саидносир ғам ва мушоҳада таъсирида эгилган бошини кўтариб, шундайгина чап ёнида турган нуроний чехрали чолни кўрди. Салом бериб ҳам улгурмади. Бошида ихчамгина малларанг салла, унниққан чийбахмал чопони устидан салласи рангида белбоғ тортган, қўлидаги ҳассаси ҳам ўзига ярашган бу чол жадал бурилиб, одамлар орасига сингди. Бу қисқа учрашув йигитнинг ўксик руҳини бир оз кўтаргандек бўлди. Бу хил гапларни кўп эшитган, ўқиган, уларнинг асосини ҳам яхши билади.

У бир нарсадан ҳайратда эди. Чол нима учун оломон ичидан айнан уни танлади?..

Йигит уйига келганда Саидмансур эшон кўрпачада ёнбошлаган қўйи қандайдир китоб мутоплааси билан банд эди.

¹ Беш бармоқнинг бирикишидан ҳосил бўладиган чуқурча.

² Гўдакни юришга ўргатиш учун ясалган уч гилдиракли махсус аравача.

³ Хоразмда аскияга ўхшаш халқ оғзаки ижоди жанри.

Саидносир салом-алиқдан сўнг бўш кўлини кўксига қўйганча ота қаршисида тиз-залаб ўтирди, харид қилинган нарсаларни дастурхонга қўйди.

– Отажон, тузукмисиз?.. Сизга наввот ва анор олдим. Асал, седана, сарим-соқпиёзларни тополмадим, умуман, дориворлар растаси йўқ негадир... Отажон, анор сиқиб берайинми?..

– Майли, ичиб кўрай озгина...

Шу пайт хонага Муслима хола кириб келди.

Саидносир ўрнидан учиб турди.

– Ассалому алайкум!

– Валайкум ассалом! Омон бориб-келдингизми, ўғлим?

– Жўхори яхши сотилди. Бироқ отамга наввот ва анордан бўлак ҳеч вақо ополмадим. Бозор йўқ ҳисоби...

Онанинг назари тугунчадаги анорлар тагида тахлоғлиқ кулранг матога тушди.

– Буни яхши олибсиз, ўғлим! Зубайджонимга курта¹ қиламан! Қиши бўйи совуқ нелигини билмайди, аллоҳ ёр бўлса... Лоақал биринчи кийими янги матодан бўлсин жигаргинаминг. – Хола эрига қаради. – Ҳай, дадаси, розимисиз? – Чоли назаридан маъқуллаш мазмунини уққан аёл яна ўғлига юзланиб деди: – Астарлик учун чорак газ бўз ҳам олақолмабсиз-да, болам?!

– Газмол растаси умуман йўқ, энажон. Шунини ҳам эски-тускилар орасидан зўрға топдим.

Саидносир отасига анор сиқиб бергач, хужрасига ошиқди. Она-бола уйкуда экан. Бешик ёнига чўккалаб, бешикпўшнинг бир қанотини кўтарди, ўғли устида эгилиб, лабларини пешонасига қўйди. Кейин ёноқчаларидан ўпди. Зубайджон юзига теккан иссиқни сезиб, лабчаларини чўччайтирганича ҳарорат манбаини излади. Йигит зурриётига тикилган қўйи яратганга шукроналар қилди. Туғруқдан кейин ҳали оёққа туриб улгурмаган қаллиғи Шарифа томонга ҳам кулимсиб қаради. Ёнига ўтириб, соқоли билан сақоғини² қитиклади.

– Вой, ўлай! Бу нимангиз, язнаси. Энам кириб қолса, нима бўлади?! – Шарифа қитикдан уйғонди. У келин бўлиб тушибдики, ўз ука-сингилларини назарда тутиб бўлса керак, эрини язнаси деб қақирарди.

– Не дедингиз, ҳалиям “язна”мизми? Бир ҳафтадан буён дадасига айланмадикми?! – пичирлади Саидносир қаллиғи қулоғига. Аввал рўмолидан чиқиб турган сочларини, текис, мушқин қошларини силади, сўнгра юз-кўзиларидан қайноқ бўсалар олди.

– Қўйинг, йўғаса Зубайджонга айтиб бераман! – нозланди қаллиғи. – Қўйинг дедим-ку! Қирқ кунгача хужрага киришга ҳам ҳақингиз йўқ, дадажониси!.. – деди жувон кейинги сўзга ёқимли урғу бериб.

Саидносир бахтиёр эди. Шу кайфиятда ғайрат билан ишлади: икки хужра учун ўтин ҳозирлади – ўзлари қунишиб амаллашлари мумкин, аммо Зубайджон совқотади. У ёқда отасининг иссиғи ошиб ётибди; мусодарадан қолган бузоқ ва қўй учун сомон қирқиб, беда билан аралаштирди. Ҳар куни овора бўлиб юрадими, бир ҳафталигини тайёрлаб қўйди...

Кечки овқатга товукшўрва пиширилди. Чақалоқнинг бўйни тезроқ қотиши учун онаси шўрвада пишган хўрознинг бўйнини ейиши керак эмиш. Шамоллаб ётган оила сардорига ҳам товук гўшти қувват ва дармон бўлса не ажаб, деган умидда катақдаги сўнги хўроз сўйилди.

Тановул пайтида икки эркак ота хужрасида овқатланишди, аёллар чиллахонада. Қайноқ шўрва ва қора муруч солинган ширчой таъсирида Саидмансур эшон терлади, анча ёнғил тортиб, ўғлидан:

– Кўчада нима гаплар? – дея сўради.

– Нўқис³ бўйига бир ўзим бориб келдим, ота. Ҳеч ким йўлдош бўлмади. Боя вақтим бўлмай, айтолмовдим. Бозорда бир чолга йўлиқдим...

¹ Гўдаклар учун узун қилиб тикиладиган олди берк пахталик, сирма кийим (замонавий “куртка” атамаси замирида шу ном ётади).

² Ияк, бақбақ.

³ Уруғ номи билан юритиладиган канал.

Саидносир бозор, одамларнинг аҳволи ва ўзи учратгани сирли чол ҳақида тўлқинланиб гапирди. Воқеани эшитган эшон анча таъсирланди. Чопнинг кўриниши, овози, ҳаракатлари ҳақида ўсмоқчилаб сўради. Бироқ ҳеч кимга ўхшатолмади.

– Ҳа, бу мўйсафид анойилардан эмасга ўхшайди, – деди Саидносир эшон. – Ишқилиб яхшиликка бўлсин!

Аслида эшонлик Саидмансур учун лақабдай бир гап. Унинг буvasи охун ўтган. Падари бузруквори Саидкамол Бухородаги Мир Араб мадрасасини битирган. Хивадаги мадрасалардан бирида мударрислик қилган. Қандайдир масала устида маъмурият билан низолашиб, овулга қайтган. Тариқат йўлига кириб, эшонлик даражасига етган. Саидкамол эшон болаларини ўқитмай, хат-саводини уйда чиқариб, пешона тери билан умргузаронлик қилишини маъқул кўрди. Шу боис қўшни овулдаги акаси Саиджамол ва болалари кулолчилик орқасида тирикчилик қилишди, Саидмансур ожизаси, икки қиз ва бир ўғилдан иборат oilасини тўрт тановча еридан кирган даромад ҳисобига боқиб келди. Эшонзодалар расмий таҳсил олишмаса ҳам, Қуръону ҳадис, фикҳ илмида нари-бери мадраса кўрган мулалардан кам эмасди. Балки шу сабабдандир атроф-жавонибдагилар улар номини ҳам нуфузли “эшон” сўзини қўшиб тилга олишарди. Хўжаликларида ҳамма нарсa етиб ортарди. Атрофдаги етим-есир, бева-бечораларга ҳам насиба тегарди. Болшовой деган бало чиқиб, кулолчилик устахонасию моллари, ерию ундирилган ҳосилни тортиб олди. Бу ёғига худо подшо...

Кечки тановулдан сўнг фотиҳа ўқилгач, Саидмансур ўғлини ёнига имлади. Ташқари эшикни тамбалаб келишни буюрди.

– Ўғлим, – дея ярим овозда гапира бошлади у, – боя тушга яқин Абдурасул оға келди. Бувангнинг Қитайдаги сўфиси, ўша. Айтишича, аҳвол ёмонмиш. Аввалги кун, тунда Қизилчалидаги қозининг икки ўғлини ҳам олиб кетишибди. Ўтган тунда Жалойир ва Уйғурни оралашибди, оғзи қон бўрили! Мулла Бекмуҳаммад ва анави ғазалчи шоирни опкетишибди. Саҳарлаб опкетармиш, қаергалиги фақат ўзларига аён... Энди навбат бизга – Ўртаовул ва Тароқчига келганга ўхшайди. Бу ерда мен, Тароқчида – Ҳикмат мулла!..

– Ота, боримизни тортиб олган бўлишса... Яна нима керак уларга?!

– Буни улардан сўра! Ёшинг ўттизга келди. Тушун!.. Бу сафар шўрога мол эмас, жон керак! Сўзимни бўлмай эшит! Абдурасул тун яримлаганда келади, уловда. Ҳозирча туркманга кетамиз. Нарёғини толедан кўрамиз!.. Яна эшит, буни ҳам айтиб қўяй – менга бирор нарсa бўлса, бардам бўл!.. Иложини топиб, Зубайджонингни ўқит! Ундан охун бувангнинг ҳиди келади!..

Ота кўз ёшларини тутолмади. Юзида юмалаган иссиқ томчилар соқолидан томчилади.

– Ота, кетмайлик!.. Улар нари борса уч аскар келишар... Жўраларимни чақираман. Томдан туриб босамиз. От устидаёқ... Мен сизни уларга бериб қўймайман!.. – деди Саидносир муштларини тўқмоқ қилиб, ҳавода силкитганича.

– Жим бўл! Кошки эди улар учта бўлишса! Уларнинг саноғи йўқ. Бугун учовини ўлдирсанг, эртага халқингни туманлаб қиради. Сенга шу керакми?!

Саидносирни ота овозидаги қатъият ўзига келтирди. Айбли иш қилган кишидек қўл боғлаб, ота олдида бош эгди. Бутун вужудини кулоққа айлантирди.

– Ҳозирдан бошлаб тайёрланинглар! Асосийси китоблар, кўрпа-тўшак, кийимлар. Қўйни сўй! Гўштини тузлаб, мешга бос! Бузоқни кўчага ҳайда!.. Шўро ушлаб олмаса, овулдагиларга биздан эсдалиқ бўлар... Йўлда мў-мўлаб, ишнинг пачавасини чиқариши мумкин. Энангни чақир! Ҳали ҳеч нарсадан хабари йўқ! Ўзинг ишга кириш! Зубайджонни яхшилаб ўранглар!..

Икки соатча вақт ичида ҳамма нарсa тахт бўлди. Қалин кийиниб олган Саидмансур тақир кат'нинг ёноғочига суянганича хомуш ўтирар, лаблари тинимсиз пичирларди. Афтидан киндик қони тўкилган тупроқ, кадрдон уйига видео айтарди. Аравада ўрин эгалламасин учун бор кийимини эғнига илдирган Саидносир отасининг нимадир дейишини кутгандек, кат ёнидаги бўйрага чўккалаган эди. Шу тобда жуссаси, юз тузи-

¹ Ёғоч каравот

лиши ва сақоллари ҳам ўхшаб кетадиган ота-болани бир-биридан ажратиш қийин эди. Муслима хола даҳлизда бўхчалар орасида боласига кўкрак тутаетган келини ёнида куймаланар, ора-сира “аввалроқ айтганларида қуда-андалар билан хайрлашардим” деб йиғламсираб кўярди...

Вақт имилларди. Юраклар аксинча – борган сари тез ва қаттиқ урарди. Саидносир бир-икки бор ташқари чиқиб, кунботар томон – Абдурасул сўфи йўлига назар солди. Тун сим-сиёҳ ва жим-жит эди. Ниҳоят, қаердадир туннинг ярми ўтганидан дарак бериб, хўроз қичқирди. Саидносир яна ташқари отиди, ботиш томон қулоқ тутди. Сукунат... Қаердадир от туёғи дукури эшитилгандек бўлди. Дукур-дукур товуш йигит юрагида акс-садо берди. Сас кунчиқардан келарди!

Саидносир ўзини уйга урди. Чиллахонага кириб, шутук'ни ўчирди.

– Эна, Шарифа! Аскарлар! Шилт этган овоз чиқарманглар!..

Ота ҳузурига чопди.

– Ота, отажон! Келишяпти, аскарлар келишяпти!..

Йигит бир зум тўхтади-да, отасини кучоқлаб даст кўтарди. Даҳлиз орқали ҳовлига чиқди.

– Отажон, овоз чиқарманг!..

У отасини қаттиқ бир қисди-да, юзидан қаттиқ ўпди, бостирмада қирқилган ўтлар орасига тикди. Устига шописомон босди.

– Улар топишади. Қўйвор, ўғлим! Ўзинг қоч!.. Ўзинг яширин! Мен пишиб турибман-ку! – йиғламсиради чол.

– Йўқ, ота! Сизсиз яшаб ким бўлдим!.. Уларни алдайман! Сиз жим ётинг!..

Саидносир ҳансираганча даҳлизда пайдо бўлганида, ташқари эшик тепки ва қўндоқ зарбидан зир титрарди. Йигит бурчақдаги ўчоқ олдида энгашди, сиқимлаб кул олди, юзию соқолларига суркаб ишқади. Сўнгра қўли ва уст-бошидаги кул билан хашакни қоқди. Саидносир буларни фавқуллода бир тезликда бажарди. Йигит аллақандай туйғу таъсирида дағ-дағ титрар, лекин кўркмасди. У эшикка яқинлашиб, танбани сурди. Эшик шахт билан очилиб, тарақлаб деворга урилди.

– Саидмансур Саидкамол ўғли сиз бўласизми? – сўради эшик олдида пайдо бўлган чарм пальто ва шапка кийган киши. Будённовкали аскар юзига фонус тутди.

Саидносир кўзи қамашган киши бўлиб, юзини бурди.

– Ҳа! Нима гап ўзи?..

– Сиз фавқуллода комиссия буйруғи билан ҳибсга олиндингиз!

Йигит итоаткорона бош эгиб, остона ҳатлади. Шу ердаёқ – эшик олдида қўлларини орқага қайириб боғлашди. Кейин бутун гавдасини сириб танғиб, арқон учини от эгарига чандишди.

– Фонусни ўчир! – буюрди каттакон. Кейин Саидносирга қарата деди: – Кийиниб, тайёрланиб турган эканлар-да, а?

Саидносир жавоб тополмай каловланди...

– Сенга гапирётимдилар!..

Аскарлардан бири бошига мушт туширди.

– Олкетилларингизни билардим!..

– Командир, айтдим-ку сизга. Булар – эшонлар шунақа, олдиндан билишади! – деди боя бошига мушт туширган отлик.

– Билсангиз, нега қочиб қолмадингиз?

– Тақдирдан қочиб бўлмайди!..

Савол-жавоб дафъатан тўхтади.

Отлар оддий юришдан йўртишга ўтишди...

Отлиқлар тўрт киши эдилар: каттаси; икки аскар ва бир оддий кийимли ўртабўй киши. Кейингиси шу атрофли бўлса керак, танитмаслик учун юзини аллақандай мато билан пардалаб олганди. Бир аскарнинг қўлида узун хода бор эди.

Буни кўриб Саидносир ҳайратланди – қаптакка ўхшамайди.

Чарм кийимли бошлиқ ниқобли сотқин билан пешравлик қилиб борар, ора-сира не ҳақдадир пичирлашиб кўярди. Икки аскар орқада, Саидносир ўртада эди.

¹ Керосин ёки бошқа мой ёнадиган пахта пиликли шишасиз чироқча.

Тўда, канал бўйидаги сертупроқ йўл қолиб, ҳосилдан бўшаган дала бўйлаб борар, йигит қоқилиб кетмаслик иложини қилиб, лўқиллаб-лўқиллаб қадам ташларди. Кўп ўтмай қора терга ботди. Улар гузар йўлни ҳам кесиб ўтишди. Чел-чебир, шудгор, марза ошиб юришда давом этишди. Ниҳоят, эски қалъа қолдиғи – Навкарли этагида тўхташди. Хода ушлаган аскар ва сотқин нусха гуруҳдан ажралиб, қалъа харобаси томон кетдилар. Нишаб тупроқдан юқори тирмаша бошлашди. Улар икки том бўйича кўтарилгач:

– Бўлди, етар! – бақирди каттакон.

Юқоридагилар хода учига латта боғлаб ёқишди – машъала қилишди.

Саидносир уларнинг кимлар биландир алоқага киришаётганини дарров англади. Бироқ қанчалик ўйламасин, Гурлан ё Урганч эмас, Мангит ёки Вазир ҳам эмас, бу томонга келишаётгани сабабини тушунолмади.

– Бўлди, етар!" буйруғи яна такрорлангач, машъалачилар пастга тушишди. Отларига ўрнашишди.

Тўда негадир ҳаракатсиз қолди. Тошдай оғир сукунат. Сим-сиёҳ тун. Атроф жимжит. На қушлар ва на бирор ҳашорат овоз чиқаради. Ўлик бир тун. Ҳатто отлар ҳам нафас олмайётгандек...

Саидносирнинг чақмоқ хаёли бир тўхтамга келгандек бўлди: бир-икки гуруҳ шу ерга тўпланишди. Кейин дарёга – кемаларга! Кейин Орол, Қозоли. Нарёғи Сибирь... Дарвоқе, қизиллар Сибирни йўқотишаркан, деган гап ҳам бор эди. Ёки барини тўплаб, Навкарли пахсалари тагига кўмиб кетишмоқчимиз? Саидносир барига тайёр эди. Тонг ёришиб, таниб қолишмаса бас...

– Хўш, Саидмансур эшон, сизни ҳозир нима кутяпти? Буни ҳам биласизми? – Йигит хаёли ва узоқ давом этган жимликни каттаконнинг мағрур овози бузди.

Саидносир лом-мим деб оғиз очмади. Гапириб, сир бой бериб қўйишдан чўчирди. Шу пайт кутилмаган ҳодиса рўй берди. Нақ тепада чақмоққа ўхшаш нарсаялт этди. Атроф бир зум оппоқ нурга чўмди. Бироқ ҳеч қандай сас чиқмади. Отлар чўчиб кишнашди. Саидносирнинг боши бир ғувиллаб олгач, фикри тиниқлашгандек бўлди. Яна жим-житлик...

– Сенга гапираётibdилар! – Аввалги отлиқ аввалгидек энгашиб, мушт силтаган эди, ўзи отдан ағдарилди. Оти депсиниб, аччиқ кишнади, бир-икки тепинди. Аскар ўрнидан туриб, бу сафар милтиғи қўндоғини ишга солмоқчи бўлди. Бошлиқ тўхтатди.

– Бўлди қил, лапашан! Олдин отда ўтиришни ўрганиб ол!.. Инқилоб лашкари-миш... Эшон, мен сизга гапирдим! Сизни ҳозир нима кутяпти?

– Само, юлдузлар, коинот! Узро ва янги дўстлар!.. Улар ёрдамга муҳтож!..

Бутун диққатини Саидносир жавобига қаратган тўда кулги кўтарди.

– Нима дедингиз? Такрорланг-чи?.. – деди бошлиқ энгашиб.

Нима деганини Саидносирнинг ўзи ҳам билмасди. Гўё нимадир миясига ўрнашиб олиб, уни бошқарди.

– Само, юлдузлар, коинот! Узро ва янги дўстлар!.. Улар ёрдамга муҳтож!.. – такрорлади унинг бийрон тили.

Бу сафар негадир ҳеч ким кулмади. Саидносирнинг ўзи қаҳ-қаҳ ота бошлади. Унинг овози атрофда акс-садо бераётгандек эди. Қўмондоннинг эти жимирлади... Йигит кулгисини бирдан тўхтатди.

– Улар ёрдамга муҳтож!.. – деди аввалгидек ўктам овозда.

– Командир, унга нимадир бўлди! – деди кимдир ҳадик билан.

– Кўриб турибман!..

Шу пайт қамиш билан қопланган марзанинг нарёғида от туёғи дупури эшитилди. Отлардан биттаси тўда ҳидини олиб пишқирди, бошлиқ оти унга жавобан қисқагина кишнади.

Командир лаб-лунжини ҳуштак қилиб, "эргашинлар!" буйруғини берди. Жавоб олингач, отларга қамчи босишди.

Саидносир рўй берган воқеадан ҳайрон эди. Нималар бўляпти ўзи, каттага не деб жавоб қайтарди? Эспай олмади...

У янглишмаган экан. Тўда яланглигу юлғунзорлар, қиёқзорлар оралаб дарё томон борарди. Ниҳоят, оқариб келаётган тонг ёруғида Аму кўзга ташланди, дарё томондан эсаётган муздай эпкин юзларга урилди. Қирғоқда на бирорта кема ва на бирор одам бор эди. Саидносир боғланган арқон учини эгардан ечди, гавдасини ҳам... Қўллари боғлиқлигича қолди. Бу пайт атроф анча ёруғлашиб қолган, уч қадамча наридаги одамни таниса бўларди.

Ҳадемай иккинчи тўда етиб келди. Улар ҳам тўрт киши, биттаси юзига шолча тортган – эл ичидан чиққан хоин. Отаси янглишмаган экан. Маҳбус – Ҳикмат мулла!.. Саидносир беихтиёр салом берди. Ҳикмат мулла алик олиб улгурмади. Бошлиқ момақалдироқдай товушда бақирди.

– Гапирилмасин!.. Тек туринглар!..

Икки маҳбусни қолдиришиб, отлиқлар ўттиз қадамча чекинишди, каттадан бошқалари отларидан тушиб сафланишди.

Ҳаммаси аён бўлди!.. Отиб, ўлиқларини оқизоқ қилишади...

Мулла шишган лаб-лунжини қимирлатиб (уришган бўлса керак), ичида нималар-нидир ўқий бошлади. Саидносир ҳам сергак тортиб, калимага оғиз жуфтлади...

– Отряд! Тайёрлан!..

Икки маҳбусга тўрт бешотар қаратилди. Бошлиқ навбатдаги буйруқни бериб улгурмади. Шундайгина тепада яшин чақнади. Отлар хуркиб, кишнаганларича тўрт томонга қочишди. Бу сафарги кучли нур бирданига сўнмади, атрофга тенг тарқалиб, тонгни яқинлаштиргандек бўлди...

– Отряд, тайёрлан!

Саросимада қолган аскарлар милтиқларини яна кўтаришди.

– Нишон!.. Ўт оч!..

Милтиқлар отилмади.

– Тфу!.. – бошлиқ от устида депсинди. – Нима бало, кўрмилтиқ¹ опчиққанми-санлар?! Лапашанг, чурвақалар!

Буйруқлар кетма-кетлиги яна такрорланди. Милтиқлар яна кўчмади. Бошлиқ чидай олмай, отига қамчи босиб, маҳбуслар қаршисида пайдо бўлди. Ҳикмат мулланинг пешонасини нишонлаб, тўппонча затворини босди. Яна, яна босди, отилмади. Алаmidан бўғриққан бошлиқ қамчини ишга солиш ниятида қўнжига қўл чўзди. Ҳозиргина қўнжига тикилган қамчи йўқ эди...

– Турдиев, отланинглар! Туёқ остида эзинг уларни!

– Ўртоқ командир, отлар қочиб кетган!..

– Энангнинг ...га қочадими? Топинглар, ушлаб келинглар!..

Аскарлар ва ниқобли сотқинлар тўрт томонга тарқашди.

Вақт ўтгани сайин тонг ёришиб борарди. Бундан ҳадиксираган командир сал ўтмай икки бармоғини оғзига тикқанича ҳуштак чалди. Аскарлар бирин-кетин қайтиб келишди. Негадир командир улардан отлар тўғрисида бир оғиз сўрамади.

– Чакмонларини ечиб, тупроққа тўлдиринглар! Кейин бўйнига боғлаб... Командир боши билан дарё томон имлади.

Буйруқнинг қули аскарлар маҳбуслар томон юришди.

– Тўхтанглар! Хомкаллалар! – Бошлиқ ўз пешонасига шапатилади. – Эртароқ эсимга келмагани... Штик! Штик!.. Найзаланг лаънати текинхўрларни!..

Яна яшин чақнади. Бу гал бир сониялик ёруғлиқдан сўнг алланечук гувиллаган овоз ҳам эшитилди. Қалин булут бағрида тандир оғзичалик катталиқда туйнук очилиб, кўм-кўк осмон кўринди. Инқилобчилару маҳбуслар тепага қараганларича ҳайратдан донг қотишди. Бирдан довул кўзгалди. Довул гирдобга айланиб, чанг-тўзон кўтарилди. Бир-бирларига суянишиб опган маҳбуслар гирдоб марказида қолишди. Жони кўзига кўринган аскарлар ҳам қунишиб, бир-бирларига ёпишганча ўтириб олишди.

Тўполон бирдан тинди. Бу пайтда шамол қанотидаги маҳбуслар ёруғ туйнукка яқинлашиб қолган эдилар. Буни кўрган командир:

– Эшоқов, от! Турдиев, анграйма, хумпар! Отинглар! – дея қичқирди.

¹ Ҳарбий машқ ва ўйинларда ишлатиладиган отилмайдиган ёғоч милтиқ.

Қирғоқ бўш ҳавога отилган ўқлар сасидан ларзага келди.
Командир аланглаб атрофига қаради. Унинг ҳам оти йўқ эди...

Тўрт нафар солдат билан инқилобий топшириқни бажаргани кетган махсус хизмат лейтенанти Қосим Қорабоев тунги хизматдан қайтмаганини эшитган майор Кимсановнинг фиғони кўкка етди.

– Дала судига бераман сенларни! Пешоналарингдан отдираман! Соат ўн бўляпти-ю, бунга қандай чидаб ўтирибсизлар?! – Столни муштлади у. – Ҳозирок ўн отлиқ жунатинг. Йўқ, ўн беш. Ҳар бешликка бир офицер бошчилик қилсин! Учга бўлиниб, излашсин. Икки гуруҳ – икки қишлоққа. Уччинчиси дарё соҳилига! Муҳлат туш-гача! Топилмаса, ўзларингдан кўринглар!..

Ўртаовулга келганлар эшон хонадонини бўм-бўш кўриб, ҳайратдан бармоқ тиш-лашди.

– Бу ерда бир сир бор! – деди командир ўсмоқчилаб. – Орқамдан!..

Даҳлиз орқали ҳовлига ўтишди.

– Изланглар! Хашакларни ағдариб кўринглар!..

Бостирма тагида қонни кўрган аскар:

– Бу ёққа келинглар! Қон! Уларни бўғизлашибди, – деб бақирди.

– Мана бу ерга кўмибди! – қичқирди бошқа бир солдат.

Ўроқ ва паншаха билан чуқурни ковлашди, у ердан янги сўйилган қўй боши ва терисини топишди.

– Булар базми жамшид қилишган. Гўштга тўйдириб, маст қили-иб, бирма-бир тин-читган! – билағонлик қилди ўрис аскар.

– Бу ерда арақ ичилмайди. Тем более эшонникида!.. – тушунтирган бўлди татар солдат...

– Менимча, булар қочишган, – деди шу пайтгача гапга аралашмаган ёши каттароқ аскар. – Бизникилар келмасидан олдин қочишган. Кўч-кўронини оли-иб, бемалол қочишган. Қўй сўйилиши, уйда жиҳозларнинг йўқлигига эътибор беринг!..

– Бунга ҳам ишонайлик. У ҳолда лейтенант ва аскарлар қайда?

– Из олиб кетишган!

– Иккинчи гуруҳ-чи? Шу ерлик йўлчи'лар-чи? Улар илашиб юравермайдилар-ку, куппа-кундузи... Бу ерда бошқа бир гап бор!..

– Унда билмадим, ўртоқ командир... – ерга боқди қари солдат.

– Ўртоқ командир, хушхабар! Чопар келди. Топишибди!

Девор орқасидан отлар ёнида қолган аскар товуши эшитилди.

Командир ташқарига шошди. Чиқа сола чопарни сўроққа тутди:

– Қаерда эканлар? Гапир-чи!..

– Ўртоқ командир, дарёга етмай туриб Навкарли деган қалъа бор. Ўша қалъа пойида ухлаб ётишган экан...

Хабар келтирган аскарнинг айтишига қараганда, уларни зўрға уйғотишганмиш. Отлар йўқмиш. Маҳбуслар, отларни сўрашса, ҳаммаси бир хил елка қисармиш. Умуман хотираларидан айрилганмиш. Мадийр деган маҳаллий йўлчининг эси оғиб қолганмиш, осмонни кўрсатганича ҳадеб кулаверармиш...

– Эски қалъанинг жинлари чалиб кетгандир-да!.. – деди кимдир.

– У ҳолда маҳбуслар қани? – сўради синчков командир.

– ...

Саидносир кўзини очиб, оппоқ кўрпа-тўшақда ётганини сизди. “Тирикманми?” Миясига келган биринчи фикр шу бўлди. Оёқларини қимирлатиб, қўлларини кўрпадан чиқариб кўрди. Тирик! Бўлиб ўтган воқеаларни эслашга интилди. Қутурган қуюн гир-

¹ Йўл кўрсатувчи.

добида Ҳикмат мулла билан биргаликда ердан бир газча кўтарилгани эсида. "Кейин нима бўлди?" Қуюн нафаси бирдан илигандай, кейин ҳаво илиқ сувга айланиб, бутун вужудини юваётгандай бўлди. Нарёғини эслай олмайди. "Ҳикмат мулла қани?" Бошини сал кўтариб, атрофга қаради. Деворига аллақандай нотаниш манзара акс этган каттакон сурат илинган, полида илгари кўрмаган ажиб бир рангдаги гиламга ўхшаш нарсаси тўшалган бу катта хонада ўзидан бўлак жон йўқ эди.

Йигит булоқ бўйида ухлаб, ҳордиқ чиқарган кишидек тетик, хоотири равшан, руҳияти енгил эди. Ётган ўрнида қучоғини ёзиб керишди, эснади. Тириклиги учун шукрона айтди... Дарвоқе, ўшанда Абдурасул сўфи нега келмади? Уйдагиларнинг аҳволи нима кечаётган экан?..

Йигит ҳаёлини қандайдир торли асбобнинг ёқимли икки пардасига монанд сас бўлди. Қалин шиша эшик иккига айрилиб, хонага бошдан-оёқ оқ, балиқ пўстидай ялтироқ кийинган узун бўйли аёл кириб келди. Унинг кийими тору таранг, гавдасининг паст-баланди шундоқ кўриниб турарди. "Аллоҳим, шарманда қилма! Ўз паноҳингда асра!" Саидносир ирғиб турди. Қараса, ўзининг ҳам ички кийимлари тор ва таранг! Каравотда кўрпага ўранганча тикланиб ўтиргач, нигоҳини пастга олди.

– Салом, ерлик меҳмон!

Аёлнинг товуши икки хил эди: унинг бежирим лабларидан учаётган сўзларни тушуниб бўлмасди; ёстиқ ёнида ётган қулоқчинли каллапўшдан келаётган овоз соф ўзбекча эди. Аёл каллапўшга ишора қилди.

– Меникидек қилиб кийиб олинг!..

Саидносир қандайдир чўзиладиган матодан тикилган каллапўшга бошини тикди.

– Мендек кийинг! Қулоқчинларни қулоғингиз тўғрисида келтиринг!.. Мана шундай. Эшитяспизми? (Энди аёл саси аниқ-тиниқ эшитила бошлади). Сиз олти соатдан буён Узро сайёрасидасиз. Сизни текширишди. Бутунлай саломат экансиз. Карантин вақтини ҳам ўтаб бўлдингиз. Нега ҳадеб тубан қарайверасиз, кўзингизга бир нарсаси бўлдими?

– Йўқ-йўқ, ўзим... – талмовсиради Саидносир.

– Мен сизга биркирилган ходимаман. Бир соатдан сўнг тушлик келади. Шунгача сизни бу ердаги шароит билан таништиришим керак...

– Кечирасиз, синглим! Бошлигингиз билан учрашсам майлими?

– Нима учун кечирим сўраяспиз? Тушунмаяпман. Тушлиқдан сўнг бошлиққина эмас, бир неча мутахассис билан учрашасиз!

– Узр, синглим, менга бошлиқ ҳозир керак!

– Узр сўраманг! Бизда ортиқча гап ишлатилмайди. Жуда талаб қилсангиз, уни чақирмай иложим йўқ!..

Қиз каллапўшини ечиб стоп устига қўйди. Камаридаги кичкина ғилофдан кичик қутича олиб, қулоғига тутди. Алланималар деди.

Саидносир кечаётган воқеаларни англолмай гаранг эди. Уни ерлик меҳмон дедими? Узро сайёраси қаер бўлди?.. Демак, у бошқа оламда. Ўн саккиз минг оламнинг Узро деганида. Ўзи очиладиган эшик? Ё қудратингдан! Қулоқчинли каллапўш – таржима қиладиган ускуна. Уни қандай қутқаришди? Бирласда Узрога қандай кепқолди? Буларнинг билими шу даражага етганми? Бу худонинг ажрими саналурми ёки синови?.. Унга нима бўляпти ўзи? Хоотири тобора тиниқлашяпти, барчасига ақли етяпти... Ёки эм-пем қилишдимикин булар?!..

Ёқимли сас оҳиста жаранглаб, эшик очилди. Хонада (кўсам, сақол-мўйлови қиртишлаб олинганми) юзида бир туки йўқ, ўзиникидек каллапўш кийган барваста киши пайдо бўлди. Унинг ҳам энгил-боши тор, бироқ аёлникидек баданига ёпишган эмасди.

– Салом, меҳмон! Сиз Узронинг ўзга сайёралар тадқиқи марказий тажрибахонасидасиз.

Саидносир мезбон саломига алик олишни ҳам унутди.

– Нима? Мени тажриба қиялспизларми?

– Шундай... Аммо бундан сизга ҳеч қандай зиён етмайди. Аксинча, сизга манфатимиз тегиши мумкин.

– Масалан, қанақа манфаат?..

– Булар ҳақда мутахассислар билан суҳбат жараёнида маълумот оласиз! Хўш, мени чақирибсиз. Сизни нима безовта зтяпти?

– Илтимос, агар ходим шарт бўлса, менга эркак киши биркетинг. Бегона аёл ёнида... Ўзимни ноқулай сезяпман!

– Тушунарли! Сиз диндорсиз?

– Ҳа, мусулмонман!

– Бўпти. Келишдик! Менинг отим – Рибос. Ҳозирча сиз билан мен бирга бўламан! Раҳбар шу пайтгача бурчақда жим турган аёл томонга қаради. Аёл чиқиб кетди.

– Бир оздан кейин тушлик. Овқатгача ўзингизга қараб олишингиз керак... Айтмоқчи сиз кийиниб олинг!

У катнинг тепа қисмидаги тугмани босди. Деворнинг бир томони айрилиб, жавон ҳосил бўлди. Саидносир кўзларига ишонмади. Жавон бир тоқчасида кийимлари ювилган ва дазмолланган ҳолда тахлоглиқ турар, катта бир қисмида узроча кийимлар осиглиқ эди.

– Марҳамат, истаганингизни кийиб олинг!

Хона иссиқ бўлгани сабабли йигит фақат чакмонини кийди. Белини сирди.

Рибос хонанинг бўш турган деворидаги тугмалардан биринчиси – кат тўғрисидагини босди. Шиғиллаган овоз эшитилиб, девор ичидан митти стол ва курси чиқди. Нарёғида ихчамгина пештахта кўриниб турарди.

– Бу сизнинг тановул қиладиган ўрнингиз! Пештахтада овқат, чой ва шарбатлар бўлади. Истаганингизни олиб, еб-ичишингиз мумкин... Иккинчи тугма тагида юз-қўл ювадиган, учинчисида чўмилиш учун зарур бўлган, тўртинчи тугмада таҳорат, бешинчида ҳожат анжомлари чиқади... Катингиз бошида яна бир тугма бор. Зангори тугма. Уни боссангиз ойнаи жаҳон!

Саидносир Рибос гапларига бир ишониб, бир ишонмасди. Айниқса, ойнаи жаҳон ҳақида эшитиб, лол қотди.

Рибос йигит фикрини ўқигандек, “мўъжизалар”ини бир-бир намоиш қила бошлади. Бу нарсалар билан қандай муомала қилиш: очиш, ёпиш, бошқа овқат ёки шарбат букориш, ойнаи жаҳоннинг йўналишларини ўзгартириш каби амалларни ўргатди ва охирида:

– Дарвоқе, овқатлардан бемалол тановул қилаверинг. Барчаси рисоладагидек усулда тайёрланган. Яъни ҳалол! – дея хонани тарк этди.

Тушлиқдан сўнг Саидносирни Рибоснинг ўзи олиб кетди. Икки томонида аллақандай ёзув ва белгилар билан фарқланадиган эшиклардан бўлак ҳеч нарса бўлмаган узун ва ёруғ даҳлизга чиқишди. Даҳлиз шипининг ўртасидан ўтган икки бармоқ энидаги оппоқ чизиқ ёруғлик манбаи эди. Яна бир шундай даҳлиз билан кесишган ўринда икки ёнли эшик олдида тўхташди. Табақалар очилиб, ичкари кирилгач, эшик ёнидаги тугмалардан бири босилди. Оҳиста гўнғиллаш эшитилиб, хона юқори кўтарилди. Учар хона бир жойда тўхтагач, эшик ўз-ўзидан очилди. Яна шу хил даҳлиз бўйлаб бир оз юрилди. Ўнг томондаги нисбатан баланд ва энли эшиқдан киришди. Ёруғ хонада кутаётганлар икки киши эди. Қисқа сўрашувдан сўнг танишдилар. Бири – профессор Матрус Дорум ўғли дегани инсон руҳияти масалалари билан шуғулланувчи олим, иккинчиси – профессор Мирак Фираз ўғли ўзга сайёралар билан алоқа вазирлигининг бош мутахассиси экан. Матрус тўқ яшил рангли, Мирак оқдан кўра сариққа мойил тусдаги либослар кийиб олган эди. Куняти Раднамас ўғли бўлган Рибос ҳам йирик олим экан. Тиббиёт профессори, саломатлик вазирининг махсус ишлар юзасидан ўринбосари экан. Барчаси соқол-муртини қиртишлаган, ҳаммасининг бошида қулоқчинли каллапўш бўлганлиги ваҳжидан уларни бир-биридан ажратиш маҳол эди.

Суҳбатни Рибос Раднамас бошлади:

– Аввало сиздан уэр сўрайман, Саидносир Саидмансур ўғли! Бу тадбиримиз, менимча, сизга зиён бўлмади. Асосийси, сиз тирик қолдингиз. Оилангиз ҳам омонда! Кўзлаган маконларида кўним топишди.

– Наҳотки? Бу аниқми, ака?! – Саидносир ўрнидан туриб кетди. Бегона бир одамни “ака” дегани учун ўнғайсизланди. – Ростми шу гапингиз?

– Хайриятки, рост!.. Ўтириб олинг! Энди эшитинг! Узрхоҳлигим боиси шуки, биз сизни шахсий ризолигингизсиз эмладик. Миянгизни зарур моддалар билан тўйинтириб фаоллаштирдик. Акс ҳолда, атрофдаги нотаниш вазиятга кўникишингиз, сизга берилаётган ахборот кўламини қабул қилишингиз қийин кечарди. Бундан хафа бўлмассиз деган умиддамиз!..

Рибос жавоб кутгандек, бирпас жим қолди. Саидносир хотиридаги тиниқлик ва сергаклик, вужуду шууридаги шижоат сабабини англагандек бўлди.

– Йўқ, хафамасман, розиман! – деди мамнуният билан. – Айтинг-чи, улар менинг тирикчилигимни билишадими?

– Ҳозирча йўқ. Энди эшитинг! Сиз мусулмон одамсиз. Умр бориша савоб излайсиз. Бизга сизнинг кўмагингиз зарур. Ўз онгдошларига ёрдам ҳам савобли амал бўлса керак?!

– Қандай ёрдам? Берайин агар кўлимдан келса. Баҳоли кудрат дегандай...

– Ундай бўлса, меҳмон, энди профессор Мирак Фираз ўғлини эшитинг!

– Биз асли икки сайёрада истиқомат қилувчи бир хил жонзотлармиз, – деб гап бошлади Мирак Фираз. – Бизнинг сайёраларимиз ҳам нисбатан яқин жойлашган. Орамизда бир қуёш бор, холос. Бугунги фан кўрсатмоқдаки, Узро ва Ер эгизак сайёралардир. Орбитал траекториялари ҳам бир. Сизда баҳор бўлса, бизда куз. Сизда ёз пайтида бизда қиш. Келиб чиқиш тарихлари ҳам бир. Тупроқ тузилиши, атмосфера, биосфера ҳаммаси бир хил. Ҳатто ҳавомиз, сувларимизнинг ҳам бир-биридан катта тафовути йўқ. Шунинг учун ҳам бизлар бир-биримизга ўхшаймиз. Бу хил қурилмаларни яратганимизга анча бўлишига қарамай, яқингача Ерни сезмаганмиз. Онгдошларни узоқдан – ўзга тизимлардан излаганмиз. Энди ерликлар ва биз учун катта имконият эшиги очилди. Сиз билан бирга ўн икки кишидан иборат биринчи меҳмонлар гуруҳи Узрога илк қадам қўйган ўзга сайёраликлар саналади. Бу сафарги меҳмонларнинг барчаси сиз каби ғайриихтиёрий келтирилган кишилардир. Начора, Ерда тузум ва давлатларнинг кўплиги, хилма-хиллиги, низо талаб ва уришқоқлиги ҳозирча шуни тақозо қилмоқда...

Сухбатга профессор Матрус Дорум аралашди. У Узро сайёрасидаги кейинги юз йил ичидаги илмий-техникавий тараққиёт ва унинг инсон руҳиятига таъсири ҳақида кўпроқ гапирди. Унинг айтишига қараганда, Узрода иккитагина қитъа мавжуд бўлиб, ўрта асрларгача улар мустақил мамлакатлар мақомида бўлган. XV аср бошида икки мамлакат орасидаги балиқ овлаш учун ҳудуд талашиш оқибатида юзага келган арзимоган ҳарбий тўқнашувлардан сўнг сайёрада уруш умуман бўлмаган. XVI асрга келиб эса, ҳар иккала қитъа-мамлакат фуқаролари талаби билан Узус ва Рост¹ давлатлари бирикиб, Узро сайёра-мамлакатига асос солинган. Узрода ҳарбий тизим бутунлай тарқатиб юборилган. Бутун куч ва диққат-эътибор илм-фан тараққиётига, узроликлар ҳаётини яхшилашга қаратилган. Натижада XIX аср бошларидаёқ сайёрада илмий-техникавий сакрашлар кузатила бошлаган. Шу аср охирига келиб, барча иш техника зиммасига ўтган. Янги XX аср Узрода Олтин аср деб эълон қилинган.

Маъруза монанд мусохаба шу ерга келганда профессор қўлидаги кичкина қайроқтошдай қора нарса учини деворга қаратиб, тугмачасини босди. Деворда томонлари бир ярим газча келадиган мураббаъ² ҳосил бўлиб, унинг ичида аввал алланечук ёзувлар, кейин суратлар кўринди. Тавба, суратлар жонли, одамлар ва қандайдир темир қурилмалар қимирлар эди. Суратдагилар ҳаракатига мос мушқа янграр, воқеаларни изоҳлаётган бўлса керак, кимнингдир янгроқ овози эшитиларди.

– Мана, Олтин асрнинг биринчи йиллари. Ҳамма нарса тўкин-сочин. Вояга етган ҳар бир фуқаронинг хусусий учоғи мавжуд. Учоқларда на қанот бор ва на ғилдирак: оҳанрабо қуввати ёрдамида ҳаракатланади. Одамлар ҳафтада тўрт кун, кунига икки соатдан ишлашади. Аслида бу иш эмас, мавжуд автоматларни бошқариб завқланиш. Болалар ўйинидай гап. Мавжуд ороллар сиҳатгоҳ ва дам олиш манзилларига ай-

¹ Бу атамалар ўша қитъаларда давлатчиликка асос солган саркардалар номидан келиб чиққан.

² Тўртбурчак, квадрат.

лантирилди. Сайёранинг электро-магнит аураси ва ҳавоси саломатлик учун фойдали деб топилган нуқталарида ҳам сунъий оролчалар барпо этилиб, у ерларда ҳам оромгоҳлар қурилди. Юз фоиз аҳоли йилига икки марта бир ойдан истаган жойида ҳордиқ чиқариши мумкин.

Матрус Дорум қўлидаги митти мослама ишорати билан девордаги суратлар ҳаракатини тўхтатди-ю, Саидносирга қараб сўзини давом эттирди:

– Мана шу хил ярим бекорчилик узроликларни йўлдан оздирди. Тақдирнинг эр-калашини кўтара олишмади. Кўпчилик ота-оналар эътиборсизлиги сабабли болалар тарбияси издан чиқди. Айрим мутахассисларнинг таъбири билан айтсак, улар тез ети-ла бошлашди. Аввал ўн йиллик мажбурий таълим муддатини саккиз йилликка айлан-тирасиз деб норозилик чиқишлари уюштиришди. Талабларига қониқарли жавоб олол-магач, учоқларни олиб қочиб, тунни осмоннинг аллақайси пучмоқларида ўтказадиган, катталар сингари ичиш-чекиш каби қилиқлардан тап тортмайдиган бўлишди.

Узро учун кейинги ўн-ўн беш йил маънавий-ахлоқий таназзул даври бўлди. Кечаги безори шумтакалар бугун ўзлари ота-она. Улар на оила олдида ва на жамият олдида масъулият ҳис қилишади. Шу кунда Узро болаларининг ярмидан кўпи ҳукумат тасар-руфидаги муассасаларда тарбияланишяпти. Оила ҳалокат ёқасида... Айрим аёллар худбинлиги шу даражадаки, ўзига ўхшаган яратик – эрларига хизмат қилишни ор би-лишади. Ундан кўра ёлғиз яшагани маъқул, эркин, озод қуш сингари, истаган шохига учиб-қўниб...

Талабалар билим учун эмас, ёшлик даврини қувноқ давраларда ўтказиш учун ўқишга киришади. Энг ёмони Узрога илгари ҳеч қачон кузатилмаган маънавий иллат-лар таҳдид соляпти. Айрим руҳий хасталиклар эпидемия кўринишини оляпти. Мана буларга диққат қилинг!

Профессор девордаги мураббаъни ишга туширди. Тасвирда эгнига қандайдир латта-путталарни илиб олган, юзи-кўзини чўл бақаси тусидаги ола-бужур ниқоб би-лан “безаган”, сочларига ярим қулоччалик келадиган чилвир улаган барваста одам пайдо бўлди. Қўлига бўйи баробар торли асбоб кўтариб олган бу зот пиллапоясимон ўриндиқлар қуршовидаги кенг ва катта супага кўтариларкан, атрофни қий-чув босди. У ёшлар шовқинига қўлидаги асбобини силтаганича жавоб қайтарди. Даврадагилар баттар чувиллашди.

Ўртага чиққан нусха асбобини бир даранглатди-ю, шамоллаганга ўхшаш овозда томошабинларга қарата апланима деди. Яна қий-чув, ўринлардан туриб, сакрашлар, қўл ишораси билан бўса узатишлар...

Матрус Дорум қайроқчаси билан мураббаъдаги томоша тезлигини оширди. Бир жойига келгач, одатдаги суръатига қайтарди.

Хонандалик даъвосидаги ҳалиги нусха супа устида жони борица бақирар, қарийб ҳар сўзи жунбишга келган оломон орасида акс-садо топарди. Ёввойи мусиқа ва қийқириқ қизигандан қизиди. Ўртадаги супа телбаларча чайқалиб, сакраётган ёшлар билан тўлди. Раққослардан бири ажралиб турарди. У ҳам сочларига ашулачиникидек улама боғлаган, юзини худди шундай ниқоб билан яширган эди.

Ниҳоят даранг-дурунг мусиқа ва бақир-чақирлар қулоқни қоматга келти-рар даражага кўтарилиб, бирдан тўхтади. Ўртадагилар ўринларига қайтишди. Аммо ниқобли нусха супани тарк этмади. Худди мусиқа ҳали ҳам давом этаётгандек ил-гариги ҳаракатларини қилаверди. Томошабинлар ҳуштак ва қарсақлар билан уни олқишлашди. Ҳуштак, қарсақ ва оёқлар дупури ўзига хос мусиқага айланиб, раққослар сони яна кўпая бошлаган паллада бош раққос дафъатан тўхтади. Қўлларини ёйиб, чапқайганча ҳайқирди. Ажабо, унинг кўзларидан фавворадай отилган сарғиш суюқлик жулдур кийим-бошини ювди. Қий-чув, хитоб оҳангидаги сўзлар эшитилди. Кутилмаган ҳодиса рўй берди – раққос гуп этиб ёнди. Борлиқ олқиш маромидаги бақир-чақир ва уввосдан ларзага келди. Яна мусиқа янгради. Худкуш бардошини намойиш қилгандай куй кучая бошлади. Ё алҳазар, ён-атрофда ўйнаётганлар уни келиб қучоқлашар, улар ҳам олов ичида ўз бардошларини кўз-кўз қилиб рақс тушишарди. Шу тариқа худкуш-лар сони ортиб борарди...

Саидносир чидай олмади. Назарини бошқа ёққа буриб:

– Илтимос, ўчиринг, ака! – деб бақирганини билмай қолди...

Бир-икки хўплам муздай шарбатдан ўзига келган Саидносир:

– Бу ерда мана шу хил воқеалар кўп бўладими? – дея сўради.

– Бу оммавий тарздаги биринчиси. Ўттиз икки нафар йигит-қиздан ажралдик ўшанда. Шундан сўнг ҳукумат ёшлар орасида тарбиявий ишларни кучайтирди, унутилган ҳарбий тизимлар асосида қутқарув хизмати бўлинмаларини ташкил этди. Бироқ ташвиқ-тарғиб ҳам, ҳарбийлар ҳушёрлиги ҳам ҳеч қандай наф бермаяпти.

Мана шу ерга яқин – юз чақиримча масофадаги оролда “Қўнғирқоя” оромгоҳи бор. Ғоят сўлим, ҳушманзара манзил. Бир ёни серқоя тоғлар, бир ёни ўрмон, бир томони турли ўт ва буталар ўсиб ётган текислик. Уч йил олдин мана шу жойда узрошумул фожиа юз берди. Ёз биринчи ойининг илк куни (бу кун Узрода ёшлар байрами сифатида нишонланар эди) оромгоҳга йўлланма билан келаётган юз эллик нафар мижознинг барчаси ўз учоқларида битта қояга урилиб, ҳалок бўлишди. Ҳаво очиқ кунда бўлган ҳодиса. Шундан бери ушбу сана Узрода мотам куни саналади. Афсусланарлиси – тадқиқотлар кўламидан қатъи назар, оммавий хасталиклар сирлигича қолмоқда...

Профессор оҳиста уҳ тортиб, сўзини давом эттирди:

– Булар худқушлик билан боғлиқ муаммолар!.. Гиёҳвандлик, ичкиликбозлик, турли моддаларни ҳидлаб ҳумор тарқатиш, ёнғин чиқариб лаззатланиш, жониворларни азоблаб қониқиш ҳосил қилиш, ҳайвонлар ва жинсдошлар билан хирс қондиришдек иллатлар одатий ҳолга айланиб борапти...

Ҳурматли Саидносир Саидмансур ўғли! Сизнинг Ер, алғов-далғов, ур-йиқит, хилма-хил ҳарбий ва ғоявий жанглар майдони бўлса ҳам, бу хил иллатлардан холи! Сизда ҳали ота-бола, қариндош-уруғ, эр-хотин орасида, ҳатто ватандош ва диндошлар ўртасида меҳр-муҳаббат сақланган. Барча муносабатлар бир-бировга интилиш асосига қурилган.

Мана, сиз олтмишдан ўтган касалманд отангиз учун ёш жонингизни фидо қилишга тайёр эдингиз. Ҳаттоки, ўзини маънан етук деб билган мендек зиёли ҳам бу ҳаракатингизни тўла англаб етопмаяпти. Отангиз фалон йил яшаб қўйган бўлса... Сиз эса, ўн гулингиздан бири очилиб, иккинчиси очилмаган бир ёшда бўлсангиз... Бунинг устига ёш, чиройли хотинингиз, сеvimли фарзандингиз бўла туриб... (Профессор елка қисиб қўйди). Биздаги фарзандлар оталарини авлодлараро биологик восита деб билишади, холос. Шу ваздан ўз туққанлари билан мол-дунё, ҳуқуқ талашадилар. Ҳатто ўзларидаги жисмоний ёки интеллектуал қусур учун оталарини айблаб, судга бераётганлар ҳам бор...

Саидносир Саидмансур ўғли, бизга сиздек фидойи, юрагида меҳр-муҳаббат жўш урган кишиларнинг ёрдами зарур!..

Матрус Дорум бошқаларни ҳам суҳбатга тортиш ниятидами, уларга енгил ияк қоқди.

– Агар шу бориши бўлса, яқин ярим асрда Узрода инсон тур сифатида қирилиб битади! – деди Рибос Раднамас ғоят жиддий оҳангда.

– Албатта, бу дегани барча узроликлар ақлдан озган деганимас! Соғлом турмуш тарзи билан яшаётганлар ҳам бор. Бироқ улар жуда озчиликни ташкил қилишади, асосан катта авлод вакиллари ва зиёлилар, – қўшимча қилди Мирак Рифаз ўғли.

Асосий гаплар айтиб бўлинди шекилли, опимлар жим қолишди.

– Мен қандай ёрдам беришим мумкин? – жимликни бузди Саидносир. – Мендан нима истайсизлар?

– Ҳурматли меҳмон, – деди Рибос Раднамас ўғли, – аввало сизни ота ўрнида қамалиб ёки отилиб кетишга қандай туйғу етаклади? Шу ҳаракатингизни мумкин қадар кенгроқ изоҳлаб берсангиз!..

– Отам бўлгани учун уларни ҳимоялашим керак-да!.. Бу – фарзандлик бурчим. Бизда, Шарқда “ота рози – худо рози” деган гап бор. Ота розилигини, олқишини олиш бизга буюрилган. Айтинг-чи, отамни олиб кетишларига тинчгина қараб тураверишим керакмиди?..

– Кексайган, ишга яроқсиз ота ўрнига сизнинг кетишингиз оила манфаатларига зид-ку, ахир?! – кулимсираганича лўкма ташлади Матрус профессор.

– Мен саволга жавоб бериб бўлдим... Қандай ёрдамим керак? Шундан гапиринг! – деди Саидносир жаҳлдан бўғриқиб.

– Кечирасиз, меҳмон! Бу ҳақда янаги учрашганимизда!.. Бугунги суҳбатни шу ерда тўхтатсак! Ҳамма чарчади, яхши дам олинг! Биз ҳам у-буни раҳбарият билан кенгашиб олсак, – дея Мирак Рифаз ўғли ўрнидан турди.

Рибос Раднамас Саидносирни ётоғигача кузатиб қўйди.

– Айтмоқчи, бир нарсани унутай дебман. Мабодо Узро ва узроликлар ҳақида кўпроқ билишни истасангиз, ойнаи жаҳонни ишга қўшиб биласиз. Минг биринчи рақамдаги йўналиш орқали Узро тарихи доимий берилиб туради. Ҳозироқ дастурлаштирамиз, каллапўшни ечмасангиз бас. Барига тушунаврасиз. Ҳали кўрганларингиз юздан бири. Зерикиб ўтирманг...

– Кечирасиз! Қибла томон қаёқда?

– Тушундим. Намозни қўёшга қараб ўқийсиз. Ерингиз қўёш орқасида. Каъба эса, Ерда! Жойнамоз кийимларингиз орасида!

Рибос жилмайди, у хайрлашиб, хонани тарк этишдан аввал девордаги тугмалардан бирини босди. Эшик устида каттакон соат тасвири пайдо бўлди. Қўлидаги соатига қараб, тўғрилигини текширган бўлди.

– Майли, яхши дам олинг! Айтиб қўяйки, эътиборсиз қолдим деб кайфиятингиз тушмасин. Сиз назоратдасиз, муаммо туғилса, ўзимиз етиб келамиз. Эртага эрталаб тўққизда учрашамиз!

Саидносир каллапўшини ечиб, кат устига улоқтирди ва ҳорғин уҳ тортиб қўйди...

Эртаси эрталаб икки пардалик мусиқа янграгач, эшик оҳиста очилди. Яна кечаги балиқбадан киз!

– Бугун ва эртага Узрода дам олиш кунлари. Ўзингиз ётиб дам олаверар экансиз. Профессор Рибос Раднамас ўғли бу ҳақда сизни кеча огоҳлантирмаганликлари учун кечирим сўраб қўйишни менга топширди, – деди киз ва хонани тарк этди.

Бирорта дарча-деразаси бўлмаган бу ҳужрада икки кун Саидносир учун икки йилга чўзиладигандек эди.

Шу кунни ўрнида кўнглига қил сиғмай ётди. Эсини танигандан буён кўрган кечирганлари бир-бир кўз олдидан ўтди. Ажабо, у хотирлаётган воқеалар худди ҳозир бўлаётгандек, нарсалар борича, шакли ва ранги билан, одамлар овози, ҳаракатлари билан жонланарди ҳаёлида. Мана, у буваси етагида сумалак сайлига бормоқда. Атрофда янги, ёзлик кийимлар кийиб олган болалар чопқиллашади... Саидносир бармоқларида буваси кафтининг илиқ тафтини туйгандек бўлди. Бу узоқ ўтмиш экани эсига тушиб, хўрлиги келди. Қандай иссиққон, меҳрибон инсон эди буваси. Бутун овул, нафақат овул, узоқ-узоқлардан турли одамлар у кишини зиёрат қилиш учун келишарди. Машқала'ларини айтиб, маслаҳат сўраб кетишарди. У сен ётсан ёки ёшсан демасди. Ҳамма билан бирдай – илиқ муомала қиларди. Саидносир боғ ишларида ҳам, меҳмон кутишда ҳам буваси ёнида бўларди...

Саидносир онасини, отасини, кўз очиб кўргани Шарифасини эслади. Улар билан ўтган фараҳбахш онлар, воқеаларни хотирлаб, соғинчи баттар алангаланди. Ҳали та-нишиб ҳам улгурмаган Зубайджонини ўйлаганда кўзлари ёшланди...

Йигит бутун ҳаётини сарҳисоб қилди. Шукурки, шу ёшгача (болаликдаги шўхликларни ҳисобламаганда) бирор киши билан сен-менга бормабди...

Саидносир соғинчларига малҳам топгандек эди. Хотини равшан, қувваи ҳофизаси тиниқлигидан нимани эсласа, ўшани кўргандек завқланарди, кўнгли таскин топарди. У тушдан кейин ҳам яқинлар ҳаёли билан бўлди. Қариндошлари, дўсту қурдошларини бир-бир хотирлади.

¹ Қийин масала.

Саидносир эртасига кун бўйи ойнаи жаҳон олдида ўтирди. Аввал янгилар билан таништирувчи ахборот йўналишлари кўрсатувларини томоша қилди. Бу хил йўналишлар элликтича бўлиб, уларнинг деярлик барчаси бир мавзу – узроликларнинг Ер сайёрасига жўнатилган илмий экспедицияси ва унинг натижалари ҳақидаги хабарлар таҳлили билан банд эди. Уларда Ердан келтирилган ўн икки нафар меҳмон, меҳмонлар турли соҳа ва диний қараш вакиллари, турли хил эрудоинтеллектуал қобилиятли кишилар эканлиги таъкидланарди. Хабарлар айрим тасвирий лавҳалар билан таъминланган эди. Бир йўналиш орқали меҳмонларнинг аниқ суратлари ҳам берилди. Саидносир ўз тасвирини таниди.

У бу мавзудаги хабарларни қанчалик диққат билан тингламасин, ўзлари нима мақсадда келтирилгани ҳақида маълумот ололмади. Қарийб барча эшиттиришларда агар экспедициядан кутилаётган натижаларга эришилса, Узродаги энг муҳим маънавий-ахлоқий, экологик ва тиббий муаммолар ечимини топиши, сайёра-мамлакатда тамаддун тараққиёти изга тушиши мумкинлиги уқтирилар эди...

Йўналишлардан бирида экспедиция бошлиғи, профессор Мирон Рихот ўғлининг дастур мухбири билан суҳбати ҳам берилди.

– Сиз ўн икки нафар ерликни Узро ва узроликлар манфаати учун келтирган экансиз, уларнинг инсоний ҳуқуқлари ҳақида ўйладингизми? – сўради мухбир.

– Ғоят ўринли савол, – хитоб қилди профессор. – Ерда юзлаб мамлакат ва ҳар бир мамлакатнинг ўз тузум ва тутумлари бор. Қарийб барча давлат ўз ҳудуди ва таъсир доирасини кенгайтириш, нуфузини ошириш учун турли усуллардан фойдаланади. Қайсидир мамлакат диний қараш, яна бири миллий бирлик, қайси бириси инқилоб, яна аллақайсиси тарихий чегаралар баҳонасида қўшни ҳудудларни қўлга киритишга интилади, ҳарбий юришлар қилади. Келтирилган меҳмонларнинг барчаси мана шу хил талатўплар оқибатида ўлимга маҳкум қилинган, аммо бизга нафи тегадиган бегуноҳ инсонлардир.

Уларнинг инсоний ҳуқуқларига келсак, улар ўз сайёраларида барча ҳуқуқларидан айрилган, ҳатто ҳаётдан умидини бутунлай узган одамлар эди. Биз улар ҳаётини сақлаб қолдик. Улар кўмагидан фойдаланганч, яна Ерга – ўз сайёраларига қайтарамиз. Хавфдан ҳоли, ўзлари истоган жойга элиб қўямиз.

– Улардан қандай фойдаланиш мумкинлиги ҳақидаги савол ҳар бир узроликни қизиқтираётганини билсангиз керак...

Профессор Мирон Рихот мухбирнинг гапини бўлди:

– Бу ёғи сир бўла қолсин ҳозирча... – у камерага қараб жилмайганича кафтини силкади, – эътиборларингиз учун раҳмат!

Йўналишлардан биттасида мамлакатнинг ўзга сайёралар билан алоқа вазири профессор Разан Ризан ўғли чиқиш қилди. У Ер сайёрасининг коинотдаги астрономик ўрни, тарихи ва бугуни ҳақида қисқача тўхталгач, ундаги ижтимоий шароитнинг доимий мураккаблиги сайёра тамаддуни тараққиётига жиддий таъсир қилаётганини таъкидлади. Вазиятнинг мураккаблигидан қатъи назар, ерликлар билан расмий алоқа ўрнатиш режалари тузилаётгани, бу тадбирлар амалга оширилса, ҳар икки томон учун ҳам фойдали бўлишини комил ишонч билан уқтирди.

Разан Ризанга кўрсатувни олиб бораётган аёл савол билан мурожаат қилди:

– Турли низо ва урушлар сайёраси Ер билан маънавий-интеллектуал борди-келди Узро мамлакати учун хавф туғдирмайдими?

– Менимча, йўқ! Негаки, биз Ер ҳақидаги барча маълумотларни, меҳмонлардан олинadиган ахборот тўпламини қатъий равишда филтрлаймиз. Ўзимиз учун фойдалисини танлаб оламиз. Яширишнинг ҳожати йўқ, ҳозир мен томондан сизларга етказилаётган маълумотлар ҳам муайян даражада узролаштирилган хабарлардир.

– Ҳурматли Разан Ризан ўғли, айтинг-чи, кейинги вақтларда сизнинг тасарруфдаги вазирлик фаолияти анча жонланиб қолди. Бунинг сабабини нимада деб ўйлайсиз?

– Биринчи навбатда техник тараққиёт. Авваллари юз йиллаб учиш лозим бўлган сайёраларга ҳозирги кемамизда бир неча сония ичида етиб бориш мумкин. Қолаверса, Узродаги вазият тобора кескинлашиб бормоқдаки, ерликларга ўхшаган онгдошлар ёрдами билангина бунинг олдини олиш мумкин.

– Вазир жаноблари, агар сир бўлмаса айтинг-чи, Ерга уюштирилган экспедиция узроликлар учун қанчага тушди?

– Арзимаган маблағ... Айтишга ҳам арзимамайди, – кулди Разан Ризан.

– Энди соф техникавий савол. Боя Ерга бир неча сонияда бориш мумкин дедингиз. Бунга озроқ бўлса ҳам изоҳлай olasизми?

– Нафақат Ерга, галактиканинг истаган бурчагига!.. Аммо-лекин ростини айтсам, бунга ўзим ҳам билмайман, тасаввур қилолмайман!.. Бу кемани космик марказда етти кишидан иборат олимлар гуруҳи ихтиро қилишган. Олимлар номлари, яшаш жойлари, албатта, давлат сири. Ҳатто коинот сафарига ҳам ўша олимлар ўзлари икки кишидан навбатма-навбат чиқишади, кемани бошқаришади. Аслида шундай бўлгани маъқул эмасми?! – дея кулди вазир...

Саидносир кўнгличар йўналишлар кўрсатувларини томошалаб, хордиқ ўрнига ғазаби қўзди. Асаблари таранглашди.

У қайси йўналишни очса, худди кутиб турганидек, уч-тўртта яланғоч ёки яримяланғоч йигит-қизга дуч келарди...

– Ё. алҳазар! Ё, аллоҳ, шайтоннинг макридан ўзинг асра!.. Булар ҳам одам бола-сими?!.

Саидносир ўрнидан туриб, ёқасига туфлади. Калима келтиргач, тасвирни сўндирувчи тугмани босди...

Саидносир номига тамадди қилди, иштаҳаси бўлмади. Пешин ўқиди. Жойнамоздан турмай анча ўтирди. Ойнаи жаҳонда кўринган узроликлар билан бир ҳаводан нафас олаётгани учун ўзини бахтсиз ва хўрланган ҳис қилди, атрофдаги чиннидай тозаликдан ирганди...

"Ойнаи жаҳонига нигоҳ ҳам солмайман! Тарихига ҳам, бугунига ҳам минг лаънат! Шайтон малайлари!.."

Қарғана-сўкина оромкурсида ўтирган Саидносир кўзларини юмиб, ўзини хаёл оғушига топширди. Шу ётишда пинакка кетди ва эшон буvasини туш кўрди.

– Буважон, қай кунларга қолдим?! Бундан кўра қизиллар кўлида ўлиб кетганим афзал эмасмиди!..

– Бу ҳам аллоҳнинг бир синовиди, болам. Сабрли бўл! Уларга ёрдам бер! Иншооллоҳ, хайрли тугасин амалларинг!.. – деди Саидкамол эшон ва кўздан ғойиб бўлди.

Йигит "Мен қандай ёрдам беролардим бу бахти қароларга?" демоқчи эди, улгуролмади...

Ўйгонгач, бува ўғити эсига тушган Саидносир бир оз ўзига келди. Яна андак мизғиб олгач, биратўла енгил ва тетик ҳис қилди ўзини. Лекин барибир ойнаи жаҳон олдига боришга журъат тополмади. Нигоҳларини шипга қадаганича хаёл суриш билан бўлди...

Боя бирови бир сонияда хоҳлаган нуқтага бора оламиз дедими? Ё қудратингдан, у қандай улов бўлдийкин? Кема дейишди шекилли... Ерликларни истаган жойига элтиб кўямиз ҳам дейишдими?! Отам тузалиб кетдимикин-а? Мени кўриб юраклари ёрилиб кетса керак. Энам-чи, биламан, қучоқлаб олиб роса йиғлайди. Шарифа! Қистовга тушиб, туриб кетгандирсан?.. Биламан, сен бирданига ишонмайсан, катта, шахло кўзларингни юмиб-очасан, мен ўша пайт ёшли кўзларингда ўз аксимни кўраман. Яна юмиб-очасан, кейин йиғлайсан. Овозсиз йиғлайсан!.. Зубайджоним қандай?.. Совқотмаяптими, ўчоқ, ўтинларингиз борми?!.

Жигарларим, менинг ёруғ оламда эканлигимни биласизларми?!.

Буёғи осон кечди. Азон соат саккизларда икки пардалик мусиқа жаранги остида Рибос Раднамаснинг ўзи ташриф буюрди.

– Ерликларга саломлар! Эрталабки чойни сиз билан бирга ичишга қарор қилдим. Рухсатми?

Профессорнинг кайфи чоғ эди.

– Келинг-келинг!.. – Овқатланишга чоғланаётган Саидносир ўрнидан турди.

– Меҳмон, сиз ўтиринг, ўзим хизмат қиламан! – Рибос тугмаларни кетма-кет босиб, буюртма бера бошлади. Бирпасда дастурхон усти қуймоғу яхна гўшт, чой, шарбатлар билан тўлди. – Ҳа, байрам қилса арзигулик иш бўлди. Ердошларингиз ҳам сиз каби яхши инсонлар экан. Сеанслар самарали бўлди. Қийналиб ўтирмадик. Шу бугуноқ тушликни Ерда – оила даврасида қиласиз!

– Наҳотки!.. Қандай қилиб?.. Бугун дедингизми? – Саидносир ўзини ҳам, сўзини ҳам йўқотиб қўйди. – Ёрдам сўровдингизлар?!.

– Ҳозир ҳаммасини англаб оласиз...

Рибос оғзи овқатдалигига қарамай узук-юлук сўзлай бошлади:

– Эшитинг! Содда қилиб тушунтираман: кеча экранда кўрганингиз – махсус асбоблар ёрдамида ёзиб олинган ҳаётий тасвирлар. Бизда шунақа ускуналар ҳам борки, одамнинг ҳаёлида кечган фикрларни ҳам ёзиб олади. Бугун Ўзрога келганингизга уч кун бўляпти. Атрофдаги ускуналар хотирингиздан ўтган барча фикр ва қалбингиздан кечган ҳамма туйғу-кечинмаларни тўла кўчириб олди. Сиз яқинларингизни соғиниб, уларни меҳр билан қайта-қайта эспадингиз. Бу ердаги ярамас иллатларни кўриб, нафратингиз ошди. Сиз билан бирга олиб келинган сайёрадошларингиз билан ҳам шундай амал бажарилди.

Энди бизга ёзиб олинган ахборот мажмуини саралаш ва митти тангачадек мосламаларга жойлаб, қўпайтириш қолди. Ахборотлар мажмуини махсус усулларда муолажага муҳтож деб топилган фуқаролар миясига узатамиз. Қарабсизки, улар нарсаси ҳодисаларга сиз – ерликлар каби муносабатда бўлишади...

– Ҳамма бир хил бўлиб қолмайдими?

– Йўқ. Чунки ахборотлар тўпламини ҳамма бир хил қабул қилмайди. Қабул қилган тақдирда ҳам бу унчалик хавфли эмас. Ўзингиз кўрдингиз, ҳозирги вазият ҳалокатли даражада!.. – Профессор нигоҳини бир нуқтага тикканча бир зум жим қолди. Кейин яна давом эттирди. – Энди бир жиддий масаламиз бор. Буларнинг бари сизнинг, қадрли Саидносир Саидмансур ўғли, сизларнинг розилигингиз билан амалга оширилади. Ҳозир ҳамма ерликлар билан музокара – мана шундай суҳбат кетяпти...

– Шахсан мен розиман! Бироқ бир нарсани айтайин: мен сайёрангиз тарихини кўриб улгурмадим. Ойнаи жаҳон йўналишларининг айримларигагина бардош беролдим, холос.

– Ҳечқиси йўқ! Аслида сизнинг миянгиз ва юрагингиздаги барча ҳиссий-интеллектуал ҳосиятларни бевосита кўчириб олиш ва уни эмлаш жараёнида қўллаш мумкин. Бироқ бундай ахборотни ҳамма мижоз ҳам қабул қилавермайди. Шунинг учун яна бир бор узр, сизлардаги фикрлар оқими ва унинг самараси бўлган туйғуларингизни учқунлантирувчи воситалар қўллашни маъқул кўрдик. Яна, сиз кўрмаган лавҳаларни бошқа сайёрадошларингиз томоша қилган бўлсалар ажабмас. Қисқаси, кеча кечкурун сайёра-мамлакатимиз президенти, сизларча айтганда подшоҳи ва мутахассислардан иборат ҳукумат комиссияси тўпланган ахборот мажмуини маъқуллашди.

– Бундай муолажани ерликларга ҳам қўлласа бўладими? – сўради Саидносир.

– Албатта, сизга айтилди шекилли, сиз муайян даражада шу хил усулда эмландингиз. Акс ҳолда бизнинг шароитни бу қадар тез ўзлаштирмаган, биз билан мулоқотга киришолмаган бўлардингиз. Қолаверса, бу усулнинг хатарли жиҳати ҳам мавжуд. Узатилаётган ахборотни аниқ ўқишга эришмасдан бу ишга қўл урилса, натижа фожияли бўлиши мумкин. Қолаверса, Ер нотинч сайёра... Менинг кузатишимча, ерликлар билан расмий муносабат бошлашга ҳали анча бор... Яна бир нарсани айтиш бурчим саналади. Бунинг учун ҳам олдиндан кечирим сўрайман! Сиз ва сайёрадошларингизни Ерга – ўзларингиз истаган жойга элтиб қўйишади. Албатта, қўлингизда ўзингизни тиклаб олгунгача етгулик мояна билан. Сизга ёқмайдиган яна бир томони – биз, сайёрамиз, ушбу ғаройиб саёҳатингиз хотирангиздан батамом ўчирилади. Ҳозирча Ердаги шароит шуни тақозо қилади. Бундан сизга, саломатлигингизга ҳеч бир зиён-заҳмат етмайди. Розимисиз, Саидносир Саидмансур ўғли?..

– Розиман!..

Ҳозир тўлқинлана бошлаган йигит учун ўз оиласидан бошқа бари нарсанинг бир пупчалик қиймати йўқ эди.

– Ундай бўлса, соат ўн бирда учрашгунча, Саидносир дўстим!
Рибос йигитни бағрига босиб, елкасига қоқди...

Саидносир аллақандай куш овозидан уйғониб кетди. Кўзларини очиб, битта-яримта тўкилмай қолган қўнғиртоб баргли тут новдасига қўнганича чағ-чағлаётган ҳакак¹га назари тушди. Бувасини эслади. Бир куни у неварасидан: "Нима учун ҳакакни хосиятсиз куш деб ҳамма ёмон кўради?" – дея сўраганди. Саидносир жилмайиб елка қисгач, саволига ўзи жавоб берганди: "Қаерда бирор жониворни учратса, тепасига бориб сайрайди, бу билан у бошқаларни хабардор қилади. Шунинг учун уни сотқин куш сифатида қоралашади. Аслида унинг нияти сотқинлик эмас, атрофидаги кушларни келаётган хавфдан огоҳлантириш. Тўқайга борган ўтинчини ҳам, овчини ҳам ҳакак кутиб олади. Бу дегани тўқайдошларини эҳтиёткорликка ундайди". Ҳакак ҳозир ҳам тут тагида уйқулаган одам ҳақида кимларнидир хабардор қилмоқда.

Саидносир чўчиб тушди. Ўзининг ҳибсга олингани – маҳбуслиги эсига тушди. Аскарлар қани, Ҳикмат мулла-чи?... Шамол, қуюн қачон даф бўлди?... Бошини кўтариб, теваракка аланглади. Ҳали ҳам "ўроғини эгловлаётган" ҳакакни ҳайдаш мақсадида кафтларини бир-бирига урди. Қўлларига кўзи тушиб, даҳшатдан қотди. Қиз бола қўлидай оппоқ, юмшоқ. Аввал енгига, кейин кийимларига қаради: топ-тоза, янгидай!.. Ё тавба! Менга нима бўлди?... У ўрнидан турди. Юрагининг ёнгинасида оғир бир нарсани сезди. Пайпаслаб кўрди – тангалар!.. Олиб, тугунни ечди – бир ҳовуч олтин танга, хонтанга²лар!.. Саидносир белбоғини ечиб, тангаларни унга жойлади, белини чакмонининг ичидан боғлаб олди...

Вақт пешинга яқинлашгани учун Саидносир анча очиққан эди. Теваракка қаради. У сувсиз ариқ бўйидаги тут тагида, сарғайган ажриқ ва ғумайлар устида ухлаган экан. Ариқнинг икки бўйи ва ён-атроф юлгун ва саксовуллар ўсиб ётган тўқай эди. Саидносир тепага қаради. Ўрилган, новдалари шип-шийдам. Демак, яқин атрофда одамлар яшайди. Бирор овулга олиб борар деб ариқ ёқалаб, паст томонга юрди. У ёлғизоёқ сўқмоқдан ярим соатча юргач, чап томондаги буталар ортидан бузоқнинг чўзиб маърагани эшитилди. Йўлини ўша ёққа бурди.

Саидносир қора ўтов ёнида боғлиқ турган қашқали бузоқни кўриб, ёқасини ушлади. У шўролар етим қилган бузоғи эди...

Эшонбува йиғлаганича ўғлини бағрига олди. Кўзларига ишонмадимми, юзу кўзларини қалтироқ қўллари билан пайпаслаб-пайпаслаб йиғлади. Ўғлининг қисқа ҳикоясини эшитиб, ҳайратдан лол қолди. Аллоҳга ҳамду санолар айтди.

– Яратганнинг ўзи сақлайди содиқ қулини, оч ҳам қўймайди. Мана, қара, бузоғинг ўзи эргашиб келди аравага. Қанчалик ҳайдасак ҳам кетмади!

Саидносир оиласи нисбатан тинч, ҳали қизиллар қўли етмаган Қарадашли деган кент яқинидаги бир камбағал чол-кампирникида кўним толган эди. Хонадон соҳиби саксонни қоралаб қолган Ташмуҳаммад чол Абдурасул сўфи отасини узоқ бир йилда уйида қўноқ қилган, шу баҳона ошна бўлиб қолган экан.

Куз қариб, совуқ туша бошлагач, чоғроққина ўтов икки оила учун торлик қилиши сезилиб қолди. Саидносир бошқа бошпана излашга чоғланди. Ташмуҳаммад бува кўнмади. Шундай вазиятда одамларга кўриниш бериш хатарли деб, йигитнинг уйдан чиқишини ҳам тақиқлади. Қаловини топсанг қор ёнаркан. Оғзи ўтов ичига қаратилган иккита ертўла қазилди. Бирига хотини ва ўғилчаси билан Саидносир, иккинчисига ота ва энаси жойлашишди.

Икки оила бир-бирларига суянишиб йиллар ўтди. Саводсизликни битириш учун кураш даврида Саидносир Ташмуҳаммад буванинг ўғли мақомида Қарадашлидаги кечки мактабга қатнади. Фавқулудда иқтидорини кўрган муаллимлар иккинчи йилиёқ

¹ Зағизғон.

² Хоннинг муҳри босилган софлиги кафолатланган танга.

йигитни Тошкентга, университетга ўқишга йўллашди.

Ўша пайтда университетда фаолият кўрсатаётган ўрис мутахассислар суҳбатидан кейин уни тўғри Москвага жўнатишди. Марказий олийгоҳни тугатаётган Саидносирнинг ядро физикаси бўйича ҳимояга қўйган диплом иши соҳа олимлари эътиборига тушди. Ядро илмий-текшириш институтининг атом энергиясидан тинч мақсадларда фойдаланиш муаммолари бўлимига ишга олиб қилишди. Гоҳ Москва, гоҳ Ленинград илмий муассасалари минбаридан туриб, мунозара юритган Саидносирни тез орада бутун жаҳон тан олди. Шўролар давридаёқ кунботар мамлакатларидаги нуфузли фан ва таълим марказларида маърузалар ўқиди. Ўнлаб халқаро академияларнинг ҳақиқий аъзосига айланди.

Саидносирнинг бахтига ота-энаси узоқ умр кўришди. Хотин-бола-чақаси билан Москвада яшаётган профессор ўғил эллагинчи йилларнинг охирида ота-энасини киндик қони томган юрт – Гурланга кўчириб, савоб ва дуога кўмилди... Шарифа ва болалари билан навбатлашиб, йилда бир-икки бор уларнинг иссиқ-совуғидан хабар олиб туришди. Бу эшонбува ва Муслима момо вафотигача давом этди. (Улар 1971 йил кузида ораларида бир ҳафталик фарқ билан ёруғ оламни тарк этишди).

Замон чайқалиб тураркан. Бир чайқалишда – 1991 йилда академик Саидкамоловлар оиласи Тошкентга кўчиб ўтишди. Фан доктори Зубайджон, иккинчи ўғли Асқаржон (у ҳам фан доктори) ва кичкинаси машҳур табиба Феруза ҳам ўз силалари билан Ўзбекистонга қайтишди.

Тонгда қўл телефоним чақириб қолди. Ишхонадан.

– Алло! Мен навбатчи врач Адиба Ражабоваман.

– Эшитаман! Гапираверинг!

– Домланинг мазаси қочди. Реанимацияга ўтказдик. Сизни сўраяптилар!..

– Босими қанча?

– Тушиб кетди. Пасайиш давом этмоқда... Машина жўнатайликми?

– Йўқ, ўзим бораман, ҳозироқ!..

Апил-тапил кийиниб, машинага газ босдим. Йўлда телефон яна жиринглади. Ҳукумат одамларидан бири.

– Абдулла Ғаниевич, домлани биласиз-а? Имкон қадар сақлаб қолишга ҳаракат қилишимиз керак!..

– Хўп-хўп, албатта!..

Саидкамолов менинг кириб борганимни сезиб, кўзини очди. Саломимга жавобан жилмайишга интилди. Унинг юзи докадай оқарган, кўкимтир тортиб, қовжираб бораётган лаблари ниманидир пичирларди.

– Қандай эмлар қилдингиз? – сўрадим бўлим навбатчисидан.

– Ҳозир опкелишди бўлимга, Абдулла Ғаниевич.

Домланинг босимини ўлчадим, юрагини тингладим. Сизгиларимга ишонмай, кардиограмма чақирдим. Шунгача тетиклантирувчи эм буюрдим. Шу орада домла тилга кирди:

– Абдуллажон, менга эмнинг кераги йўқ! Илтимос, мени тинч қўйсинлар!..

– Жиддий нарса эмас, домла. Буюрганим шунчаки тетиклантирувчи воситалар, хопос, – дедим ёлворган оҳангда.

Домла бош чайқаб туриб олди. Илож қанча, дори қуйиш воситалари солинган аравагани филдиратиб келган ҳамширани қайтариб юбордим.

Қай кўз билан кўрайки, Саидкамолов ҳеч қандай муолажасиз тузалиб келарди: юзлари, лаблари қизара бошлади. Қон босими кўтарилиб, одатий даражага яқинлашди. Лаб-лунж ҳаракатлари тетиклашди. Кўзларини очиб, қорачиғини кўрсам, нур инмоқда. Бироқ негадир лаблари пичирлашдан тўхтамади. Бу руҳий хуруж эмаслиги кўриниб турарди. Нима деяётганини сўраш эса, ноқулай эди...

– Домла, ўзингизни эркин тутинг, ухлашга ҳаракат қилинг! Бир оздан сўнг чой вақти бўлади. Бирга чой ичамиз! – дедим.

Шу палла хона эшиги очилиб, бош врач ва яна бир неча оқ халатли кишилар кириб келишди. Бош ҳаким ёнидагилар шаҳардаги номдор мутахассислар бўлиб, чамаси улар Саидкамоловнинг оғирлашганини эшитиб, маслаҳатга тўпланишганди. Улар мен билан имолашиб сўрашгач, оёқ учига юриб, бемор бошига келишди. Кимдир менга мурожаат қилди:

– Қалай, аҳволи яхшими?

– Мен соппа-соғман! – дея кўзларини очди Саидкамолов.

Ҳамма чўчиб тушди. Улар менга саволмуз назар билан, беморга ҳайратнигоҳи билан тикилишди. Кейин домла билан жилмайишиб саломлашган бўлдилар. Саидкамолов барчани таниркан, қуниятлари билан мурожаат қилиб сўрашди.

Бош ҳаким мени чеккага имлади. Масала нимада эканига тушуниб елка қисдим.

– Мен келган пайт – олти яримда кризисда эди. Эмлардан бош тортиб... мана, кўряпсиз, аста-секин ўзига келяпти. Палатага олсак ҳам бўлаверади...

– Йўқ, бугунча шу ерда бўлаверсин. Ким билади... Баъзиларда ўлим олдидан мана шундай жонланиш юз беради...

– Ғайрат Садриевич, Ғайратжон, илтимос, мени ҳоли қолдиришсин! – нола қилди хаста. Бош врач бемор каравоти томон кетди.

Мутахассислар домла билан хайрлашиб хонадан чиқишаркан, Ғайрат Садриевич менга юзланди:

– У сизни яхши кўради. Шу ерда бўла туринг. Навбатчиларга ҳам тайинлайман, ҳеч ким безовта қилмайди. Муаммо туғилса, ҳаммамиз телефонда!..

Саидкамолов соат тўққизлар атрофида ўзини бутунлай соғлом ҳис қила бошлади. Каравотида тикланиб ўтирди. Бир чашкадан сутли қаҳва ичдик, бир ўрамдан қуймоқ едик. Кейин олма арчиб бердим. Ҳаммасидан сўнг бир пиёла чой тутдим, ичди. У менга эътибор бермас, гўё хонада ёлғиз ўзи эди. Аввалгидек пичирлашини қўймасди.

Тановулдан кейин, олдидан патнисни олиб, ёстиғини тўғриладим.

– Йўқ, Абдуллажон, ётмайман! Улар ёрдамга муҳтож! Узроликлар! Бахти қаро узроликлар! – деди ўйчан қароқларини менга тикиб.

Мен ҳеч нарса англамасам ҳам хаста кўнгилни аяб:

– Ҳа-ҳа, – дедим.

Ғапини тушунмасдан маъқуллаётганим учун бўлса керак, домла истехзоли жилмайди.

– Яна бир пиёла кофе ичсам бўладими?! – деди ҳам сўроқ, ҳам илтимос оҳангида.

– Ҳа-ҳа, албатта! Мана ҳозир...

Қаҳва домла руҳиятини янада кўтарди. Сўнг олма сўради. Олмани курт-курт кавшаганича ёстиққа ёнбошлади.

– Абдуллажон, менга яқинроқ келинг. Топилса, қоғоз-қалам билан келинг!

Васиятномага ўхшаш бирор нарса ёздирмоқчи бўлса керак.

– Абдуллажон, сизнинг ул-бул ёзиб юришингизни биламан, – деди мен ёнига курси қўйиб ўтиргач. – Биласиз, биз олимлар атрофда кўрган-билганларимизга изоҳ, асос излаймиз. Олимликнинг ўзи табиат ва жамиятдаги нарса-ҳодисаларни тўғри изоҳлашдир. Мени умрим бўйи қийнаб келган, ёшлигимда рўй берган бир ҳодиса бор. Қил устида турган ҳаётимни сақлаб қолган, бутунлай бошқа ўзанга буриб юборган ҳодиса... Бу – узоқ тарих. Лекин унчалик мураккаб эмас, эслаб ҳам қоласиз, ҳар эҳтимолга қарши қоралаб борганингиз маъқул. Нега аввалроқ ўзингиз ёзмадингиз ёки одамларга айтмадингиз дерсиз. Хоҳ ишонинг, хоҳи йўқ, барини бугун эслаяпман. Умрим бўйи мени қийнаган саволларга бугун жавоб топяпман... Менимча, ҳаётимда рўй берган бу ажабтовур воқеани халққа етказиш сизнинг қўлингиздан келади...

Хуллас, академик Саидносир Саидкамолов икки соатларча вақт давомида бошидан кечган ўша ғаройиб воқеани ҳикоя қилиб берди. Гапириб бўлгач, олимлиги тутиб, вазиятни ўзича талқин қилди:

– Ўшанда миямнинг хотира ячейкаларига солинган электрон қулф сизнинг до-
рилар ёки хасталик туфайли организмда рўй берган ўзгаришлар таъсирида очилиб
кетган бўлса керак...

– Балки Узро вакиллари ўзлари ҳақида кечикиб бўлса ҳам хабар бериш ниятида
хотирангизни тиклаётгандир?

– Йўқ-йўқ, бундай ниятлари бўлганда аввалроқ ҳаракат қилишарди. Улар, меним-
ча, энди келишмайди. Уларга бир бало бўлган. Улар ўша балога жуда яқин қолиш-
ганди...

Оддийгина шифохона кийимида ўтирган академик Саидносир Саидкамолов
кўзимга Ердаги илм-фан тараққийси учун самодан тушган фариштадек кўринди. Биз
каби инсон бўлса, атиги қирқ йиллик илмий фаолияти даврида физика ва математи-
кага тегишли, бу фанларнинг зарур муаммоларига оид эллиқдан зиёд китоб, мингдан
ортиқ мақола ёза олармиди... Ўзимча, "Узроликлар ўзларига тегишли хотиралар ячей-
касини бутунлай "қулф"лай олмаганлар", – деган хулосага келдим.

Домла олма шарбати сўради. Уни оз-оздан ҳўпларкан, яқинроқ кел дегандек им-
лади. Оғзига кулоғимни тутдим.

– Менинг сафарим қариди. Болаларимни чақиринг!

Болалари шу атрофдалигини билардим. Домла илтимосини телефон орқали
ҳамширага етказдим. Ҳадемай хонага ўғиллари, қизи ва куёви узун-қисқа бўлиб кириб
келишди.

– Эналарингиз қани? – домланинг биринчи саволи шу бўлди.

– Бир оз шамоллабдилар шекилли... – жавоб берди Феруза қизи.

– Ҳа-а, яхши-яхши! – деди домла сирли бир оҳангда.

Мен ота-болаларни ҳоли қолдиришни маъқул кўриб, домладан изн сўрадим.

– Абдуллажон, ўғлим, мени соғайтаман деб роса овора бўлдингиз! Хизматингиздан
рози бўлинг! Анавини ёзасиз-а, яхши нарса чиқади.

– Ҳаракат қиламан, домла! Бироқ илмий-фантастик асар ёзиб кўрмовдим!.. – де-
дим хижолатимни яширмай.

– Дарвоқе, жанрини шундай кўрсатинг! Бўлмаса одамлар ишонишмайди... –
Саидкамолов домла кулиб, елкамга қокди. – Мен сизга ишонаман!.. Сиз уддалайсиз!

Ушбу суҳбат домла билан охириги мулоқотимиз экан. Уйга бориб овқатланаётсам,
қўл телефонимга жон кирди. Тингладим. Академик Саидкамолов болалари билан ви-
долашгач, кўп ўтмай жон таслим қилибди...

Нукус

Шеърят

Лайло ШАРИПОВА

Нақшлар эртақ айтади

Бу шундай Ватанки...

*Бу шундай Ватанки, ҳатто чўлида
Шифобахш гиёҳлар ўсади фақат.
Улуғи хокисор, юртни танитган,
Бир қариш ерида ётмоқ саодат.*

*Тўрт фасл қуёшнинг ишқига лойиқ,
Энг оддий кунлари тарихга безак.
Бошинг тупроғига теккан заҳоти
Осойиш топади безовта юрак.*

*Кўкка нур ўрлайди ҳар ифорида,
Ҳатто тиконининг гуллари сулув.
Кулчани оқизоқ қилган боланинг
Алпомиш бўлишин таъбир айлар сув.*

*Кўкарса, жонларга булар деб мадад,
Шодлиғи бугдойдай ерга кўмилар.
Ғамлари минордай кўрсатади бўй,
Шу ғамдан кўнглининг кўзи мунаввар.*

*Бу шундай Ватанки, аёли улуг,
Шу юрт деб тикилган қирқта жони ҳам.
Эркағи мардона, қадами қутлуг,
Бу замин муқаддас, бу юрт муқаррам.*

Моғоқи Аттор ёнида

Нақшлар бир маъюс эртак айтади,
Муножот куйини чалади тошлар.
Далли ел бу ерга келмай қайтади,
Бу ердан жим ўтар ойу қуёшлар.

Дарвеш чол – шамоллар тушади зикр,
Ҳайё-ҳув демоққа тупроқ чоғланар.
Дарахтлар пичирлаб айтар асотир,
Жон ипи мозийга бориб боғланар.

Нақшлар бир маъюс эртак айтади...

* * *

Кўтара олмайсиз кўнглимни
Истагингиз, имконингиз йўқ.
Чунки кўнглим ердан каттароқ,
Осмондан ҳам бепоён кўнглим,
Кўҳиқофдан оғирлиги рост.

* * *

Кипригимга ўйнаб кўнган қор,
Сен не эдинг, аввал не эдинг?
Бир ҳалолнинг манглайида тер
Ё тупроққа сингиган кир сув,
Ё гўзал қиз кўзидаги ёш?!
Сен не эдинг, аввал не эдинг,
Сочларимни ўпаётган қор?

Фасллар ташрифи

Пичирлади қулоққа гилос,
Олма юзи қизариб кетди.
Дарддан сариқ бўлган ўрикнинг
Оҳу зори ёзга ҳам етди.

Қиздиргандан қиздирди қуёш,
Яшил юзи қизарган анор.
Тилло бўлди узумлар бош-бош,
Рашкли анжир – нофармон дилдор.

Меваларнинг бозори қизгин,
Қовунларнинг бағри тилинган.
Ёзнинг ёши ўтганлиги чин,
Куз ташрифи секин билинди.

*Етмиш минг ранг ял-ял товланар,
Камалак ҳам уялар пинҳон.
Гўзалликка ҳужум бошланар,
Сариқ қўйлак кийдирар хазон.*

*Қишга кўнгил бермоқ истамай,
Куз келдими, кузак келдими?
Рангни рангдан ажрата олмай
Йиллар оқиб кетмоқда, ҳай-ҳай...*

Бухоро

*Маҳорат бор жойда куч ишлатишга
ҳожат йўқ.*

Геродот

*Кимки дунёни ўзгартирмоқчи экан, аввало
ўзи ўзгарсин.*

Сукрот

Юсуф ХУДОЙҚУЛ

Юракларда уйғонар Ватан

* * *

Офтобсувоқ қуёш нурига
Юз чаяди нафис бойчечак.
Толбаргаklar қулоқчасига
Тақиб олар гуллардан чечак.

Тогдан эсган намхуш шаббода
Майсаларни силаб кетади.
Ўт-ўланлар она заминга
Ватан сўзин мангу битади.

Оппоқ-оппоқ гўштдор булутлар
Самоларда чопар кўпқари.
Сочилади юлдузлар каби
Она юртнинг ол совринлари.

Пиндиқ ёрган қоқигуллар шўх
Қиқирлашар, куйлашар шодон.
Шудрингларда жило таратар –
Чинорларга айланган Ватан.

Адирларда мавж урар ҳаёт,
Чучмомалар рақс тушар майин.
Марварид тут зиё таратар,
Гулга тўлар боғлар кун сайин.

Зардоллар бағри жўшади,
Куйга тушар зиёлоқ булоқлар.
Кўнгил каби ёришар олам,
Ёришади пана, овлоқлар.

*Барчасида бир сўз мужассам,
Барчасида ҳайқирар бир тан.
Вулқон каби оловранг тусда
Юракларда уйғонар Ватан.*

* * *

*Кўзинг қарогида қуёшнинг тафти,
Сен чўгдан яралган малаксан, жоним.
Елкамга тушдими фалакнинг кафти,
Чўгли нигоҳингга боғланди жоним.*

*Кўзимга оловдек кўринди дунё,
Чирсиллаб ёнмоқда яшил ўт-ўлан.
Қақнус нафаси-ла чўғ сочар, илло,
Келдим ёнаётган юрагим билан.*

*Кафтимни узатдим кафтинг ахтариб,
Қовушсин бармоқлар, қовушсин вужуд.
Ногоҳ пайдо бўлди юпун ва ғариб
Нотаниш бир кимса, чала туриб уд.*

*Қанча узун бўлса аланга тили,
Шунчалик тез сўнар, қолса-да тафти.
Чақмоқ умри каби муҳаббат йўли,
Бир ёниб, бир сўнар, жоннинг офати...*

* * *

*Кўзларингда уйқу йўқдир, сезардим барин,
Тун сочини турмакларди тонгнинг қошида.
Эҳтиросга тўла қалблар лаҳзалар қадрин
Англатарди бу юракка армон ёшида –*

*Манзил яқин, деразадан қуйилмоқда нур,
Сиримиздан огоҳ эмас, ахир, бу олам.
Балки бизни учраштирмас қайта ҳеч тақдир,
Рози бўлгин кетар чоғи, розиман мен ҳам.*

* * *

*Куз ёмғири ёғар шивалаб,
Хазон ҳиди анқийди ундан.
Бунча дилхуш, бунча дилафгор
Бўлмоқликни сўрайди мендан.*

Ёмғир суви ивитар кифтим,
Кетолмадим пана жойларга.
Хазон янглиз, бир вақт менинг ҳам
Ишқим тушган юзи ойларга.

Эшигимни қоқарди тунлар,
Навоийдан сўзлардим унга.
Қулогига кирмасди, ажаб,
Деразадан боқарди тунга.

Хаёллари паришон эди,
Ҳам кетгиси келмасди сира.
Гул юзида нур жилвасида
Ой пардаси тортарди хира.

Англамабман, соддалик қурсин,
Эъозлабман ўзимдан ортиқ.
Лабларим-ла эркалатибман,
Лабларини қилганда тортиқ.

Ўтар экан кунлар кетма-кет,
Азобларга юрак ҳам кўнди.
Яшил барглар сўлгин ва ҳиссиз
Ғичирлайди куксимда энди.

Жараён

Иброҳим ҒАҒУРОВ

ЎЗГАРАЁТГАН ДУНЁДА
ШЕЪР СЎЗИ

(2010 йил шеъриятига назар)

Кейинги йигирма йил ичида шеъриятнинг мундарижасида Ватан, истиқлол, маънавият бош ўринни эгаллади. Турпича талант, турпича адабий тажриба, турпича ёшдаги ижодкорлар янги ижтимоий воқелик ва мустақилликнинг реал амалга ошаётган гоёлари таъсирида йиғилган юртнинг инсон ҳаётидаги маъно ва мазмунини ўзлари учун қайтадан кашф қилиш йўлига кирдилар. Мустақиллик ва унинг қадриятларини кашф этиш, озод инсон сифатида ўз-ўзини кашф этиш, ўз ўрнини белгилаш билан ажралмаган ҳолда чамбарчас борди. Шеърият анъанавий тарзда образли фикрлаш, ранг-баранг ҳаяжонли кечинмаларни баён этиш, дил ёриш ва ифодалашда давом этди. Аммо, воқеликнинг мазмуни энди глобал равишда ўзгардики, бу, табиий, шоирларни мазкур тарихий-ижтимоий воқелик характериға мос бадиий ифода усуллар, янги шакллар, таъсирчан воситаларни топишға ундади. Эркин фикрлаш, эркин ёзиш шоир олдига эркин масъулият эгаси бўлиш зарурлигини кўндаланг қўйди. Эркин одамнинг дунё ва жамият олдига эркин масъулияти – Чўлпон ва Қодирий орзу қилган ҳақиқий маънодаги масъулиятлар масъулияти эканлигини онг ва юрак англови жараёнига киритди. Бу эркин реализмға олиб кирувчи синергетик интилишларни талаб қилди ва юзага чиқарди. Шеърият ҳеч қачон давр талабларидан ташқарида яшаган эмас.

Йигирма йиллик тарихий улуш мобайнида, шеъриятда ифода усулларини янгилаш йўлида ижодий изланишлар диапозони кенгайди. Бунга ушбу даврда чиққан ўнлаб шеърий китоблар мисол бўла олади.

Инсон қалбига фақат шеърият киради. Одам юрагини фақат шеърият ларзага солади. Шеърият одамни руҳлантиради. Одамни уйғотади. Инсонни умидлантиради. Бу идеалистик гапға ўхшайди, аммо, адабиётнинг ҳақиқати бу. Абдулла Ориповнинг етмиш йиллиги шеъриятимизнинг байрами бўлди. Кўп юраклар унинг шеъриятдан янгидан илҳомланади, руҳланади. Замон қувончи, қайгуларининг муқарнас мужассами бўлган бу шеърлар янгидан жаранглаб инсонпарварлик ва инсонға муҳаббатнинг хушбахт садолари каби эшитилади. Туғма сўз ўлмаслиғига биз ҳаммамиз яна бир қарра гувоҳ бўлдик. Шеърият Абдулла Орипов сиймосида:

*Барча мағлубият менинг дўстимдир,
Барча ўқотишлар менга қариндош*

– деб айтаркан, бу унинг инсонни севиши ўз самимиятида энг юксакка кўтарилганидан дарак эмасми? Шеъриятнинг инсониятнинг дардларини ўз зиммасига олиши, дардкашлиғи, маҳрамлиғи, унинг ўтмиш шеъриятлардан фарқи ва табиий туғма хусусияти. У барча жафоларни ўзига олиб одамзотға баалоғардон бўлади ва

хаётни давом эттиришга далда беради. Маҳмуд Тоирнинг ҳикматларга бой, мардона ва халқона содда шеърларида шундай далдани кўрамиз. Сирожибдин Саййиднинг но-зик заковат ва маҳрамлик туйғуси билан йўғрилган шеърларида ва матонатли публицистик чиқишларида инсонни шундай суяш, унга эш ва ҳамдам бўлишликни кузатамиз. Усмон Азим, Ҳалима Худойбердиева, Ойдин Ҳожиеваларнинг янги сайланмаларида фикр безовта денгиз тўлқинларидек гувиллаб, замоннинг оғриқ нафасларини атрофга таратаётганлигини ҳис қилиб турамиз. Буларнинг шеърларида халқчиллик, ижтимоийлик, инсон дардлари билан яшаш баланд пардаларга кўтарилаётганига гувоҳ бўламиз. Уларнинг шеърларидаги оҳанглар Бетховен симфонияларига яқинлашиб бораётганлигини, улар тамомила мусиқага айланаётганлигини кузатамиз. Бу шеърлар руҳлантиради, чорлайди, олға етаклайди, инсонни кунжақда ётоқчилаб қолишга қўймайди.

Шеърятимизда ижодий мусобақалар бўлаётганлигини кузатиш мумкин. Гўзал мушоира шеърятимизда ўзини соғиниб янги анъанага қадам ташлаётганлиги сезилиб туради. Эркин Воҳидов "Орзули дунё" китобида инсониятни ҳалокат ёқасига олиб келган катта муаммоларни дадил қаламга олди. Унинг шеърӣ сўзининг бутун қудратли кучи дунёни ўз ҳукмига киритишга уринаётган фаҳш, фалш ва ёлғонга – у хоҳ миллий менталитетда бўлсин, хоҳ халқаро миқёсда – кучли айбнома каби жарангламоқда. Унинг шеърятининг марказида эркинлик ғояси жўш урмоқда. Бу ғояни бутун шеърятимизнинг бош ғояси, унинг томирларида оқаётган тоза қон, уни янгидан тирилтираётган энг улуг, энг кучли ғоя десак, йигирма йил ичида яратилган шеърятимизнинг энг характерли хусусиятини айтган, белгиланган бўламиз. Эркинлик ғояси янги шеърӣ шаклларни, янги бой мундарижаларни, янги йўналишларни вужудга келтирди. Бу шеърятни ҳеч уялмай дунёга тақдим этиш мумкин. У французга ҳам, немисга ҳам, японга ҳам барабар аҳамиятли туюлишига ишончимиз комил. Эркин Воҳидов "Орзули дунё" китобида улкан ижтимоий мавзуларни ёритиб, маҳалла, аёллар, ҳазрати хизр, ёлғон, ёлғоннинг турлича миллий кўринишлари, ўғрилиқ ва унинг неча турли товланишлари ҳақида қизиқ-қизиқ гапларни топиб ёзади. Ўзбек менталитетининг бўш ва кучли томонларига эркинона кулги ва юмор шуълаларини сочади. Унинг зарифлик билан тўла юмори кулдиради, куйдиради, кулдириб, куйдириб ўйга толдиради. Бу китобни 2010 йилнинг энг яхши китоби деб атасак, китобнинг бугунги ва эртанги шеърятдаги ўрни ҳам аҳамиятини белгиланган бўламиз.

Кейинги давр шеърятини манзараларига диққат билан назар солганда, шеърят даргоҳида бу китоб билан Иқбол Мирзонинг "Агар жаннат..." деган яхлит шеър китоби тўла ҳақиқий мушоирага киришади. Ва, бу янгидан гўзал бошини уйқудан кўтарган мушоиранинг энг ёрқин намунаси. Чўлпон билан Ғафур Ғулом, Усмон Носир билан Ҳамид Олимжон, Зулфия билан дунё шоирлари мушоирасидан сўнг неча замонлар ўтиб, илҳом сарзаминига кириб келган бу янги мушоира. Эркин Воҳидов ва Иқбол Мирзо – устоз ва чин муносиб шогирднинг мусобақа, мушоираси. Бу икки шоирнинг шеърлари гўзал оҳангдорлик ва ҳаётӣ инсонӣ ёлқиндорликда бир-бирларига тутшиб боради. Иқбол Мирзонинг китобида озодликнинг шуқуҳлари тўла намоён бўлган ва орқароққа назар ташлаб айтсак, Чўлпон орзу қилган шеър китоби. Худди шундай ғойибона мусобақа ва мушоирани Абдулла Шернинг "Севги олмоши", "Сарбаст қўшиқлар", "Севилмаган менинг севгилим" деб номланган учта шеърӣ китобида ҳам кузатиш мумкин. Абдулла Шернинг қатъӣ шеър қонуниятларга заргарона риоя қилиб ёзилган, нафосати ярқираб турган фасиҳ сонетлари, дунё ҳодисаларига сергак ва тийран ёндашган сарбаст шеърлари, ўтли севги дostonи бугунги шеърятда мумтоз қоидаларнинг ўрни бўлакчалигини кўрсатди. Абдулла Шер бу учала китобига кирган дoston ва шеърларида Миртемирнинг "Сурат" дostonи оҳанглари, шакллари, оловли селларига, Асқад Мухторнинг ўз даврида машҳур "99 миниатюра"сига пайровона ёзилган, онгли суратда танланган йўл, устозларга издошлиқ гўзал ва шоирона ифодаланганига кўра, буни 2010 йил шеърятдаги ва мустақилликнинг йигирма йиллик давридаги энг сара мушоира деб номлагим келди. Издошлиқ шеърятда миллий ҳаётбахш анъаналарни мустаҳкамлайди, бундай анъаналарнинг мавжудлиги шеърятда унинг ўлмаслиги ва мангу қадрият эканлигидан дарак беради. Абдулла Шернинг Миртемир ва Асқад Мухтор ҳақидаги хотира мақолалари ҳам

худди шеърдай ўқилади ва улар унутилмас устозлар шарафига боғланган поэзия гулчамбарларидир. Шукрулло, Ҳусниддин Шарипов, Турсунбой Адашбоев, Омон Матжон, Абдулла Шер, Жамол Камол, Қутлибека Раҳимбоева, Миразиз Аъзам, Тоҳир Қаҳҳор сингари шоирларнинг сайланма ва янги туркумларидан эркинлик ва шеъриятни чин маънода муқаддас билиш, қадрлаш, унинг азал сарҳадларини поку фарзона сақлашга интилиш ва инсонийлик учун ҳар дамда курашиш зарурлиги ғояси эшитилиб туради. Буларнинг шеъри бокира десангиз бокира, курашчан десангиз курашчан ва юксак маънодаги ахлоқийлик билан характерланади.

Кишилар кўпинча ўйлаган маҳал

Чинакам чиройли бўлиб кетади – дейди Ҳусниддин Шарипов
бир янги туркумида ва нима учун шундайлигини аниқлайди:

Мен шу гўзалликни севаман мангу...

Курашларнинг перипетияларини синчков кузатаркан, у ёзади:

Шунча йил ғалвирлаб дунёни, наҳот,

Ажрата олмайсиз асли ва аксин?

Ким жавоб беради:

Ўйинми – ҳаёт?

Ўйин ҳаётми ё

Билганлар айтсин?

Шеър фидокорми ё шоир? Буни баъзан ажратиш қийин. Аммо доим фидокорга ва фидокорликка ёр. Ҳалимаҳон ёзади:

Елкам халқим елкасига тегиб турмоғи учун,

Бошим халқим кўлкасига эгиб турмоғим учун,

Унга қарши нима келса енгиб турмоғим учун,

Мендан қай иш лозим бўлса,

Барчасига тайёрман!

Ҳаёт ҳар бир чинакам шоирда бошқача. Аъмоллар бошқача. Ёндашувлар бошқача. Ва, шеърият ҳаммавақт ўзига бошқачаликни сайлайди. Шеъриятнинг кўнгли ҳам ҳар дамда бошқача. Шеъриятда анъанавийлик ва новаторлик доим ёнма-ён. Бир-бирларидан доим улги оладилар. Шеъриятнинг шакли ва мундарижаси шундай жонли жараёнларда бойиб, ўзгариб боради. XX асрнинг бошида Чўлпон янги миллий адабиётга қандай шакллар танлаш устида узоқ ўйланиб турган бўлса, ҳозир ҳам XXI асрнинг ўнинчи йилларида шеърият ўз янги асрининг шакллари борасида ўйга толган ҳолда туради. Анъанавийлик. Анвар Обиджондан сатрлар:

Бурч –

Ёт одамга дўнмадим,

Шохдан – шохга қўнмадим,

Пойлоқчиман шу юртга...

Фаҳриёр, Баҳром, Гўзал Бегим, Рауф Субҳон, Улуғбек Ҳамдам, Жаббор Эшонқул, Азиз Саид, Ойдиннисо, Нилуфар Асад эса бутунлай бошқача шеърият йўлида ёзадилар ва изланадилар. Фаҳриёр ёзади:

Бирор кимни суймай туриб ҳам

бирор кимга куймай туриб ҳам

яшаш мумкин экан бемалол

яшамаслик мумкин экан ундан ҳам...

Дискурс, Концепт, Лабиринт, Йогос, Нарратив, Номадология, Постмодерн, Ризома, Семиотика, Символ, Симулякр, Текст, Трансгрессия, Фантазм сингари постмодернизм фалсафасига дахлдор, ҳали биз учун тамом янгилик бўлган, лекин яқин келажакда адабиётимиз фалсафасига кириб келадиган тушунчалар. Бизнинг геометрик модернистимиз уларни деразадан ташқарига улоқтириб қутулмоқчи. Лекин улар унинг онгига чуқур ўрнашиб бўлган, руҳиятини ўз таъсирига олган, уларни тушида воқеликка айланаётганини кўради. Замон Анвар Обиджонни танлайдими ё Фахриёрними? Мана, сизга Чўлпонни ўтган асрнинг бошида ўйлатган, излатган ва дунёга чиқишга ундаган савол. Фақат ёшлар тушунчаларни шақилдоқчалар ва кўнғироқчалар каби шеърларнинг бўйнига осиллари шарт эмас. Улар фақат контекстлардагина ўз маъно доираларига эга бўлади. Постмодернистлар бу каби юзлаб тушунча-терминларга биз ҳаёл қилган ва луғатларда келтирилган муқобиллардан тамомила бошқача маъно вазифаларини юклайдилар ва назарда тутадилар. Ойдиннисонинг шеърлари кузги майса устига ёғилган шудрингга ўхшайди. Ҳаммаси бир хил ва ҳаммаси мен билан бошланади ва ҳаммаси кутиш, айрилиқнинг товланишлари. Осмон шудрингга қандай алоқадор бўлса, булар ҳам шеърга шундай алоқадор ва улар тўғриси айтганда, структурал талқин ва таҳлилларни кутади. Ёки Икром Отамуроднинг шеърлари ва янги "Хувият" достони теран талқин маданиятини талаб қилади.

Ҳамон аъъаналар ва новаторлик тўғрисида сўзлаялмиз. Икки оғиз шеъриятимизда катта оқимни ташкил этадиган неқбинлик оқими ҳақида ҳам тўхтаб ўтайлик. Чунки шеърят маҳсулотининг катта қисми шу ўзбек неқбин-оптимистик оқимига тегишли.

Неқбинлик, неқбахтлик ва булардан фахру ифтихорларга чулғаниб, кечинмалар баёнларини шу асосга қуриш, яшаш санъатининг жуда тўғри ва содда формулаларини қидириш, топиш, ифодадалаш ва шулар билан шеърятда ўз миссиясини ўташ. Азим Суюннинг маърифатли фикрларга бой "Муҳаббат ҳайратлари" китоби, Саъдулла Ҳаким, Мирпўлат Мирзонинг янги шеърий туркумлари, Ўткир Раҳматнинг "Ҳаёл ифори" ва "Хоксор майса" китоблари, Фарида Афрўз, Энаҳон Сиддиқова, Турсун Али, Хуршида, Тошпўлат Аҳмад, Охунжон Ҳаким, Тулан Низом, Зиёвуддин Мансур, Йўлдош Эшбек, Чоршамъ, Гулчехра Жўраеванинг сайланмалари, қатор-қатор шеърий тўпламлари ҳаётга яхши кўз билан қараш, неқбинлик билан ўз ўқувчиларини топган ва ҳурмат қозонган. Эл-юртга тилақдошлик, тарихни тановар деб тушуниш, обидалардан ифтихор, халқ тақдирига эш бўлиб қуйлаш улар шеърларининг доимий аъъанавий мавзулари доирасига киради.

Бир неча тўпламлари чиққан ва уларга тақризлар ҳам ёзилган Турсун Али кейинги йилларда абсурднамо шеър усулларида кучини синаб кўрмоқда. Унинг лирикасидаги шахс ўта содда. Бир шеърда лирик шахс ёмғирдан уни ҳеч қачон кўрмагандек ажабланади, худди осмондан энди тушгандек ва ерни биринчи марта кўраётгандек:

Яна Дала.

Бугун чилланинг сўнгги куну.

Ажабо,

Ёмғир ёғаётир.

Менинг бағрим

Дунём шалаббо.

Воажаб,

Эрта ёмғир

Айланар қорға...

Бошқа бир шеърда шахс иккиқат хотинга ошиқ бўлади ва ўз кутубхонасидаги авторларини, уларнинг номларини бир-бир санаб чиқади. Бундай ҳоллар абсурд шеърят усулларида учрайди. Бунда ҳамма гап жўнлик билан ҳаётин одмиликни фарқлашда. Зеро, ҳаётнинг ўзи аксаран ҳайратомуз ҳодисалардан кўпроқ одми нарсалар оқимларидан ташкил топади. Лекин одмиликни шеърга ёки наср, драмага олиб кирганда (мисоли худди Эжен Йонеско каби) одмиликнинг тағмаъносини ҳаёлдан қочириб қўймасликда, тағмаъно бўлмаса одмилик ё натурализмга ва ё ўта дидсиз жўнликка

айланади. Рауф Парфи ҳам ўз шеърларида Тагор, Асқад Мухтор, Иенш номлари ва упарнинг сатрларига мурожаат этади. Ва, бу билан ўз шеърининг фикри, руҳиятини қучайтиради. Шу билан бирга, у ўзига яқин, ҳамфикр шоирлар, сўзларга жўровоз бўлади. Аммо, абсурднамо, ҳали абсурдга айланмаган шеърлар бошқа шоирларда ва, айниқса, тўпламлари хусусий нашриётларда чоп этилаётган қаламкашларда қўллаб учрайди.

Бир неча рубобий шеърый китоблари чиқиб, адабиётимизда танилиб бораётган Беҳзод Фазлиддин, Шодмонкул Салом, Салим Ашур, Ибодат Ражабова, Ҳалима Аҳмедова, Рустам Мусурмоннинг ёлқинли туркумлари, Нодида Афоқованинг "Қоранабо", Марҳабонинг "Онамни кўргани бораман", "Шукур, шукур, минг шукур", Мақсуда Эргашеванинг "Кўнгил кишилари", Бегойим Холбекованинг "Муҳаббат муҳри", Хосият Рустамованинг бир неча китоблари шеърятнинг нурафшон мулкларида чинакам топилмалар бўлди.

Президент Ислом Каримовнинг ёшларга раҳнамолик қилаётган сўзларининг амалий ифодаси сифатида "Баркамол авлод" дастури доирасида "Зулфияхоним издошлари" туркумида Зебо Нурмонова, Юлдуз Файзий, Дилфуза Маҳкамова, Гулбахор Қобулова, Гулжамол Асқарова, Гули Нигор, Дилафрўз Усмонова сингари иқтидорли ёшларнинг шабнам томчисидек шаффоф шеърый тўпламлари ўқувчилар ҳукмига ҳавола этилди. Азизбек Анварнинг "Яхши кунлар", Мафтуна Норматованинг "Шукрона" номли биринчи шеърый китоблари Ёзувчилар уюшмаси даврасидаги суҳбатларда хайрихоҳлик билан баҳоланди.

2010 йилда адабиёт газетамиз ўзининг ҳар сонидида иккита-учта шоирнинг янги туркумларини тақдим этди. Шунинг ўзи ҳам саноқдан эринмасак бир юз элликта шоир ва юзлаб шеър дегани. "Шарқ юлдузи", "Ёшлик", "Жаҳон адабиёти", "Саодат" сингари обрўли журналлар шеърятга саховат билан жуда катта ўрин ажратади. "Ўзбекистон", "Шарқ", "Ғафур Ғулом", "Янги аср авлоди", "Навоий кутубхонаси", "Академнашр", "Ислом университет", "Тафаккур", "Мумтоз сўз", "Мериус", "Тамаддун", "Экстремум пресс", "Истиқлол", "Ношир" сингари нашриётлар китоб расталарига қўллаб маҳсулотларини чиқармоқдалар. Айниқса, хусусий нашриётларда чоп этиладиган аксар тўпламларнинг паст савияси ўқувчиларнинг эътирозига сабаб бўлмоқда. Турли ҳажмларда нашр этилаётган бу китобларнинг ҳаммасини санаб ўтиришнинг сира имкони йўқ. Шеърлар жуда силлиқ, мавзулар эса ғоятда сийқа. Қўлоч-қўлоч ёзилган шеърлар ёки минглаб тўртликларда лоақап битта эсда қоладиган шеърый сўз, образ ёки кутилмаган оригинал ибора-ифодани учратмайсиз. Кўп муаллифлар ҳатто оддий адабий-бадий саводхонликдан беҳабар, мавзу танлаш, уни ечимга олиб бориш, хос сўзлар қўллаш ва шеърятнинг ранг-баранг санъатлари ҳамда шакллари бойликлари тўғрисида тасаввурга эга эмаслар. Бир ёш шоирамизнинг "Дарсда" деган шеърида қизча тиббиёт дарсида дафтарига юракнинг расмини чизиб ўтиради. Шунда, қўлогига домласининг: "одамзот юраги билан эмас, аслида мияси билан севади", деган гапи кириб қолади. Қизалоқ энди дафтарига миянинг расмини чизиб, юракнинг суратини ўчириб ташлайди. Афсуски, жуда кўп шеър шаклида чиқаётган маҳсулотларнинг савияси шундан ортиқ эмас. Ёўрлик, думбиллик, принципсизлик, гапнинг очиғини айтганда, шеърни таҳқирлаш билан баробар. Китоб чиқариш ишқибозлари жуда қўймаганда, уларни жуда оз миқдор (50-100 нусхада) ва жуда оз ҳажмда (ярим-бир табоқ ҳажмида) чиқариш ва ҳалтурачилик, хом-хаталачиликка, қоғоз исрофига барҳам бериш керакдир. Ахир, бу бефойда ишларга қанчалаб маблаг, қанчалаб қоғоз ва қанчалаб ишчи меҳнатлари сарф бўлади. Ҳисоб-китоб ва прагматизм замони аллақачон эшикларимиздан кириб келмадими?

Бу тахлитдаги китоблар ва китобчаларга оқ йўл тилаб нимтатир, ниммаъно сўзбошилар ҳам ёзиш урф бўлиб бормоқда. Бир сўзбошида ёш нихолдан мисол келтирилиб, аммо бу шеърнинг яхши-ёмонлигини билмайману бироқ ёш шоиранинг келажига умид қилса бўлади, дейди. Ҳой, барака топкур, дейишга ҳақли буни ўқиган ўқувчи, шеърнинг яхшилиги ва ёмонлигини билмасангиз, унга баҳо беролмасангиз, нима қилиб сўз ёзиб, оқ йўл тилаб ўтирибсиз?

Бошқа бир сўзбошида ёш нихолнинг тўпламига кирган шеърлари барча ёшларимизни қалбларидан чуқур жой олишига комил ишонч билдирилади. Чуқур жой олиши мўлжалланган шеърлардан айрим парчалар келтирамиз:

*Бўйингдаги холинг устимдан кулар,
Дегандай бўлади: "Ўл, бу холингдан".
Дунёни ағдаргум бир пасда албат
Агар сен бўлмасанг менинг ёнимда...*

*Осмондан Аллоҳнинг фаришталари
Рухимни танамдан олган онимда
Самони қулатгум айни маҳалда
Агар сен бўлмасанг мани ёнимда...*

Ёки:

*Дунё охир бўлса ҳам майли,
Ботин зоҳир бўлса ҳам майли,
Ўзгариб кетса ҳам замона зайли,
Сен йиғлама юрагим, ўксинма, дилим...*

Ёки:

*Мен ишқларни тўзон билиб
Ундан хазон ахтардим.
Хомхаёлда тоат билиб
Ишқдан азон ахтардим...*

Бу каби шеърлар тутал, ваҳимали, нафосатдан йироқ гаплар билан тўлдириб ташланган. Бундай ҳолларда, одатда, шеър ҳақида эмас, адабий савод ва қалбнинг маърифати тўғрисида гапириш ўринлироқ бўларди. Лекин, шеърнинг танқиди ҳозирги кунда доим бундан ўзини олиб қочади. Шоирларнинг ўзлари ҳам саводхонлик ва шоир қалбининг юксак маърифати тўғрисидаги фикр-мулоҳазаларга зардали муносабатда бўлишади, хайрихоҳлик билдирилмаган танқиднинг ишдан кўнгли совийди ва, натижада, саводсизлик саводсизлигича, маърифатсизлик маърифатсизлигича ва адабий дидсизлик дидсизлигича ўз турғун ҳолида ўзгармай тураверади. Шеър бўлмаган уюм-уюм уйдирмаларни бу шеър деб тикиштириш соддалигидан қачон қутуламиз? Танқид ўлди ёки шеър ўлди, деган барча гаплар самарасиз нигилистик гаплар. Нигилизм Тургеневнинг "Оталар ва болалар" романи чиққандан бери ўзи яшайдию лекин жамият, адабиёт, маданият ҳаётига фойдали бир нарсалар олиб киролмайди. Ундан кўра, адабий танқидга хайрихоҳлик билан қараб, унинг ҳатто қийин чиқишларини ҳам рағбатлантириш адабий, эстетик саводхонлик, сўз ва бадиий нутқ маданиятини тегура хис қилиш ва кучайтиришга олиб келади. Адабий танқиднинг вазифаси дидларни ўстириш ва бадиий-эстетик саводхонликни тарбиялашдир. Адабиётимизда, ҳозирда, шу ишларга қодир ва лаёқатли катта кучлар мавжуд. Уларни уюштириш, йўллаш ва қўллаш жуда ҳам зарур. Бунинг учун кўп нарса керак эмас. Хоҳиш ва манфаатдорлик изчил бўлса кифоя. Бу йўлда олиб борилаётган барча ташкилий, ижодий ишларни тўла қўллаб-қувватлаймиз ва улар келажақда яхши ижодий самаралар беришига ишонамиз.

Шеърят

ОЙДИННИСО

СЕН

Туркум

*Сен – ҳар кеча кўзимга чўккан
ширин тушсан.
Тушлар – менинг умрим.
Ўнгда ухлаб,
тушда уйғонаман, мен,
борлигинг учун.*

* * *

*Сен – бўғзимга тиқилиб қолган,
юрагимда урган тутқин кўшиқсан.
Вужудимнинг овозсиз ерларига –
томиримга кўмиб қўйганман сени.
Ҳеч кимга айтмайман бу ҳақда.
Ичимда янграйсан ҳар куни,
ичимда йиглайсан ҳар куни.*

* * *

*Сен – кўксимда қад ростлаган тоғсан.
Ўзимни кўтариб оламан
сенга чирмашиб.
Юрагимда ўпирилган жсар ҳам
ўзингсан.
Сенга етиш учун қулайман ўзимга.*

* * *

Сен – қалбимда зирқираб ётган
залворли оғриқсан.
Сен билан курашдим ҳар лаҳза,
ўзим билан курашганимдек.
Ичимда кўп қонли қиргинлар қилдим,
қалбимни минг бора сургунлар қилдим,
кун сайин улгайдинг ичимда.
Чуқурроқ илдиз отдинг, суғурганим сари.

* * *

Сен – кўзимда милтиллаб турган
сўнгги томчи ёшсан.
Кўзларимни юмай яшайман.
Кўзим очиқ кетаман
сендан айрилиб қолмаслик учун.

* * *

Сен – адашган ҳайқириқсан.
Бўғзимдан эмас,
кўзларимдан куйиб чиқасан.
Эшитмайди ўзимдан ўзга,
мендан бошқа ҳамма кўради.

* * *

Сен – осмонсан:
чексиз ва олис,
сирларини
ҳеч ким ечмаган.
Сен – заминсан:
бағрикенг, аммо,
фақат, фақат
менга етмаган.

Тонгсан –
отган қароқларимда.
Шомсан –
қароқларимга ботган.
Сен – қуёшсан:
намиққан дилим
ҳар куни
бир йўқотиб топган.

Найсон ўзинг –
сочларим ювиб,
дардларимни
оқизиб кетган.
Шаббодасан –
кўнглимни силкиб,
ҳисларимни
тўзғитиб ўтган.

Сен – ҳаётсан:
нафаси мангу,
юраккинам
интиқиб кутган.
Сен – дунёсан:
бир умр мени
дунёимдан
мосуво этган.
Сен – сенсан...

Болтабой БЕКМАТОВ

Нигоҳингда муҳаббат топдим

Туркумдан

Сенинг кўзларингда қайта туғилдим,
Кўзларинг мен учун мангулик макон.
Сенинг нигоҳингда муҳаббат топдим,
Ва бахтга етишмоқ учун бир имкон.

Бу имкон қайтарди мени ҳаётга,
Муҳаббат зеб берди баҳорларимга.
Сенинг кўзларингда яшамоқдаман,
Бахт уфуриб қалбим изҳорларидан.

* * *

Мен сени даҳшатлар гирдобигамас,
Сокин осмонимга опкетмоқчиман.
Мен сени алдовларнинг чоҳигамас,
Тоза виждонимга опкетмоқчиман.

Мен сени ҳаётим, дедим, айрилмас,
Яшагим келади бўлмасдан унут.
Муҳаббат – қанотим, дедим, қайрилмас,
Осмонингни севдим нотинч, сербулут.

Сен эса... дилингда қўрқув ва гумон,
Бахтдан мосувосан, туйғудан йироқ.
Аччиқ кечмишларинг бермайди омон,
Дилинг ёришмайди ёқсам минг чироқ.

Турибман қулфлоглиқ қаср қошида,
Темир панжаралар тутқичи совуқ.
Панжара ортида – сен, гул ёшингда,
Атрофингда эса қирқта чирмовуқ...

Сени осмонимга опкетмоқчиман,
Тоза виждонимга опкетмоқчиман.
Қўлингни бер менга, парвоз этайлик:
"Менинг юрагимга кетайлик!..."

* * *

Ҳеч ким севган эмас сени менчалик,
 Менингдек ишқингда бўлмаган бемор.
 Қуйиб, қул бўлиб, сўнг, қулдан қуш бўлиб,
 Йўқ, минг бора ўлиб, тирилган минг бор.

Ҳеч ким севган эмас сени менчалик,
 Жарнинг ёқасида парвоз этган йўқ.
 Чигитдай меҳрни муҳаббат билиб,
 Бу уммон қаърида Ватан тутган йўқ.

Ҳеч ким севган эмас сени менчалик,
 Қирган борми йўлга сўнгсиз, беманзил?
 Маст бўлган йўқ оний, омонат бахтдан,
 Билатуриб бу бахт сўнги – таназзул.

Ҳеч ким севган эмас сени менчалик,
 Ишқ билан илоҳий, тоза бегубор.
 Ҳеч ким сипқормаган сен тутган жомни,
 Билатуриб бу май ичра оғу бор...

Ҳеч ким севган эмас сени менчалик.

* * *

Мени мажруҳ этди бу туйғу,
 Мени яксон қилди муҳаббат.
 Юрагимда изтироб, қайғу,
 Соғинч қолди абадул-абад.

У севгимни ўйин деб билди,
 Бироз ўйнаб, сўнг кетди йироқ.
 Бефарқлиги бағримни тилди,
 Дилим хароб айлади фироқ.

Куним – ҳасрат, тунларим – фигон,
 Музлаб қолди дунё ҳам, вақт ҳам.
 Наҳот бўлиб қалбимга меҳмон,
 Учиб кетди ишқ деган бахт ҳам?!

Мени мажруҳ этди бу туйғу,
 Мени яксон қилди муҳаббат.
 Юрагимда изтироб, қайғу,
 Соғинч қолди абадул-абад.

Хоразм

Роман: кеча, бугун, эртага

*Дилмурод ҚУРОНОВ,
филология фанлари доктори*

РОМАН ҲАҚИДА АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР

Устоз Умарали Норматов роман ҳақида: “Ҳар бир миллат адабиётининг бўйбасти, даражаси, аввало, шу жанр камолотига қараб белгиланади десам, бунӣ ҳеч ким муболағага йўймайди”, деб ёзадилар. Дарҳақиқат, шундай. Бироқ, бу – бугуннинг гапи. Ўз вақтида эса, романга муносабат, дейлик, ҳозирги кун дидли ўқувчисининг оммавий адабиётга, “сарик матбуот” саҳифаларида эълон қилинадиган битикларга муносабати янглиғ бўлган. Шу сабаб ҳам, масалан, итальян адабиётшуноси Антонио Минтурно бундан қарийб уч юз эллик йиллар аввал: “Менга қолса, ким ёзганидан қатъи назар, муҳокамаси гўр, авом суйиб ардоқлайдиган барча романлардан кўра, Петрарканинг битта сонети дидимга кўпроқ хўбдир”, дейди. Негаки, “романларда Аристотель ва Горацийлар амал қилишни уқтирган, Гомер ва Вергилийлар амал қилган шакл ва тартиб йўқ”, яъни, улар мумтоз санъат талабларига жавоб бермайди, демак, “на поэзиянинг нелигини, на шоирнинг баркамоллиги нимадалигини билмайдиган авом”гина уларни севиб ўқиши мумкин. Минтурнонинг асосий хулосаси шуки, “роман – варварлар ихтироси”, у чинакам поэзияга дахлдор бўлполмайди.

Романни санъатдан – поэзиядан ташқаридаги ҳодиса сифатида тушуниш, уни антиэстетизмда айблаш, то XVIII аср ўрталарига қадар ҳам давом этган. Жумладан, классицизм назариётчиси Н.Буало ҳаётлик чоғида эълон қилмаган бўлса-да, киборлар салонларида қўлма-қўл ўқилган “Роман қаҳрамонлари” (1713 йилда чоп этилган) асарида романнависларни услуб жимжимадорлиги, тарихни англаёлмаслик, қадимият ва замона белгиларини кулгили даражада қориштириб юборишда, бир сўз билан айтганда, дидсизликда айблайди. Давр ижтимоий тафаккурига ғоят кучли таъсир ўтказган Вольтер эса романни атиги “енгилтабиат ҳавойи ёшлар учун кўнгилхушлиги” деб билади ва ўзини ҳурмат қилган адиблар ундан нафрат қилмоғи лозим деб уқтиради. Айтиш керакки, Вольтер романга қўяётган мазкур айблов янглик бўлмасдан, балки анча аввалдан кузатилиб келувчи айбловларнинг юмшоқроқ ифодаланиши эди, холос. Хусусан, Жан Расиннинг устозларидан саналувчи Пьер Николь 1665 йилдаёқ гуноҳкорона ҳисларни тасвирловчи роман ва пьесалар муаллифларини “қалбларни булғовчилар” деб атаган. Ёки хонимқизлар тарбияси ҳақида қайғурган маркиза де Ламбер романлар мутолааси ёш қизлар қалби ва шуурига парокандалик олиб киришию ҳаё пардасини кўтариб, кўнгилларда иллатли интилишларни кучайтиришидан огоҳлантиради. Иш шу даражага бориб етадики, 1736 йилда иезуит Шарль Поре “Авом роман деб атовчи китоблар тўғрисида...” мавзуида ваъз қилади ва ҳукуматни беҳад урчиб кетганидан бошқа адабий жанрларни бўғиб, маънавиятга путур етказаяётган романга нисбатан қатъий чора кўришга чақиради.

Оқибатда, кўп ўтмай, 1737 йилда Франция қироли фармон беради, унга биноан энди қироллик ҳудудида янги романлар фақат махсус рухсат билангина чоп этилиши мумкин бўлади.

Романга бунақа салбий муносабатнинг турли омиллари мавжуд бўлса-да, барибир, энг аввал, ижтимоий омилни назарга олишимизга тўғри келади. Юқорида кўрдикки, А.Минтурно роман авом орасидагина машҳурлигини қайд этади, уни "варварлар ихтироси" дейди, ҳуллас, романга беписанд қарайди. Дарҳақиқат, роман киборлар ва руҳонийлар авом деб атовчи "учинчи қатлам" – буржуа орасида оммалашган (бизда "буржуа", "буржуазия" сўзларига салбий, сиёсий тус берилган, аслан уларнинг ўзаги "шаҳарликлар" деган маънони беради). Зеро, романлар уларнинг она тилларида – жонли тилда яратилган, мазмунан эса ўзлари қайнаб турган ҳаётга яқин бўлган. Аксинча, киборлар ва руҳонийлар поэзия тили сифатида фақат латин тилини, бадиий асар деб эса антик адабиёт андозаларига мос келувчи асарларнигина тан олганлар. Ҳуллас, романга салбий муносабат муайян ижтимоий-тарихий шароитда шаклланган эстетик дидлар зиддияти натижасидир. Ижтимоий ҳаётда буржуазия мавқеининг орта бориши ва бунга акс таъсир ўлароқ, монархик тартиботларни сақлаб қолишга интилиш мазкур зиддиятни кучайтирди. Классицизм шу интилишнинг адабиётдаги кўриниши бўлиб, унинг мазмун-моҳияти монархик тузумни мустаҳкамлашга қаратилган эди. Шунинг учун бу адабиёт шакл (антик адабиёт қоидалари) ва мазмун (улуғвор воқеа ва қаҳрамонлар, қиролликка садоқат ва фидойилик, қатъий ахлоқий меъёрлар) эътибори билан консерватив характерда бўлиб, "завқ бериш орқали фойда келтириш" ақидасига қурилгандир. Аксинча, буржуа муҳитида оммалашган романда реалистик тенденциялар кучли келиб, у ҳар қандай чекловлардан холи, ҳаётнинг ўзидаги каби ранг-баранг ва ажабтовур воқеаларни қаламга олишга мойил. Яъни, нозиктаб киборлар юксак поэзия тарафдори, омманинг диди ва эҳтиёжига мос романда эса поэзиядан анча йироқ кундалик ҳаёт қайнайди. Худди шу ҳолатни назарда тутиб кейинча Гегель ўзининг роман назариясини қадимги дунёнинг поэтик табиати ва замонанинг прозаиклигини қарши қўйиш асосига қургани бежиз эмас эди.

Албатта, юксак поэзияни дахлсиз сақлаб қолиш истаги нечоғли улкан, шунга бел болаган руҳонийларнинг ваъзалари қанчалик ўтли бўлмасин, шу мақсад йўлида қироллик академиялари қанча фаол ишлаб, фармони олийлар чиқарилмасин, барибир, тарих чархи ўз билганича айланаверади. Тарихий истиқбол эса ўша "авом"ники, бас, романининг эътироф этилиши ва вақт келиб "ҳар бир миллат адабиётининг бўйбастии, даражаси"ни белгилайдиган мақомга эришиши ҳам табиий ва қонуний эди. Шунга қарамай, кўриб ўтганимиздек, янги жанрнинг поэзия мулкида фуқаролик олиши осон кечмаган. Дарвоқе, роман янгимиди ўзи? Йўқ, албатта. Аслида, романининг илдизлари жуда қадим даврларга бориб тақалади. Романга бағишланган илк махсус тадқиқотлардан бири – "Романларнинг пайдо бўлиши ҳақида рисола" (1666) нинг муаллифи Пьер-Даниэль Юэ жанрнинг ибтидосини Прованс ё Италиядан излаш хатолигини, унинг илдизларини жуда қадимдан, узоқ ўлкалардан қидириш кераклигини таъкидлайди. Унинг ёзишича, роман антик даврларда юзага келган ва узоқ асрлар давомидаги ривожланиш жараёнида ҳозирги ҳолига келган. Масалага тарихий тараққиёт нуқтаи назаридан қарагани учун ҳам Юэ ўз даврига келиб "роман жанри" тушунчаси ўзгарганини назарда тутати ва, эндиликда, роман деганда, "ўқувчиларга завқ бериш орқали насихат қилиш мақсадида тўқиб чиқарилган севги тарихини насрда маҳорат билан тасвирлаган" асар тушунилишини таъкидлайди. "Роман ўқиш – вақтни беҳуда совуриш" қабилидаги қарашга қарши ўлароқ, Юэ "романининг бош мақсади <...> ҳарвақт эзгуликнинг тақдирланиши, ёвузликнинг жазоланишини кўрсатиш орқали ўқувчига сабоқ бериш", деб билади. Шунингдек, романи "поэзия"дан, романнависларни "поэт"ликдан нари қилиш урф бўлган бир шароитда, Юэ киши "... шеър тўқигани учун эмас, балки яратган образлари учун поэт деб аталади", шунга кўра "романнависларни ҳам поэтлар қаторига киритиш мумкин", дейди.

Юэнинг асари романга юқоридагича муносабат устувор бўлган бир вақтда яратилган. Бу шундан далолат берадики, романининг адабий жанр, сўз санъатининг

тўлақонли вакили сифатида қабул қилиниши нечоғли оғир кечмасин, уни тарихан шаклланиб келаётган объектив ҳодиса деб тушуниш ҳам тобора кучайиб борган. Зеро, ўз навбатида, роман ҳам сўз санъатига тобора шиддат билан кириб бориб, мавжуд жанрларнинг хусусиятларини ювгич мисоли шимиб, уларни ҳам ўзига ўхшата ва етакчилик мақомига интила борган. Албатта, айти шароитда, романга қизиқишнинг кучайиши, уни назарий жиҳатдан англашга интилишнинг бошланиши ҳам табиий эди. Ижод амалиётининг назариядан ҳамиша ўзиб юриши табиий ва қонуний ҳол, зеро, назария ўз қонун-қоидаларини ижод амалиёти натижаларига таяниб, уларни умумлаштириш асосида ишлаб чиқади. Бироқ романга келганда бу ўзиш янада сезиларли бўлди, негаки, роман табиятан ўзгариш, янгиланишга мойил ва қобил жанр-дир. Дейлик, ЮЭ ўзигача ва ўз замонида ёзилган романлардан келиб чиқиб, "тўқиб чиқарилган севги тарихини насрда маҳорат билан тасвирлаган" асарни роман деб айтади. Орадан бир аср ўтиб-ўтмай мазкур таъриф Европа романчилигига татбиқан яроқсиз бўлиб қолди, чунки унда структурасида севги тарихи ёрдамчи вазифани ўтовчи тарбия романи, психологик роман сингари жанр кўринишлари вужудга келди. Дарвоқе, бизнингча, шунга ўхшаш жараён ғоят интенсив тарзда ўзбек романчилигида ҳам кузатилади. Илк ўзбек романи "Ўтган кунлар" структурасида "севги тарихи" белгилловчи аҳамият касб этади. Муаллифнинг романга ёзган сўзбошисида "халқимизни шу замоннинг Тоҳир-Зухралари ... билан таништиришга ўзимизда мажбурият ҳис этамиз", дея таъкидлаб ўтиши ҳам шундан. Албатта, "севги тарихи" романда бошқа муаммоларни бадиий талқин қилиш учун восита бўлган, бироқ унинг ўз ҳолича ҳам катта бадиий-эстетик аҳамият касб этгани шак-шубҳасиз (асарнинг хорижий тиллардан бирида "Тошкентлик ошиқлар" номи билан чоп этилгани бежиз эмас). Ўн беш йиллар кейин дунёга келган "Кеча ва кундуз"да "севги тарихи" деярли мавжуд эмас; "Сароб", "Қутлуғ қон" романларида эса "севги тарихи"нинг восита эканлиги яққол сезилиб туради.

ЮЭ таърифидаги мазмун билан боғлиқ иккинчи муҳим жиҳат – "тўқиб чиқарилганлик". Ўз таърифига изоҳ бераркан, ЮЭ "тўқима" дейишдан мурод романни тарихдан ажратиш эканлигини айтади. Ҳақиқат ва тўқима нисбати – ЮЭ учун роман билан тарихни фарқловчи асос. Яъни, тарихда ҳам тўқима бор, лекин, яхлит олганда, у ҳақиқатдир; романда ҳам ҳақиқат бор, лекин, яхлит олганда, у тўқимадир. Масаланинг бу тарзда қўйилиши бежиз эмас. Негаки, ЮЭ назарда тутган тарих – Геродот, Ктезий, Филострат, Симеон Метафраст кабиларнинг асарлари моҳиятан адабиётнинг бир узви, аслида, улар худди адабий асар каби ўқилган. Зеро, уларда асосий мақсад тарихни тадқиқ этиш эмас, балки ўтмиш воқеалари (ҳарбий юришлар, подшоҳлар тарихи, буюклар ҳаёти)ни ўқишли қилиб ҳикоя қилиш бўлган. Бизнингча, бу гаплар Шарқ адабиётига нисбатан – Фирдавсий "Шоҳнома"сидан тортиб Огаҳий тарихларигача, халқ ичида қўлма-қўл ўқилган жангномалару маноқибларга нисбатан ҳам бемалол айтилиши мумкин. Шу ўринда, мавриди келиб қолди, айрим мулоҳазаларни ўртага ташлашга жазм этаман. Маълумки, ўзбек адабиётида роман жанридаги илк тажрибалар – "Янги саодат" ва "Бефарзанд Очилдибой" асарлари муваффақият топмаган. Албатта, булар ёзилган вақтда ҳали янги ўзбек насри ҳам, муаллифлар ҳам етарли тажрибага эга бўлмагани бор гап. Бироқ муваффақиятсизлиқнинг сабабини шунинг ўзи билангина изоҳлаб бўлмайди. Фикримизни ойдинлаштириш учун бизнингча, "Ўтган кунлар"нинг муваффақиятини таъмин этган омилларни эслаш жоиз. Романнинг тез шуҳрат топиб қўлма-қўл ўқилишига сабаб бўлган бош омил, бизнингча, унинг том маънода миллий адабий аъаналар заминидан турганидир. Албатта, роман Ғарб адабиёти ҳодисаси эканидангина келиб чиқилса, бу фикримиз зиддиятли кўриниши мумкин. Бироқ, шуниси ҳам аёнки, агар адабий аъаналаримиз замини романнинг илдиз отиши учун қулай бўлмаганида, ўтган асрнинг 20-йилларида ўзбек романининг пайдо бўлиши ҳам маҳол эди. Бизда илдизлари минг йиллардан нарига бориб тақалувчи халқ дostonлари, қиссалар, турфа халқ китоблари, мумтоз шоирларимиз маснавий йўлида битган дostonлар, хуллас, бой эпик аъана мавжуд эди. Илк романимизнинг қатор хусусиятлари (образлар тизими, сюжет мотивлари, мактублар) фольклор ва мумтоз дostonчилик аъаналари заминидан етишгани шундоқ кўзга

ташланадики, бу унинг Ғарб адабиёти йўлидаги тажриба бўлишдан ҳам аввалроқ миллий адабиётимиз вакили эканлигидан далолат. Яна шуки, роман ёзилган давр кишиларининг бадий дид ва эҳтиёжлари дostonу қиссалар қатори кўҳна тарихлару жангномаларни ҳам ўқиб шаклланган эди. Шундан бўлса керак, "Ўтган кунлар"нинг кўп ўринларида аниқ саналар кўрсатилади, адиб ҳикоя қилаётганлари шунчаки ўзи туқиган чўпчак эмас, балки тарихда айнан юз берган воқеалар дея тақдим этади. Эҳтимол, бу шунчаки бир бадий приём (ривоя мотивировкаси) эмасми дея эътироз қилиниши мумкиндир. Лекин Абдулла Қодирий учун бу шунчаки приём эмас, балки, "Ўтган кунлар" ҳам "Ўтган кунлар" танқиди устида баъзи изоҳлар"ида ёзганидек, "жўрттага, халқимизнинг савиясини эътиборга олиб" танланган ифода йўсини. Негаки, адиб "бизнинг омма то шу кунгача ҳам ўрта аср дoston ва ҳикоялари билан озиқланиб келаётганини" яхши билади. Адиб бу ўринда тарихларни алоҳида тилга олмаса-да, юртдошлари узун қиш тунларини танча атрофида тариху жангномалар ўқиш билан қисқартиришларини ҳам яхши билгани, шубҳасиз. Шу боис ҳам мавжуд шароитда, энг мақбул йўлни топа билди: "омманинг шу ҳолини" назарга олган ҳолда унинг дидига мос ривоя, тасвир ва ифода йўсинидан борди. Натижада, анъанавийликнинг устуворлиги сабаб аксарият ўқувчилар "рўмон" атамаси билан чоп этилганига қарамай, "Ўтган кунлар"ни ўзлари мутолаа қилиб ўрганган китобларидек қабул қилаверган. Жумладан, улар учун ўқиганлари асло чўпчак эмас, балки тарихлардаги каби айна ҳақиқат, шу боис ўзларини Отабекка дўст тутиб, Кумушни суйибу ғанимларига зимдан муштларини туғиб ўқиганлар...

Айтмоқчимизки, "Ўтган кунлар" бу жиҳати билан ҳам эски ва янги адабиёт орасидаги кўприк вазифасини ортиғи билан уйддалаган. Яъни, ўзидан кейин яратилган "Кеча ва кундуз", "Сароб", "Қутлуғ қон" романларида ифода тарзининг тамом янги-ча бўлишига замин яратган. Булардан фарқли ўлароқ, "Янги саодат", "Бефарзанд Очилдибой" асарлари учун бундай замин мавжуд бўлмаган. Гап шундаки, уларнинг иккиси ҳам замонавий мавзуда ёзилган бўлиб, бизнингча, худди шу нарса омманинг эстетик дидига мувофиқ келмас эди. Ҳолбуки, М.Бахтин романининг "туғалланмаган ҳозир" билан боғлиқлиги уни эпосдан фарқловчи муҳим хусусият деб кўрсатганини ёдга олсак, иккала асар ҳам жанрнинг бу талабига мос эди. Шу ўринда, яна Абдулла Қодирийнинг "бизнинг омма то шу кунгача ўрта аср дoston ва ҳикоялари билан озиқланиб келадир", деганини эслатамиз. Табиийки, ўқувчи омма ўша асарларни "эпик ўтмиш" ("мутлак ўтмиш") сифатида идрок этиб, ўзи билан уларда тасвирланган воқеалар орасида ҳамиша "эпик масофа"ни ҳис қилиб ўрганган. Яъни, бу жиҳатдан ҳам, Абдулла Қодирий айтмоқчи, "бармоқ билан санарлик беш-ўнтагина (улар ҳам ўз хунарларида нўноқлардирлар) ёшларимиз" истисно қилинса, аксарият омма "Янги саодат", "Бефарзанд Очилдибой" типидagi асарларни эстетик идрок қилишга тайёр эмас эди. Мазкур шароитда "Ўтган кунлар"нинг муваффақиятини таъминлаган энг муҳим омил, бизнингча, унинг тарихий мавзуда ёзилганидир. Айна шу туфайли ўқувчи билан асарда тасвирланган воқеалар орасида "эпик масофа" йўқолди, уларни "туғалланмаган ҳозир" сифатида қабул қилиш осонлашди. Хўш, бунинг асоси, руҳий омиллари нимада? Юқорида давр ўқувчисининг тариху жангномалар ўқиганини урғулаб айтганимиз бежиз эмас. Зеро, ўша ўқувчи тарихларни, Абдулла Қодирий айтган "ўрта аср дoston ва ҳикоялари"дан фарқли ўлароқ, ўзига алоқадор бўлмаган "мутлак ўтмиш" деб эмас, балки муайян бир вақтда содир бўлган ва ўзи яшаб турган даврга алоқадор "тарихий ўтмиш", узлуксиз кечаётган ЗАМОНнинг бир бўлаги сифатида идрок этган. Айтмоқчимизки, аксарият омма "Ўтган кунлар"га, аввало, тарих каби ёндашган ва шу боис ҳам ҳеч бир зўриқишсиз, ўзи ҳам сезмаган ҳолда, асар бадий оламига кириб қолган — янги-ча бадийатга ошно бўлган. Дарвоқе, кўпчиликка яхши маълумки, шунга ўхшаш ҳол аввалроқ араб адабиётида ҳам кузатилади: XIX асрнинг иккинчи ярмида шаклланган араб романчилигининг қалдирғочлари тарихий мавзуда ёзилган. Бу эса юқоридаги мулоҳазаларимиз нафақат ўзбек, балки бошқа Шарқ халқлари адабиётларига ҳам тааллуқли бўлиши мумкинлигини кўрсатиб, бунда муайян қонуният амал қилаётир деган фикрга бошлайди. Фикримизча, мазкур масаланинг махсус ўрганилиши бир қатор муаммоларни ойдинлаштириб, муҳим на-

зарий хулосалар чиқариш имконини беради.

Асосий масалага қайтсак, Юэ роман билан тарихни тўқима ва ҳақиқат нисбатига асосан фарқлаганига келиб тўхтагандик. Қизиғи, унинг ўзи ҳам танлаган фарқлаш асоси етарли эмаслигини ҳис қилиб туради. Чунки роман "тўқиб чиқарилган воқеа" асосига қурилади дегани билан тарихий мавзудаги романлар борлигини инкор қилолмайди. Шу боис, буюк шахслар (подшоҳлар, саркардалар) ҳаёти қаламга олинган романларда тўқима салмоғи учинчи қатлам кишилари ҳақидаги романларга нисбатан камроқ бўлишини ҳам айтиб ўтади. Яъни, роман билан тарих кескин фарқланмаяптики, бунинг сабаларига қуйироқда тўхталамиз. Ҳозирча "тўқиб чиқарилган воқеа" асосига қурилади дейиш билан бу ўринда ҳам унинг, худди роман асосида севги тарихи ётади дегани каби, романни мазмун жиҳатидан тавсифлаётганини қайд этамиз.

Кўряпмизки, Юэ замонидан роман мазмун жиҳатидан фарқланган бўлса, тарихий тараққиёт давомида бу фарқлар йўққа чиққан. Худди ғазал каби: аввалига аёл мадҳига бағишланган шеърки "ғазал" дейилган – шу мазмун ифодаси учун энг мақбул бўлмиш биз билган "ғазал" шакли оммалашган – айти шаклда бошқа мавзудаги шеърлар ҳам битила бошлаган, хуллас, мазмун шаклга ўтган. Лекин шуниси борки, ғазалдан фарқли ўлароқ, шакл жиҳатидан ҳам романнинг қатъий белгиларини ажратиш мушкул. Жумладан, Юэ илгари шеърый йўлда ёзилган асарлар ҳам "роман" деб аталаверганини айтиб, замонавий романга берган таърифида насрда ёзилганликни асосий белги сифатида таъкидлайди. Қизиғи шундаки, жанр тараққиётининг кейинги босқичларида яна "шеърый роман"лар ёзилди. Шунга ўхшаш, кейинги даврларда роман таърифларида тилга олинувчи қатор шаклий белгилар: "йирик ҳажмли воқеабанд асар", "кўп планли мураккаб сюжет", "ҳаётни кенг кўламда тасвирлаш", "мураккаб образлар системасини ташкил этувчи кўп сонли персонажлар", "қаҳрамон ҳаётининг катта бир даврини қаламга олиш" ва шу кабилар мутахассисларни бот-бот "аммо баъзан истиснолар ҳам бўлади, масалан..." қабилидаги изоҳларни қайд этишга мажбур қилади. Негаки, ижод амалиёти қайсидир жиҳати билан бу қоидаларга тушмайдиган романларни пайдо қилаверади ва шу ҳол романнинг барча кўринишлари учун умумий бўлган шаклий белгиларни аниқлаш имконини бермайди.

Мазкур ҳолни назарга олган ҳолда немис файласуфи Ф.Шлегель роман моҳиятини "мангу шаклланишда бўлиш ва ҳеч қачон тугалланмасликда" кўриб, ҳеч бир назария романни тўла қамраб ололмаслигини таъкидлайди. М.Бахтин ҳам романни ўрганишдаги қийинчиликлар сабабини айти шунда кўради. Зеро, аллақачон бадий тажрибани қуйиш мумкин бўлган тайёр қолип ҳолига келган бошқа жанрлардан фарқли ўлароқ, роман "шаклланаётган ва ҳали тайёр ҳолга келмаган ягона жанр"дир. Балки бирмунча кескин туюлар, лекин, фикримизча, Шлегелнинг қатъий ҳукми ҳақиқатга анча яқин, "мангу шаклланишда бўлиш ва ҳеч қачон тугалланмаслик" романнинг қисмати кўринади. Ахир, Юэнинг асари романга бағишланган илк тадқиқотлардан бири бўлса, орада ўтган вақт давомида яна минглаб тадқиқотлар яратилди. Бироқ романга ҳар жиҳатдан мукамал – барчани бирдек қониқтирадиган ва шу жанрга мансуб этилувчи барча асрларга мувофиқ келадиган таъриф берилганича йўқ, берилмайди ҳам. Зеро, ҳар бир роман, бир томондан, сўз санъатида узоқ асрлар давомида кечган изланишлар маҳсули – у ўзидан олдинги романлар (шунингдек, бошқа хил асарлар) билан генетик алоқада. Иккинчи томондан, ҳар бир роман бугуннинг ижтимоий-бадий тафаккури ҳосиласи, у бугуннинг эстетик диди, ижтимоий-маънавий эҳтиёжларига жавоб беради. Бу эса романга тарихий аспектда қаралса бир, замонавий аспектда қаралса бошқа бир манзара ҳосил бўлиши табиий ва қонуний деганидир. Шу боис ҳам, масалан, кўпчилик томонидан эътироф этилган концепцияларидан бирининг муаллифи Гегель роман хусусидаги фикр-мулоҳазаларини "энг янги романлар", "ҳозирги маънодаги роман", "буржуа эпопеяси сифатидаги роман" каби андишаларини қайд этган ҳолда баён қилади. Зеро, у назарда тутган роман билан Юэ назарда тутган роман, яъни ҳар икки олимнинг назарий хулосаларига асос бўлган материал бошқа-бошқадир. Шуни назарда тутган ҳолда П.А.Гринцер "роман доирасида анъанавий ва янги роман ҳақида гапириш

ўринли бўлади" дея таъкидлайдики, бунга қўшилиш керак.

Анъанавийларини қўя турайлик, янги роман, яъни, "буржуа эпопеяси" сифатидаги роман назариясига асос солган Гегель жанрининг моҳиятини "қалб поэзияси билан турмушдаги муносабатлар прозаси", ўз "идеаллари ва қалб амри"га биноан яшаётган одам билан муҳит зиддиятида кўради. Гегель қарашларини ривожлантирган мутахассислар роман асосий эътиборни ўз ҳолича бутун бир олам бўлмиш одамга қаратади деган мавқеда собитлар. Жумладан, роман қаҳрамонининг тақдири ва эгаллаган мавқеи унинг ўзига номувофиқлиги (М.Бахтин) ёки "муҳит билан, унинг меъёр ва талаблари билан келиша олмаслиги"га (Г.Поспелов), романда "шахс ҳаёти билан ижтимоий ҳаёт нисбий мустақил стихиялар" (В.Богданов) сифатида тасвирланишию асосида "шахснинг интилишлари билан умум қабул қилинган меъёрлар зиддияти" (А.Михайлов) ётишига урғу берилади. Шундан келиб чиқиб, "у ёки бу тарзда ўзи яшаётган ижтимоий муҳитга қарши турган шахснинг руҳий олами" (Е.Мелетинский), унинг "эски дунёнинг тасаввур ва ақидалари билан тўқнашувда маънавий ва ақлий ривожланиши", "ижтимоий характерининг шаклланиши" (Г.Поспелов) романнинг асосий муаммоси эканлиги эътироф этилади. Профессор Қозоқбой Йўлдошевнинг ҳозирги миллий романчилигимиз ҳақида тўхталиб, унинг "воқеа ҳам, ғоя ҳам эмас, балки биринчи навбатда, бетакрор шахс руҳиятидаги товланишлар тасвиридир" деганига ҳам шуларнинг давоми сифатида қараш мумкин. Ушбу фикрнинг биринчи қисми, яъни, "воқеа ҳам, ғоя ҳам эмас" дейилгани замонавий романдаги силжишларни ифода этаётгандек бўлса-да, иккинчи қисми, яъни, жанр моҳиятининг "бетакрор шахс руҳиятидаги товланишлар тасвири" билан боғлаб қўйилаётгани, бизнингча, жанр моҳиятини тор тушунишга олиб боради. Негаки, биринчидан, бу таъриф романнинг биргина кўриниши – психологик романга нисбатан кўпроқ мос келади; иккинчидан, шахснинг муҳит билан зиддиятию руҳиятидаги шу билан боғлиқ товланишларни тасвирлашнинг ўзи тугал мақсад бўлолмайди. Камина билан Қозоқбой Йўлдошев қарашларидаги фарқловчи чизиқ айтишда шу нуқтадан ўтадики, биз романда қаҳрамон (унинг муҳит билан зиддиятлари, руҳияти) ҳам, воқеа ҳам восита деб ҳисоблаймиз. Зеро, масалан, ўзбек романчилигининг сара намуналари – "Ўтган кунлар", "Кеча ва кундуз", "Қутлуғ қон", "Лолазор", "Мувозанат" кабилар, Қозоқбой Йўлдошев айтмоқчи, "муаллифлари персонажлар шахсиятига хос қирраларни роман жанри микёсида очишни бадийий ният қилганлари" учун роман ёки улар Отабек, Мирёқуб, Йўлчи, Яхшибоев, Юсуф отлик "бетакрор шахслар руҳиятидаги товланишларни" тасвирлаш учунгина яратилган десак, адибларнинг бадийий ниятларини чала англаган бўлиб чиқамиз. Негаки, гарчи, гап ният ҳақида бораётган эса-да, асли ҳар икки ҳолда ҳам асар бадийий воқелигидангина келиб чиқилаётган, унинг ортида турган ижодкор субъекти эътибордан четда қолаётган бўлади. Яъни, бошқача айтсак, гап саналган асарларнинг яратилиш сабабига, уларнинг ёзилишини эҳтиёжга айлантирган омилга бориб тақалмоқда. Шу маънода, Қозоқбой Йўлдошев "романнинг жанрини белгилашда муаллиф нияти ҳал қилувчи кўрсаткич қилиб олинса, тўғри бўлади", деганида тўла ҳақ. Фақат бу ўринда ўша ниятнинг ўзини аниқлаб олиш зарур бўлади. Испан адабиётшуноси А.Прието "роман қониқмаслик ёки ишончу умидларда алданишдан келиб чиқувчи исён натижасида дунёга келади" деб айтади. Фикримизча, юқоридаги романларнинг бари айтишда шундай "исён" – муайян бир ижтимоий-тарихий шароитда етилган маънавий-руҳий эҳтиёж маҳсулидирки, бизнингча, ҳозир буни асослашга алоҳида тўхталиб ўтиришга зарурат бўлмаса керак. Шунингдек, уларнинг барида замонни, жамиятнинг жорий ҳолатини идрок этишга интилиш борлиги, муаллифлари учун ўзлари яратган бадийий воқелик олам ва одам моҳиятини англаш учун бир калид, ўзлари англаган ҳақиқатни яхлит бадийий концепция тарзида ифодалаш воситаси эканлиги ҳам шубҳа уйғотмайди. Зеро, булар – Гегель назарда тутган "буржуа эпопеяси" сифатидаги янги романнинг адабиётимиздаги эталонларидир. Бундай романда эса, ушбу жанр назарияси борасида Гегель таълимотининг давомчиси бўлмиш Г.Лукач фикрича, дунёнинг яхлитлигию бутунлигини, мавжудликнинг туб моҳиятини англаш – бош муаммо, қаҳрамоннинг дунё билан зиддияти ўша муаммони ҳал қилиш воситасидир. Шунақа экан, "муаллифнинг

персонажлар шахсиятига хос қирраларни роман жанри миқёсида очишни бадий ният қилганлигининг ўзи роман жанрини белгилайдиган асосий омил дейиш мумкин" (Қозоқбой Йўлдошев), деган фикрига қўшилиб бўлмайди. Зеро, акс ҳолда, воситани мақсад деб тушунилган бўлади.

Таъкидлаш керакки, юқоридаги фикрларимиз ҳозирда "роман" деб юритилаётган барча асарларга эмас, балки замона бадий тафаккурида эпоснинг вориси бўлиб турган романларга тааллуқлидир. Шу нуқтада, "Эпоснинг вориси деганда нима назарда тутамиз?" деган саволнинг қалқиб чиқиши табиий, демак, фикримизни изоҳлаш зарур.

Роман назариясига оид ишларда эпос билан романнинг ўзаро муносабати, улардаги умумий ва фарқли томонларга жиддий эътибор бериб келиниши маълум. Жумладан, роман генезиси ҳақида гап борганда, унинг эпосдан ўсиб чиққани, тараққиётининг муайян даврларида ўзида эпосга хос хусусиятларни кўпроқ сақлаб келгани, шундан сўнггина "замонавий эпос" мақомини олгани таъкидланади. Эпос билан ромanni фарқлашда турлича асосларга таянилади: эпоснинг асосий тамойили – бутунлик, романники – тарқоқлик; эпосда жамоавийлик, романда индивидуаллик устувор; эпос монологик, роман диалогик тафаккур асосига қурилади қабилидаги фарқлар мутахассислар томонидан атрофлича асослаб берилган. Бироқ, ҳозир бизни фарқлар эмас, иккиси учун умумий бир нуқта кўпроқ қизиқтирадики, қуйида шунга мухтасар тўхталамиз.

Инсон томонидан яратилган нарсa борки, маълум бир эҳтиёж туфайли дунёга келади ва муайян бир вазифани бажаради. Образли тафаккур асосида яралган асарлар ҳам бундан истисно эмас ва бу жиҳатдан қадимиятдаги асарларни, бизнингча, учта типга ажратиш мумкин: 1) олам тартиботини англашга қаратилган миф; 2) олам бағридаги одамни, унинг бутун олам билан бирлигини идрок этишга қаратилган эпос; 3) конкрет ҳаётий ҳолатлар идрокига қаратилган ва амалий-татбиқий характердаги масал, эртак, ривоят, ҳикоят, латифа қабили. Тўғри, миф адабиёт эмас, бироқ, адабиётни ундирган замин экани ҳам, шубҳасиз, антик даврда миф ва адабиётнинг қоришиқ яшагани ҳам шундан. Масалан, "Илиада" ёхуд "Одиссея"да шундай қоришиқлик кузатилади. Дарвоқе, мутахассисларнинг "Илиада"дан "Одиссея"га ўтишда романга хос унсурлар кўзга ташланишини таъкидлашлари бежиз эмас: марказида алоҳида шахс – Одиссей тургани, унинг имконлари худолар белгилаб қўйган тақдирдан кенглиги шундай дейишга муайян асос беради ҳам. Лекин бизни бу ўринда бошқа нарсa кўпроқ қизиқтиради. Демак, агар миф билан қоришиқ эпосга роман унсурлари кириб келган экан, вазифа нуқтаи назаридан уларда умумийлик бўлиши, табиий. Айтмоқчимизки, ўз вақтида мифнинг вазифасини эпос зиммасига олган бўлса, кейинча, Европа халқлари тарихида янги давр бошлангач, бу иккисининг вазифасини "буржуа эпоси" сифатида майдонга чиққан "янги роман" ўз зиммасига олди. Энди, у, Вольтер айтмоқчи, "енгилтабиат ҳавойи ёшлар кўнгилхушлиги" учун яратилмай, балки жамиятнинг жорий ҳолатини ва шу орқали оламу одам мавжудлигининг моҳиятини бадий идрок этиш мақсадига сафарбар этилди.

Ҳозирги ўзбек адабий-танқидий тафаккурида Ғарб "янги романи" андозасида олинган роман назарияси устувор. Бу табиий ҳам. Зеро, ўзбек романчилиги шаклланган пайтга келиб Ғарбда "янги роман" икки асрдан зиёд ривожланиш йўлини босиб ўтган, адабларимиз учун тайёр ижодий тажриба, адабиётшунослар учун тайёр назарий ишланмалар мавжуд эдики, бундай шароитда, бадий ҳам танқидий тафаккуримизнинг изма-из бориши табиий ва қонуний ҳолдир. Бироқ, юқорида айтилганидек, ҳозирда "роман" деб юритилаётган асарларнинг ҳаммаси ҳам мазкур талабларга тушмайди. Мавжуд турфалик туфайли, "бунинг нимаси роман?" дея ҳайрон бўлишлар, "роман талабларига жавоб бермайди, чунки...", дея даъвои турли йўллар билан асослашга интилишларга бот-бот дуч келамиз. Ҳолбуки, бу ҳам, аввало, романнинг ўзгарувчан табиати, иккинчидан, унинг жорий адабий жараёндаги янгилликларни ўзига сингдиришга қобил ва мойиллиги, учинчидан, жанрнинг турли кўринишлари турли илдизлардан сув ичиши билан изоҳланувчи табиий ва қонуний бир ҳолдир.

Романнинг мудом ўзгаришда яшаши даврнинг эстетик диди, ижтимоий ва

маънавий-руҳий эҳтиёжларига жавоб беришга интилиш билан изоҳланади. Масалан, Европа янги романида аввалига қаҳрамоннинг ижтимоий-маънавий изланишлари воқеаларнинг изчил тасвири орқали кўрсатилган, бу рицарлик романлари таъсирида шаклланган дидга мос эди. Жамиятда рационализмдан беэтиб, инсон ҳис-туйғуларига эътибор кучайиши билан романда ҳам инсон ички олами тасвирининг салмоғи ортиб боради. XIX асрнинг иккинчи ярмига келиб “қалб диалектикаси” (Толстой), инсон онгидаги зиддиятли изланишлар тасвири (Достоевский) устуворлик касб этса, XX аср бошларида “онг оқими” (Жойс) майдонга чиқади. Шунга ўхшаш, “Ўтган кунлар”да персонажлар руҳияти кўпроқ воқеалар тасвирида очиладики, бунинг сабабини юқорида омманинг диди билан изоҳладик. Яқин тарихимиздаги энг зиддиятли давр идрокига қаратилган “Кеча ва кундуз”да эса қаҳрамон (Мирёкуб) онгидаги зиддиятларнинг бевосита тасвири муҳим аҳамият касб этади. Ёки жамият ҳаётида яна бир бурилиш нуқтаси етилган паллада ёзилган “Лолазор”да яқин ўтмиш Яхшибоев онгию қалбидан ўтказиб сарҳисоб этилса, “Мувозанат”да ўтиш даврининг мураккабликалари Юсуфнинг онгию қалбида аксланади. Яъни саналган романларнинг ҳар бири услуби, ифода тарзига кўра нечоғли ўзига хос бўлмасин, даврни – инсон воситасида жамиятнинг жорий ҳолатини идрок этишга қаратилгани уларни бирлаштиради, битта жанрга мансуб этади.

Юқорида айтдикки, Гегель ўз қарашлари “энг янги романлар”га тааллуқли эканлигини таъкидлаган, шундан келиб чиқиб матнда уни шу чоққача “янги роман” деб келяпмиз. Ҳолбуки, қарийб уч юз йил давомида унинг янгиллиги қолмаган, аксинча, аллақачон “классик тушунчадаги” ёхуд “анъанавий” сифатлари билан белгилана бошлаган. Бу ҳам табиий. Зеро, кишилиқ жамияти тарихининг Гегель таърифидаги “янги роман”ни майдонга чиқарган босқичи боқий эмас. XX аср адоғига яқинлашган сари башарият ўз тараққиётининг янги босқичига киргани тобора равшанлашиб борди. Эҳтимол, турли сабабларга кўра, қай бир эллар буни эртароқ, қай бирлари бирмунча кечроқ ҳис этгандир, лекин ихтиёримиздан ташқаридаги объектив янгиланиш жараёни инсонни ўзгартираётгани, шубҳасиз. Глобаллашув шароитида – оламнинг бирлигию Одам авлодининг тақдири туташлигини ва, айни чоғда, ўзаро муносабатларда меҳр-оқибат кўтарилаётганини теран ҳис этиб; ўз қудратига маҳлиё бўлгани ҳолда ич-ичидан ожизлигини туяб, турфа маданиятлар алоқаси ўта тигизлашганидан бир-бирига сингиб бораётган маконда, замон шиддатига мос маромда муттасил шошиб яшаётган инсоннинг диди, маънавий-руҳий эҳтиёжлари ҳам шуларга мос равишда ўзгармоқда. Албатта, табиатан ўзгаришга мойил ва мудом шаклланишдаги романда ҳам давр билан ҳамқадам янгиланиш жараёни кечди. Шу маънода, ўтган асрнинг ўрталарида бир гуруҳ француз адибларининг роман бобидаги ижодий тажрибалари “янги роман” номи билан умумлаштирилгани бежиз эмас, зеро, янги давр яна “янги роман”ни майдонга чиқара бошлаганди.

Ўтган аср адоғидан бошлаб бундай изланишлар ўзбек романчилигида ҳам кузатиладики, О.Мухтор, Х.Дўстмуҳаммад, Т.Рустамов, У.Ҳамдам, И.Султон каби қатор ёзувчиларнинг ижодий тажрибалари сабаб ҳозирги танқидчилик “анъанавий роман” – “модернистик роман” айирмаларини фаол қўллашга зарурат сезмоқда. Негаки, энди “янги роман” анъанавий деб қарала бошланган эски “янги роман”дан жиддий фарқ қилиши тобора яққол кўзга ташланмоқда. Жумладан, анъанавий романда реалистик тенденциялар кучлилигидан ҳақиқатга монанд манзаралар тасвирланса, янгисида ҳаёт билан ҳаёлот қоришиб кетади (“Кўзгу қаршисидаги одам”, “Тепаликдаги хароба”); аввалгисида автологик образлар устувор бўлса, кейингисида рамзий-мажозий ифода устунлик қилади (“Бозор”); бирини ўқиганингда реал хронотопни ҳис этиб турсанг, бошқасида ҳақиқатга монанддек туюлувчи замон ҳам, макон ҳам аслида шартли эканини қабул қилишинг даркор (“Исён ва итоат”); бири бир-бирига узвий боғлиқ воқеалар асосига қурилса, иккинчиси турли макон ва замонда кечувчи фрагментлардан бир бутунлик ҳосил қилишга интилади (“Боқий дарбадар”) ва ҳоказо. Табиийки, биз “янги роман”нинг фақат айрим жиҳатларини санадик, аслида, улар шунчалик ранг-барангки, беихтиёр шошиблар қолади киши.

Хўш, бунчалар турфаликни умумлаштирувчи нуқта қайси? Қайси жиҳат улар-

нинг барини битта жанрга – романга мансуб этади? Ахир, “қаҳрамон ва муҳит зиддияти” десак, масалан, “Боқий дарбадар”да қаҳрамоннинг ўзи йўқ (балки шу ҳол кемтик бўлиб кўринганидандир, ҳатто янгиликларни теран ҳис этувчи ва табиатан уларга хайрихоҳ Қозоқбой Йўлдошев ҳам “Назаримизда, профессор Зиёнинг ўғли образи табиати бир қадар кенгроқ тасвирланиши, асосланиши ва такомилга етказилиши лозим эди” деган истак-тавсияни беради. Ҳолбуки, агар шундай қилинганда, айти шу образ бош қаҳрамон мақомига тортиб қолар, асар структурасининг эса анъанавий роман андозаларига мос ҳолда тубдан ўзгариши даркор бўлур эди). Ёки “Бетакрор шахс руҳиятидаги товланишлар тасвири” демоқчи бўлсак, масалан, “Кўзгу қаршисидаги одам” ёхуд “Тепалиқдаги хароба”да анъанавий тушунчадаги психологик тасвир йўқ-да?! Фикримизча, буларни умумлаштирувчи битта жиҳат бор: уларда яратилган бадиий воқелик – у ҳоҳ ҳақиқатга монанддек туюлсин ва ҳоҳ мутлақо ҳаёлий, майли гоҳ эртаққа, гоҳи мифга тортиб кетсину гоҳ ҳужжатли асосга эгадек кўринсин – булардан қатъи назар, муаллифлари учун жамиятнинг жорий ҳолатини бадиий идрок этиш ва шу асосда оламу одам мавжудлигининг моҳияти ҳақидаги ўз қарашларини тизим ҳолида, яхлит бадиий фалсафа тарзида ифодалаш учун бир воситадир. Айти шу нарса уларни анъанавий романнинг ворисига, унинг бугунги кундаги кўринишига айлантиради. Сирасини айтганда, анъанавий роман учун муҳим саналган “қаҳрамон ва муҳит конфликти”, “қаҳрамоннинг маънавий-руҳий изланишлари” каби тушунчалар “янги роман”да изсиз йўқолгани ҳам йўқ, улар ижодкор субъекти томон силжиди (албатта, силжиш даражаси турлича), холос. Зеро, янги романдаги бадиий воқелик ортида ҳамиша ўзининг муҳит билан зиддиятидан юзага келган муаммоларни идрок этаётган муаллиф қалби, унинг шу йўлдаги маънавий-руҳий изланишлари суратланади. Сабаби, анъанавий романда объективлаштирилган тасвирга мойиллик, янги романда эса ичдан ўтказилган реаллик туғдирган ўй-хисларга мос бадиий воқелик яратиш мақсади устувор. Шу боис анъанавий роман ўз мақсадига етиш учун реалистик тасвирга эҳтиёж сезади, янги роман эса бу ички мажбуриятдан фориғдир.

Ниҳоят, ҳозирда роман деб юритилувчи асарларнинг бениҳоя хилма-хил эканига келдик. Юқорида бундай турфалик романнинг ўзгарувчанлиги, турли услубий-жанрий хусусиятларни ўзига сингдиришга қобиллиги ва жанр кўринишларининг ҳар бири ўз илдизларидан сув ичиши билан изоҳланишини айтиб ўтдик. Агар шу ҳол эътиборга олинса, бизнингча, роман ҳақидаги баҳслар ҳам тўғри ўзанга тушган бўлур эди. Зеро, танқидчилик амалиётида кўпинча эпоснинг вориси бўлмиш романга қўйилувчи талабларни жанрнинг барча кўринишларига бирдек татбиқ этмоқчи бўламизки, бу нотўғри ёндашувдир. Масалан, ўтмиш воқеаларини ўқишли ҳикоя қилувчи тариху жангномалар вориси бўлган тарихий романларни олайлик. Уларда тарихий ҳақиқатни бадиий ҳақиқатга айлантириш асносида ўтмишни ва у орқали замонанинг айрим муаммоларини идрок этиш, ўтмиш сабоқларини замона учун ибрат қилиш мақсадлари кузатилади. Тарихий ҳақиқатга содиқлик талаби ёзувчини чеклайди, шу боис унда, эпос давомчиси бўлган роман муаллифидан фарқли ўлароқ, жамиятнинг жорий ҳолатини идрок этиш имкони камроқ, метафорик йўсинда замонага муносабат билдириш билан кифояланишга мажбур. Лекин, барибир, романнинг бу хили эпоснинг вориси бўлган романга бошқаларига қараганда яқинроқ туради, чунки унда ҳам аксар ўтмиш материали асосида оламу одам моҳиятини англашга интилиш кузатилади. Маноқиб ва ҳолатлар давомчиси бўлган тарихий-биографик романда бирмунча ўзгача ҳол кузатилади, зеро, унинг бош мақсади тарихий шахс ҳаёти ва фаолиятини ёритиш бўлиб, бошқа ҳаммаси шундан ўстириб чиқарилади. Тарихий-биографик романда, ўз вақтида ЮЭ айтганидек, бадиий тўқима имкони кам, шу боис унда кўпроқ қаҳрамон ҳаётини ибрат намунаси сифатида тасвирлаш, у тушган ҳаётини ҳолатлардан ҳикматлар чиқаришу унинг ҳаёт фалсафасини ифодалаш билан чекланилади. Мазкур фикрларнинг қай даражада асослилиги ҳақида “Улуғбек хазинаси” билан “Юлдузли тунлар” романларини қиёсий мушоҳада этиш билан етарли тасаввур ҳосил қилиш мумкин, шуни ўйлаб бу борадаги гапни мухтасар қиламиз.

Юқорида образли тафаккур асосида яраган асарларнинг учинчи типи амалий-

татбиқий характерда бўлишини айтдики, фикримизча, ҳозирги романларнинг бир туркуми генетик жиҳатдан шу тилдаги асарлар билан боғланади. Татбиқий-амалий характерда деганимиз шуки, инсон биргина билиш эҳтиёжи билан яшамайди, унинг учун, масалан: вақтичоғлик қилиш, ҳайратланиш, завқланиш, ҳазил-мутойиба кабилар ҳам табиий эҳтиёждир. Ўз вақтида турли-туман эртаклару ривоятлар, ҳикояту латифалар айтиш эҳтиёжларни қондиришга ҳам хизмат қилган. Маълумки, адабиётшуносликда рицарлик романларининг сеҳрли эртаклар билан генетик алоқаси атрофлича асослаб берилган (А.Михайлов, Е.Мелетинский). Бироқ, биринчидан, эртақ ҳудуди сеҳрли эртаклар билангина чекланмайди, иккинчи томондан, мазмуни ва қурилиши жиҳатидан эртақ, афсона, ривоят, ҳикоят, латифа кабилар бир-бирига жуда яқин, ораларидаги фарқлар доим ҳам яққол кўринмайди. Шунинг эътиборига олган ҳолда, уларнинг барини шартли равишда "эртақ" дея турайлик-да, машҳур "Минг бир кеча" эртақларини ёдга олайлик. Ундаги кўпгина эртаклар саргузаштли сюжет асосига қурилган; баъзисида ҳаётнинг реал манзаралари акс этса, бошқасида фантастик мавжудотларга дуч келинади; бириси саёҳат тафсилотлари, тагин бири қаҳрамоннинг шумлиги ё қувлиги, бошқа бири жиноят сирининг очилишидан ҳикоя қилади, бир туркуми эса ишқий-эротик мазмунда. Хуллас, зийрак ўқувчи бу эртақларда омма маъқул қилиб турган роман (саргузашт, детектив, фантастик, ишқий-эротик, кўрқинч ва бошқа) илдизларини кўра олади. Яъни, оммавий адабиёт деганимиз энди пайдо бўлган эмас, балки азалдан мавжуд эдики, унинг мавжудлиги инсоннинг турли эҳтиёжлари билан боғлиқдир. Демак, ҳозирги кунда оммавий адабиёт вакили бўлган романларнинг урчиб бораётгани, аввало, шунга яраша дид ва эҳтиёжлар мавжудлиги билан изоҳланади.

Кўряпмизки, роман масаласи турли даврларда ва турли муносабатлар билан бот-бот қалқиб чиқаверади: "Адабиёт нади?" саволи каби мангу муаммолар сирасига киради. Негаки, роман ҳар бир даврнинг эстетик диди ва маънавий-руҳий эҳтиёжларига мослашиб, адабиётдаги янгиликларни зудлик билан ўзига сингдирган ҳолда мудом шаклланишда яшовчи жанрдир. Албатта, масалага ёндашишда, энг аввал, "роман" истилоҳи қайси маънода қўлланаётганини аниқлаб олмоқ зарур. Ҳозирда адабиётшунослару ижод аҳли томонидан роман истилоҳи "эпик тур жанри" маъносида ҳам, "катта ҳажмли воқеабанд асар" маъносида ҳам ишлатилмоқда. Ҳолбуки, роман деб юритилаётган асарлар бир-биридан фарқланади. Шунга кўра, бизнингча, истилоҳ "жанр" маъносида қўлланилганида, юқорида таърифланган эпоснинг вориси сифатидаги романнинг назарда тутилгани мақсадга мувофиқдир.

Булоқ кўз очди

Муслим МУСАЛЛАМ

Бу қирларда яшайди тарих

* * *

Деразангда яна ўчди шам,
Дарахтларга қарадинг хомуш.
Оламдаги жами майсалар
Яратганни қурар эди туш.

Деразангда яна ўчди шам,
Дайди итлар инграган саҳар.
Ойналарга юзини босди
Оппоқ қорни соғинган шаҳар.

Деразангда яна ўчди шам,
Юрагингга ғамлар чўкди тиз.
Ҳеч ким сени англай олмади,
Шамдай эриб бораётган қиз.

* * *

Кўксим ичра оғринди юрак,
Дардига ҳам даво йўқ лекин.
Сен келдингми, қарайман шошиб,
Деразалар очилар секин?

Майсаларда тиловат базми,
Мен бурчакда ўлтираман жим.
Деворларда бир садо янграр –
Юрагимдан тўкилиб сим-сим.

* * *

*“Учиш керак”. Бу қадимий гап
Ва азалдан қолган тушунча .
Юришни ҳам ўрганиш лозим ,
Қанотларинг тўла чиққунча.*

*Ҳаволаниб кетмаслик керак,
Ҳаволарга сочиб гамингни.
Унутмасанг бўлди , азизим,
Сенга қанот берган заминни .*

* * *

*Бу қирларда яшайди тарих,
Тулпорлари туёқ қоқарлар.
Синглимдайин мулойим, маъсум,
Хўрсинади кунгабоқарлар.*

*Ажриқлари ҳикматга молик,
Ғорларида яшайди хотир.
Томчи сувга маҳтал тошлари
Эртасидан олар хавотир.*

*Пастлаб борар бунда одамлар,
Баландлашар қирларнинг қадди.
О, бу қирлар не-не зотларнинг
Айтолмаган энг буюк дарди...*

Наманган

Муслим Мусалламов 1986 йил Наманган шаҳрида тугилган. Ёш ижодкорларнинг “Зомин”, “Дўрмон” семинарлари қатнашчиси. Шеърлари вилоят, республика нашрларида чоп этилган. “Шарқ юлдузи” журналида биринчи бор эълон қилиняпти.

Меъросимизни ўрганамиз

Шаҳобиддин НУРИДДИНОВ,

Қарши ДУ тадқиқотчиси

МУЛЛА ҚЎШОҚ МИСКИН ВА УНИНГ АДАБИЙ МЕРОСИ

XIX аср охири – XX аср бошларида шаклланган миллий уйғониш даври ўзбек адабиётининг истеъдодли намояндаларидан бири Мулла Қўшоқ Мискиндир. Шоир ҳаёти ва ижоди тўғрисида Мўминжон Муҳаммаджонов – Тошқиннинг "Тошкент шоирларининг таржимаи ҳоллари", Пўлатжон домла Қайюмийнинг "Тазкираи Қайюмий", Муродхўжа Солиххўжа ўғлининг "Тарихи жадидаи Тошканд" асарига ёзган иловаларида маълумотлар берилган. Манбаларга кўра, шоир ўз шеърларини тўплаб икки девон тузган бўлса-да, афсуски, улар бизгача етиб келмаган. Шоир шеърлари XX аср бошларида чиққан матбуот саҳифаларида, Тошкент, Қўқон, Намангонда тузилган қўлёзма ва тошбосма баёзларда, мажмуа ҳамда тазкираларда чоп этилган. Булар орасида ўтган аср аввалида чоп этилган "Баёзи Муҳалло", "Баёзи Ҳожи Собир", "Баёзи янги", "Баёзи Ҳазиний", "Армуғони Хислат", "Савғоти Шавкат", "Баёзи мулла Ўтаб", "Маҳбуб ул-маҳбуб", "Баёзи Муртазо ва Мулла Ўтаб", "Баёзи маа гулшани ашъор", "Сабзазор" номли бир қатор баёзларни алоҳида таъкидлаш мумкин.

Мискин ижоди ҳақида Бегали Қосимов, Баҳриддин Насриддинов, Наим Каримов каби олимларнинг мақолалари эълон қилинган бўлса-да, шоир ижоди алоҳида тадқиқ этилмаган. Мискиннинг таржимаи ҳоли ҳақидаги мухтасар маълумотни Пўлатжон домла Қайюмийнинг "Тазкираи Қайюмий" асарида ўқиймиз: "Бу киши Тошканд шаҳаридандур. Номи Мулла Қўшоқ бўлуб, Тошмуҳаммад ўғлидур. 1880 йилда темирчи косиб оиласинда дунёга келмишдур. 12 ёшинда отаси вафот этиб етим қоладур. Уста Ҳошим исмли нонвой амакининг тарбиясинда қолмишдур. Ота касбини эта олмай, хабардор бўлса ҳам фойдалана олмайди. Нон сотиш ва баққолликда ҳам бўлди. Амакиси бўлганда ўқимокда давом этар эди. Мадрасада ҳам таълим олишга муяссар бўлса ҳам, давом этмади. Адабиётга ҳаваси зиёда эди. Тошканд шоирларига эргашиб бошлаб, сал вақтда шуҳратли шоир бўлиб танилди. Машҳур Мулла Тўйчи ҳофиз оғзидан Мискиннинг ғазаллари эшитила бошлади. 1914 йилда чиқарган баёзларда ашъори кўрулди. Хўқанд шаҳарида бир кўча "Мискин"нинг номида эди..."

Бу мухтасар мақолада Мискин ҳаётига оид баъзи янги маълумотлар ҳам берилган. Масалан, Қўқон кўчаларидан бирининг Мискин номи билан аталиши шоир доврўғининг Фарғона водийсигача етиб борганлигидан далолат беради.

Мўминжон Муҳаммаджонов – Тошқиннинг тазкирасидаги маълумотлар ҳам буни тасдиқлайди: "...Фарғона водийсининг кўп шаҳару қишлоқлариға унинг шеърлари ёйилиб, у ернинг созанда ва ашулачилари айтадилар ҳам Тошкент шаҳрига бир зарур иши бўлиб келган баъзи созанда ва ашулачилар Мулла Қўшоқ Мискинни кўрмасдан ва ундан ўзларига боп бир шеър олмасдан кетмас эдилар..."

Бундан ташқари, манбалардан Мискиннинг Муқимий, Завқий, Ҳазиний, Мавлавий Йўлдош, Хайрулло Хўқандий каби Қўқон шоирлари билан ижодий ҳамкорлиги, ижодининг илк босқичларида эса, Муқимий унга бевосита устозлик қилганлиги маълум. Бунинг натижаси ўлароқ, Мискин Муқимийнинг бир қатор ғазалларига назиралар би-тади, мухаммаслар боғлайди. Мискиннинг шоир сифатида шаклланишида Тошкент шоирларининг сардори Каримбек Камий бевосита устозлик қилади. Ҳайбатуллахўжа Хислат, Сидқий Хондайлиқийлар билан "Қўқалдош" мадрасасида бирга сабоқ олади. Бир адабий даврада ижод қилади.

Мискиннинг ёзувлари мумтоз адабиётимизнинг ғазал, қасида, мураббаъ, мухаммас, мусаддас, қитъа, фард каби етакчи жанрларида яратилган.

Маълумки, сўз санъати пайдо бўлгандан бери куйланиб келган мавзулардан бири бу – ишқ. Мискин шеъриятида ҳам ишқ-муҳаббат етакчи ўрин тутди. Шоир бу мавзу-да қалам тебратар экан, ўзигача яратилган назм намуналаридан баҳраманд бўлгани ҳолда, уларда қўлланган бадиий тасвир воситалардан таъсирланиб, муҳаббатни завқ-шавққа тўлиб куйлайди:

*Кўрдим хатингиз, зебо санамлар,
Қатлимга эркан ёзган рақамлар,
Бераҳм айлаб бизга ситамлар,
Раҳм айламайсиз, қоши қаламлар, –*

сингари ўйноқи услубда яратилган мисралар кўшиқ сифатида халқ қалбидан жой олди.

Дарҳақиқат, муҳаббат ҳар қандай шоир ижодининг асосини ташкил этади. Ишқни ўзига хос услубда мадҳ қилади ва қалб кечинмаларини шеърга солади. Мискин ҳам инсоний муҳаббатни ўз шеърларида маромига етказиб куйлайди. Замон ва макон бил-майдиған муқаддас туйғу – ишқий поэтик талқини учун такрорланмас ифода усулла-рию оҳорли бадиий тасвирлар кашф қилади, тасвирламоқчи бўлган кечинмаларига мос қофия ва радифлар излайди. Шу ўринда, бу изланишларнинг айримлари хусусида тўхталиш жоиз, деб ўйлаймиз:

*Ҳусну қадду чашмингни кўрсатиб чаман ичра,
Гулу сарву наргисни рашк ўтига сўзон қил.*

Шоирнинг поэтик маҳорати шундаки, у биринчи мисрада маъшуқага хос малоҳат белгиларини санаб, иккинчи мисрада улардан ҳар бири ҳақидаги фикрларини баён қилади: хуснни гулга, қадни сарвга, чашмни наргисга қиёслайди. Бу бадиият илми-даги "лафф ва нашр" санъатининг гўзал намунаси. Байтга эътибор қилинса, маъно жиҳатидан бир-бирига яқин тушунчаларни англатувчи таносуб санъати ҳам кўзга таш-ланади: хусн, қад, чашм, гул, сарв, наргис, чаман, ўт, сўзон. Бундан ташқари, инсон-га хос хусусият – рашкнинг гулга кўчирилиши ташхис (шахслантириш) бўлса, гулнинг рашк ўтида куйиб-ёниши (сўзон бўлиши) муболағадир. Ўз-ўзидан маълум бўладики, шоир икки мисра замирида тўрт бадиий санъатни қўллаш билан бирга, мазмунан бу-тун, қуйма байт ярата олган.

Ҳақиқий санъаткорлар бадиийликни образ ва образлилик заминида тасвирлашга алоҳида аҳамият берганлар. Шундай образлардан бири зулфдир. Зулф шеърятда куфр, икки ҳинду, икки шўх, ошиқнинг ғамига ўхшатилади. Мискин уни ошиқнинг жон қуши учун қўйилган тузоққа қиёслайди:

*Дом этиб қаро зулфинг, юзга дона хол айлаб,
Жон қушин илинтурдинг, келгил эмди, қурбон қил.*

Маъшуканинг юздаги дона холи мумтоз шеъриятимизда кўпроқ мушк, ҳинду, қаламдан сачраган томчи, нуқтаи анбарга ўхшатиш билан. Мискин уни ошиқнинг жон қушини овлаш учун тузоққа қўйилган донга ўхшатиш орқали ажойиб ташбеҳ ярата олган. Байтда шоирнинг ошиқ қалб кечинмаларини тасвирлаш билан бирга, унинг муҳаббатини қозонган маъшуқа сиймосини чизиш маҳорати ҳам кўринади.

Мискин салоҳиятли шоир сифатида ўз даврининг адабий анъаналарини давом эттирди. Шулардан бири – мувашшаҳ ёзиш. Мувашшаҳ мумтоз адабиётимизнинг қадимий анъаналаридан бўлиб, айниқса, XIX аср охири – XX аср бошларида адабиётимизда кенг ривожланди. Мискин ижодидаги мувашшаҳларда “Муҳаммадхон”, “Зиёвуддинхон”, “Холмуҳаммадхон”, “Алихон”, “Юсуфхон”, “Омилхон”, “Исмоил махзум” каби исмларни учратиш мумкин. Мувашшаҳларнинг шоир ҳаётида, ижодий фаолиятида муайян таъсири бўлган шахсларга, ижодкорнинг дўсту қадрдонлари номига битилиши бу даврда яшаган бошқа шоирлар, жумладан, Муқимий, Фурқат, Ҳазиний, Камий, Ҳамза, Сидқий Хондайлиқийлар ижодида ҳам учрайди. Бу эса, Мискиннинг ўз даври анъаналарини муносиб давом эттирганини кўрсатади.

Ҳар бир ижодкор ижодига давр воқеалиги ўз муҳрини босиши табиий. Шоир дунёқарашининг, у мансуб бўлган миллий уйғониш ҳаракатининг инъикоси ўлароқ, маърифатпарварлик руҳида яратган шеърлари “Садои Туркистон”, “Туркистон вилоятининг газети”, “Шуҳрат”, “Ойина” сингари газета ва журналларда чоп этилди. Бунинг асосий сабабларидан бири – матбуотнинг маърифатпарварлик ғояларини кенг халққа етказишда ўзига хос минбар эканлиги эди. 1907 йилдан бошлаб таниқли маърифатпарвар Абдулла Авлоний томонидан “Шуҳрат” газетаси нашр этила бошланган. Бу газета, муҳаррир тўғри таъкидлаганидек: “бир ёқдан, илмий ислохот учун мафкура ҳозирлаган бўлса, иккинчи ёқдан, эл орасига ўзгариш тухмини сочи”. Халқимизнинг миллий-ижтимоий уйғонишида катта хизмат қилган мазкур газетанинг чиқиши муносабати билан табрик сифатида ёзилган “Раҷои оҷизона” шеъри Мискин ўз даврининг закий маърифатпарвари бўлганлигини кўрсатади. Шеърини табрикда шоир халқпарварликни Ватан тараққийси ва миллат камоли учун жонбозликда, деб билади ва газета фаолиятига юксак баҳо беради:

*Миллат ишига доим ул турфа меҳрибони,
Миллат йўлида парво қилмас тўқилса қони,
Миллат сўзини сўзлар шакарфишон забони,
Миллатни ошкор айлар, бўлса агар ниҳони,
Ёрон, ўқунглар олиб, роҳат бу жона “Шуҳрат”.*

Маълумки, миллий уйғониш ҳаракатининг асосий ғояси маърифатчилик эди. Шу боис, маърифат хизматида бўлиш давр талабига айланган XIX аср охири – XX аср бошларида ижод қилган кўпчилик ижодкорлар шеърлятида бу мавзу етакчи ўрин тутган.

Бу Мискин ижодида ҳам ўзига хос мавқега эга. Матбуот билан яқиндан таниш бўлган шоир ўзининг маърифатпарварлик руҳи билан суғорилган шеърларини яратишда ундан унумли фойдаланганлиги аниқ. Шоир ижодида “Ўз ҳолимизга бир назар”, “Кимга дей?”, “Биз қандай ҳолдамыз?”, “Истариз”, “Мактаб ҳақида” каби шеърлар учрайдики, улар тўлалигича маърифат тарғибига бағишланган.

Мискин ижодига эътиром билан қараб Ойбек ўзининг “Ўзбек поэзиясининг тарихий тараққиёти тўғрисида” номли мақоласида: “Шоир Авлоний, Завқий, Камий, Мискин шеърлари хурриятпарварлик ҳисси билан суғорилган. Улар халқни тараққиётга даъват қилдилар, нодонликни, жаҳолатни қораладилар, ҳаётни ислох этишга чақирдилар. Мискин “Биз қандай ҳолдамыз?” деган шеърида халқни ўқишга тарғиб қилди”, деган эди. Дарҳақиқат, маърифатпарварлик руҳидаги бир қатор шеърларида шоир илмни миллатнинг камол топиши, тараққий этиши учун ягона восита, деб билади, уларда илмга даъват руҳи бўртиб туради.

Миллат дардининг малҳами, икки дунё саодати илмда, дейди шоир.

Профессор Беғали Қосимов шоир шеърлятига баҳо берар экан: “... кенг халқ оммасини асрий жаҳолатдан уйғотишга чақирди. Халқимизга эрк ва озодлик руҳини сингдириш, уларни ҳақ-ҳуқуқ учун курашга уйғотишга ўз ҳиссасини қўшди”, деб ёзган эди.

Шоирнинг фақатгина ишқий шеърлари эмас, балки диний-маърифий мавзудаги назмий асарлари ҳам ўзининг юксак бадиияти, поэтик тасвир воситаларига бойлиги билан ажралиб туради. Бу хилдаги шеърларда маҳорат билан қўлланган санъатлардан бири – иқтибосдир. Маънавий санъатлар сирасига кирувчи бу санъат ишти-

рок этган шеърларда, ўзига хос поэтик жозиба билан бирга фалсафий мушоҳада ҳам чуқур акс этади. Иқтибос санъати юксак савия ва маҳоратни талаб қилади. Иқтибос – Қуръони карим оятлари ёхуд Ҳадиси шарифдан тўлиқ ёки қисман истифода этиш. Атоуллоҳ Ҳусайний бу санъатга қуйидагича тариф беради: “Иқтибос машҳур қавлга кўра Қуръон ё Ҳадисдин бир нимани анинг Қуръон ёки Ҳадисдин олинганига ишора бўлмаган тарзда каломга киритмактин ибораттур”. Демак, иқтибос, асосан, Қуръон ва Ҳадис гоёларини шеър мазмунига сингдириш билан боғлиқ бўлиб, унда ижодкор ўз фикрини юқоридаги мўътабар икки манба билан асослайди.

*“Раҳматан лил оламин”, деб, ҳақ ўзи берди хабар,
Ҳеч пайғамбарда йўқ мундоғ саодат, офарин.*

Муҳаммад алайҳиссаломни сифатлаб ёзилган бу ғазал у зот васфидаги кўплаб сифатлар зътироф этилганлиги билан аҳамиятли. Тириклигида аллоҳ васлига етишиш – меърож воқеаси пайғамбарлар орасида Муҳаммад алайҳиссаломга насиб этган мўъжиза. Еру осмоннинг яратилишига сабаб бўлган (боиси арзу самовот) олий мақомли (улвий мақомот) зот мадҳига бағишланган ушбу ғазалнинг кейинги мисраларида Қуръони каримнинг бир қатор сураларидан иқтибос келтирилади.

*“Сураи ваш-шамс”дин рухсоринга зийнат бериб,
Қилди садрингга “Алам нашроҳ”ни исбот, офарин.*

Қуръони каримнинг 91-сурасига ишоратан аллоҳ “Ваш-шамс” сураси нуридан юзингга зийнат берди, дейди шоир. Суранинг 1-ояти (Ваш-шамси ва зуҳаҳаа) “Қуёш ва унинг ёғдусига қасам” деган маънони билдиради. Асосан, наът ғазалларда Муҳаммад алайҳиссаломга, баъзан ишқий шеърларда маъшуқа жамолига нисбатан мазкур сурани иқтибос сифатида келтирилади.

Байтнинг иккинчи мисраси:

Қилди садрингга “Алам нашроҳ”ни исбот, офарин.

“Алам нашроҳ” Қуръони каримнинг 94-сураси 1-оятдан олинган бўлиб: “(Эй Муҳаммад), биз сизнинг қалбингизни (иймон ва Қуръон нури билан) кенг – мунаввар қилиб қўймадикми?” деган маънони беради. Яъни, аллоҳ ўзининг инояти билан Муҳаммад алайҳиссаломнинг кўксиларини кенг қилдики, у зот кўксиларида пайғамбарлик, ҳидоят, иймон нурлари зухур этди.

Мискин шеъриятида бу каби, айнан, олинган иқтибослар кўплаб учрайдики, шоир улардан ифодаланаётган мазмунни кучайтиришда, поэтик фикрни бойитишда ўринли ва унумли фойдаланади.

Хулоса тарзида шуни айтиш мумкинки, Мискин шеъриятининг бой мундарижаси унинг ишқий мавзуда эҳтиросли ғазаллар яратган ҳассос шоир, маърифатпарварлик руҳида ижод қилиб, Ватан ва миллат тақдири учун қайғурган етук маърифатпарвар, диний-фалсафий қарашлари билан ўз даври адабиётининг пешқадам вакили бўлганидан дарак беради.

Ғазалхонлик

Анвар ЮНУСЖОН

Бу ҳаёт уммони ичра...

Кўзга нур, жонимга оташ

*Кўзга нур, жонимга оташ ул қуёш юздан келур,
Тўрт фасл бўйи баҳорнинг дилбарим сиздан келур.*

*Иккимиз учрашган олам, бағри кенг, осмони кенг,
Тонг табассум акси эрса, тун қаро кўздан келур.*

*Ер яшар жонимга пайваст, қушлари кўксимдадур,
Майсалар овози тунда ою юлдуздан келур.*

*Бу ҳаёт уммони ичра топмадим кўнглимча зар,
Менга бахт бахш этса толе, севги ё сўздан келур.*

*Сен омон бўлгин жаҳоним, устувор тургин Ватан,
Анвар ашъорига илҳом мавҷи денгиздан келур.*

Уйғондику

*Оҳ чекиб, ҳижрон тунӣ, най беқарор уйғондику,
Аҳли дард фарёдларига чанги тор уйғондику.*

*Майсалар овозига жўр бўлди қушлар нағмаси,
Жоним ичра бу кеча, жоним нисор уйғондику.*

*Тутди оламни ҳаёлинг абру найсонлар каби,
Қон ёшим томган заминда лозор уйғондику.*

*Кўзларинг осмонга солдинг, тунни багрин ўртадинг,
Икки оламни ёқувчи бир шарор уйгондику.*

*Елга ёздинг сочларингни мушки анбарлар тўкиб,
Сарв дарахти тўлганиб, Мажнун шиор уйгондику.*

*Кипригимдан ёғди юлдуз, кўзларимда тўлди ой,
Ҳисларим тўлқинланиб, баҳри Ҳазор уйгондику.*

*Гул юзингдан гул хижолат тортар эрмиш боғ аро,
Гул юзингга боқди Анвар, навбаҳор уйгондику.*

Не замон сўз излагайман

*Не замон сўз излагайман, лабда холинг шарҳига,
Қора дурни ким ижод этмиш юзингни тарҳига.*

*Солғали оламга гавго, бунча зебо бўлмасанг,
Сарв ила шамшод эгар бош қоматингни фаҳрига.*

*Ишқни даъво айламоқлик менга осон бўлмади,
Сув ила оташ кечиб кирдим муҳаббат баҳрига.*

*Севгини афсона билган зотга, ё раб, севги бер,
Нурга кўнглини, ўзин боғлаб фалакнинг чарҳига.*

*Ким вафо тимсоли бўлди, ул қуёшдек бошдадур,
Етмагай дасти жаҳоннинг ишқи комил нарҳига.*

*Кўрсангу ҳолим паришон, меҳрибонлик қилмасанг,
Сизмагай ҳажрингда Анвар дарди Қўқон шаҳрига.*

Оразинг кўрган кунимдан

*Оразинг кўрган кунимдан дилгинам вайрон эрур,
Шуълалар ичра қамашган кўзларим ҳайрон эрур.*

*Йўқ, ажаб, девона бўлса сен сари боққан киши,
Икки оламни ёқувчи завқи ишқ пинҳон эрур.*

*Ҳажринг ичра бу фалакни ўртади оҳим ўти,
Дашту саҳроларда бул кун лолалар алвон эрур.*

*Сен мисоли кўкда офтоб, навбаҳор тимсолисан,
Сен қадам қўйган заминда гул униб, бўстон эрур.*

*Богда гуллар воладур сарви хиромонинг кӯриб,
Шул азиз жон қасдига ҳар кипригинг пайкон эрур.*

*Тун каби бу толеимда порладинг юлдуз бўлиб,
Қаҳкашон жоним арою кўкрагим осмон эрур.*

*Не бўлур, бил, жилмайиб, қошимга келсанг, дилбарим,
Бўлса васл Анварга армон, сенга кўп осон эрур.*

Топилмайдур

*Ҳаётим сарвари, моҳим, малак сиймо топилмайдур,
Қуёш юзин ниҳон тутмиш, хушу барно топилмайдур.*

*Чаманга чорлама булбул, ҳушим йўқ сайри боғларга,
На қилдим богда шамшодни, қади зебо топилмайдур?*

*Ғаҳи Фарҳоду Қайс янглиг кезарман тоғу тошларни,
Аё, ўтиб борар умрим, гули раъно топилмайдур.*

*Сўрар бўлсанг на хислат бор дебон ёринг бисотида,
Тақаллум айласа сўзига тенг маъно топилмайдур.*

*Тилаб жононни васлини неча Қоф тоғига бордим,
Парийлар давраси ичра ўзи танҳо топилмайдур.*

*Фалак юлдузлари бир-бир қўнар киприкларим узра,
Кўзим уммонида сузган ўшал доно топилмайдур.*

*Замон Луқмонлари айтур қўлимда ҳар шифо бор деб,
Муҳаббат дардига айтинг, нега даво топилмайдур?*

*Бу кўнглим дашти ҳижронда сўзонлар қилмагил, дилбар,
Жаҳонни изласанг Анвар каби шайдо топилмайдур.*

Қўқон

Наср

Исажон СУЛТОН

ОЗОД

Роман*

Мулки фано

Ниҳоят, ғалати бу макон, унга қўшилиб Учёнғоқ ҳам тўзон аро қолиб кетди, улар бошқа бир даштга чиқиб қолдилар. Бир даштки, поёни йўқ, англамсиз ҳайвонлар судралиб юрар эдилар.

— Энди сен фано даштидасан, — деди шамол. — Бу ерга етиб келганлар жуда оз, санокли киши холос. Ана, бири кетиб бормоқда. У шу қадар муборакки, биронта ҳайвон даф қилишга ботинолмайди, билъақс, қаршисида йўл бўшатишади, теграсида тўпланиб, музтар-музтар, илинжли ёлворишади.

Бу кишининг юзини кўриб бўлмас, қўлида асо, кимсасиз, жонли не борки барини ютгувчи шу дашт аро қайгадир шитоб кетиб борар, ортидан кичкина ва хунук бир кучук эргашар эди. Озод диққат билан қараб, унинг Учёнғоқдаги кучук эканини кўрди.

*Юкингни юкла, эй дарвиш, кўл қаттиғ сафар бордир,
Работе кўҳнага ҳў қилма, гар рўзе батар бордир.*

*Роҳи дуру дарозингни мудом андиша қил, толиб,
Борурда бохабар бўл, йўлда чандон уқбалар бордур.*

— Бу киши ким? — деб сўради Озод.

— Нафақат бу маконлардан, балки дунёнинг устидан ҳам ҳаққасифат ҳақкалаб ўтиб кетган зот, — деб жавоб қилди шамол. — Қара, ортидан дунё кучук каби эргашиб юрипти. Унинг манзили бошқа, у манзилга кўз тутиш тугул, тасаввурингга ҳам сиғдиrolмайсан.

— Иккинчи зот эса ундан ҳам баланд мақомларда, ором ва сукут қўйнида, — деб хабар берди шамол. — Истаса, мени ҳам, тоғу тошни ҳам ўз амрига бўйсундира оладиган мақомда. Танграм, ўзи суйган муборак зотларни қандай иззат қилишини идрок қил, чунки у зот айтган сўзларнинг ҳар ҳарфида хайр бор. Биргина сўзи билан оламда қанчалар иззатга кўмилганини билсайдинг!

— Жуда кўп нарсалардан беҳабар эканман, — деб тан олди Озод. — У сўзни менга етказа оласанми?

Шамол яна ҳаволанганида, Озод шу сўзларни эшитди:

*Менга қилса юз жафо, бир қатла фарёд айламон
Элга қилса бир жафо, юз қатла фарёд айларам...¹*

* Охири. Бошланиши ўтган сонда

¹ Ҳазрат Алишер Навоидан.

Бу ер шундай бир жой эдики, ақл унинг кенглигини идрок қилишга ожизлик қиларди. Бутун осмон ҳатто у ердаги оддий бир хасдан ҳам кичикроқ эди. Бу ерда эҳтиёжсизлик булутидан жала ёғар; момақалдиروқ даҳшатли гумбурлаб, тез-тез чақмоқ чақилиб турарди. Гўё оламга бало тўфони ёғилиб, осмонни офат чақмоғи кул қилиб юборгандек эди. Бу ерда етти кўк бир ҳовуч тупроқча, жаннатда ўсадиган сидра ва тўби каби дарахтлар эса хас каби қадрсиз эди¹.

Даштнинг бир ёни тарафи тоғ эди. Ортидан тушунарсиз шовқин-сурон эшитиларди.

Йигитча бу шовқиннинг нима эканини тушунди: тоғ ортидаги ёвнинг товуши эди бу.

Саноғи йўқ ҳамда ғоят оч бу жонзотлар тоғни кемира-кемира, ёруғ дунёга яқинлашиб келмоқда эдилар. Ёйилиб кетган дашт аро эса яна бир ёв сурон солиб келмоқда эди.

— Бу — ундан ҳам аввалги замонларнинг ёвлари, — деди шамол. — Кўряпсанми, одам боласига ўхшаб кетади. Отлари учқур-учқур, ўзлари эгарда ёпишгандай ўтиришипти. Бор-йўқ қуроли бир қиличу бир қалқон... Дунёни бузган аскар мана шу.

Аскар ёйилганча, тоғ бағридаги бир тешикка қараб оқмоқда эди.

Яна бир оздан сўнг бошқа бир лашкар кела бошлади. Ортидан яна кимлардир... сон-саноқсиз одамлар яна қайгадир оқиб борар, ҳар тараф қон эди, бўғизлангану яраланган кишилар инграр эдилар ва инграшлари билан эриб-йўқ бўлиб кетмоқда эдилар.

— Шунчалар кўпми... — деди Озод ҳайратланиб ва ачиниб. — Одам боласининг умри шунчалар беқадри?

Нима учундир шамолнинг безовталиги ортмоқда, асабийлашмоқда, қаҳру ғазабга минмоқда эди.

— Беқадр! Беқадр! — деб ҳайқирарди у ғазаб сочиб. — Қани буларнинг бутлари? Қани юрт? Қани будун? Қани гўзаллар? Қани ҳою-ҳашамлар? Тош-тупроқча сизинганлар қани? Қани шахидлар? Қани осийлар? Қани ғозийлар?

Шамол шоён қаҳру ғазабга минган эди, у қуюн ҳосил қилди ва атрофга тўзон сочиб, пириллаб айлана кетди.

— Қани имонсизлар? Қани муртадлару мардудлар? Қани мусулмонлар?

Теграда тоғ титрамоқда эди, ёвнинг дунёга чиқиб келишига бир баҳя қолган эди холос, бор-йўғи бир баҳя.

— Ер юзи ғижимланиб-сиқиб ташланганида... тоғлар тўзонга айланиб ҳавода учганида... осмон ер бетидан сидириб олинганида... юлдузлар ёрилганида. қуёш ўралиб-нурсизланиб қолганида!.. Эй ғофиллар, эй жоҳиллар! Юлдузлар йўл кўрсатувчи қилинган эди. Осмон бошпана қилинган эди. Ер буйсундирилган эди. Замин силкиниб, безовта қилмаслиги учун тоғлар посанги қилинган эди. Бағирларидан минглаб турда ва таъмда булоқларни чиқариб-ҳозир қилиб турмоқда эди, эй бадбахтлар, эй кўрнамаклар, эй жонининг қадр-қийматини билмаган ғофиллар!

— Сизга айтилган эди! — деб ҳайқирар эди шамол. — Эй тошу тупроқни севувчилар! Эй тошчалик қадр-қиммати бўлмаган тиллаларни севувчилар! Эй чириб кетгучи неъматларни севувчилар! Бор-йўғи битта сўз билан бутун бу оламнинг эгаси бўлар эдингиз! Битта сўз билан дунёвий ҳавасларингиз абадий шон-шарафга бурканарди!

Шамол унинг сочларини, кийимларини юлқилар, шиддат урар, қумларни кўтарар, осмону фалакка сочар, бўм-бўш кенгликлар аро ғазаб билан эсарди.

Унинг мана шу сурони аро Озоднинг бутун кўрган-кечирганлари, билган нарсалари ўзгача бир шаклу мазмун касб этиб, тасаввурининг кенгликларида бино бўла бошлади. Тасаввурининг кенгликлари янада кенг, хаёл шамоллари янада қаттиқ шиддат билан эсмоқда эди. Шу талотўп ичида у кўрган нарсая ҳодисаларнинг бошқа акслари қалқиб чиқа бошлади. Бемаъни қавмнинг оёқлари остида синган турфа чечаклар... биқинига лой ва қон сачраган от... эл дея сурон солиб кетиб бораётган ва ҳалок бўлиб кетган бўз йигитлар... дашту далаларни тутган йиғилар, бўзловлар,

¹ Ҳазрат Алишер Навоийдан.

чорловлар... эзгин-эзгин, тақдирига бўйсуниб қора меҳнат ичида умри ўтиб кетаётган саноқсиз кишилар... уларнинг зурёдлари – тасаввурлари ҳосил қилган ёруғ орзуларига қаттиқ ишонган ва у орзуларининг ёғдуси кўзларида жилваланиб турган ёш йигит-қизлар... саодат поласига ва бахт қушига умид боғлаган беҳисоб кишилар... жонсиздай туюлган, аммо ҳар нарсани кўриб-билиб турувчи ҳодисалар: ёмғирлар, дўллар, бўронлар, тупроқ, тоғу тош, буларнинг ҳар бирига инсоний маъно юклаган кексалар, умрнинг ва яшашнинг чегаралари, ҳалокат ва ҳаловатнинг ҳудудлари, инсонлар ҳосил қилган ва авлоддан авлодга ўтиб келаётган маънавий дунёлар... буларнинг бари гўё Озодга интиқ, Озодни интизорлик билан кутишаётгандек эди.

Шунда Озоднинг онгида бир нима ярқ этиб очилди!..

– Тўхта! – деб қичқирди Озод, шамолнинг ҳайқиригини босишга уриниб. – Мен ҳамма нарсани **тушуниб етдим!**

Шамол янада авжга минди:

– Йўқ, англамадинг! – деб ҳайқирарди у, Озод унинг бунчалар ҳайбатли эканини тасаввур қилмаган, энди тоғларнинг харсанглари кўча бошлаган эди. Қум қатламлари сидирилар, теваракни нолапар тутмоқда эди.

– Биз қумнинг бандаларимиз, – дея оҳ-воҳ қиларди кимлардир. – Биз имонимиз учун эмас, қум-тупроқ учун жон берганларданмиз

– Кўряпсанми? – дея ҳайқирарди шамол. – Боринг абадий манзилларингизга! Қумнинг ва тупроқнинг сиз учун масъуллиги йўқ! Сиз қум ва тупроқ учун яратилган эдингизми? Қанчалар бебаҳо эканингизни ўзингиз англамадингиз, ҳолбуки, тош ҳам, тупроқ ҳам Тангримнинг сизга бўйсунганини истаган бир махлуқи эди, холос. Боринг ва кўмининг манзилларингизга! Сиздан кутилгани биргина сўз эди. Бутун бу ажойиботлар эвазига биттагина сўз кутилган эди. Ҳамма нарса йўқ бўлиб кетувчи неъмат ҳосил қилар экан, сиз йўқ бўлмайдиган неъмат яратишингиз керак эди. Биргина сўз эди, эй ғофиллар! Уни сиздан бошқа ҳеч ким айтолмасди, айтиши ирода қилинмаган эди! Уни айта оладиган ягона жонзот сиз эдингиз, эй бадбахтлар! Эй одам боласи, кўр у муборак лисонни айтадиган мана бу кишиларнинг ҳолини!

Пастда оломон тинимсиз оқмоқда эди. Бир лашкар иккинчи лашкарнинг устига ёпирилиб бораркан, бошқа ёқда уларнинг муқаддас маконлари совурилиб кетмоқда эди.

– Ер юзидаги энг муборак зотнинг қилмишларини кўряпсанми! Бутун махлуқот сажда қилган мукаррамнинг ҳолини кўряпсанми! Биргина сўз эди! – деб ҳайқирарди шамол. – Биргина сўз билан тошу тупроқ, макону замон ўзгариб кетарди. Биргина сўз билан оломон ўзгарарди, биргина сўз билан бу бадбахтлар бошқа мартаба касб этган бўлардилар! Тошу тупроқ деб ҳалок бўлиб кетган миллионлаб кишилар биргина сўз билан шахид бўлардилар, ер тишлаб ётган саноқсиз одамлар биргина сўз билан Унинг наздида мубораклик касб этган бўлардилар! Бутун бу олам шу сўз учун яратилган эди! У сўз бўлмасайди, бу дунё яратилмаган бўлар эди. Шу қадар азиз, шу қадар мукаррам бу бадбахтларнинг қилмишларини кўр, эй одам боласи!

Шу маҳал рўпарадаги қояларда улкан дарз бўлди!

Қорамтир-қизғиш қоялар титради, дарз жойидан ёрилиш асносида уваланиб кетган майда тошлар шувиллаб пастга тўкилди, яна бир силкиниш ила бу дарз хиёл кенгайди, ана шу ёриқдан бир маҳал кичкина, жимит қорамтир ҳайвон лип этиб чиқиб келди. Ортдан иккинчисининг кичкина, қоп-қора панжаси кўринди, кейин учинчиси, тўртинчиси¹... Булар дарз орасидан қисилиб-сиқилиб бир амаллаб ўтгач, дик этиб ўрнидан туриб кетишаверар эди.

– Мана, қанақа экан ёв деганлари! – деди ҳайрон қолиб Озод. – Мунча сурбет, мунча без бўлмаса?

– Бу ёвдан сенга озор етиши қийин, – деди шамол. – Сал нарида одамни етаклаб олган маймунни ҳам кўряпсанми?² Унинг чангалзорга кириб кетганига анча йиллар бўлган эди, замон бир айланди, энди натижага боқ.

¹ *Хурийд Дўстмуҳаммаддан*

² *Назар Эшонқулдан*

– Маймун шу даражада ақлландими? – деб сўради Озод.

– Бу ерда на маймун бор, на одам, – деди шамол. – Унга сўз қотиб бўлмайди, чунки қисмати тамомила бошқа. Сен яна уч қадам бос ва нималар рўй беришини кўр!

Озод олдинга уч қадам ташлаган эди, ердан қаттиқ бир нима қамиш каби ўсиб чиқа бошлади, оқимтир томирлари шундоққина ер бетида узайиб, ён-веридан ўша заҳоти бошқа чангалсифат нарсалар бўй чўзди, улар тезда урчиб кўпайиб, ёв билан Озод орасида ўтиб бўлмас тўсиқ ҳосил қилди.

– Нима бу? – деб ҳайрон бўлди Озод.

– Тирноқни остонага кўм, бир куни ёв келганида сени ундан тўсади, дейилмаганмиди? – деб сўради шамол. Кейин яна қаттиқ шиддат урди, Озоднинг сочларини, кийимларини юлқилай бошлади. – Дарҳақиқат, одам боласи кўп нарсадан беҳабардир!

– Шошма, – деб қичқирди Озод, унинг ҳайқириғини босиб. – Сўзимни тингла! Сен янглиш сўйлаясан!

Шамол энди телаларда гувиллар эди.

– Сен беқарорсан! – деди Озод, янада қаттиқроқ қичқириб. – Аввалбошдан шундай яратилгансан, ҳикматинг ҳаволарни алмаштириш ва булутларни суришдан бошқа эмас!

– Эй нодон! – деб гувиллади шамол. – Ҳозир сени ҳалок қилмасимдан ортингга қайт, ҳамма қатори тупроқдан ризқингни чиқариб, Тангрим инъом этган беҳисоб неъматлардан ношукрларча фойдалан, еб-ичишингда давом эт, танингни тобора ўзгариб-қартайиб бораётганини идрок этишдан бино бўлган ваҳималарингдан ҳайиқа-ҳайиқа, Парвардигори олам яратган бир кўртча бўлолмаганинг боис, кўрқувлар ичида жон таслим қил ва мана шу таом пиширувчи кишилар қаторига қўшил сен ҳам!

– Йўқ, одам боласи ҳақиқатан муборак бўлди, – деди Озод. – Ўша мукаррамлик боис ҳам уни ҳеч қачон англаёлмайсан. Сен учун бу олам тошу тупроқдан иборат, одамларнинг хоки тубоби эса тўзондан бошқа нарса эмас. Лекин билиб қўй ва бошқа айблама! Сен одам боласини ҳеч қачон тушунолмайсан, чунки муборакликдан маҳрумсан! Айтилган сўзларни у ёқдан бу ёққа сурғалаб эсишдан бошқа ишинг йўқ!

Энди Озод нима дейишини аниқ билар эди:

– Чунки нарсаларга маъно беришдан бенасибсан! – деб қичқирди у. – Тошу тупроқ деганинг нарсаларнинг маънолари инсон учун муқаддасдир. Бу ердаги ҳар нарса ўзининг маъносига кўра азиздир! Тошу тупроқ нима эканини тушунмасдан туриб, унинг болаларининг устидан маломат тўзонини сочишинга ким изн берди? Қара ва кўр, сен хоку тубоб деганинг нарсаларнинг аслини! Мен ҳозир ўз сўзимни айтаману уларга мубораклик даражасини бераман!

Ва, юрт тупроқларига қараб қаттиқ қичқирди:

– Муборак бўл, эй юртимнинг тупроғи!

Энди тошу тупроқлар ҳам қўзғалишига шубҳа йўқ эди. Ўзининг гапларини тупроқ ҳам, сув ҳам, олов ҳам тинглаётганига ва гурурланаётганига ишонарди Озод. “Ҳозир зилзила рўй берсайди”, – деб ўйлади у, чунки зилзиланинг сабабларидан бирини ҳам тушуниб етаётган, қаршисида ҳаво ҳам, тупроқ ҳам, сув ҳам жунбишга келаётган эди.

– Сен айтган нарсаларнинг ҳаммаси бирлашгандагина имон пайдо бўлаётганини ҳам англаёлмайсан! – деб давом этди Озод. – Имон ҳар нарсага азизлик мақомини бермасайди, унда бу кишилар умр ҳақида, ҳаёт ва мамот ҳақида сўз айтмаган бўлур эдилар. Элим деб ёвга қарши чиқиб ҳалок бўлиб кетганлар аслида имонлари боис жондан кечган эдилар! Қара ва кўр, энди мен иккинчи сўзимни айтаман.

– Муборак бўлингиз, эй аҳли маъни!

Зилзила ана шунда рўй берди!

...улкан ва адоқсиз тоғлар остидаги тийиқсиз бир куч теваракдаги бор нарсани силкитиб, ташқарига чиқишга уринди.

...сонсиз-саноксиз қушлар қўрқув ичра потирлаб самога кўтарилишди. Ваҳимага тушган ҳайвонлар не қиларини билмай, турган жойларида гир-гир айланишди.

...қирлар бағрида ўсган қизғалдоқлар баб-баравар юксалишди, кимнингдир дарагини сўроқлаб юрган баҳорий шабада ҳам кучайиб, бўронга айланди-да, ҳайқириб эса кетди.

...кўкларда хаста бир кишига видо айтиб кетаётган турналарнинг сафи бузилди.

...сузиб бораётган чопқир тойларнинг энг олддагиси мункиб кетди, ёллари узун-узун ҳаволанди, булутлар суруви бир-бирига мингашиб-қўшилиб кетди.

...ўшшайган қоялар лабида ўсган бир туп наъматакнинг шохчаларини шамол юлқилай бошлади, мажнунтол тагида ўтирган бир киши ниҳоят, ғамларидан озод бўлиб, теваракка аланглади.

...тақдир сўқмоқларидан бошини эгиб жим кетаётган бошқа бир зот самога – чакмоқ ёлқини тарафга қаради.

...эл учун ҳалок бўлган бир киши юрагидаги ўқни суғуриб олди, жароҳатдан силққан қон ерга чак-чак томиб, ўрнидан қизил гуллар ва узумлар бош кўтариб чиқди.

...ер бағирлаб бораётган саноксиз махлуқларнинг бари бирданига тўхтаб, шу ёққа ажабланиб қарадилар.

...улардан сап наридаги маймун ҳам, у етаклаб олган одам ҳам шу томон термилишди...

– Энди сен ҳам менинг иродамдасан! Шиддатингни пасайтир ва амримга буйсун, эй Тангримнинг махлуқи, – деди Озод, қатъий қилиб.

Ажабо, шамол лом-мим демасдан унга бўйсунди, ер бағирлаб эса бошлади.

– Кучинг борица эс ва Искандар деворининг устига, ўзинг билган юксакликларнинг энг охирига кўтар мени, – деди Озод қатъий қилиб.

ОХИРГИ АКС

Шамол қаттиқ тўлқин урди. Озод қўлларини қанот каби ёйиб, силлиқ сатҳга қадам қўйди.

Шамол қаттиқ ғувиллар, қояларни емирмоқчидай шиддат урар, Озод унинг қудратини ҳис қила-қила, типпа-тик девордан чайқала-чайқала юқорига қараб ўрламоқда эди. Тез орада ер кўзга кўринмай кетди, шамолнинг шиддати пастдаги булутларни янада қуюқлаштирди – улар қоялардан нарига ўтолмай, бу босим остида тобора зичлашиб-мингашдилар.

Бу шамол асли кунботар тарафнинг ҳайбатли кенгликларидан кўзғалган эди.

Шу тобда у ортда қолиб кетган қишлоқ узра ҳам эсмоқда эди.

У эсганида атроф-жавониб тамомила тўлқинланди, симёғочларнинг симлари ларзон-ларзон, у ёқдан-бу ёққа солланганча увилладилар.

Дарҳақиқат, бу баҳайбат шамол эди, унинг овози тепаларда ҳам гувилларди. У эсган маҳалда ҳамма нарса тилга кириб, овоз чиқариб нидо қила бошлади. Ҳамма нарсани овоз чиқаришга мажбурлади, бу маҳалларнинг ягона ҳоким ўзи бўлиб олди,

унинг баҳайбат босими остида инграмаган, нола қилмаган биронта нарса қолмади... Битмаган иморатларнинг синчлари оралаб эсди, бу шамолда қолган кишилар худди маст киши каби чайқала-чайқала манзиллари томон борардилар. Узумзор эгасининг бутун сарватини ер билан битта қилди у, боғ сатҳи узилган узум новдалари ва ҳали кўкимтир шингиллар билан тўлди.

Сўнгра ер юзаси топ-тоза бўлиб қолди, чангсиз тақир ер узра энди қуруқ овоз чиқариб эсаверди шамол.

Бу талотўпдан кўр киши ҳазилакам кўрқувга тушмади. Шамол уни гандираклатиб юборди, у чўк тушиб қолди. Яхтагининг этаклари, белбоғи ва салласининг учи юлқинар эди. Ким билсин, шамолнинг қанотларида яна нималарни ҳис қилди экан?

Шамол тандирнинг чўғларини ҳам кулларга қўшиб сочди, икки яшар иштонсиз бир болакай бу сурондан кўрққанидан чириллаб йиғлаб юборди, унга ҳалак бўлган онаизорнинг қўйлагига чўғ илашди, қўйлак ёна бошласа-да, она парво қилмай боласи томон ҳовлиқиб чопиб борар эди.

Даласида тут тагига ўтириб олган ота уйига қайтиб кетмади, балки бу шамолдан кейин қуядиган жалани кута бошлади. У, жала асносида елкаларини илма-тешиқ қилиб дўл ёғишини, кутишидан фойда йўқлигини ҳам, дўл экинларни пайҳон қилиб юборишини ҳам биларди, эҳтимол. Аммо аёлининг ва болаларининг ризқи бошидан кетолмади, шу тарз даласида қолаверди.

Аслида Озодни юксакка кўтариш учун эсган шамол қишлоқда мана шундай ўзгаришлар ясади.

– Экинларим ер билан битта бўлиб кетибди-ку? – жаҳлланиб гудранар эди деҳқон. – Бола-чақанинг ризқи эди-я, аттанг.

– Кирларимни ёйиб-сочиб ташлапсан, ер юткур, – дея шамолни қарғар эди қўшни аёл, юз-кўзини тўзондан пана қилганича, ҳовлининг ҳар ер-ҳар ерида ҳилпираб ётган кирларни тўпларкан.

Қуйироқдаги ҳовлидан яна бир аёлнинг овози эшитилар, у боласини койимокда эди:

– Дастурхонни райҳонлар орасига қоқ демаганмидим, аҳмоқ? Ана, увоқлари билан қўшиб шамол учуриб кетипти! Ота-бувамни савобдан бенасиб қилдинг-ку, бола бўлмай қол!..

Хазойинул-маоний

Искандар деворининг усти бениҳоя кенг ва тоза эди. Самодаги улкан ой уфқнинг ярмини тўсиб қўйган, бу улкан сайёранинг қоқ ўртасида охири кўринмас тубсиз жарлик кўзга ташланарди – бир маҳаллар унинг иккига бўлинганининг ва қайтиб бирлашганининг далолати эди бу.

Оёқ ости нур билан тўлган, ёғду оқиш-ойдин сатҳ ҳосил қилган эди.

Озод бу ерда маъноларнинг шакл олганини кўрди.

Ҳа, Парвардигори оламнинг махлуқи бўлмиш шамолнинг айтганлари рост эди – бу маконда Тошбақа билан Чаён ҳам, Бўри билан Қуш ҳам, тумшугида ҳикмат ёнғоғини тишлаб турган Қарға ҳам ёнма-ён эдилар. Улар Озодни пайқашди ва шундай салом беришди:

– Хуш келдинг, эй янги асрларнинг ўғлони!

Сал тепада малаклар учиб бормокда, Қобиз деб аталмиш ажал фариштаси ҳам улар билан бирга эди. Қўлларида ҳарир оқ матога ўралган кўзалар бор бўлиб, кўк тоқига олиб кетмокда эдилар. Кўзани бўм-бўш деб баҳслашган кишиларни эслади Озод.

– Сафо келдинг, эй янги асрларнинг ўғлони! – деб Озодга салом бериб ўтдилар улар ҳам.

Ҳатто ёв ҳам шу ерда, оёқ остида эди. Озод уларнинг тупроқ узра чумолилар каби ночор-ночор ўрмалаб юришганини кўрди. Ҳаёти дунёдаги ҳамма нарса бу ерда

бор бўлиб, энди улар асл маъноларини кўрсатиб турмоқда эдилар. Узоқ узоқларда, сатҳ тугаган жойда яна қоялар бўй чўзган, уларнинг устида ҳам чақмоқлар чақарди.

– У ёқда сен ҳам, мен ҳам билмайдиган ҳақиқатлар борга ўхшайди, – деди Озод.
– Мен бундан ҳам нарига боришни истайман. Балки, ростдан ҳам у дунёга ўтгувчи туйнук бордир?¹

– Йўқ, мен бундан нарига ўтолмайман, – деди шамол, янада шиддати пасайиб.

– Сени тушундим, – деди Озод. – Бир сенигина эмас, бошқаларнинг айтганларини ҳам тушуниб етдим.

Шамол энди ер бағирлаб мулойим эсарди.

– Сенга бўйсунаман, эй азиз ва мукаррам зот, – деди у, шивирлаб. – Лекин, энди керагим йўққа ўхшайди. Изн бер, изимга қайтай ва азалий ишимда давом этай.

– Тўғри, энди керагинг йўқ, – деди Озод ва амр қилди: – Эй Тангрим яратган зот! Ҳалок бўлмасингдан ер узра яслан ва амримни кутиб тур!

Лола

Теп-текис, сип-силлиқ сатҳда бир дона қора лола, қорамтир гулкосаларидан майин учкунлар таратиб, ёғдуланиб турар эди. Очилишида чақмоқларнинг хизмати бор деган гап тўғри экан: теварақда чақмоқларнинг бу сатҳни куйдирган излари борибди.

– Инсонларга ҳаётларидан розилик туйғусини ҳадя этувчи сенмисан? – деб сўради Озод, энгашиб. – Бирам нозик, бирам хуркак гул экансан-ку?

– Билмадим, – деди Лола, бош эгиб. Шунда Озод лоланинг мунгли ва маъюс эканини кўрди, унинг нозик гулкосаларида кўзёшлари монанд томчилар титрар эди.

– Билмадим, – деб титради Лола. – Мен нима сабабдандир шу ердан униб чиқаман, чақмоқлар теварагимни ёритади, рангимнинг нега қора эканидану атрофимда нега бунча жонзот тўпланишидан ҳам беҳабарман.

– Унда, очилишингдан ҳикмат нима? – деб сўради Озод.

– Нариди, мана шу кўриниб турган, устида чақмоқлар қақаётган қоятошларнинг ортида яна битта лола бор, – деб шивирлади у, бениҳоя гуссаю армон ила. – Менинг орзуим – ўшанга етишиш. Мана шу ерга парчинланиб қўйилганман, шу сабаб, шамол гулчангларимни учириб, ўша лола билан қовуштиришини кутаман. Ўшанда гулчангларимиз бир-бири билан аралашади, ҳар битта зарра алоҳида ёғдуланиб, алоҳида фароғат қўшиғини куйлай бошлайди, ойнинг нурларини акслантириб рақсга тушишади. Чақмоқлару момақалдиروқларнинг остида, кимсасиз шу майдонда ёлғиз ўзим мўлтираб ўсганимнинг ҳамма заҳмати ана шу маҳал кўтарилиб кетади, иккимиз ҳам бемисл хушбахтликка эришамиз. Ана шу маҳалдагина иккимиз ҳам ҳаётимиздан тамомила рози бўламиз ва умримизнинг сўнгига қадар, хазон они юз кўрсатгунига қадар шу хушбахтлик ичра яшаймиз! Қовушишимиз бир хушбахтлик эса, ортидан яна бемисл саодатлар юз кўрсатади. Гулчангларимизнинг ажойиб рақслари аро, ёғдулар ичра пайдо бўлган жуфтлик мусиқаси остида масту мустағрик эканмиз, мана шу бахт замирида яна бир Лола пайдо бўлади, ҳаётимизга розилик маъноларини киритадиган, жисми вужудларимизнинг ич-ичларидан пайдо бўлиб, руҳи йўқлик оламларидан меҳмон бўлиб келадиган, то ўзи ҳам яна абадий дунёларга қайтиб кетгунга қадар бизларни иззатлаб-шарафлайдиган, қисқа умримизни бахту саодатга тўлғизадиган ана ўша маъсум ва мурғак Лолаимизни кутамиз!

Гулнинг дарду истаги шу қадар оғир, ҳузунли ва улкан эдики, Озоднинг юраги тўлиқиб кетди. Ва мана шу тўлиқиш аро гулнинг яратилишининг маънолари аста-секин онгида қизил гул каби уна бошлади.

– Кошкиди айтганларингга аввал ҳам ақлим етсайди! – деб шивирлади у, ҳайратдан титраб. – Зурёд! Ё қудратингдан, ахир... зурёдни орзу қиялсан-ку, эй шўрлик тутқун???

¹ Р. Раҳмат

Ва, кўзларидан ёш қуйилган қўйи, сассиз-садосиз бу кенгликларни титратиб, шундай деди:

– **Эй ҳаётнинг меҳвари, эй бутун борлиқнинг тамали, эй ҳикматларнинг улуғи, эй Тангримнинг иродаси! Мен ҳозир сенга ўз сўзим билан мубораклик даражасини бераман!**

Ва сассиз-садосиз бу кенгликларни титратиб, қаттиқ қичқирди:

– **М у б о р а к б ў л, э й ж а м и т и р и к л и қ н и н г а с о с и, д у н ё н и н г м а з м у н и, я р а т и л и ш в а я р а л и ш н и н г м у р о д и, и н с о н н и и н с о н а й л а г а н м а р ғ а м а т – М у ҳ а б б а т!**

Тийиқсиз бир куч тоғ остидан чиқишга урина бошлади, қоятошлар силкиниб-уваланиб тўкилди ва сатҳ охиридаги тоғлар ер қаърига чўкиб кетди. Яна қўзғалган шамол қаттиқ эсиб, лоланинг гулчанглари кўтарди, унда энди ҳайбатдан ташқари қувноқлик ва шодонлик ҳам сезилмоқда эди – у, шўрлик чечакнинг гулчанглари узоқлардаги бошқа лола сари учириб кетди.

Хумо қуши

Ана шунда... Озод ажойиб бир қушни кўрди.

У чиройли тилларанг тусда товланар, атрофида майин учқунчалар таратмоқда эди. Қайдандир учиб келмади, балки чақмоқларнинг чақинлари аро йўқлик ичра пайдо бўлди. Ер юзида бундай чиройли қуш борлигини билмас эди Озод. У ҳеч қайси қушга ўхшамас: ғоят кибор, кичкина бошчаси адл ва мағруру тик кўтарилган, озод ва ҳур эди.

– Элу юрт сени қанчалар орзулашини болалигимдан бери билар эдим, – деди Озод, севиниб. – Ўшанда учми-тўртми яшар болакай эдим. Ҳатто тушларимга ҳам кирар эдинг. Қанот қоққанингда шамоллар пайдо бўлганини, ёмғирлар ёғдирганингни ҳам эслайман, улар оддий ёмғирлар эмас эди. Демак, элу юрт узра учиб, кишиларнинг тушларига кира олиш хусусиятинг ҳам бор экан-да? Кейинчалик улғайганимда, ўспиринлигимда атроф-теварақдаги қушлар орасидан сени излаганларим ҳам эсимда. Қайси қушни кўрсам сен деб хаёл қилар эдим, аммо сира ўхшатолмасдим. Мана, айтган вақтинг келди, ниҳоят, сени топдим.

– Бахту саодат нима эканини энди-энди англамоқдаман, – деб мурожаат қилди Озод унга. – Сен бошига қўнган кишининг абадий ҳузур-ҳаловатга эришиши сарватлари бойликлар эвазига эмаслигини ҳам бу ерга келмасимдан аввал тушуниб етган эдим. Лекин диёримда эканимда у маъноларга етиб боришим амримаҳол эканини, йўлимда учраган ҳамма нарса аслида хулоса чиқаришим ва маънисини англашим учун атайлаб йўлларимга сочиб қўйилганини ҳам тушунапман. Мен бу ердан қайта бошлаганимда у манзаралар ўзгариб қолган бўлишини тахмин қилмоқдаман, олам тушунчаларимга кўра ўзгаришини ҳам англаяпман. Фақат битта нарсага ақлим сира етмаяпти: ўйлаб қарасам, бахтли-саодатли умр кечиришим учун ҳамма нарсага эга эканман. Йўлимда нима учрашинию уларнинг маъноси не эканини мендан олдинроқ билганингга шубҳам йўқ. Сен ғоят мўъжиза қушсан, моҳиятинг ила Сулаймон пайғамбарнинг узугидан кам эмассан.

Бахт қуши маъно тўла кўзларини Озодга тикканча, унинг сўзларини сукут ичра эшитмоқда эди.

– Бу ердан кўтарилганингда ва диёрим узра учганингда баҳайбат қушга айланишингни ҳам, далалару чўлларни, боғлару воҳаларни қанотларинг остида тутишингни ҳам биламан, – деб давом этди Озод. – Лоланинг гулчанглари учиргану мени бу юксакликларга кўтарган шамол ҳам сенинг қанот қоқишингдан пайдо бўлганига, булутларни суриб ёмғирлар ёғдирганингга, улар сену мени яратган зотнинг иродаси туфайли ҳосил бўлганига ҳам ақлим етади. Ризқларнинг баракатлари ҳам қанотларингни қоқишингдан пайдо бўлмоқда. Йўлимдаги кишиларнинг бари сендан бохабар, аммо етишиш йўлини тополмаган кишилар эканини, ҳатто ўнгирлар

ичидаги ёв ҳам сенга интизор эканини биламан. Йўлимда учраган ҳамма ҳикматлар сенга келиб туташмоқда. Дилором қай бир йўсинда менинг Ойдинимни тамсил этаётганини ҳам англамоқдаман. Бунинг устига, шу маконга келиб сени учратишим тақдир қилинибдики, ёв орасидан Туз чўлидан омон-эсон ўтиб, Искандар деворининг энг устига чиқиш насиб қилди. Модомики... – Озод бир муддат ўйланиб қолди, кейин қатъият билан давом этди. – Модомики, ҳамма тупроқдан ризқини чиқариб, меҳнату машаққат ила кун кечириётган, азалдан белгилаб қўйилган ризқлар ўз ўлчови билан турли йўсинда кишиларга етиб келаётган экан... модомики мен – мана шу элнинг ёш бир боласи барқ урган неъматлар ичида сени англамасдан ҳам умр кечиришим мумкин экан... демак, булардан бошқа, менинг ақлим етмаган яна нималарнидир бахш этасанки, шу боис менинг сўзимсиз ҳам азизу муборак қушсан. Чунки... бойликлару сарватларнинг сирларини очсайдинг, у ҳолда қуш эмас, узук бўлардинг. Агар ором бахш этганингдайди, олов бўлиб ёндираддинг у оловинг хузур-ҳаловат бахш этарди. Сен умр машаққатларининг бахту саодатга айланишининг рамзисан, мен фақат қай йўсинда бахту саодат келтиришининг билишни истайман, холос.

Бахт қуши қанотларини қоқди, шунда яна учқунлар сачради.

– Йўқ, учиб кетма, – деди Озод, ёлвориб. – Мен умрим бўйи рост гапирган йигитман. Йўқса қошинга етиб келармидим? Сенга етиб келгунимча ҳаётим ва умрим ҳақида кўп ўйладим. Лекин, мен айтган нарсаларни бошқа махлуқлар сенсиз ҳам адо этишмоқда-ку? Ёмғирлар ёғдирасан дедим, уни булут ёғдирмоқда-ку? Шамоллар қанотларингдан пайдо бўлади дедим, бутун ер юзидаги шамоллар турли томонларга турли вақтларда, гоҳ майин, гоҳ қутириб эсмоқда-ку? Сен чақмоқлардан пайдо бўласан дедим, демакки, улар бажара олмайдиган ниманидир адо этиш учун яратилган эмасмисан? Тангримнинг ақлим етмаган мўъжизасисан-ку? Унинг ҳикматини сенинг ўзингдан сўрамасам, кимдан ҳам сўрайман?

Бахт қуши яна қанот қоқди-да, ҳавога енгил кўтарилди.

– Минг афсус! – деди Озод, ғуссаю қайғудан, пушаймондан ҳоли қолмай. – Токи учиб кетишга қарор қилдинг, демакки, менинг аслим сенинг қўнишинг учун лойиқ эмасмиш. Бунинг учун фақат ўзимни маломат қилмоқдаман. Ҳали ёшман дедим, аммо кўп нарсаларни кўрган, дунёда жуда узоқ йил яшагандекман. Жуда узоқ йил яшагандек бўлсам-да, мана шу макон аро дашту чўллардан ўтаман деб чарчаган жисмимдан бошқа, руҳимнинг киёфаси ҳам борки, сен шаксиз уни кўриб турибсан. Бу руҳ билимга тўймас, кўрган нарсаларни тафаккур этиб хулосалар чиқарувчи латиф бир нарсадир. Сен фақат пок ва латиф нарсаларни хуш кўришининг биламан, модомики учиб кетишга аҳд қилдинг, демак, жисмим аро макон тутган руҳим сенинг қўнишинг учун мақбул бўлмади.

– Эй шамол, – деб мурожаат қилди Озод шамолга, дарду ғуссага тўлиб. Ер бағирлаб ётган шамол ўрнидан кўзгалди. – Тур, диёримга етиб бориб, ер ўп. Мен сенга отам қошига унинг ўғли номидан бор демайман, балки ғариблиқда қолган бир бечора номидан бор, бузрукворимнинг бошидан қуюндек айланиб, ўзининг садқа қил. Сўнг мана бу сўзларни айт: “Сенинг ул овораи бехонумонинг, бағрингдан пайдо бўлган бир қатра қонинг оламдан кетиб, умидсизлик билан, юзининг кўрмай, армон билан ўтди. Унинг бағридан қонлар кўз ёшига қўшилиб оқди. Бошига фалақдан кўп оғир ишлар тушди... Менинг тўғримдаги хабарни эшитиб, онам изтиробга тушиб, менинг қайғумдан тошларга бош уриб, ғавғоси дунёга ўт солгудай, оҳу вовайлоси ҳар томонга етгудай бўлиб, мен – ёввойига хитобан “Кўзим!” деб, ҳеч кими йўқни “Ёлғизим!” деб соғинса, ғам ва ташвишлари ошиб, юзидаги тутган пардаси юзидан учиб кетса, ғам билан парвариш топган ўғлини эслаб, тўққиз қават парданинг ичидан югуриб чиқса, “Жоним ипига боғланганим!” деб, юзларини тилим-тилим қилса, юла-юла сочларидан айрилса, бундан элимга қора мушк ўрнига ҳидли кофур сочилгандай бўлса, шунда сен, эй шамол, нафасимни тутун қилиб олиб бориб, халойиқ кўзидан уни яшириш учун уни парда қил! Унга менинг номимдан шундай дегин: “Эй, юзинг жонимнинг қуввати! Изининг гарди кўзимга сурма бўлган, она!

Тангри менинг вужудимни йўқликдан бор қилган экан, менга бу дард ва ҳасратлар ўзи етарли эди. Сен орқамдан эргашиб юрсин деб, ажойиб бир фарзанд кўришни жуда ҳам қаттиқ орзу қилдинг. Мендай бир фарзанднинг ташвиши билан бўлиб, бир нафас ҳам кўнглинг севинмади. Ҳамиша интизорликда ва доғда бўлдинг. Бошқа болалар майсазор ва боғларда ўйнаб юрса, менга кичик ёшимданок дарду доғ насиб бўлди. Озгин танинг менинг дардимни тортгани тортган, сен эса менинг доғимда ўртанишни ўзинга шиор қилиб олган эдинг. Ёқут тилаган эдинг, бир парча тош топдинг. Қуёш сўраган эдинг, бир бўлак ўтга эга бўлдинг. Мен қанча улғайсам, шунча бечора бўлдим, диёримдан, мулкимдан ажралиб овора бўлдим. Менга бу овораликни фалак ўзи берган экан, сенинг ишинг фироқимдан ўртаниш бўлди. Сенга бир умр куйишининг ўзи етмагандай, ташвишимдан куя-куя хасга айландинг, кул бўлдинг. Менинг сенга келтирган шунча азобларим сойлари етмагандай, кўз ёшларим сели билан ўз қаъбамни буздим. Мен кимман? Менга ўлим ҳам ҳайф. Мен халқимнинг менга куйиши, куйинишига ҳам арзимайман!...

– Эй дўст, – деб давом этди Озод. – Қанча вақтлардан буён мени ҳикмат маконларидан зерикмай олиб ўтиб, сабру тоқат билан ҳамма маъноларни бирма-бир тушунтириб ҳамроҳ бўлиб келдинг. Ақлим етмаган нарсаларга изоҳ бердинг, Тангри таоло ҳеч бандасига ато етмаган, аммо инсон болаларигаю менга тухфа этган юксак инояти боис уларни руҳим қабул қилиб, ҳеч қайси жон эгаси беролмайдиган нарсани – тафаккур мевасини беришимни умид қилиб сарсари эсдинг, бу ҳам етмагандай, қувватинг ила шу юксакликларга кўтардинг. Муқаддас маконга келмасимдан аввал, шу маконга йўналтирувчи ҳодисаларгаю нарсаларга ўзимча мубораклик даражаларини бердим, улар ҳам қабул этдилар. Эй Тангрим яратган махлуқларнинг дарбадари, сендан ҳам узр сўрайман, сенинг эсишинг ҳикматга тўлуғ эди, менга ҳамроҳлигинг аҳмоқлигим боис беҳуда оворалик бўлиб чиққани учун афв эт, кун келиб қартайиб тупроққа кўшилганимда, хоки туробимни сувларгаю тупроқлар устига сочиб йўқ қилиб юбор!

Шу тарз Озод нарида гўж бўлиб турган ёвдан, ҳикмат ёнғоғини тишлаб турган қаргадан, дашту далалардан, ёмғиру тўзонлардан, чақмоқлардану улар тилиб ўтган қоятошлардан, маъноларни майса каби бўй чўзишга мажбурлаган Ойдинкўлдану Туз чўлидан, ҳаводану тупроқдан... бари-баридан бирма-бир ер ўпиб, ёлвора-ёлвора узр сўраб чиқди. Гўё бу узр сўраш билан ўзининг ақлсизлигию нодонлиги боис, камдан-кам кишилар зриша олган Ҳумо қушига қадар етиб келганидану қушнинг кўнишига муносиб бўла олмаганидан изтироб чекар эди.

Яна озгина вақт ўтгач, бахт қуши чақмоқлар чақнаган маконлар аро ғойиб бўлиб кетгач, бу ерга етиб келгунига қадар учратгани ҳамма нарса йўқлик оламларига фарқ бўлиб кетишини тасаввур қиларкан, янада изтироб ва ғуссага чўммоқда эди. Яна хиёл вақтдан сўнг Учёнғоқ ер остига, кечки шудринглар остига ботиб кетар, кўр киши, деҳқон, унинг ўғли, умид ила боқиб турган узумзорлар эгаси, ҳар бири бир маънони ифодалаб турган кизғалдоқлару чечаклар, зурёд илинжида титраб турган муҳаббат поласи... ҳамма-ҳаммаси чўкиб-йўқолар, шамол оддий бўлиб қолар, элу юрт ҳам жўнгина, кун кечириш илинжида ҳар хил юмушларга андармон кишилар истиқомат қиладиган оддий бир қишлоққа айланишидан чўчимоқда эди. Ойдинкўл барибир қуришга маҳкум, Туз чўли кичрая-кичрая, одамлар келиб ўзларини кўмиб шифо истайдиган маъданли кум шаклини олар, отлар садоқати ҳақидаги ривоят ҳеч қачон бўлмаган чўпчакка айланар, умрнинг маъноси ҳам йўқолиб, кўп қаттиқ сафар шаклини оладигандай... ўзи эса ҳаётининг сўнгида, бир маҳаллар отасининг ҳомийлигида ўзи ўтқазган беҳининг тубида чор-ночор “Сен ҳам мендай қартайибсан-ку” деб изтироб чекадигандай... тақдирларни тамоман ўзгартирувчи, ҳикматларга тўлуғ ажал фариштаси Қобиз эса “Умрини беҳудага сарф қилган бу руҳни ер юзидан кўтарингиз” деган амр остида жонини қийнаб оладигандай... шуларнинг бари бир лаҳзалик чархпалак каби ақлини шоширмоқда, руҳини кўрқитмоқда эди.

¹ Ҳазрат Алишер Навоидан.

...Мана шундай изтироблар узра боши эгик қолган Озод, шу маҳал тепасида қанотларнинг шитирлашини эшитди. Ҳайрон бўлиб қад ростлаган эди, бахт қушининг устида айланаётганини кўрди. Ажабо қуш учиб кетмаган, Озоднинг шундоққина боши узра қанот қоқмоқда эди.

– Унинг ҳикмати ақлингга етиб бордими? – деб шивирлади содиқ ҳамроҳи, Озоднинг қулоқлари остида елиб ўтар экан. – Нималарни ҳада этишини сездингми? Ўзининг кимлигингни энди англадингми?

Озод жавоб бермади, зотан, жавоб берадиган ҳолатда ҳам эмас эди!

Чунки...

Чунки, жисмидаю руҳида улкан ва ажойиб ўзгаришлар юз бермоқда эди. Дили бениҳоя ёруғ бир нима билан лиммо-лим тўла бошлаган, тўлиши нимаси, худди қалбидан ёруғликлар тошиб чиқиб, танига ва теварагига ёғдуланиб оқаётган эди. Озод ўзининг нурдан иборат эканини ҳис қилди. Ажабо, кўзларидан оққан ёшлар ҳам ўзидан ёғду таратмоқда эди. Вужуди тамомила ғойиб бўлди, ўрнини самовий энгилликлар эгаллади.

– Эй бутун борлиқларни яратган бениҳоя улуг Танграм! – деб нидо қилиб юборди Озод. – Мен ўзимда чақмоқ шиддатини ҳис қиляпман-ку?

Шуни кутиб турган каби, унинг тепасида яна қаттиқ чақмоқ чақди, момақалди роқ гумбурлаб кетди.

– Эй маъноларни ҳосил қилувчи ва уларни ўзгартирувчи Парвардигорим! – деди Озод. – Мен вужудимда шамол қувватини сеза бошладим-ку! Эй оламларнинг хожаси, инсонларнинг Эгаси, ҳодисаларнинг яратувчиси, ҳаётнинг мураббийси! Мен ёмғир ҳикматини ўзимда жо айладим! Ҳозир шамол бўлиб ортимга қайгиб, диёрим узра ёмғир бўлиб ёға оламан-ку? Эй ҳикматларни ва тафаккур дурларини пайдо қилувчи Зот, энди тупроққа айланиб ичимдаги хазиналарни диёрим узра соча оламан-ку?! Эй бору йўқнинг Яратувчиси, ҳикматларнинг Мураббийи, энди суву оловни, ҳавою тупроқни ўзимда жам айламоқдаман-ку? Эй ҳеч нарсага муҳтожлиги бўлмаган зот, ўзимнинг кимлигимни энди англамоқдаман-ку!

– Сен энди дарҳақиқат, менинг ҳам эгамсан! – деб гувиллади шамол. – Барчамизнинг эгамиз эса ёлғиз Парвардигордир! Айт, айт ўз сўзингни!

Шунда Озод еру-кўкни титратиб, қаттиқ қичқирди:

– Эй кўм-кўк водийлар, воҳалар, тоғлар, дарёлар, ирмоқлар, жилғалар, кўллар, қирлар, ўрмонлар, экинзорлар, чўллар, эй жалалар ҳосил қилган сел йўллари, юрт узра ўрмалаган бутун махлуқот, қушлару ҳайвонлар! Эй тупроқлардан чиқаётган ризқлар, етилаётган ҳосиллар, шамолларда тўкилаётган мевалар, ўрмалаётган, судралаётган, учаётган барча жонзотлар, эй бўронлару ёмғирлар, дарёлару кўллар, эй ер устидаги ва ер остидаги барча сарватлар, эй Танграм менга ватан қилиб берган бутун шу борлиқ! Шу лаҳзадан бошлаб сизларнинг эгангиз мендирман!.. Барчамизнинг эгамиз эса Парвардигоримиздир! Бас, тингланг ва сўзимга бўйсунинг!..

Хотима

Боя айтганимиздай, бу шамол қишлоқ узра ҳам эсмоқда ва нималарнидир жаврамоқда эди. Унинг эсишни биз мана шундай англадик:

“Мен сўз айтгучи маъно аҳлидан эмасман, Тангри таолонинг оддий бир махлуқиман, холос,” – деб шиддат қиларди шамол.

“Мен У хоҳлаган маҳал пайдо бўламан, У хоҳлаган ишларни бажараман, унинг иродаси билан тинаман.

Одам Ато бино бўлмасидан аввал ҳам бориёдим, ўшандан бери ер юзини айланиб кезганим-кезган.

Умрзоқ шамолман мен. Жуда кўп воқеаларни кўрган шамолман.

Водийлару тупроқлар узра эсиб, Искандардан бино бўлган қумни бир жойга уяман, кейин эпкимимда қандай сочилишини томоша қиламан. Широқнинг қамчисининг қумини унинг ёнига тўплайман, кейин салтанатларнинг қумларини олиб келиб, аралаштираман – аралаш-қуралаш қум бўлади бу. Битта заррасига пуфласам, юм-юм йиғлай бошлайди. Бошқа заррасига пуфласам, зор-зор йиғлайди.

Ҳар биттаси бир оҳу зор, бир армон, бир дард... Дўст ҳам шу ерда, душман ҳам. Ошиқ ҳам шу ерда, маъшук ҳам. Ота ҳам шу ерда, бола ҳам...

Ёнига одам боласи қурган муҳташам иморатларининг, отларининг, зийнатларининг қумини ҳам уйиб кўяман...

Тегмасам, бу ердан бир гиёҳ ўсиб чиқади. Пояси қизғимтир, барги оч-қизғиш, гули тўққизил, уруғи қора бўлади. Эрталаблари пояларида шода-шода томчилар тизилади. Бир уфурсам, дув этиб ерга тўкилади.

Бутун тарих мана шу гиёҳгина, холос. Сулолалар шу шудринг томчисидан ортиқ эмас.

Кўрганларимнинг қай биридан айтай? Ёпирилган ёвданми? Уни тўхтатишга уринганларданми? Қашшоқликда зор йиғлаганларданми? Бойликка кўмилиб ўлганларданми? Савобданми, гуноҳданми? Эртакларнинг кахрамонлариданми, аждару девларданми? Садоқатданми, хиёнатданми? Макрданми, ростданми? Ҳалолданми, ҳаромданми?!

Ҳаммасини кўрганман, ҳаммасини биламан.

Индамаслар макони эмас... йиғлоқлар макони бу ер юзи.

Бу йиғилардан ғазабим орта бошлайди. Бир жаҳд қиламану қирнинг ҳув учида турган дарахтни синдириб ўтиб кетаман, яна қайтаману синган шохларини, япроқларини юлқилаб узаман, шу маҳал яна чақмоқ чақнаб, момақалдиروқ тевааракни титратади, яшин томирлари ерга – бир маҳаллар қарға туширган ёнғоқлардан униб чиққан учта дарахт ўсган жойларга урилади!

Дарахт эса қоқ белидан синган ҳолида фарёд уради:

*Воҳ, яланг шохларим қиличдай кескир,
бир япроқ қолмаптир шивирлайтургон!*

Эзилган, титраган, юлқинган, потирлаган, парпираган, ёйилгану тўзган ҳар бир нарса овоз чиқармоққа бошлайди менинг шиддатим остида! Майда шохлар чийиллайди, каттароқлари озорланиб нидо қилади, сувлардан увиллаган каби овоз чиқади. Ҳамма нарса тилга кира бошлайди, тилга кирмайдиган ҳеч нарса йўқ!

Тошларнинг жигарранг қумига ярмигача кўмилиб ётган бир кўза бор: унинг ичига кириб айланаману Сулаймон муҳридан қутулган жин каби чирпирак бўлиб қайтиб чиқаман, кўза одам каби овоз чиқара бошлайди.

Тошча остида қолган қуруқ япроқни учираман, қумдан қуюн ясайман – қуюн ичида япроқ пириллаб айланади. “Мен бир Ота эдим, ҳаёти дунёда болаларимни деб кўп заҳмату машаққат чекдим, энди ором олдим деганимда нечун қийнайсиз?” дейди у озорланиб.

Ҳаво эса тобора қуюқлашади, эзилади, намиқиб-оғирлашади.

Кўкда кимлардир бор, улар булутларни кетма-кет, қатма-қат суриб келадилар, устма-уст уйиб-мингаштирадилар.

Булутлар тобора қуюқлашиб-зичлашиб боради. Шундан сўнг тўсатдан яна момақалдиروқ гумбурлайди, яшин томирлари ерга санчилади, шаррос жала куймоққа бошлайди, инсон боласигина муқаддас санайдиган мана шу тупроқлар узра!

Тошларни йилтиратиб, қумни қорайтириб, ўт-ўланни эгиб-эгиб савалайди жала. Эпкинларда гувиллаб-шовуллаб қуяди жала.

Кўкларнинг довули каби момақалдиروқ унга жўр бўлади, эпкинларнинг суронлари мусиқага айланади, бу шамол, бу ёмғир, бу сурон улкан соз каби, ўзаро ҳамоҳанг чалинади.

Мен янада ғазабга миниб, ҳаволаниб, гирдобларни бор кучим билан уфураман.

Бу – юзлаб йиллардан бери такрорланиб келаётган бир ғалаён! Қурту куш, теваарак ин-инига уриб кетади, ғалаён бор қудратию вахшати билан эгаллайди тевааракни, тошлару тоғлар, қоялару қумлар баб-баравар тўлқинланади, селлар пўртана солиб оқади, майда ўтларнинг таналари лойларга қоришади, яна ва яна жунбишга келади бу макон!

*Бир қўзғалур, бир кўпирур, бир қайнар,
Бир интилуру, бир ҳовлиқар, бир ўйнару...*¹

Бу селни қиёматнинг жалалари деб ўйлаган ҳар кас бирданига бўй кўрсатмоққа бошлайди балчиқ ва тупроқ остидан, кимлардир ер остидан қалқиб чиқмоққа уринадилар, қасирғалар эса уларни ер остининг қора дарёларига қайтадан тикиб, осмонлару заминларни яна ва яна жўштиради.

Булутларнинг орасида кўкларнинг узун оловли қиличи сингари бир чакмоқ етилмоқда... ҳали-ҳозир у чақнаб ерларга санчилади, самовий шиддат ила Учёнғоқда маъноларнинг жунбишларига ҳайрон-ҳайрон турган ёвнинг кўзларига урилиб ҳалок қилади, самовий оташи аро қоялар эрийди-да, икки қоя оралиғидаги дарз кетган ёриқлар ўз-ўзидан эриб-пайвандланиб кетади.

Искандар девори ана шу тарз қайтадан бино бўлади...

Жала қумларни қорайтириб, ўт-майсани эгиб-эгиб савалайди. Шамолда бандидан синиб, лойга қоришган бир лолақизғалдоқ шундай нидо қилади, бу нидода армон ва ўксик оҳанглари сезилади:

*Тўфонинг қайда, ҳей, суронинг қайда?
Оҳ уриб, оҳимни мен кимга айтай?
Қани у туш бўлса, жимгина ётай,
Лек, руҳим тирмалиб, санчилар санчиқ,
Қароғим қичқирса, мен қандай ётай?*²

Бу сурондан фақат бир киши – ўз элига, Ойдинининг қошига шамол бўлиб елиб қайтаётган Озодгина мустасно, холос. У ҳозиргина Туз чўли устидан тўзон сочиб ўтди, кўзга кўринмас арслоннинг ёлларини юлқилаб, Ойдинкўлнинг тиниқ сувларини мавжлантирди, бироздан кейин барака ёмғирига айланиб, элу юртнинг тупроқлари узра ёға бошлади, у ёмғирлар эса тупроқларнинг остларидаю устларида битмас-туганмас хазиналарни пайдо қилди. Қишлоқни безовталиқ ва тартибсизликка тўлдириб эсган ҳайбат шамоли унинг қаршисида тинди ва ер бағирлаб эсишга тушди.

Жунбишга келган, тўлқинланиб ётган бутун тарих мана шу эсиш ва ёмғир туфайли тинишига, ором ва фароғат уйқусига чўмишига, мубораклик касб этган тупроқларга барака ва ризқ мўл-кўл ёғилишига энди шубҳа йўқ. Маъноларни ва маъно элчиларини тамсил этиб чайқалган чечаклар ва уларнинг орасидаги лолақизғалдоқлар ҳам энди оромга чўмадилар.

...Қишлоқда эса одатий ҳаёт давом этаверади. Ҳар ер-ҳар ердан кўкимтир тутун кўкка ўрлайди, болаларнинг қий-чуви, чақалоқ йиғиси эшитилади. Кимдир тандиргами, ўчоққами ўт қалайди. Қайдадир қўйлар баърайди, сал ўтмай ўзлари ҳам кўринади – ўн-ўн икки ёшлар чамасидаги бир болакай бир тўда қўйни ўтлоққа ҳайдайди.

Қуйироқдаги ҳовлида чопонининг ўнгирини қайириб олган бир киши қуруқ яйдоқ ерга тош ташийди.

Яксон бўлиб кетган узумзорлар устида бошқа бир киши пешанасини тириштириб, нималарнидир зўр бериб ўйлайди.

¹ Абдулҳамид Чўлпондан

² Тилак Жўрадан

Бостирма остидаги, бойлоқдаги биқинида чандиги бор от қаттиқ кишнайд.
Унинг сағрисига лой сачраган, олдига бир кучоқ беда ташлаб қўйилган. Отнинг
емиш билан иши йўқ, нимадандир қаттиқ безовта.

Мубораклик касб этган тупроқлару тошлар, дов-дарахту майсалар бу
жаладан сўнг ажиб бир тарзда тозаланади, элу юрт озода бўлиб қолади, жала
тингач эса, ҳур-ҳур шамоллар эсади!

...Жаладан сўнг қуёш булутлар орасидан юз кўрсатгани сайин атроф аста-секин жонланаверади. Ўтлар илғар-илғанмас қад ростлаб, ёруғлик томонга ўгирилади, кунгабоқарлар лаппакларини қуёшга тўғриламоққа уринадилар. Қайдадир бир қуш чиқиллайди, бошқа томондан ана шундай ҳадик билан бошқа қуш жавоб беради. Сўнг иккаласи тиккасига кўкка кўтариладилар. Дарахтларнинг орасида яна бир қуш "Қуёв-қуёв, кимга қуёв" деб сайрай бошлайди.

Шу бугундан бошлаб Ойдин қизнинг — мана шу элнинг ой қизининг хонадонига барака ёғила бошласа ҳам ажаб эмас. Зотан, қизнинг ўзида азалдан ҳикмат бор эди. Қиз юрган йўлларда дарахтлар унга эгилиб меваларини тутишар, чакалақлару тиканлар сурилиб йўл очишар, ҳамма нарса мўл-кўл ҳосил бера бошларди.

Ойдин қиз нимаси, балки бутун элу юрт устига ризқу баракот мўл-кўл ёғилса-чи? Зотан, айтилган сўзлар аллақачон моддийлашиб, шакл ясамадим, теваракни ўзгартириб, айтувчининг ҳаётининг моҳиятини белгилаб бермадим?

Жала тингач, қирлар орасини қоплаган сийрак туман аро бир қарга тумшугида ёнғоғи билан эриниб учиб бориб, қоятошга кўнади. Ундан тепароқда эса, саф тортиб турналар учиб боришмоқда. Пастда, хира кенгликларда Туз чўли оқариб кўринади, у ерда ҳеч ким йўқ. Сал нарида шаффоф сувларини чайқатиб Ойдинкўл нозлана-нозлана чайқалади. Учёнғоқ дейилган жойдаги пасту баланд қирлар ва уларнинг ёнбағирлари алвон-алвон лолақизғалдоқлар билан қопланган, улар ёмғирдан кейинги шабадада масъум-масъум тебранишади, гулбаргларида, гулкосаларида жаннат ёмғирларининг томчилари туриб қолган, бу томчилар ажойиб бир жаранг билан ерга — муборак тупроқларга бир-бир тўкилади. Уларнинг бир қанчасининг банди шамолда синган, илғар-илғанмас қад ростлашга уринмоқдалар.

Янаям олисларда... қуёшсиз сўник маконларда "Ҳо-ҳоо" деган сўник нола эшитилади, нола айлагувчи ўз товушининг нола оҳанги касб этганидан беҳабар... ортидаги соясининг бетиним маломатлари кор қилмасдан, ўша ҳудудларда гоҳ гиёҳларни ғажиб, гоҳ ҳозиргина ёғиб ўтган ёмғир ҳосил қилган кўлмақларнинг қизғимтир сувларидан ичиб, бесамару бемурод тентирайди...

Элнинг улуғлари Озоднинг толе қушини топганини эшитганларида, мийиғида кулимсираб, бош ирғаб кўядилар. Ҳайратланмасликларидан, бу ҳақиқатни аввалдан билармидилар деган ўй келади хаёлга. Ажабо, билсалар, у маънолардан нега хабар бермадилар? Нега сукут сақладилар? Балки, элнинг битта ўғлони шу тарз камолга етиб, бир рўзғорнинг бошига келишга тайёр бўлганидан қониқиш ҳосил қилгандирлар?

Ҳа, элнинг битта ўғлони ана шундай вояга етади.

...Жала тинган бўлса-да, қоялар устида, Искандар девори тепасида булутлар ҳали ҳам қуюқ. Кўкдаги турналар айнан ўша тарафга учиб кетмоқдалар. Йўл устидаги айвонда озғин, кўзлари жуда маъноли хаста бир киши ётибди. Шамол унинг юзларини сийпалаб, лабидан учган сўнги сўзларини атрофга ёймоқда:

*Уйда ётибману сөзиб турибман,
 Кўкда кетаёттир қушлар қайтишиб.
 Хайрлар ёғдириб қанотларидан,
 Хаста шоирига видо айтишиб.
 Бор, менинг учун ҳам уларга қўл қоқ...
 Лола, лолажоним, лолақизғалдоқ...¹*

¹ Мухаммад Юсуфдан

Бир оз аввал тасвирга олганимиз шамолнинг жунбишлари аро, ярмигача қумга жўмилиб кетган кўза ҳам нола чиқарган эди.

Мана бундай нидо қилди нақшинкор у кўза:

Илоҳи, сен тақдир қилмасанг, бу маънолардан беҳабар эдим, у маъноларнинг жилваларини дунёга сочган – Сен, дилимга очган ҳам – Сен.

Илоҳи, сўзларни яратган – Сен, уларга маънолар жойлаган – Сен, у маъноларни бору йўқ айлаган ҳам – Сен.

Сўнг бу нидолар жуда қадимий ва муборак бошқа бир нидога қўшилиб кетди, у эса, Озод англаб етган ҳақиқатларнинг бемисл гўзал ва самимий зътирофи бўлиб чиқди:

“Илоҳи, акрам ул-акрамин — Сен, ва гуноҳкор — мен.

Илоҳи, агарчи журму исёндин ўзга ишим йўқ, аммо Сендин ўзга ҳам кишим йўқ.

Илоҳи, ёмонафъолимдин паришонлигим чўхтур ва шум нафсимда пушаймонлиқ йўқтур, мундоқ балодин қутулурга умидим Сендин-ўқтур.

Илоҳи, ўзлук ёмонлигининг ўзлугум била ўта олмайдурмен ва яхшиларнинг этагин ёмонлигим уётидин тута олмайдурмен.

Илоҳи, йиллар ибодат қилгонни рад қилсанг, ҳеч ким даҳл қила олмас ва қарнлар исён қилганни қабул қилсанг, ҳикматин ҳеч киши била олмас.

Илоҳи, иноятингга умидворменким, гуноҳим беҳаддур ва Раҳматингга сазоворменким, хато-у саҳвум беададдур.

Илоҳи, дарди ҳолимни ҳар кимга айтсам, рад қилса, Сенга таважжух эткаймён ва агар Сен рад қилсанг, неткаймён ва кимга кеткаймён?

Илоҳи, Сенинг йўлунда туфроғ етса, тўтиёдур ва кесак йўлуқса, кимёдур, ғайрингдин қизил олтун қора туфроғдек беқадру камбаҳодур.

Илоҳи, ёмонлигимдин агарчи кўп алашим бор, ғамхорим Сен бўлсанг, не ғамим бор?

Илоҳи, дунё майли риштасин кўнглумдин уз ва нафсоният тийралигида ҳидоят шамъи била Ўзунг сори йўл кўргуз.

Илоҳи, ул узун йўл ва қатиг водийда иноятинг била йўлла ва анинг қатъида аёғим тойилса, дастгирлигинг била қўлла.

Илоҳи, туфроғдин эл кўзига тийралик етар ва қуёш ашиъа била олам аҳли кўзин равшан этар.

Илоҳи, чун ҳар не қилилур Сенга тақдирдур, қилғучига қилмоқта не тадбирдур.

Илоҳи, тақдир қилганингини қилурга не ихтиёр, қилмасмен демакка кимнинг ҳадди бор?

Илоҳи, агарчи залолатқа тушубмен, аммо ҳидоятингга талабгормен ва агарчи тамуг ўтига тушкали ёвушубмен, аммо раҳматингдин умидвормен.

Илоҳи, кўнглумни дарду шавқинг муҳаббати била овут ва кўзумни надомат ашки селоби била равшан тут.

Илоҳи, тилимни неъматини беқиёсингга шокир айла ва кўнглумни ҳамду сипосингга зокир айла.

Илоҳи, қадамимга ҳамдинг рақамига машғуллик бер ва рақамимга ҳалойиқ кўнглига мақбуллик бер...”¹

¹ Ҳазрат Алишер Навоийдан

Бу бӯстон саҳнида

*Мендан интизорлик...***Нуриддин РАҲМОН****Маҳаллам**

*Далага қараган маҳаллам,
Шаббода ўзини уради.
Тегирмон товуши наҳордан
Кўктерак баргида юради.*

*Қаддини кўтарса қуёшим,
Бармоғим кўзимда тонг саҳар.
Мен яна бераман бир ёшим,
Хаёлим кетади тоғ қадар.*

*Ётади тоғ ботар қуёшдай
Солланиб кундузги ўйларим.
Мен ойга оқшомда мўралай,
Кўрсатар ой тунги кўйлагин.*

*Чирилдоқ чириллар қирғоқда,
Қурбақа аллалар маҳалдан.
Ётади самодан пастроқда
Юлдузлар ўранган маҳаллам.*

Фаргона

Ортиқжон ЖЎРАЕВ**Ривоят**

Бир парча ер учун икки биродар
 Бир-бирига қайраб қолди тишини.
 Бирининг ғазаби тошиб беқарор
 Сийлади рақибнинг етти пуштини:
 – Ёдингга муҳрла.

Унутма, ахир,
 Шул кўктошдан нари бўлган сеники.
 Ер ҳам дилда борин тутолмасдан сир,
 Деди: – Ҳар иккаланг бирдай меники.

Қашқадарё**Комил МАЖИД**

* * *

Асли кўрмаганман, кўрганим шудир,
 Шудир етолмаган, етган манзилим.
 Сен мени истасанг қалбингдан қидир,
 Қидир севолмаган, севган севгилим.

Сен қалбим таратган нуриим манзили,
 Нигоҳим порлатган дунём ўзингсан.
 Ўзингга пичирлаб турганда лабим,
 Бахтим қучоқлаган бахтсизлигимсан.

Тагин дилим нимта-нимталар бўлди,
 Бўлди садр тушган таним беланчак.
 Бу ҳолим тушунмай, нимага кулдинг,
 Нега сен кулганда йиғлайди юрак?

Фақат, осмонинг эсим, осмонинг сокин,
 Кўзимни ўйнатмас дунё ранго-ранг.
 Бир кун пойингга етганда хоким,
 Мендан интизорлик, сендан бир қарам...

Жиззах

Адабиётшунослик

*Бахтиёр НАЗАРОВ,
академик*

ЙИГИРМА ЁШДАГИ ШОИРЛАРИМИЗ

Мустақилликнинг йигирма йиллиги муносабати билан ушбу мақоламизда мустақилликка тенгдош йигирма ёшдаги шоирларимиз ижодига бир назар ташлаш, уларнинг рухий ва бадий дунёсидаги эврилишларни кузатиш, тахайюлидаги реал ва идеал ғоялар, образларнинг ўзаро муносабатларини таҳлил этишни ният қилдик. Бу ўринда, авваламбор, ёшларга, ёш ижодкорларга давлат миқёсидаги эътибор ва ғамхўрликка, ҳеч муболағасиз, жаҳоннинг исталган мамлакатидagi тенгқурлар ҳавас қилсалар арзигулик эканини алоҳида таъкидламоқ жоиз. Президент Ислом Каримовнинг маънавият соҳасидаги деярли бирор-бир асари ёхуд маърузаси йўқки, бу масалага махсус урғу берилмаган бўлсин. “Адабиётга эътибор – маънавиятга, келажакка эътибор” рисоласининг асосида ҳам ёш ижодкорларга моддий ва маънавий ғамхўрлик ётади.

Ёш ижодкор қизларимизни рағбатлантиришга мўлжалланган Зулфия номидаги Давлат мукофотида ўхшаганини дунёнинг бирор-бир мамлакатидан топиб кўринг-чи.

Куни кеча қаттиқ танлов асосида саралаб олинган бир қатор ёш ижодкорларнинг дастлабки китоблари катта нусхаларда давлат ҳисобидан чоп эттирилиб, жумҳурият миқёсида бепул тарқатилгани ҳам ёшларга кўрсатилаётган эътиборнинг навбатдаги ёрқин намунасидир.

Энди, ўзимизнинг йигирма ёшли – ёши мустақиллик билан тенгдош шоирларимизга қайтсак. Кимнингдир кўнглида иштибоҳ уйғонса, ажаб эмас: катта ёшдаги тажрибалилари бирор-бир нарсани қотираётибдимики, йигирма ёшлиларидан юксак талабларни қондира оладиган асарларни кутсак?! Бу ёшдагилар ўзи, умуман, мустақил ҳаётга эндигина қадам қўяётган, шеърятга ҳам эндигина кириб келаётган бўлса, ёзганлари ҳам шундан ортиб қаерга борарди? Ҳатто Эркин Воҳидов ва Абдулла Ориповнинг бу ёшда ёзганларидан кўп жилдликларига бор-йўғи уч-тўртгина шеър киритилган ва улар ҳам ҳозирги назарда ўртамиёна даражада. Шу маънода, бу ёшдаги шоирлар ижодига алоҳида мақола бағишлашдан бирор наф бормикан, эртaroқ эмасмикан? Берилувчи баҳолар ҳам қулоғидан чўзилган бўлади, мақтовлар эса, уларни бирмунча эркалатиб юбориб, эртанги ижодларига салбий таъсир кўрсатиб қўймасмикин? Бундай фикрлар эгасида Чеховнинг Беликовидек ёзда эҳтиёж учун ёмғирпўш кийиб юрадиган қаҳрамонидаги хусусиятлар мавжуд эса-да, нафсиламрини айтганда, бу фикрларда асос йўқ ҳам деб бўлмайди. Айни вақтда, уларни тўғри дейиш ҳам қийин. Гап шундаки, замона шарофати туфайли, эмин-эркинлик боис,

ёшларнинг ўнлабгина эмас, юзлаб шеърий тўпламлари чоп этилаёпти. Улар сира-сида ниҳоятда гўр ва бўшлари кўп. Аксарида, хоҳишгина бор, шеър эса йўқ ҳисоби.

Лекин, наинки, фақат ёшлар, балки, ҳатто, аниқ йигирма ёшлилар ва, баъзан, улардан ҳам бирмунча навқиронроқ шундай ижодкор ёшларимиз ҳам борки, уларнинг дастлабки тўпламлари, туркум шеърларини ўқиб, теран дидли, ўзига хос тарздаги маҳоратли, ҳақиқий шоир деган мақомга муносиб равишда шаклланиб келаётган янги кучларимиз бор, деб дадил айта оламиз.

Шу ўринда, ҳозирги йигирма ёшлиларимизнинг қай даражада эканликларини билиш учун уларнинг асарларини устозларининг йигирма ёшда ёзган шеърлари билан қисқача қиёслаш ўринли бўлади.

Маълумки, Фитратнинг бутун ижоди марказида Ватан ва озодлик масаласи туради. Унинг йигирма ёшлар атрофида ёзила бошлаб, икки-уч йилдан сўнг Туркияда нашр этилган "Сайха" тўпламидаги шеърларидан бирида шундай мисралар бор:

*Тонг саҳардан тавоф этгил, бу Ватанимдир,
На Ватан бу, саждагоҳу, жоним ва танимдир,
Кўкда моҳим, осойишу иззат-шарафимдир,
Ҳам Каъбамдир, ҳам қибламдир, ҳамда чаманимдир.*

Туркистон мухториятини оташин ҳаяжон ва порлоқ қувонч билан кутиб олган Чўлпон йигирмалар арафасида, аниқроғи ўн тўққиз ёшда эди. Бу ёшда Чўлпон "Озод турк байрами" асарини ёзди. Шеър матни бир неча кун ичидаёқ янги тузилган давлатнинг бамисоли мадҳиясига айланди. У ёшлар, намойишчилар, турли миқёслардаги йигин қатнашчилари томонидан Тошкентда, Фарғона водийсида оммавий равишда ижро этилганига тарих гувоҳ:

*Кўз очинг, боқинг ҳар ён!
Қардошлар қандай замон!
Шодликка тўлди жаҳон!
Фидо бу кунларга жон!
Нақорат:
Туркистонлик – оптимиз, Туронлик – унвонимиз,
Ватан – бизнинг жонимиз, фидо ўлсин қонимиз!*

Эътибор беринг, йигирмаларга бориб-бормаган ёш шоир бутун Туркистон ўлкаси халқининг ўтли орзу-умиди ва, ҳатто, армонларини ўзига жо этган – ҳам мазмун, ҳам шакли-бадиияти жиҳатидан янги бўлган, ҳайрат ва нидога йўғрилган асарини яратаяпти.

Миртемир "Боқ" шеърини ёзганда эндиgina ўн етти ёшда эди.

*Боқ! Шарқнинг булутлар босган уфқида ўтлар ёнади.
Ўвузлар булғаган мажруҳ кўксига шуъла ёғади...
Йилларнинг жабрини тортган андалар турган ўхшайди,
Занжирлар исёнсиз узилмаслигини билган ўхшайди.*

Шеър остига битилган "1927" санасини кўрмасангиз унинг муаллифи ёшини ўспирин йигитча эмас, каттагина ҳаётий тажрибага эга, дунёқараши чиниққан ва тиниққан шоир бўлса керак, деган фикрга боришингиз, табиий. Бунинг устига, матн юзасидан мулоҳаза гўё хориж шарқи ҳақида бораётгандек, унинг асл замирида эса, шоир шу вақтдаёқ шеърининг ажиб сир-синаотлари устида астойдил излана бошлаганининг гувоҳи бўламиз.

*Қандай гўзал, қандай пожувард,
Хаёл каби кўринар жаҳон?!*

Ёки:

*Деразамга урилади қор,
Урилади жарангсиз кумуш.
Деразамга урилади қор,
Қор сингари оппоқ бўлди туш.*

XX аср ўзбек шеърятига янги рух, янги оҳанглар, оҳори тўкилмаган бадиий образлар ва, ҳатто, янги шакллар олиб кира бошлаганда Рауф Парфи йигирма ёшда эди.

Наинки, йигирма ёш: "Кундуз ўйга чўмар тун ярми", "Кечки қуёш турмаклар сочин, Жозибали бўлар эртага", "Шабнамнинг соф қадаҳи синди, Кулимизни совурди фалак. Сен мenden айрилдинг, мен сендан, Ўйин тушар рангин камалак" сингари куйма сатрларни ёзган Рауф Парфи ўн тўрт, ўн етти, ўн саккиз, ўн тўққиз ёшларида эди...

...Энди ҳозирги йигирма ёшлиларимизга келсак. Мустақиллик ёшига тенгдош шoirларимизнинг ижодига назар ташласак.

Уларнинг эндигина бошланаётган ижодида истиқлолни, байроғимизни, конституциямизни куйлаш алоҳида ўрин тутишини таъкидлаш жоиз. Эндигина йигирма ёшга кирган Дилфуза Усмонова "Орзуларим", "Умидлар қанотида", "Ширин афсун" номли уч шеърини тўплам муаллифи. Ўзбекистон Миллий университети талабаси. У:

Истиқлол-истиқбол бу мангу тилак,

Ватаним, муборак, шонли айёминг, — деб ёзар экан, бу мисралар шунчаки, риторика эмас, қуруқ мадҳиябозлик ҳам эмас, бу нидо унинг ўз қалбидан, тенгқурлари, барча ёш замондошлари қалбидан отилиб чиққан "уммон туйғулар"нинг самимий ифодаси эканига ишонасиз. Ёш шоиранинг "Юртимга тилак" шеърисидаги:

*Энг улуг, энг азиз шодиёнамиз,
Асрларга татир-мустақиллигим.
Ватан-меҳри уммон, мунис онамиз,
Шалола янглиғ соф эзгу диллигим, —*

сатрлари юқоридаги фикрларнинг яна бир тасдиғи ва давоми сифатида жаранглайди. Эътибор беринг, бу каби мисраларда фавқулодда бир образлилиқ, қутилмаган ўхшатиш ёки мажозни кўрмайсиз, сезмайсиз. Бироқ, энг асосий нарса — беғубор ёш қалбнинг, шу қалбга туташ миллионлар юрагининг ифодаси бор бу сатрларда.

Дилфузанинг ушбу шеърисидаги юртга, юртдошларга, мустақилликнинг йигирма ёшини нишонлаётган тенгдошларга қарата айтган:

*Юксал, яна излан, шиддат билан тош,
Бўлайлик биз ёшлар сенга елкадош,
Олдинда кутажак порлоқ келажак,
Юртим муборакдир сенга қутлуғ ёш, —*

мисралари бугунги поэтик иқдорнома эканидан ташқари, улар ўзида бугуннинг шуқроналигини, ҳамда, энг асосийси, келажакка ишонч руҳини ифодалаши жиҳатидан ҳам қимматлидир.

Марғилонлик Дилшода Расулованинг мўъжазгина, ҳажми саккиз мисрадан иборат "Қўлимдаги бутун нон..." деб бошладиган шеъри бор:

*Қўлимдаги бутун нон,
Бобом тутган қадим шон,
Юрагимда пок виждон —
Мустақиллик!*

Юзаки қараганда, шеър оддий сўзлар йиғиндисидек, илгари сурилаётган фикр ҳам жўн бўлиб туюлиши мумкин. Аслида эса, ундай эмас. Бу ўринда, оддийлик ва соддалик фақат шаклгагина тааллуқли. Бу — халқ қўшиқларига хос соддалик. Шеър чамаси мак-

таб ёшигача бўлганларга мўлжаллаб ёзилгани учун ҳам содда, қабул қилиниши осон шаклда ёзилган.

Бу соддалик замиридан эса, дидли ўқувчи, аслида, чуқур маъно ва теран ғоялар топа олади.

Қўлдаги бутун нон, матн юзида кўриниб турган маънодан ташқари, ўзбекона лутфдан келиб чиқиб қаралганда, толе, давлат шукроналик бутунлигининг бадийи ифодасидар. Бобо тутган қадим шон эса, буюк тарихимиз, Соҳибқирон Амир Темур, Хоразмий, Форобий, Ибн Сино ва бошқаларнинг бугун бизга дахлдор шон-шухратлари. "Юракдаги пок виждон" мисрасига чуқурроқ эътибор берсангиз, у оддий бир фикр ёки, ҳатто, тафталогияга ҳам ўхшаб кўриниши мумкин. Лекин ундай эмас. Ахир, куни кечагина шўролар тазийқи, зуғуми, мустабидларча зўравонлиги виждонимизни ярим, имонимизни чалажон, эътиқодимизни бебурд қилишга интилмадими? Бугун эса, виждонимиз, имонимиз бутун, у ўзимизда, ўзимизники, бунинг сабабчиси мустақиллик, демокчи бўлади шоира. Қатағон қилинган боболар шон-шухратини ҳам қайтариб берган, қайта тиклаган, бугун уларнинг кадр-қимматини баланд кўтариб, хотиралари шарафига даярли ҳар йили улкан бунёдкорлик ишларининг амалга оширилишига асосий сабабчи ҳам мустақиллик, дейди. Қолаверса, қўлимиздаги нонимиз бутунлиги – толеимиз, ўзлигимиз, қувончу орзуимиз бутунлиги ҳам мустақиллигимиз туфайлидир.

Шеърнинг иккинчи тўртлигида шоира ўз фикрини янада бойитади, ниятларини юракларимизга янада яқинроқ олиб келади:

*Онам ёзган дастурхон,
Шоир олим, деҳқон,
Вужудимда оққан қон –
Мустақиллик!*

Бунинг биринчи мисрасида ҳам она бор, ҳам у ёзган дастурхон. Она таърифини ўзингиз бераверинг. У ёзган дастурхон эса, ҳам оила, ҳам насиба, ҳам неъмат, ҳам меҳр. Ўзбек удумида она ёзган дастурхон, бу – тўкинлик, бағри кенглик, тинчлик, аҳиллик, ҳамжиҳатлик муждаси. Шоир олим, деҳқон – моҳиятдан халқ дегани, халқнинг бирлигидаги заковати дегани. Вужудда оққан қон эса ҳаётдир, бугунгина эмас, келажак ҳамдир.

Қайси бир шоир мустақилликни куйлашни балки баландпарвоз эпитетларнинг жаранглашида, деб билиши мумкин. Дилшода эса, уни юқорида шарҳлаганимиздек, ниҳоятда оддий, лекин, ниҳоятда чуқур, халқона образлар замиридан сизиб чиқувчи теран ва юксак маъноларда кўради.

Ёшларимиз мустақиллик, байроғимиз, конституциямиз қатори гербимиздан ҳам ғурур туядилар, бу борадаги ҳаяжонларини, туйғуларини шеърда ифодалашга ҳаракат қиладилар. Бундай шеърлар, улардаги мисралар, баъзан ўзининг болаларча самимиети билан ажралиб туради.

Мадина Раҳмонованинг "Ҳумо сўзи" шеъри ана шундай. Шеърда, Ҳумо қуши тилдан айтилишича, унинг пок нияти, айни вақтда, зийнати ҳамдир ва, айниқса, гербимизда кўрк экани уни ниҳоятда фахрга чулғайди. У ўзининг яхшилик элчиси эканидан қалбида ғурур туяди. "Осмоним тинч – учаман, кенг замонни кучаман", дейди шеър қахрамони – Ҳумо. Шеърни ўқиб, бу фикрларни айтаётган – фақат Ҳумо қушигина эмас, шеър муаллифи ва унга тенгқур ёшларимиз ҳамдир, деган хулосага келамиз.

Дилфуза Усмонованинг "Муқаддас қомусим" шеърида шундай мисралар бор:

*Қай элларни кўзмай, сенсан кўриқчим,
Фақат оқ йўлларга йўллар йўриқчим,
Жабрим аритувчи жондай ёруғчим,
Сен борсан қаддим тик, қалқон-қиличим.*

Шеърнинг дастлабки мисралари ўқувчида, яна эскича тарздаги баландпарвозликми, деган таассурот қолдириши мумкин. Бироқ, кейинги сатрлар сизни бу фикрдан қайтаради. "Жондай ёруғчим" каби ифода эса, шоиранинг бадийи образ масаласидаги

чиройли изланишларидан дарак беради. “Қалқон-қилич” иборасида ўз ифодасини топган бадиий фикр, наинки, қомусимизга, балки унинг ортида турган Ватанимизга, унинг ўз-ўзини ҳимоя қилаолувчи куч-қувватига бир поэтик ишора сифатида шеърхонда илиқ таассурот қолдиради.

Ҳар бир халқ ва миллат ўзлигида муҳим ўрин тутувчи Ватан, мустақиллик, конституция, байроқ каби тушунчаларни бадиий тараннум этиш, қайси ёшда бўлишидан қатъи назар, ҳар бир ижодкордан катта маъсулиятни талаб этади, албатта. Лекин, иқтидорли ёш шоирларимиз бу маъсулиятдан чўчимайдилар, чунки, ўзларига ишонадилар ва мазкур мавзуларга дадил мурожаат этадилар. Бу борада, тажрибасизлик туфайли битилган, анчайин, бўш, саёзгина ёзилмалар бисёр эса-да, ёшларига муносиб равишдаги навқирон туйғулар тошиб турганини кўрсатувчи ўсмирларга, ёшларга хос ҳиссий тебранишлари ҳамда шуларга муносиб равишдаги чиройлигина образлар товланиб турувчи шеърлар ҳам талайгина.

Мана, шундай битиклардан бири – Фарида Тошпўлатованинг “Байроқ” номли шеъри:

*Ҳилпираган байроғим,
Жўшқин сойга ўхшайди.
Ё бобомнинг серажин
Манглайига ўхшайди.
Байроқ ўзи эл юзи,
Шу ном унга мос эрур.
Терлаган пешонага
Ой битгани рост бўлур.*

Бу – ёш шоиранинг шеъри экани ундаги бадииятдан ҳам, образлар ва оҳанглардан ҳам, шундоққина сезилиб турибди. Катта ёшдаги ижодкор бу тарзда ёзмаслиги мумкин. Жуда ёш қалб эгасигина бу қадар, болаларча покиза, ўйноқи, сероҳанг бўёқларда ёзади.

Мустақилликка тенгдош ёшлар ижодини кузатсак, уларнинг шеърларида, айниқса, Ватан образи алоҳида ўрин тутишининг гувоҳи бўламиз. Мунира Қўқонова “Тилимда муқаддас бир оят – Ватаним”, деб ёзади. Ватан ёшлар талқинида, турли кўриниш, турли ракурсларда намоён бўлади. Ватан дер экан, биров тарихга назар ташлайди, бошқа биров бу масалани ҳозирги мустақиллик билан чамбарчас бирликда кўради, яна биров унинг келажагини тараннум этади.

Давлатжон Каримов ҳам йигирмани йигириб турган шоирларимиздан бири. Дастлабки тўпламини эълон қилган. Шеърлари орасида Ватанга бағишланганлари ажралиб туради. “Ватан менинг ёлғиз манзилимдир, менинг юрадиган ёлғиз йўлимдир”, дейди шоир. Куйлай билиши ҳам – Ватан туфайли, кучи, зўрлиги ҳам – фақат Ватандан. “Бағишлов” шеъридаги лирик қаҳрамон – ҳар куни ва, умуман, умрининг ёруғлиги сабабини Ватандан кўради. Унинг талқинича, ҳатто, муборак ҳаж ҳам, саждагоҳлик ҳам Ватандан айро бўлиши мумкин эмас.

Шуниси эътиборлики, Давлатжон Каримов тасвиридаги Ватан фақат ютуқлардан, фақат қувончлардан, буткул машҳурлиги шон-шухрат топган кишилардангина иборат эмас. Булардан ташқари, Давлатжон ифодасидаги Ватан, кези келганда, оғир мусибатларни бошдан кечирган, баъзида, тундай қоронғи кунларда чақмоқдай, чақиндай ёвқурликлар эгаси бўла олган, лекин, доимо юзи ёруғ чиққан мўътабар гўшадир. Яъни, шоир Ватан образини доимо нурлар оғушида эмас, реал равишдаги бор мураккабликлари билан, ҳамда, айни вақтда, ўз идеалига, орзуларига мустаҳкам боғланишда чишишга ҳаракат қилади.

*Ватан – Усмон Носир,
Чўлпон – Ватандир.
Ватан чақинимдир,
Ватан дўлимдир...
Онам қулча ёпган
Қадрдон тандир –*

*Ватан – ёлғиз манзил,
Ёлғиз йўлимдир.*

Бундай мисралар шоирнинг инжа қалб ва ёлқинли туйғулар эгаси эканидан далолат беради. Ватаннинг она купча ёлган қадрдон тандирга ўхшатилишдаги образлилик мисолида эса, унинг тасвирдаги миллийлик масаласига ҳам жиддий эътибор беришини, ҳамда, эътиборга молик муваффақиятларга эришаётганини кўрсатади. Давлатжон ушбу шеърида Ватанни "ота юзидаги тизимкор ажин"га ўхшатиши замирида ҳам чуқур ва теран поэтик маънолар топишга уринаётганини таъкидлаш ўринлидир.

Тўғри, Ватан дейилганда, юздаги ажин образига мурожаат шеъриятимизда учраб турадиган ҳодиса. Лекин, Давлатжонни бу ўринда, кўчирмачилик ёки такрорчиликда айблашга шошилмаслик лозим. Чунки, бу образ унинг шеъридаги чуқур ва атрофлича ишланган бадиий яхлитлик замиридан ўсиб чиқади.

Шу ўринда, ёшлар ўзгалар ишлатган образларни такрорламаслик масаласида ниҳоятда ҳушёр бўлишлари кераклиги ҳақидаги талаб доимо ўз ўрнида туришини яна бир таъкидлаган ҳолда, ижоднинг бошланғич давр палласида ёшларга у ёки бу бадиий образ аввал ишлатилган эди, деб мутлақ қаттиққўллик, талабчанлик қилиш замирида, баъзан ноҳақ айбашларга йўл қўйишда ўзимиз ҳам баъзан эҳтиёт бўлишимиз керак бўлади.

Шу маънода, "Бағишлов" шеърида Давлатжон бир ўринда, Ватанни "бўсадан лабимга уринган насим" дейдики, бу образ бизга энди катта фарқсиз Усмон Носир ва Рауф Парфи шеърларидаги ҳолатларни бирмунча ёдга солади ва такрорга ниҳоятда яқин экани билиниб қолади.

Ватанни ҳамма куйлаши мумкин. Бироқ, ҳар қандай куйлашда ҳам куйлаш бор. Қатор ёш шоирларимизда Ватанни куйлашда баъзан мақсаддаги идрок ва туйғунинг аниқлигидан кўра, хоҳиш ва истакнинг ўзигина устунлик қилгани сезилиб, натижада, гўзал ёхуд маъқул шеър чиқмагани билиниб қолади. Шеър кўр-кўрона ёзилгандек таассурот қолдиради. Ўзига талабчан, ҳушёр ёш шоирларимиз эса, Ватан ҳақида нима ёзмоқчи бўлаётганига, нега ёзилаётганига аввалдан алоҳида эътибор берадилар. Мақсадни кўнгил тубида чуқур ҳис этадилар, фикр ва ғояни идрок чиғиригидан ўтказадилар.

Давлатжон Каримовнинг "Туғён" шеъри матнидаги яхлитлик ва узвийликда бирмунча тарқоқлик кўзга ташланса-да, шеърдаги лирик қаҳрамоннинг Ватанни англашдаги маънавияти, бурчни идрок этишдаги ўзига ўзининг талабчанлиги ўқувчида яхши таассурот қолдиради. Бу лирик қаҳрамон Ватанга кўр-кўрона эмас, англаб, дилдан сабабини чуқур ҳис этиб фидойилик қилувчи ёш кишидир.

Аста оқ-қорани танигач ўзим,

Ватан гавдаланар кўзим ўнгида, – деб ёзади шоир бу ҳақда. Ватан нега ҳам кўнгилзор, ҳам меҳристон бўлиб туюлишининг омил ва сабабларини бу лирик қаҳрамон яхши тушунади. Қаҳрамоннинг "Бахтим шу – шу юртда келдим оламга", дейишининг боиси ҳам шундан.

Лекин "Туғён" шеъри охирига бориб кўтарилиш ўрнига, сусайиб кетгандек кўринади. Бунинг сабаби, якуний эффект ўрнини шеърда фикрий парокандалик эгаллагани туфайли бўлса, ажаб эмас. Бундан ташқари, асарнинг охирти тўртлигидаги "Шу юртга меҳрдир ёлғиз айблик" мисраси билан шоир нима демоқчи экани мавҳумлигича қолади. Бу Ватанни англаш учун, энг асосийси, меҳр керак. Ойдин Бозорова "Мўжиза фасли" шеърида:

Бу қадим юрт гўзалдир асли,

Меҳр билан термулсанг агар, – дер экан, бу туйғуларнинг ҳақиқатдан ҳам ниҳоятда самимий ва чиндан ҳам аслида шундай эканига дил-дилдан ишонасиз.

Ватанни севиш, уни мадҳ этиш, кўкларга кўтаришгина эмас, унга муносиб фарзанд бўлмоқ истаги ёш шоирларимиз асарларидаги лирик қаҳрамонлар табиатида товланиб турган асосий хусусиятлардан биридир.

Истиқлол тенгдошлари образини, характерини яратишда ҳали ўн саккизга тўлмаган Гулбаҳор Умарова ҳам жиддийгина ва чиройли изланишлар олиб борапти. Айрим ёшлар бу борада, бевосита, тўғридан-тўғри ўз тенгқурларининг киёфаларини яратиш йўлидан борсалар, Гулбаҳор бу мақсадни мажозий образларга мурожаат этиш орқали амалга оширади.

*Дунёда борлигин кўрсатмоқ учун,
Изғирин бағрини ёриб бойчечак
Қаҳратон юзига боқаяпти тик,
Қалбида нурли ўй, нурли келажақ.*

Бойчечак – мустақил ҳаётга эндиgina қадам қўйиб келаётган, кенг дунёнинг қаҳратону изғиринларига илк бор юз очаётган, кўзида келажакка ишончи лиммо-лим тўлган ёш қалб бўлса, ажаб эмас. Тахайюлимизга изн берсак, Гулбаҳорнинг ўзидир, тенгдошларидир, балки. Ким билсин, эҳтимол, ҳали ёш, анчагина навқирон истиқлолимиз эмасмикан, бойчечак? Қуйидаги мисралар ҳар қалай у истиқлолнинг ўзи-ку, деган фикр уйғотади кишида:

*Ҳали машаққатлар кўпдир олдинда,
Довуллар долғали кезар беомон.
Бойчечак кўзини юммоқчи бўлар,
Ул ёвуз тўфонлар солиб ғалаён.*

Ҳа, ҳақиқатан ҳам ўтган йигирма йил мобайнида бемисл улкан ютуқларни қўлга киритганимиз билан, олдинда машаққатлар ҳам оз бўлмаганини яхши биламиз. Ахир, мустақиллигимиз боши устида не-не довуллар ўйнамади, не-не довуллар кезмади. Улар, эндиgina, дунёга покиза назар ташлаётган “бойчечак кўзини юммоқчи” бўлдилар. Улар, шубҳасиз, бизнинг ғанимларимиз эди, ёвуз тўфонлар эди. Шеърда, бу кучлар табиатда кечиши мумкин бўлган оддийгина тўфонлар эмас, “ёвуз тўфонлар” дейилиши шундан.

Агар зътибор берсангиз, Гулбаҳор Умарова, айрим тенгқурлари каби мустақилликни фақат улуглаш, кўкларга кўтариш, унинг натижаларини мадҳ этиш доирасида қолиб кетаётгани йўқ. У мустақилликни оғир, осон бўлмаган, машаққатли курашлар билан тўлиб-тошган жараёнлар сифатидаги яхлитликда бадий таҳлил этмоқда.

Лекин, Гулбаҳор талқини ва тасвиридаги ана шу мустақиллик (агар у мустақилликни назарда тутаётган бўлса) ёхуд ёшлик (агар шеърда ёшлик ҳақида гап бораётган бўлса), ёинки, уларнинг ҳар икковидаги ҳам дейлик қийинчиликлар “ёвуз тўфонлар” олдида енгиладиган, уларга бўй эгадиган даражада ожиз эмас. Аксинча, бу мустақилликнинг, бу ёш қалбнинг ўй-хаёллари, иродаси, ўзига ишончи, ўтли ҳарорат билан ёлқинланади, бу қалб, бу истиқлол умиди юксак орзулар билан тўла, айна вақтда, буюк нашида билан келажакка интилувчандир:

*Пек, қалби, ўйида ўтли ҳарорат,
Буюк орзуларнинг сарчашмасида.
Кўкка бўй чўзмоқда ҳар лаҳза, ҳар он,
Кўнглида жўш уриб буюк нашида.*

Биз шеърда сарлавҳа қўйилган-қўйилмаганига кўп ҳам зътибор бермай, ўқиб кетаверишга ўрганиб қолганмиз. Ҳолбуки, бу нарсa билиб, чуқур ўйлаб амалга оширилган бўлса, яъни, шеърдаги сарлавҳанинг бор-йўқлигида ўзига хос мақсад яширилган бўлади. Шеърдаги сарлавҳа унинг маъно-мазмунига муайян йўлланмадир, асар ғоясига солинажак ўзига хос бир очкичдир. Шеърда сарлавҳанинг йўқлиги эса, ундаги рубобий – лирик маҳзандан ташқари, асарнинг суворий тағатламига ишорадир. Кўпмаъноликни илғаш ва топишга чорлов, шеърхон тахайюлига берилаётган эрк, ўқувчини, маълум даражада, асар воқеалари, ғоялари иштирокчисига айлантириш тадоригидир.

Гулбаҳор Умарованинг юқорида фикр юритилган сарлавҳасиз, "Дунёда борлигин кўрсатмоқ учун", деб бошланадиган шеърини ўқиб ҳам, шундай хулосага келиш мумкин. Шеър сизни ўзи билан эркин суҳбатга чорлайди, сизни асар ўқувчисидан кўра, унинг қаҳрамонига айлантиришни хоҳлайди, асар заминидаги кўпмаънолик, серқатламликни ҳис этиш, идрок қилишга ундайди. Бундай шеърлар ўқигач, шеърхонни янада бойитадиган ва, айни замонда, ўқилган шеърнинг ўзи ҳам янада бойийдиган асарлар тоифасига киради.

Гулбаҳорга тенгдош шоирларимиз ўз тенгқурлари қиёфасини яратишга ҳам алоҳида эътибор беришини кузатамиз.

Асарда тасвирланаётган бундай ёшлар орасида мутелик ва қарамликдан ор қиладиган, адолатсизликка қарши аёвсиз курашишни истайдиган, курашчан, олов қалбли лирик қаҳрамонлар ҳам учрайди. Ростгўйлик, ҳақиқат бундай қаҳрамонларнинг бош аъмоли бўлиб юзага чиқади.

Гўзалхон Эргашеванинг "Мен" шеъридаги лирик қаҳрамон ана шундай қалб эгаси. Гўзал эндигина ўн саккизга кирган. Шеърлари ҳам ёшига монанд ўктам, шиддатли, туғёнли.

*Менинг кўнглим ноҳақларга зғолмас бош,
Хур тоғлардан қад кўтарган дилда бардош.*

Истагани билан ҳар ким доим ҳам ҳақ сўзни, рост сўзни айта олмаслиги мумкин. Бунинг учун кимгадир журъат етишмас, кимгадир ирода бўшлиқ қилади, кимдир эса, кўрқув ваҳми босиб туради. "Мен" шеърининг қаҳрамони ундайлардан эмас. У айрим кўрқоқ, соқов сўзларнинг ботир сўзга айланишини истайди ва, керак бўлса, уларни юзага чиқарувчи тил бўлишга тайёр эканлигини билдиради:

*Турналарнинг йўлларида кўзлар қолди,
Қадри қолмас тупроқларда излар қолди,
Қоғозларда соқов, кўрқоқ сўзлар қолди,
Ботир сўзга айланинг, мен тил бўламан.*

Шеър куруқ чорлов ва даъватдангина иборат эмас. Унинг айрим бандлари гўзал ва эҳтиросли образлар билан безалгандир. Шеър лирик қаҳрамоннинг курашга тайёрлигини билдириш билан чекланиб қолмайди. Адолат учун курашда ғолиб чиқишига ишонади, ишонадигина эмас, ғалаба завқини сургиси келади. Лекин курашларга киргувчи бу қаҳрамон қалби тош ҳам эмас. Шу ўринда, муаллиф шеърга ўзининг нозик қалбини сингдириб юбора олади. Шеърнинг лирик қаҳрамони йигитдек журъатли, сўзи ва мақсадидан қайтмайдиган, қийинчиликдан чўчимайдиган бўлгани билан, дағал, кўпол эмас, гулдек нозик ўзбек қизларининг меҳрли ва майин қиёфаларини тажассум этади.

*Юракларда зангмас, ёнар ишқ ёлқини,
Кўзимда ён, сўзимда ён-рост чақини,
Ғолиб бўлиб, бир сурайлик ҳақ завқини,
Тукан билан курашувчи гул бўламан.*

Гўзал Эргашеванинг "Элингни кўрсат" номли шеъри ҳам ана шундай курашчанлик руҳи билан суғорилган. Бу шеърнинг қаҳрамони, шунчаки, тиним билмас, курашларни кўмсовчигина эмас, тиниб-тинчимасликни ором деб билган, ва, ҳатто, "шамолнинг юрагини кўра олган" ёшлар сирасига киради.

"Элингни кўрсат" шеъридаги қаҳрамон юрт қўлга киритган мустақиллик билан ғурурланар экан, бу билан кифояланиб қолмай, халқининг мустақилликка монанд кўнглини бутун дунё кўришини, билишини истайди. Бу эрк, бу озодлик осонлик билан қўлга киритилмаганини, кези келганда, осмон булутлар исканжасини кўрсатса, лекин, тоғу тош, барибир, бургут кучоғида қолишини куйлайди. Шоира ҳаётни фақат оқ ёки қора бўёқда эмас, мураккаблик уйғунлигида тасвирлашга ҳаракат қилади:

*Бу осмон булутнинг исканжасида,
Тоғу тош бургутнинг беш панжасида,
Лек, сен озодликнинг ҳур нафасида,
Эй ўзбек, эрк деган кўнглингни кўрсат!*

*Оппоқ пахтанг каби йўлинг бўлсин оқ,
Эй менинг жисмимга қоришган тупроқ,
Юрагим тўрига илган байроқ,
Воҳ, йигирма йиллик бўйингни кўрсат!*

Эътибор беринг-а! Истиқлол байроғи фақат муҳташам бинолар пештоқига илинган эмас, бу байроқ шеърдаги лирик қахрамон, унинг тенгдошлари, умуман, ҳар бир ватандошимиз юрагида ҳам ҳилпираб туради. Бу – ўн саккиз ёшдаги навқирон шоира-мизнинг гўзал топилмасидир.

Шеър ниҳоясида шоира ғурур билан ўзбек элини жаҳон кўриши, билишини истайди ва бунга қаттиқ ишонади:

*Чинорга термулиб боқаман ўйчан,
Қаттиқ соғинаман ёшлик – чанг кўчам,
Қалбга экиб ғурур, Ватанлар ичра
Сен жаҳонга ўзбек элигнни кўрсат!*

Шеър ниҳоясидаги якка мисра асар ғоясининг леймотивидир дейиш мумкин:

Ҳақ томон бурилган йўлингнни кўрсат!

Бу – қўш маъноли ёки кўп маъноли мисра. Ундан элимиз, юртимизнинг йигирма йилдан буён адолат ва ҳақиқат йўлига ўтганини ҳам ёхуд бир вақтлардаги худосизликдан тамом воз кечиб, ҳақ йўлини тутганлигини ҳам англаш мумкин. Айни вақтда, ушбу мисрадан қўлга киритилган, тартиб берилган, олға борилаётган ўзига хос бу йўлни ўзгалар кўришигина эмас, ҳавас қилишига арзийди, деган маънони ҳам уқиш мумкин.

Йигирма ёшли шоирларимиз Ватан бағридаги ёшлар сурати ва сийратини ёки бошқача айтганда, ўз тенгқурлари қиёфасини, уларнинг характерини яратишга эътибор қаратмоқдалар, дер эканмиз, Дилновоз Қўлдошевнинг “Иқдор” номли шеърига ҳам алоҳида тўхтаб ўтиш зарур. Бу шеър, наинки, шоиранинг ўзи, балки, унга тенгдош қўллаб ёшларнинг ҳам поэтик иқдорномасидир, дейиш мумкин:

*О, дил қўргонига қайтган сатрлар,
Турибмиз йилларнинг кафтига тўлиб.
Биз яшаймиз энди кечанинг эмас,
Бугуннинг, эртанинг юраги бўлиб.*

Бугунги ёшларимиз ана шундай. Дилновоз айтаётгандек, улар кечаги кун билан, кечаги кун ютуқлари билангина яшамайдилар. Улар катта кўтарилишлар, бурилишлар, ўзгаришлар ва қурилишларга, бунёдкорлик ва изланишларга тўлиб-тошган бугун билан ва, ҳатто, булардан ҳам юксакроқ мақсадлар тўйинган эртанги кун ишончи билан яшайдилар. Бу ёшлар, шунчаки, яшайдиган ва ишлайдиган, ёхуд мустақиллик гаштини сурадиганларигина эмас, бугун ва эртанинг юраги эканликларига ишонч ҳосил қилаётган ёшлардир.

Шундай экан, эндигина, йигирма ёшга тўлган Дилновознинг бу “Иқдор” шеъри ўз тенгқурларининг дастурий фикрларини ҳам ўзига сингдирган дейиш мумкин. Гап шундаки, Дилновоз фақат идеал туйғуларни эмас, ўз тенгдошларининг реал туйғуларини ҳам ифодалайди. Шеърда романтик кўтаринкиликдан ташқари, ҳаётдаги мавжуд ёхуд бўлиши мумкин камчиликларни ҳаспўшламайди, улардан кўз юммайди.

Бу тушунчани у қуйидагича поэтик тажассум этади:

*Саросар туманлар тарқайди ҳали,
Шовуллай бошлайди томирларда қон.*

Қийинчиликлар, камчиликларни у баъзилардек аюҳаннос солиб, ҳаётимизнинг, жамиятимизнинг, истиқлолимизнинг бизни эзиб юбораётган дардлари ё хатолари тарзида эмас, табиий равишда кечиши мумкин ҳолатлар – шеър матнида эса, кучимиз, шиддатимиз остида барибир тарқалиб кетажак туманлар, дея талқин этадики, бу навқирон шоира лирик қаҳрамонининг ватанпарвар, миллатпарвар қиёфасидан далолатдир. Асар сўнгидаги: “Шовуллай бошлайди томирларда қон”, мисраси эса, бутун шеър руҳига ҳам, ундаги лирик қаҳрамон характеридаги кўтаринкиликка ҳам, шеър муаллифи табиатидаги фидойилик моҳиятига ҳам ажиб бир ўқтамлик бағишлайди.

Ҳақиқий шоирлик файласуфона фикрлаш ва уни муносиб йўсинда поэтик ифода-лай билишдан бошланади. Шоирни файласуф билан бирлаштириб, ва, айна вақтда, ундан ажратиб турадиган хусусиятлар шунда. Вақтга ўзбек шеърлятида Ғафур Ғулом қадар чуқур поэтик таъриф бера олган шоирни топиш қийин, деган нақл бор. Биз айрим йигирма ёшли шоирларимизни бу масалада улуг шоир билан тенглаштириш фикридан йироқмиз, унга ўхшатмоқчи ҳам эмасмиз. Бироқ, улар орасида устоздан ўрганиб, унга қараб, вақт фалсафасини ўзларига хос равишда поэтик суратлашга ҳаракат қилаётган ва, бу борада, йигирма ёшли навқирон қалблари билан терангина муваффақиятларга эришяётганлари бор эканини айтгимиз ва кўрсатгимиз келади.

Дилнавознинг йигирма сатрдан иборат “Вақт” деган шеъри бор. Мақоланинг ҳажми чегаралангани ҳамда шеър ҳақида қисқа мулоҳаза юрийтишнинг ўзи унинг поэтикаси ва гўзаллиги ҳақида етарлича тасаввур беролмаслигини назарда тутиб, бу ишни кейинга қолдириб, янги “Вақт”ни қуйида тўлиқ келтирсам, у ҳақида тўқисроқ тасаввурга эга бўласиз, деган умидим бор.

*Вақт –
Синиқ кўзлардан симириб гулоб,
Тунда майсагилам тўқиган ҳурлар.
Тонгги кучоқлаган гўдакдек юмшоқ,
Мўрили кулбага шамол урилар.
Эски деразанинг тирқишларидан
Сизиб кирди яна оғироёқ тун.
Ташқарида хира кўзойнак тақиб,
Мук тушиб ўтирар шамолранг сукун.
Туйнукка тўқилса ой гажаклари,
Гуллар яралгуси қадимий сирдан.
Яккаш лаҳзалари хиромлар этса,
Ҳаволар рангланиб кетади бирдан.
Фонус кўтарганча ўз овулида,
Қирларда мезбонлик қилаётир бахт.
Борлиқни қировлар кафтига юқлар,
Қамарий тунларни туғайтган вақт.*

Шеърнинг ҳар бир бандидаги, мисралардаги образларга эътибор беринг. Шеър, умуман, ҳозирги шеърлятимизни безай оладиган манзумалардан биридир, деб дадил айтиш мумкин. Лекин, назаримда, Дилнавоз Қўлдошева ижодида бартараф этилиши лозим айрим қусурлар бордек кўринади. Унинг баъзи шеърлярида образлилик, мажоз, ўхшатиш, кўчим шу даражада бисёрки, шу қадар тигизки, улар шеърхонни баъзан чарчатиб қўйиш даражасига боради, фикрни толиқтиради, хаёлни гарангситади. Тўғри, образдаги тигизилик унинг ижодига хос хусусиятларидан бири, эҳтимол, ўзининг танлаган йўли бўлиши мумкин. Лекин, шеърлятда образлилик нечоғлик муҳим ва зарур эканидан қатъи назар, ундаги мақсадни пароканда қилувчи меъёр бузилиши рўй берар экан, бу

ҳол асар вужудида номатлуб парчаланишни юзага келтиради, у эса, ўз навбатида, асар яхлитлигини бузади. Яхлитликнинг бузилиши эса, асар таъсири ва қабул қилинишидаги уйғунликнинг сочилиб кетиши ёхуд туйғулар занжирининг узилишидир.

Шу ўринда, Дилнавоз Қўлдошева ва Ақром Малик ижодида кўзга ташланувчи модарн табиатли шеърлар хусусида икки оғиз гапириб ўтиш ўринли кўринади.

Изланиш, шаклда ҳам, ифода йўсинида ҳам, образлар тизимида ҳам янгилликка интилиш катта ижобий ҳодиса, албатта. Бироқ, идрокни, туйғуни, маънавиятни янада ўстиришга хизмат қиладиган бўлса. Ақром билан Дилнавознинг модарн шеърларида айрим чиройли изланишлар кўзга ташланса-да, баъзи шеърларда улар мубҳамлик остида қолиб кетади. Образлиқда баъзан ўта оригиналликка интилиш кутилган самараларни бермай қолади.

Мана, Ақромнинг "Тирик уйқулар" шеърдан парча:

*Тушинг яроғида титраб туради,
Танамни қучоқлар
Дийдираб руҳим,
Унинг кўзгусида толе кўради
Ойдан тушиб келган
Кумуш шуқуҳим.*

Модарн шеърларнинг оташнафас тарафдорлари бу мисралардан бизга истаган маъною хоҳлаган гоёларни топиб беришига ишонаман, лекин, мен бу мисраларни шеърнинг бошқа қисмларига ҳам боғлиқлиқда такрор-такрор ўқиб, бирор-бир аниқ нарсa уқа олмадим. Уқа олмасангиз айб ўзингизда, шеърда нима гуноҳ, дегувчилар бўлиши ва бу фикрни қабул қилиши ҳам мумкин. Шеърни ўқишда давом этамиз:

*Қаро тун бағрига исиниб ётар,
Зулмат тирноғига урилган совуқ,
Кўз қири нафратга михланиб қотар,
Афсус, қўшинига
Ўтиб кетса туг.*

Энди, юқорида айтганимиз образлиқдаги бисёрлик, ўта тигизлик, ҳаддан зиёд серкўчимлилик масаласига юқоридаги мисралар асосида аниқроқ ёндашсак: қаро тун, исиниб ётиш, зулмат, тирноқ, совуқ, кўз қири, нафрат, михланиш, афсус, қўшин, тиг...

Э-э, тўхтанг, биродар, шеърдаги ҳар бир сўзни алоҳида юлиб бу тарзда парчалаб ташлайверсангиз, шеър қоладими, деб кимдир бизга танбеҳ берди дейлик ва уни ҳам қабул қилиб, алоҳида-алоҳида эмас, бир-бирига боғлаб ҳам ўқийлик, майли. Лекин, бунда ҳам бирор-бир тиниқ, тайинли маънони уқишнинг ўзи бўлмапти-ку?

Энди, шеърнинг якуний қисмини келтирайлик:

Туйғу имонланар ғамга сизгиниб...

Аввалги лавҳалардек, парчани тўлиқ келтирмайлик-да, шу ўринда, бир зум тўхтаб ўтайлик ва ўз-ўзимизни саволга тутайлик: нега туйғу ғам туфайлигина иймонлашуви керак ёки нега туйғулар ғамга сизгинибгина иймонлашуви мумкин, деб қараш керак? Мен, бу ўринда, шўро замонидагига ўхшаб, ғамни қораламоқчи эмасман, у ҳаётимизда, турмушимизда йўқ ҳам, демоқчи эмасман. Бадий матндаги узилиш рўй бераётганини, образлар, фикрлараро боғланувдаги асослашда мотивировка етишмаётганини таъкидлаяпман, холос.

Шеърдаги мисраларни давом эттирайлик:

*Туйғу имонланар ғамга сизгиниб,
Меҳробни эгаллар
Тупроқ қайғулар...*

*Ҳажр мужғонида
Қолган илиниб,
Гард билан дўстлашган
Тирик уйқулар...*

Бу лавҳани ҳам такрор-такрор ўқидим. Уларни шеърнинг аввалги қисмлари билан боғлаб, мушоҳада юритишга ҳаракат қилдим. Охири мисралардан нималарнидир уққандек бўлдим. Лекин, шеър учун, наинки, қувноқ мазмун, ҳатто, оғир дардни ифодаловчи шеър учун ҳам зарур бўлган поэтик гўзалликни топмадим. Қидирганим, топмасимдан ўзаро бир-бири билан зўрма-зўракиликда бириктирилган образларга урилиб, парчаланиб кетаверди. Шеър лирик топишмоққа ўхшаш таассурот қолдирди. Балки, поэтик ребус деса ҳам бўлар.

Бу билан мен модерн шеърни мутлақ қораламоқчи эмасман. Меъёри мижғиланмаган бу йўналишдаги шеъриятнинг ҳам гўзал намуналари бор. Ёшларимиз ана шундай модерн шеърят намуналарининг сир-асрорларини чуқурроқ ўрганиб, бу йўналишда астойдил тер тўксалар, бундай шеърларнинг ҳам ихлосмандлари кўпайиши, шубҳасиз.

Мана, Баҳодир Баҳромнинг "Севги япроғи" деган шеърдан бир тўртлик:

*Кўкардим армоннинг қучоғидан даст,
Орзуга қўл силтаб яхши бор дедим.
Шу дам янги туфли кийиб ўтди вақт,
Эски туфлилардай тешилди этим.*

Шеър, агар янглишмасам севги ҳақида, унинг таманнолари, азоблари, армонлари ҳақида. Ёшлиқдаёқ кўнгилга тушган куз андуҳлари ҳақида.

Шеърда:

*Ташқарида кимдир кутаяпти сени,
Кутиб қолди, балки, бахт у, борақол, —*

сингари нечоғлиқ ғамгин бўлмасин самимий ва гўзал оҳанглардаги мисралар ҳам учрайди. Шеър ниҳоясида: "Мен ожиз кузларга кўмдим умримни, сени баҳорларга беркитди ҳаёт" каби дилбаргина маънолар товланиб туради. Лекин, бу фикрларга келгунча шеърнинг марказий қисмидаги вақтнинг янги туфли кийиб ўтишию лирик қаҳрамоннинг эти (!) эски туфлилардек тешилиб кетиши нимани англатади, ҳарчанд тиришмай, идрок этолмадим, ҳис этишга ҳаракат қилдим, ҳиссиётларим ҳам қабул қилолмади. Шоир шундай демокчи бўлдимикан, деб бир-икки нарсани тусмоллаб кўрдим, лекин уларни бу ерга ёзишга ботинолмадим. Шоир тамомила бошқа нарсани назарда тутган бўлса, дидим чиппакка чиқиб қолмасин, дедим, шекилли?

Авваллар ҳам маълум даражада кўринган бўлса-да, йигирманчи аср сўнигида ўзбек шеъриятига модерн йўналиш – мураккаб шеърят шиддат билан кириб келди. Очигини айтиш керак, бу ҳол айримларда жиддий изланиш тарзида, айримларда анъанавий шаклларда бирор-бир муваффақиятга эриша олмаганлари боис, яна кимлардadir қофия санъатидаги юксак талабчанлик билан боғлиқ поэтик теранлик қийинчилиги, машаққатидан "қочиш" туфайли, бошқа йирларида эса модерн моҳиятдаги мураккаблик, истаганча "образкашлик" ортига яшириниш мақсадида рўй бермоқда. У бизда нечоғлиқ мустаҳкам ва талабчан ўрин эгаллаб қолиш-қолмаслигини келажак кўрсатар, лекин ҳозирданоқ, шуни айтиш мумкинки, йилдан-йилга бу йўналишда ижод қилувчи ёшлар кўпайиб бормоқда. Улар орасида йигирма ёшлилар ҳам талайгина. Жаҳон модернига ҳамоҳанг мураккабликдаги ўзбекона миллий образлар товланган, бадийий идрок этилиши жиҳатидан сунъийликдан ва, баъзан, ўта кўполлик, ўта хунукликдан холи модерн шеърларку ўзига муайян йўл топа олар, лекин баъзан ўта мураккабликда намоён бўлувчи ҳамда миллий бадийий тафаккуримизда наинки матлуб, балки, ҳатто, зид моҳиятдаги зўрма-зўраки образлилик асосига қурилган шеърларнинг қисмати, на-

заримда, ўтган асрнинг йигирманчи йилларидаги футуристларнинг изланишларига ўхшаб қолса, ажаб эмас.

Тўғри, шеърда кўпмаънолик, кўпқатламликнинг ўзига хос катта ижобий ҳислатлари бор. Бу борада, шеърятнинг Бедил каби оталари бўлган. Лекин, модерн шеърятдаги ҳаддан ортиқ серообразлиқни, ўта мураккаблиқни ва бунда истаган киши истаганча тахминий маъно-мазмун бераверишини, оригиналлик баҳонасида образлиқдаги бадий мантиқсизлик ва, ҳатто, айрим, хунукликни оддийгина эмас, ҳатто, анчайин малакали ва жаҳон модерндан яхшигина хабардор ўзбек ўқувчиси ҳам қабул қилиши қийин кечади, деб ўйлайман.

Абдуманноб Мансуров ҳали йигирмага ҳам тўлган эмас. Энди ўн тўққиз ёшда. Шеърларини ўқисангиз ҳавасингиз келади. Табиатни куйлашда, табиатга монанд инсон руҳиятини чизишда, уларнинг ҳар икковини ажиб бир уйғунликда миллий тафсилотлар, миллий бўёқлар, миллий характерлар билан туташтиришда ва буларнинг барчасида самимий бир тиниқликка эришишда Абдуманнобни тенгқурлари орасида алоҳида ажратиб кўрсатиш мумкин. Унинг ёзганлари орасидаги сараларида ниҳоятда ёш, навқирон эканига қарамай, тажрибасизлик деярли сезилмайди. Бундай шеърлар тажрибали устозларнинг айрим асарлари билан бемалол ижодий мусобақалаша биледи. Шу ёшдаёқ, дастлабки, “Орзулар чашмаси” номли тўпламнинг муаллифи.

Мана, унинг “Қишлоқ” номли шеърдан сатрлар:

*Тоғнинг боғларидан тарқалди туман,
Осмон тандирига қуёш ўт ёқар.
Боғ оралаб ўтган ариқда чаман,
Яшил япроқларнинг яноғи оқар.*

Қаранг, ариқ чаман бўлиши мумкинлигини ва унда япроқларнинг ўзидан ташқари яноғи оқиши мумкинлигини шу ёш шоир сезибди, пайқабди.

*Туйғулар кўнгилни наққошдек ўяр,
Тутзорга ётаклаб кетади хаёл.
Саҳарлаб ҳовлини супуриб кўяр,
Онамнинг кўринмас келини шамол.*

Кейинги икки мисрадаги миллийлик, манзара тиниқлиги, оҳанг дилбарлиги сизнинг ҳам туйғуларингизни майин бир гўзалликда қитиқламадими?

Шеърда бир-биридан чиройли ташбеҳларга, бадий образларга дуч келасиз, деярли бирортасида сунъийликни, зўрма-зўраликни сезмайсиз, гўё, ўзи қуйилиб тушаётгандек. Шеърдаги тасвир ва ҳолатлар, мабодо, ҳужжатли лентага туширилгудек бўлса, нақадар ажойиб тасвир тасмаси майдонга келарди, деб ўйлайсиз. Шеърни ўқиш давомида болалардек қувнаб, оппоқ гулларини варрак қилиб учираётган кўҳна теракларга дуч келасиз. Айвонда дўппи тикиб ўтирган баҳорга мафтун бўласиз. Хаёлингизда ранг-баранг ипақлардан ҳосил бўлган дўппидек – баҳорнинг турфа чечакларидан товланган ҳовли гавдаланмадими?

Табиатни бамисоли рассомдек ва, ҳатто, сўз билан ундан ўтказиб чизаётган шоир, секин-аста асар ниҳоясида яқинлашиб, сўзни инсон умрининг моҳият омили – меҳнатга ва унинг эгаси деҳқонга буради.

*Улғайтирар ҳатто япроқларини
Дастурхонда турган нони бир тишлоқ.
Пиёладак тугтиб тупроқларини
Деҳқоннинг кафтидан сув ичар қишлоқ.*

Қишлоқни кўкларга кўтариш, меҳнатга шон-шарафлар ўқиш, деҳқонни қуруқдан-қуруқ улуглаш каби ўтиб бўлинган уринишлар йўқ. Шуларни ифодалай олувчи поэтик образлиқ ва сөхрли оҳанг бор шеърда. Бундай шеърлар, наинки, адабиётимиз, балки, уларга қўшиб қалбимизни ҳам бойитади.

Ёшлар устозларга эргашидилар, улардан ўрганишга ҳаракат қиладилар. Бу йўлда, баъзан таассубга йўл қўйганларини сезмай қоладилар. Баъзан эса, устозлар ижодидан ўзлари сезмаган равишда улги олиб, қалбларидаги ўз туйғуларини қоғозга туширадилар. Баъзида эса, аввалги авлодлар ижодидаги поэтик назарга янгича талқин бериш, янада бойитиш орзусини намоён этадилар.

*Осмон тўла юлдузлар
Қани менинг юлдузим? – деб ёзган эди Ғафур Ғулом.*

Моҳичехра Ҳақбердиева ёзади:

*Осмонларда кўринмайди юлдузим,
Ёлгон бўлди қалбимдаги бор сўзим.*

Эркин Воҳидовнинг пиёла ва чойнак ҳақидаги йигирма ёшлари атрофида ёзган шеърини билмайдиган мухлис бўлмаса керак. Турсуной Мажидова "Пиёла" шеърида устоз ғоясини ўзига хос бошқа бир тарзда давом эттиришга интилади. Оддий пиёлани кашф этганларга олқиш айтади. Ҳовучлаб на сув ва на чой ичиб таскин топардик, шу боис, кўлда пиёла тутганда кулолни эслаб, пиёла пешонасини силаб қўйинг, дейди шоира.

Таъсирланиш, ўрганиш, деганда, ёшлардан жуда кўпининг Рауф Парфи шеърларидан таъсирланиши, унга эргашишга ҳаракат қилиш сезилади. Хоссатан, Рауф Парфининг "Ёмғир ёғар, шивалаб ёғар" шеърининг ҳозирги йигирма ёшлилар ижодидаги ўнлаб турли вариант ва вариацияларига дуч келамиз.

Юлдуз Зоирнинг "Тун манзараси" ҳамда "Сиз билмайсиз" сингари шеърларидаги тунда оқ қоғозга дардларнинг тўкилиши ҳамда:

*Дилимни эзади интиқлик,
Юракда яшайди бир ҳилқат.
Ўзим ҳам билмайман, гоҳида,
Азоб берар менга ул фақат, –*

мисралардаги оҳанг тарзига, ҳиссиётларнинг ифода йўсинига, табиат ва инсон қалбидаги муштаракликнинг жонланиш сидрасига Рауф Парфи шеърларининг таъсири сезилиб туради.

Шуни ҳам таъкидлаш жоизки, таъсирланишнинг ҳам ўзига хосликлари кўп. Баъзи шеърлар борки, таъсир кўрган таъсир этувчидан кўп ҳам узоқлашмай қолади, ўзида ўзлигини яққол намоён этишга улгурмайди.

Шундай шеърлар ҳам бўладикки, унда қайси бир шоирнинг таъсирини аниқ сезиб турасиз, айни вақтда, таъсирланувчи асарида ўзининг "мен"лигини ҳам яққол ифода-лай билганини кўрасиз. Юлдуз Зоирнинг Рауф Парфи таъсирида ёзилган шеърларида ушбу мисралар ҳақида шундай дейиш мумкин:

*Ёмғир ёғар оҳанги майин,
Осмон зимдан кўзин ёшлайди.
Юракдаги маъюс ўйларим,
Ёмғир каби оқа бошлайди.*

Лекин, Юлдузда Рауф Парфидан ўрганиб, таъсирлангани билан, унинг доирасидан чиқиб кетолмай қолган ҳоллар ҳам учраб туради. Чунончи, шоирнинг "Ёмғир" шеърида шундай ҳолга дуч келамиз:

*Маъюс томчилайти ёмғир бошимга,
Бугун осмон кўзин яна ёшлайди,
Кўнглимга ҳапқириб келган туйғулар,
Қоғознинг юзига тома бошлади.*

Бу шоиранинг ўз “Ёмғир ёғар” деган шеъридаги айрим мисраларнинг бошқа бир йўсиндаги такрор эканидан ташқари, Рауф Парфи қаламига мансуб ёмғир ҳақида шеъридаги айрим мисра ва маъноларга ўхшаб қолмадими, деган фикрга боради киши.

Ёки, мана, Ақром Маликнинг “Севиб қолдим” номли шеъридан икки сатр:

*Эй севги, кел, сенинг кўзингдан ўлай,
Баҳорой, сен менга гул тутмайсанми?*

Гўзал мисралар, гўзалликни инкор этиш қийин. Бироқ, диққат билан хотирангизни ишга солсангиз, худди шу мазмунга яқин бўлган бадиий образни қайсидир севимли шоирингиз ижодида бор экани ёдга тушмайдими? Ҳа, ана, чамаси, сизнинг ҳам ёдингизга тушди. Сиз ҳам Усмон Носирнинг: “Севги сенинг ширин тилингдан ким ўпмаган, ким тишламаган?” деган образли мисрани эсладингиз, чоғи.

Бу билан биз Ақром Малик Усмон Носирдан кўчирган ёки такрорлаган демоқчи эмасмиз. Бадиий ижодда сезилмаган равишда бундай кўчимлар, такрорлик бўлиб турадиган ҳодиса. Барча ижодкорлар каби, ёшлар ҳам бу масалада ҳушёрликни қўлдан бермасликлари керак. Бунинг учун кўп ўқиш ва қувваи ҳофизани мустаҳкамламоқ зарур.

Ёки, мана, яна бир мисол:

*Рашқ қиларман ўзимдан, ҳатто,
Жоним деган сўзимдан, ҳатто.*

Бу, энди, Ақром Маликнинг “Тилсиминг” номли шеъридан. Эркин Воҳидовнинг машҳур ғазали барчага маълум. Бу ғазал асосида қўшиқ ҳам мана бир неча ўн йилки юртимизда тинмай куйланиб келади. Мен Ақром Малик билиб туриб, устоз Эркин Воҳидовни такрорлаган, демоқчи эмасман. Бунга ишончим комил. Лекин иложимиз қанча. Айтилган сўз – отилган ўқ. Бунга айтишимиздан мақсад, ёшларимиз поэтик хотира омборларини ниҳоятда эҳтиёткорлик билан тоза ва беғубор тутишга ҳаракат қилмоқликлари лозим. Ўзларининг ижод далапарига сепган уруғларига фақат ўзлари қудуқдан тортган сувгина малҳам бўла олади. Ариқда оқиб келган сувни ҳам, ёмғирни ҳам ҳеч ким инкор этолмайди, бироқ, улар ўз йўлига.

Демак, ёшларимиз учун устозлардан ўрганиш, жаҳон адабиёти ютуқларини ўзлаштириш, ҳаётдаги, замондаги инсон қалби билан алоқадор жараёнларни чуқур билиш, ҳаёт ва замон талаб қилаётган муаммоларни бадиий теранликда гавдалантиришга интилиш, ўз ҳаёти ва ижоди билан муқаддас Ватанни ҳар қандай бало-қазодан муҳофаза этиб, унинг қудратига қудрат қўшиш асосий вазифалар саналади. Мана шундай қадим йўлларга ўз сўқмоқларидан чиқиб олиш иқтидорини намоён этган ижодкоргина янги манзилларнинг баридан тута олади.

Нўъмон РАҲИМЖОНОВ,
профессор

АДАБИЁТШУНОСЛИКНИНГ ЯНГИ БОСҚИЧИ

Маънавий-маданий меросни таҳлил ва тадқиқ этиш, ҳозирги адабий жараён ходисаларини танқидий ўрганиш, ўзлаштириш, эстетик баҳолаш адабиёт илмининг асосини ташкил қилади. Мазкур устувор йўналишлар қаторида, яна адабиёт назарияси, поэтика, шеършунослик, матншунослик, манбашунослик, халқаро адабий алоқалар ва адабий таъсир масалалари, фольклоршунослик, мумтоз адабиёт тарихи, таржимашунослик, адабий-эстетик, бадий-фалсафий тафаккур такомили, муайян босқичлардаги динамикаси, қомусий изоҳли адабий терминлар луғатларини яратиш, библиографик кўрсаткичлар тузиш сингари соҳа-йўналишлари ҳам адабиёт илмининг таркибий қисмини белгилайди. Улар адабиётшуносликнинг алоҳида фан тармоқлари тариқасида илмимизнинг сажия-салоҳиятидан, ҳар бир такомил босқичидаги ҳолатидан, миқёси ва даражасидан воқиф этади.

Маълумки, ижтимоий-сиёсий, фалсафий тизимларнинг ўзгариши, аввало, дунё-қарашларнинг ўрин алмашувидир. Бу, шубҳасиз, янги тушунчалар, талқинлар, тасаввурлар силсиласини юзага келтиради. Бу — дунё шеваларини, инсон ва жамият муносабатларини, ижтимоий воқеликни янгича идрок қилаётган эътиқоднинг шаклланиши, ўзлигини намоён этиши демакдир. Мустақиллик асносида, умумбашарий қадриятларга таянган, гўзаллик-эзгулик-адолат принципларига асосланган адабиёт илми қарор топди; янги-янги талқин ва таҳлил методлари, усуллари билан ўз имкониятларини кенгайтириб бормоқда, илдиз отиб, палак ёзмоқда. Бу борада, Президентимиз Испом Каримовнинг "Истиқлол ва маънавият", "Юксак маънавият — енгилмас куч", "Адабиётга эътибор — маънавиятга, келажакка эътибор" асарларида илгари сурилган ижтимоий-фалсафий, адабий-эстетик назарий ғоялар адабиётшунослигимиз учун ҳам методологик асос вазифасини ўтамоқда.

"Мустақилликнинг дастлабки кунларидан бошлаб юртимизда амалга оширилаётган кенг кўламли ишларнинг амалий натижаси ўлароқ, адабиёт ва санъат, маданият, матбуот соҳаси мафкуравий тазйиқдан бутунлай халос бўлганини қайд этиш лозим, — дея таъкидлайди Давлатимиз раҳбари "Юксак маънавият — енгилмас куч" асарида. — Ҳар қандай ижод намунаси, бадий асар синфий бўлиши ва қандайдир ғояга, коммунистик мафкура манфаатларига хизмат қилиши керак, деган қарашлар бугун ўтмишга айланди. Эркин ижод учун, миллий қадриятларимиз ва бой маънавиятимизни, халқимиз тарихини, унинг бугунги сермазмун ҳаётини тўлақонли ва ҳаққоний акс эттириш учун зарур шароитлар яратилди" (133-бет). Мазкур ижтимоий-адабий муҳитнинг қутлуғ самаралари сифатида, биринчидан, адабиётшуносликда бадий асарларни ғоявий-тематик таҳлил қилишга буткул чек қўйилди. Адабий асар мазмунини бадий қадрият, ижодкор изланишларини маънавий-интеллектуал қадрият, адабий жараённи эса, ҳамиша ҳаракатдаги гўзаллик ҳодисаси, бадият тарихи тариқасида ўрганиш тамойили қарор топди. Шу маънода, ҳоҳ адабиёт тарихи, ҳоҳ маданий-диний мерос, ҳоҳ бугунги кун адабий ҳаёти ходисалари ўрганилган, назарий умумлаштирилган тадқиқотларда, илмий асарларда яхлит бир концепция етакчилик қилмоқда. Хусусан, бадий баркамол асар феномени нафақат ижодкор шахсияти ва дунёқарашининг, шу-

нингдек, ўзи яратилган ижтимоий-маънавий шароит билан жамиятнинг ҳам маълум даражадаги кўзгусидир, деган фалсафий-эстетик нуқтаи назардир.

Хусусан, академик Азизхон Қажумовнинг 12 китобдан иборат сайланма асарлари ниҳоясига етди. Устоз адабиётшуноснинг бир умрлик ижодий изланишларини ўзида мужассамлаштирган мазкур жилдларда эрамининг илк тонги IV – VII асрларга мансуб тош битигларнинг бадиий хусусиятлари тадқиқ этилган “Қадимият обидалари”дан XIX аср ўрталари – XX аср бошларигача бўлган адабий жараён (“XVI аср ўзбек адабиёти”, “Қўқон адабий муҳити”, “Ҳинд адабий сарманзиллари”); улкан сўз санъаткорларининг адабий мероси, бадиий-эстетик, ижтимоий-фалсафий, маърифий-ахлоқий қарашлари ўрганилган (“Хоразмлик улуғ аллома”, “Аҳмад Фарғоний”, “Абу Райҳон Беруний”, “Абу Али ибн Сино”, “Амир Темури қиссалари”, “Шоҳруҳбек Мирзо”, “Улуғбек Мирзо”, “Заҳриддин Муҳаммад Бобур ижодиёти”, “Чимёнли шоир Ҳувайдо”, “Комил Хоразмий”, “Шоир Фурқат”) истеъдодли асарлари мумтоз адабиётимиз сарвати ва салобатини намойён этиш баробарида, олимнинг зукко таҳлил маданиятини, илмий-назарий тафаккур даражасини ҳам тасдиқлайди.

Ушбу силсилада Алишер Навоий ҳаёти ва ижод йўлига, бадиий маҳоратига, асарларининг ижтимоий-эстетик аҳамиятига доир, тарихий-типологик таҳлил асосига қурилган тадқиқотлар салмоқли ўрин тутди. Академик Иззат Султоннинг қайта нашр этилган “Навоийнинг қалб дафтари” асарида ҳам янгича нуқтаи назар балқиб туради. Хусусан, ижодкор шахсиятига, асарларига тарихий-маданий, интеллектуал ҳодиса тариқасида ёндашилади, ўрганилади, назарий умумлаштирилади.

Иккинчидан, адабиёт илмининг турли фан соҳалари (фалсафа, фольклор, тарих, фалакиёт, тасвирий ва амалий санъат, дин, кино, театр, мусиқа билан алоқалари, бир-бирига таъсир кўрсатиш, таъсирланиш жараёнлари чуқурлашди. Шу маънода, эстетиканинг гўзаллик ва хунуклик, фожелик ва комиклик, кўтаринкилик ва тубанлик сингари категорияларининг маъно уфқлари кенгайиб кетди. Эндиликда, бадиийлик, бадиий шартлилик, бадиий образ, тимсол, рамзийлик, муаллиф шахсияти эстетиканинг универсал категориялари сифатида ўрганила бошланди. Бир сўз билан айтганда, бадиий ижод эстетикаси ва унинг воқеликка, инсон онг-шуурига муносабати, ушбу жараённинг ижтимоий-фалсафий мазмунини ёритиш устуворлик касб этди. Профессор Наим Каримовнинг “Чўлпон”, “Мақсуд Шайхзода” маърифий-биографик романлари билан “XX аср адабиёти манзаралари” фундаментал тадқиқоти 1-китобини, профессор Умарали Норматовнинг “Қодирий мўъжизаси” монографияси билан адабий-танқидий мақолалар, эссе, хотира, қайд ва суҳбатлардан таркиб топган “Нафосат гурунлари” мажмуасини, профессор Анқабой Қулжоновнинг уч жилдлик сайланма асарларини, профессор Абдуғафур Расуловнинг “Танқид, талқин, баҳолаш”, “Бадиийлик – безавол янгилик” адабий-илмий мақолалар, талқинлар, этюдлар, “Бетакрор ўзлик” адабий-танқидий мақолалар мажмуаларини таъкидлаш жоиз. Уларда адабий характернинг мулки борлиқ билан мураккаб муносабатларга киришуви, санъат асарининг бетакрор, ўзига хос дунё эканлиги, ундаги сўз, тимсоллар аро алоқалар, адабий авлодлар, бадиий асар ва ижодкор феномени, сўз санъати жараёнлари ҳамда муаммолари хусусида баҳс юритилади.

Профессор Наим Каримовнинг “Мақсуд Шайхзода” маърифий-биографик романида шоир, драматург, адабиётшунос олим, таржимон ва педагог Мақсуд Шайхзоданинг ҳаёти, тақдири ҳақида замондошларининг хотиралари, махфий маълумотлар асосида, Озарбайжон, Доғистон, Ўзбекистонда кечган ҳаёти саҳифалари катта меҳр-муҳаббат, самимият, юксак эҳтирос билан акс эттирилади. Сиёсий-мафкуравий тазйиқлар исканжасини ёриб чиққан, эл-юрт-миллат юрагига йўл топган беқиёс ақл-тафаккур зиёларидан бохабар қилади. Наим Каримов сўз санъати, илмий-бадиий тафаккур маданиятининг бош вазифаси, бу – инсонни маънан ва ахлоқан, интеллектуал жиҳатдан тарбиялаш, шахсиятини маърифат шуълалари билан зийнатлашдан иборат, деб билади. Ушбу концепция Наим Каримов эстетик қарашларидаги маърифий ғоялар мағзини ташкил қилади. Хусусан, Мақсуд Шайхзода тириклиги, ҳаёти, фаолияти бадалида эзгу сўз воситасида одамларни руҳоний гўзалликка, ҳақиқатпарварликка, инсонсеварликка ундаб яшади. Унинг тақдири маънавий-ахлоқий комилликнинг беназир тимсолидир.

Инсон шаъни ва шахсини оёқости қилишга қаратилган диктатура тузумига, зулм – ёвузликка қарши исёндр. Деспотизмга асосланган шўро тузumi инсон шахсини букиши, тутқунлик асоратига солиши, минг бир қийноқларга гирифтор қилиши мумкин. Ва, лекин, эркин фикрини, озод руҳини, адолатли сўзини қул қилолмайди, деган маърифий ғоялар “Мақсуд Шайхзода” асарининг юксак бадииятини белгилайди.

Ана шундай ҳолатларда эзгу сўз, адолатли фикр гўзалликка, ҳаёт ҳақиқатига тикланган ҳайкал мисоли муҳташамдир, деган маърифий маънолар олим эстетик қарашларининг устувор йўналишини ташкил этади. Одамларни, жамиятларни ахлоқий-ақлий камол топтириш адабиётнинг ва, демакки, бадиий сўз санъатининг бош мақсадидир, деган маъно Наим Каримов асарида балқиб турган яна бир фазилат.

Профессор Абдуғафур Расуловнинг “Бетакрор ўзлик” асари адабий-танқидий мақолалардан таркиб топган. У Абдулла Қаҳҳор (“Абдулла Қаҳҳор университети”, “Саралар сандиғидаги роман”, “Сароб”да ёзувчи маҳорати”, “Бадиий тасвир воситалари”, “Сароб”да психологик тасвир”), Раҳмат Файзий (“Ҳазрати инсон ёди”), Пиримкул Қодиров (“Замон санъаткор талқинида”), Ўлмас Умарбеков (“Асарлари яшаяптики...”), Худойберди Тўхтабоев (“Ғаройиб салтанат”, “Бетакрор услубнинг кашф этилиши”, “Ҳошимжон. Сехрли қалпоқча. Сариқ дев”, “Ақром билагон Ҳошимнинг дўсти, Гарри Потернинг оғаси”, “Шўрпешона Орифжон”, “Мангу муаммо”), Турсунбой Адашбоев (“Ижодий ўзлик сари йўл”) бадиияти чизилган, Ҳомил Ёкубов (“Танқид майдонида туриш машаққати”), Озод Шарафиддинов (“Озод Шарафиддиновни англаш”), Иброҳим Ғафуров (“Мунаввар сиймо”) сингари адабиётимиз илмининг ёрқин сиймолари ижодий қиёфаси ёритилган кузатишлари бўладими, барчасида бадиий асарнинг таҳлили адабий-эстетик қарашлари билан уйғун олиб борилади. Сўзнинг адабий матнда, бадиий асар бағрида нечоғлиқ катта салоҳият, ижтимоий-эстетик аҳамият касб этиши ҳассослик билан таҳлил қилинган. Ва, энг муҳими, оддий сўз эстетик мазмунга айланиш жараёнида умумбашарий қадрият мақомига эга бўлади, деган қонуниятни асослашга эришади.

Учинчидан, кейинги йиллар адабиётшунослигимизда намоён бўлган етакчи таъмоиллардан яна бири – бу ўзбек адабиётининг етук бадиият намуналарини жаҳон контекстида таҳлил қилишда кўзга ташланмоқда. Жаҳон бадиияти тарихини яратиб келаётган асарлар билан муқоясада изчил, қатъий йўналиш касб этади. Қиёсий адабиётшунослик, адабий таъсир ва халқаро адабий алоқалар йўналишида типологик, тарихий-аналитик таҳлил методлари асосида қутлуғ самараларга эришилмоқда. Бу жиҳатдан таниқли адабиётшунос Париза Мирзааҳмедованинг рус тилидаги “Классика ва замонавийлик адабий алоқалар йўналишида” (“Классика и современность в аспекте взаимодействия”) монографияси ҳамда “Чингиз Айтматов ва замонамизнинг маданиятшунослик масалалари” асари, Париза Мирзааҳмедова масъул муҳаррирлигида чоп этилган “Адабий алоқалар миллий адабиётлар тараққиётининг манбаи тариқасида” (“Взаимодействие как источник обогащения национальной литературы”) жамоавий тадқиқоти, адабиётшунос Улуғбек Саидовнинг “Шарқ ва Ғарб: маданиятлар туташган манзиллар”, “Глобаллашув ва маданиятлараро мулоқот” монографиялари, Мурод Иброҳимов (марҳум)нинг “Адабиёт – менинг борлиғим” тадқиқот ва мақолалар китоби ушбу йўналиш тақомилида салмоқли ўрин тутди. Адабиётшунос олима Муҳаббат Шарафиддинованинг “XX аср ўзбек насри жаҳон адабиёти контекстида” монографияси, истеъдодли адабиётшунос Замира Қосимованинг рус тилидаги “Миллий ва жаҳон адабиёти аъъаналари нуқтаи назаридан замон ва инсон концепцияси: А.Фитрат, А.Қодирий, Чўлпон асарлари мисолида” номли докторлик диссертацияси, ёш адабиётшунос Дилшода Иброҳимованинг немис тилида ёзилган ва рус тилига ўғирилган “Хилденбранд ҳақида кўшиқ асари, унинг шарқона ва ғарбона муштарак хусусиятлари (Матн структураси, қиёсий таҳлил муаммолари)” мавзuidaги тадқиқоти халқаро адабий алоқалар борасида жиддий самараларга эришилаётганининг далолатидир.

Адабиётшунос Улуғбек Саидовнинг “Шарқ ва Ғарб: маданиятлар туташган манзиллар” тадқиқотидан ўрин олган: “Фитрат ва Милтон ёхуд ўзгани таниш орқали ўзликни англаш”, “Аттор ва Ғарб фалсафаси”, “Умар Хайём ва Данте фалсафасида инсон талқини”, “Тарихий хотира ва миллий ўзликни англаш”, “Баркамол авлод тарби-

яси – миллий юксалиш омили", "Эркинлик гоёяси такомили" каби фасллар фалсафий адабиётнинг умумбашарий моҳияти тўғрисида, ўткинчи даврнинг азалий ва абадий зиддиятлари издиҳомида инсон тафаккурининг маънавий-интеллектуал қадриятлар, маданий тарих яратиши хусусида баҳс юритади.

Адабиётшунос Мурод Иброҳимовнинг "Адабиёт – менинг борлиғим" китобидан ўрин олган "Рус адабий-назарий тафаккур тарихига доир (XX асргача)" тадқиқотида олим жаҳон эстетикасида муайян босқични ташкил қилган даврий ҳодисани ёритади. Ломоносов, Белинский, Чернишевский каби мутафаккирлар адабий-эстетик қарашларини тадқиқ этади. Бу борада, "Реалистик санъат қонуниятлари", "Гўзалликнинг фалсафий-эстетик талқини", "Реал танқид ва ижодкор дунёқараши", "Халқчиллик назариясининг мукаммаллаштирилиши", "Адабиётшунослик соҳалари аро синтезлашув" сингари боблар юқори илмий-назарий савияси билан ажралиб туради.

Профессор Муҳаммаджон Холбековнинг халқаро адабий алоқалар борасидаги салмоқли рисола ва монографиялари ("Ўзбек адабиёти Францияда", "Ўзбек-француз адабий алоқалари") жамоатчилик назарига тушган эди. Кейинги йилларда таниқли олимнинг "Амир Темурунинг Европа қироллари билан ёзишмалари", "Алишер Навоий асарлари француз тилида" рисоалари, "Жаҳон адабиётида умуминсоний тамойиллар" тадқиқоти ушбу йўналишда янаям собитқадам изланишлар олиб бораётганлигини тасдиқлайди.

Бир-биридан узоқ ҳудудларда жойлашган халқлар бадий маданиятининг ўзаро алоқалари, адабиётларнинг бири иккинчисига таъсири, акс таъсирланиш жараёнлари миллий маънавиятлар тараққиётини белгилаш баробарида жаҳон адабиётининг ҳам сифат-мазмун жиҳатдан янги такомил босқичини тайин этади, деган нуқтаи назар профессор Муҳаммаджон Холбеков тадқиқотларига алоҳида файз бағишлайди; илмий хулосаларининг янгилигини, назарий салмоғини кўрсатади. Ушбу ҳодисанинг табиий ва қонуний ҳосиласи тариқасида миллий руҳга таянган башарий қадриятларнинг юзага келиши, шубҳасиздир, дейди профессор Муҳаммаджон Холбеков.

Ўқитинчидан. Ўзбек адабий-эстетик тафаккурининг жаҳон маданиятида тутган ўрни, ижтимоий-фалсафий қадри, аҳамиятига оид тадқиқотлар ҳам алоҳида йўналиш касб этди. Бу – истиқлол йиллари адабиётшунослигимиз зришган қутлуғ самаралар сирасидандир.

Шарқнинг бадий-фалсафий, маънавий уммонидан баҳраманд бўлган санъаткорлар жаҳон маданияти тарихида ниҳоятда кўп. Улар қаторида Оврүпо тарихида муқаддас Қуръон оятларидан таъсирланиб асар яратган, илоҳий ҳикматларни кашф эта олган ижодкорлар ҳам бор. Гётенинг "Ғарбу Шарқ девони", Пушкиннинг "Қуръондан иқтибос" шеърий туркуми фикримиз далилидир. Адабиётшунос Д.Қамбарованинг "Қуръон бахш этган илҳом" монографиясида Пушкиннинг "Қуръондан иқтибос" асари Қуръоннинг арабий матни, русча таржимаси ва Гётенинг Қуръон таъсирида ёзган шеърлари билан қиёсий таҳлил қилинган.

Адабий алоқа ва таъсир масалалари ижодкорларнинг онги-дунёқарашидаги эврилишлар, бадий асарлари поэтикаси билан боғлиқ кечишига оид илмий ишлар ҳам нуфузлидир. Бу борада, Р.Воҳидов, М.Ҳошимованинг "Адабий қардошлик сарҳад билмайди", К.Қурамбоевнинг "Миртемир ва қароқалпоқ адабий муҳити" тадқиқотларини кўрсатиш жоиз.

Бешинчидан. истиқлол шарофати билан қодирийшунослик, фитратшунослик, чўлпоншунослик алоҳида фан тармоқлари сифатида юзага келди, шаклланди. Ва, бугунги кунда янги-янги тадқиқотлар билан ўз ҳадларини кенгайтириб бормоқда. Ойбекнинг дастлабки тадқиқоти "Абдулла Қодирийнинг ижодий йўли" ушбу йўналишга тамал тошини қўйган эди. Академик Иззат Султоннинг "Ёзувчи Абдулла Қодирий ҳақида" "Улкан адиб сабоқлари", "Абдулла Қодирийнинг ўтган кунлари" асарлари, "Адабиёт назарияси" дарслигининг асосий фасллари Абдулла Қодирий ижоди таҳлилига бағишланган; академик Матёқуб Қўшжоновнинг "Абдулла Қодирийнинг тасвирлаш санъати", "Қодирий эркисизлик қурбони", Аҳмад Алиевнинг "Абдулла Қодирий", "Ижод ва изланишлар" асарлари, профессор Собир Мирвалиевнинг "Абдулла Қодирий" тадқиқоти, профессор Умарали Норматовнинг "Қодирий боғи", "Ҳақиқат тақозоси" ба-

деалари, профессор Баҳодир Каримнинг "Абдулла Қодирий: таҳлил ва талқин" монографияси, Ҳабибулло Қодирийнинг "Отам ҳақида", "Қодирийнинг сўнгги кунлари" асарлари қодирийшунослик такомилда файзли ўрин тутди.

Олтинчидан, таржимашуносликда анчадан бери адабий жараёни илмий-назарий умумлаштиришга қаратилган салмоқли тадқиқотлар яратилмаётган эди. Профессор Нинель Владимированинг "XX аср ўзбек насри равнақи ва бадиий таржима муаммолари" (рус тилида) монографияси, атоқли адабиётшунос, закий таржимон Иброҳим Ғафуровнинг "Таржимашунослик асослари" ўқув қўлланмаси, Зухриддин Исомиддиновнинг "Туркий эпос ва таржима масалалари" монографияси таржимашунослигимиз тарихи ва назариясини яратишда салмоқли ўрин тутди.

Еттинчидан, ҳозирги адабий жараён ҳодисаларини ижодий шахсиятлар майдони, маҳоратшунослик – бадиият тарихи, ҳаётий ҳамда ижтимоий ҳақиқатларнинг синтези тариқасида назарий умумлаштириш майли илдиз отиб бормоқда. Бу борада профессор Наим Каримов қаламига мансуб "Қурбон Берекин" асарини, профессор Умарали Норматовнинг "Ижод сеҳри", адабиётшунос Иброҳим Ғафуровнинг "Ҳаё – халоскор", "Мангу латофат", "Дил эркинлиги" асарларини, профессор Нўмон Раҳимжоновнинг "Асқад Мухтор поэтикаси", "Тарихий қиссалар ҳақиқат излайди" (ҳаммуаллифликда), "Ҳалима Худойбердиева лирикаси" (ҳаммуаллифликда), "Мустақиллик даври ўзбек шеърляти" монографияларини, профессор Қозоқбой Йўлдошевнинг "Ёниқ сўз", профессор Йўлдош Солижоновнинг "Ҳақиқатнинг синчков кўзлари", профессор Ҳакимжон Каримовнинг "Адабиёт назариясининг илмий асослари", Дилрабо Қувватованинг "XX асрнинг иккинчи ярми ўзбек поэмачилигида жанр ва услуб ранг-баранглиги", Тоҳир Шермуродовнинг "Жозиб изҳор излаб" китоблари, ўнлаб олимларнинг рисоалари, монографик тадқиқотлари илмий-адабий жамоатчилик эътиборини тортди.

Таниқли адабиётшунос, ёзувчи, таржимон Иброҳим Ғафуров икки жилддан иборат асарларининг юксак илмий-назарий, бадиий савиясини алоҳида таъкидлаш жоиз. "Ҳаё – халоскор" китобига кейинги йилларда ёзилган мансуралари, мумтоз адабиёт, мумтоз сиймолар, мумтоз тарих йўлидаги бадеалари, ҳикоялари киритилган. Муаллиф мўъжаз лирик асарларини: "менинг романларим", деб атайди. Дарҳақиқат, улар ранг-баранг ҳаёт, ғаройиб инсон умрларининг ҳар сониясида бўлиб турган, ҳали ёзилмаган, лекин, асли мўъжизага тенг жонли романларнинг қаймоғи, жавҳари каби гўзал таассурот қолдиради. Уларда давр ичида ўртанаётган, бой кечинмалар ботинида яшаётган, инсонлиқнинг асл маъносини қидираётган замондошимиз гавдаланади. У ўқувчини гўзал кўнгил ва гўзал ақл дунёларида тинимсиз рўй бераётган ажиб фикрлар, гўзал туйғулар базмига чорлаётгандек бўлади.

"Мангу латофат" китобидаги "Миллатнинг биллурлашуви" фаслида миллатнинг туғилиши, шаклланиши, миллий онгнинг уйғониши ва жуда мураккаб, қийин тарихий, ижтимоий жараёнларда ўзини таниши, ҳозирги замон дунёсига кириб бориши ҳақидаги нажиб кузатишлари, ўй-хаёллари акс этган рисоалари ("Адиблар гулшани", "Ахлоқни соғиниш") жамланган. Адабий-бадиий бадеаларида ахлоқ, маънавият, инсоннинг ҳозирги замондаги ўрни тўғрисида баҳс юритилади. Достоевский "дунёни гўзаллик қутқаради", деган умидбахш ҳикматни айтган эди. Иброҳим Ғафуров Достоевскийга пайров бўлиб, дунёни аслида ҳаё, одоб ва ахлоқ қутқаради, деган ғояни илгари суради. Муаллифнинг чуқур эътиқодига кўра, "мангу латофат" бу – ҳаё, одоб ва ахлоқдир. Қалбимизда мужассам мангу гўзал, самовий ахлоқ инсоннинг инсонийлиги учун ягона мезондир.

Саккизинчидан, шонли истиқлол йиллари сўз санъаткорлари шахсияти билан бадиияти, асарларининг яратилиш тарихига оид адабий ижод психологияси янги йўналиш сифатида собит қадамларини ташлади. Бу борада, устоз адабиётшунос Озод Шарафиддиновнинг "Чўлпонни англаш" асари, Наим Каримовнинг "Чўлпон" маърифий-биографик романи, Нўмон Раҳимжоновнинг академик Иззат Султон драмаларининг ёзилиш тарихига, адабий-эстетик қарашларига оид "Бадиий асар биографияси" тадқиқот-қўлланмаси, Ш.Эргашеванинг Саида Зуннунова лирикаси билан дostonлари яратилишига бағишланган "Кўнгилнинг моҳипайкари" рисоласини таъкидлагим келади.

Тўқкизинчидан. адабиётшунослик илмида атоқли адиблар ва адабиётшунослар ҳақидаги хотиралар янги бир тамойил тариқасида такомиллашиб бормоқда. Мазкур йўналишнинг янгилиги, фазилати шундаки, ижодкор шахсияти, истеъдоди ва асарларини миллий-башарий қадрият тарзида ўрганиш, баҳолаш маданияти юз кўрсатди.

Яна бир хусусият бу – адиблару олимларнинг адабий-эстетик, фалсафий, маърифий-ахлоқий қарашларини давр-жамият-ижтимоий воқелик билан яхлит бирликда ягона жараён сифатида ёндашиш, таҳлил қилиш, умумлаштириш майли бўртиб кўзга ташланади. Бу борада “Ғафур Ғулом замондошлари хотирасида”, Мақсуд Шайхзоданинг 100 йиллигига аталган “Замон алломаси”, “Асқад Мухтор замондошлари хотирасида”, “Шухрат замондошлари хотирасида”, “Шукур Холмирзаев замондошлари хотирасида”, “Болажонлик саодати” (Сафар Барноев замондошлари хотирасида), “Профессор Ғаффор Мўминов дилдошлари хотирасида”, “Профессор Асил Рашидов дўстлар нигоҳида”, “Собитлик” (профессор Ҳамиджон Ҳомидий ҳақида), “Кўнгил сезиб турар” (профессор Пирмат Шермухамедовга оид), Умрзоқ Ўлжабоевнинг “Хотирага қўчган умрлар” мажмуалари аҳамиятлидир.

Ўнинчидан. адабиёт ҳақидаги фан тараққиётида адибларнинг адабий-эстетик қарашлари ҳам салмоқли ўрин тутди. Эркин Воҳидовнинг “Изтироб”, Абдулла Орипов танланган асарларининг тўртинчи жилди ҳамда “Адолат кўзгуси” мажмуаси мундарижасини белгиллаган адабий-танқидий мақолалар, Муҳаммад Алининг “Ошиқ бўлмай ҳақ дийдорин кўрса бўлмас”, Мирпўлат Мирзонинг “Сурур”, Улугбек Ҳамдамнинг “Бадиий тафаккур тадрижи” асарлари адиб шахсияти, истеъдоди ва ижодининг ҳаётда, жамиятда нечоғлиқ муҳим ўрин тутиши, асарларининг бадиияти, маҳорати хусусида сўз юритади. Яна шуни таъкидлаш лозимки, Зулфия, И.Султон, Шукрулло, Р.Бобожон, Ҳ.Ғулом, О.Ёкубов, П.Қодилов, М.Қориев, Ў.Умарбеков, У.Назаров, Ш.Холмирзаев, Ў.Ҳошимов, О.Мухтор, И.Ғафуров, Х.Дўстмуҳаммад, А.Дилмурод, И.Отамурод, Н.Эшонкул сингари шоир-ёзувчиларнинг бадиий ижод сирлари, адабий жараён психологияси, адабий меҳнат ва бадиий маҳорат, сўзнинг ижтимоий аҳамияти ва эстетик таъсир салоҳияти, бадиий идрок ва ифода санъати, тасвир усуллари ва имкониятларига доир суҳбатлари, чиқишлари, мақолалари ҳам адабиётшуносликнинг назарий масалаларини ўрганишда салмоқли ўрин тутди.

Сўз санъатида азал-азалдан ёзилмаган бир қонуният бор. Хусусан, катта адабиётни беназир истеъдод эгалари – катта шахслар яратади. Бу нарсаси, аввало, сўз санъаткорининг истеъдод даражаси ва шахслик миқёси, нуқтаи назари билан адибнинг эстетик ғоялари, қарашлари бадиий образларга сингдирилган ҳолда ифодалангани боис, юксак қадр-қиммат топади. Бетакор мазмун-моҳият касб этади. Эстетик ҳодиса сифатида бадиий маданиятда янги саҳифа бўлиб қолади. Фитрат, А.Қодирий, Чўлпон, Ойбек, М.Шайхзода, Миртемир, Зулфия, И.Султон, А.Мухтор, О.Ёкубов, П.Қодилов, У.Назаров, Р.Парфи, Ш.Холмирзаев, Ў.Ҳошимов, А.Орипов, Ж.Камол, Н.Аминов сингари ижодкорлар ижоди нафақат туркий халқлар адабиётида, шунингдек, жаҳон бадииятида ҳам бетакор гўзаллик ҳодисасидир, деган нуқтаи назар олимларимиз ижодий изланишлари меҳварини ташкил қилади.

Юқоридаги мулоҳазалардан келиб чиқадиган айрим хулосаларимиз куйидагилардан иборат:

1. Адабиётшунослигимизда адабий ҳодисаларни, бадиий асарларни, ижодкор феноменини маънавий маданиятнинг, миллий қадриятларнинг ўзига хос тарзда намоён бўлиши тариқасида ўрганиш, баҳолаш, илмий хулосалар чиқариш тамойили қарор топди.

2. Адабиётшуносликнинг ҳам адабиёт ва санъат сингари давр дидини, миллатнинг бадиий-эстетик савиясини, жамият маънавиятини камол топдиришда бетакор ўрни бор. Илм аҳли ўз замонасидаги ана шу юксак масъулиятни теран англаган ҳолда, адабиётни, маданий-тарихий-диний меросни умубашарий қадрият сифатида ўрганиши, баҳолаши, асносида, назарий умумлаштириш маданияти тобора такомиллашиб бормоқда.

3. Кенг ўқувчилар оммаси илм аҳлидан, аввало, бадиий асар ва ёзувчи феноменини тушунтириб беришни кутади. Шу маънода, ана шу бир-бири билан узвий боғлиқ икки ҳодиса миллат тарихий тараққиётининг муайян босқичидаги маданиятнинг, маънавий-интеллектуал даражасининг бир белгисидир, деган тамойил етакчилик

қилмоқда. Бадий адабиётнинг умумий ҳолати адабиётшунослик илмининг ҳам даражасини белгилаб беради. Тарих, фалсафа, дин, санъат, кино, театр, мусиқа, тасвирий ва амалий санъат ижодкор шахсига нечоғлиқ катта таъсир кўрсатаётган пайтда, асарларни ана шу омиллар синтези сифатида ўрганиш, ўзлаштириш тамойили кучайди. Тарихий, қиёсий, биографик таҳлил методи тобора устувор мавқе касб этиб бормоқда.

Энди, кемтикликлар, етишмовчиликлар ҳақида бир-икки оғиз мулоҳаза.

Биринчидан, ёш тадқиқотчи ёхуд атоқли олим бўладими, у ёки бу масала хусусида илмий иш ёзишга тараддудланар экан, изланишни библиография тузишдан бошлайди. Шу маънода, библиография илмий тадқиқотнинг бисмиллоси, дейиш мумкин. Таниқли адабиётшунос Шерали Турдиев билан Бойис Қориев (Олтой)нинг "Ўзбек адабиётшунослиги ва танқидчилиги библиографияси" (1900-1941 йиллар)нинг тўлдирилган иккинчи наشري юзага келди. Албатта, у библиографик кўрсаткичларга бўлган катта ташналик олдида бир томчи, холос. Ваҳоланки, наср, назм, драматургия ва ҳоказо адабиётнинг барча тур ҳамда жанрлари бўйича яратилган адабиётшунослик тадқиқотпарига, газета ва журнал мақолалари жамланган библиографияларга нисбатан маънавий-интеллектуал эҳтиёж ҳамон долзарб бўлиб қолмоқда.

XX аср тонгидан бугунги кунгача вақтли матбуотда, даврий нашрларда эълон қилинган адабиётшунослик ва танқидчилик асарлари библиографиясини яратиш бугунги куннинг энг муҳим талабларидан биридир.

Иккинчидан, Нинель Владимированинг "XX аср ўзбек насри ривожини ва бадий таржима муаммолари" тадқиқоти билан Иброҳим Ғафуровнинг "Таржимашунослик асослари" ўқув қўлланмаси таржимашунослик тарихи ва назариясини яратишда нуфузли ўрин тутди. "Жаҳон адабиёти" журналининг ташкил этилганига ҳам йигирма йил бўлаяпти. Шу орада, жаҳон классикасининг баркамол намуналари ўзбек китобхонининг маънавий мулкига айланди. Ҳомердан тортиб Платон, Аристотель, Данте, Шекспир, Толстой, Достоевский каби жаҳон бадий сўз сеҳргарларининг, Конфуций, Низомий, Деҳлавий, Румий, Аттот сингари Шарқ маънавияти гултожлари миллий маданиятимиздан собит ўрин олди. Бадий-илмий асарлар таржимасининг улкан хирмони кўтарилди. Ва, лекин, кейинги йилларда Иброҳим Ғафуровнинг муқаддас "Қуръони карим"нинг тўрт муаллиф томонидан амалга оширилган ўзига хос таржималарининг маънолар теранлигига бағишланган муҳташам тадқиқотидан бўлак, маданий ҳаётимизда из қолдирган чиқишлар кузатилмаяпти. Аслиятлардан (инглиз, француз, немис, испан, араб, хитой, япон, ҳинд тилларидан) таржима қилаётган таржимонларнинг янги авлоди етишди. Бу мустақилликнинг бетимсол шарофатидир. Эндиликда, таржимашуносларнинг янги авлодини тарбиялаш, вояга етказиш вазифаси турибди. Илмимизда таржимашуносликни мустақил фан сифатида намоён этиш масъулияти ҳам бор.

Учинчидан, бадий-эстетик тафаккурнинг бошқа фан соҳалари билан алоқаси кучайиши натижасида, ушбу йўналишлар билан боғлиқ кўплаб янги терминлар пайдо бўлди. Абсурд, абсурд санъат, авангардизм, аксиология, алеаторика, аналитик эстетика, антифазис, антроморфизм, апокалипсис, ассоциация, астеизм, астрофизм, атрибуция, аттикизм ва ҳоказо. Адабиёт назарияси, эстетика, фалсафа билан боғлиқ адабиётшунослик терминларининг қомусий луғатларини яратишдек гоят самарали ва завқли, машаққатли юмушлар ҳам адабиётшунослигимиз зиммасида.

Хуллас, адабиётшунослик илмини жаҳон андозалари даражасига кўтариш бора-сидаги шарафли изланишлар унинг келажагига катта умид уйғотади.

*Рухсора ТЎЛАБОЕВА,
тадқиқотчи*

БОЛАЛАР ХАРАКТЕРИНИ ТАСВИРЛАШДА КУЛГИНИНГ ЎРНИ

Бадий адабиётда яратилган мукаммал характерлар ўқувчи қалбидан жой олади, китобхон хотирасидан узоқ муддатгача ўчмайди. Шу сабабли ҳам, бундай қаҳрамонлар катта-кичик учун барабар севимли бўлади. Биз мулоҳаза юритаётган масала ҳам катта-кичик учун бирдай қадрли бўлган қаҳрамонлар, яъни, болалар адабиётидаги бизга таниш бўлган образлар, характерлар хусусидадир.

Бунга мисол қилиб, Худойберди Тўхтабоев яратган қаҳрамонларни келтирдик. Муаллифнинг “Сариқ девни миниб” романи бола характерини мукаммал даражада тасвирлаб берган санъат асаридир. Унда қаҳрамон руҳий олами баъзан жиддий, баъзан эса комизм билан йўғрилган ҳолда гўзал тасвирланган.

Адабиётшунос олим Абдуғафур Расулов “Сариқ девни миниб” асарида ровий масаласига тўхталиб, қаҳрамон ва ровий бирлиги, ёзувчининг ҳикоя йўсини ва услуби ҳақида батафсил фикр юритади.

Ҳақиқатдан ҳам асарнинг ушбу йўсини ёзувчининг ўзига хос услубини намоён этади. Бу услубдан қаҳрамоннинг “ким”лиги бора-бора аниқлашади. Қаҳрамоннинг руҳият қирралари ёзувчи услуб маҳорати натижасида сайқал топган.

Асарда яна бир қирра комизм етакчилиги мавжуд. Комизм — комедия сўзи ўзига алоқадор бўлиб, юнонча *comikos* — кулгили ва *ode* — қўшиқ маъноларини англатади.

Комедиянинг моҳияти — комик конфликтга боғлиқ бўлиб, унда “ҳаёт ўз-ўзини инкор қилади”, яъни, аслида, хунук, зарарли, разил ва нопок хулқли инсон (мазмун) ўзини яхши, илғор, пок, одамий қилиб кўрсатса (шакл) ёки бунинг аксича ҳолатда бўлса, кулги келтириб чиқаради, деган фикрни билдиради Белинский. Демак, комизм — ҳаётга, воқеликка кулги аралаш муносабат, инсон кўнглининг кулги йўли билан покланишидир. Бу борада адабиётшунос Сувор Мелининг “Комик катарсис” номли мақоласида батафсил фикр юритилган. Адабиётшунос “комик катарсис” тушунчаси орқали инсон руҳияти нозиклигини очиқ беради. Қаҳрамон кулгили вазиятларга тушиб қолар экан, ўзи ҳам кулади, кулиш баробарида кўнгли ғуборлардан тозариб боради.

Худойберди Тўхтабоевнинг болаларга бағишланган барча асарларида ёзувчи болалар оламига чуқур кириб боради. Бунинг сабаби, ёзувчи бола руҳиятини яхши билганидир. Бу ҳақда ёзувчининг ўзи шундай дейди: “Руҳи — дунёси пок бўлган, тарбияга қулоқ соладиган, савоб ва гуноҳни билишга интилаётган, руҳи гўзалликка талпинаётган болалар дунёсида ишласам қалай бўларкан, деб ўйлай бошладим ва қарор ҳам қабул қилдим.

Болалар, ўсмирлар дунёсига паққос ўтиб кетдим. Собик “Ёш гвардия” нашриёти, “Гулхан”, “Ёш куч” журналлари, “Истеъдод” жамғармаларида раҳбар лавозимларида ишлаб, бола ва ўсмир руҳидаги гўзаллиқни ҳимоялашга эътибор бердим”.

Ёзувчининг маҳорати, узоқ давом этган изланишлари, бола руҳиятини яхши ўргангани, болаларга бўлган муҳаббати — буларнинг барчаси унинг гаройиб қаҳрамонларида бўй кўрсатди. Бу қаҳрамонларни бугунги кунда болалар характерининг намунаси сифатида бемалол кўрсатиш мумкин.

Биз эътибор қаратган масала бола ички дунёси, руҳияти, кечинмалари – унинг характери тасвири хусусида. Адиб яратган образларда болалар характери ниҳоятда бетакрор ифодаланган. "Сариқ девни миниб" асари бола характерини беғубор кулги орқали юзага чиқарган ажойиб асар, дейиш мумкин. Бу асар айнан комизм, ҳаётбахш кулги устунлиги билан жаҳон адабиётининг йирик вакиллари эътирофига сазовор бўлган. Жумладан, болалар адабиёти масаларига бағишланган бир анжуманда машҳур италян болалар ёзувчиси Жанни Родари "Сариқ девни миниб" романи ҳақида тўхталиб, бу асар менга ўзининг бой фантазияси, ҳаётбахш юмори билан маъқул бўлди, деган эди. Худди шу асар немис тилида чиққанида туркшунос олима Дорас Шульц адибга ўзбек тилида мактуб йўллаб, роман қувноқ ўзбекона кулгиси билан немис китобхонига маъқул тушганлигини таъкидлайди. Таниқли болалар адиби Альберт Лиханов "Беш болали йигитча"нинг Москвадаги нашрига ёзган сўз боши мақоласида асардаги ғамгин оҳангга жўр бўлиб, уни нурлантириб турган ҳаётбахш юморга катта баҳо беради. Ёзувчининг ўзи бу ҳақда: "болалар табиатан қувноқ бўлади, унинг мурғак қалби эркалашни, эркаланишни ҳамиша талаб қилиб туради... асар бошдан-оёқ фожиа тасвиридан иборат бўлганида, менинг ёш китобхонларим қалбига изтироб сизмай, зерикиб қолиши, китобни ташлаб қўйиши мумкин эди... болалар қалбини ром қилиб олам, деган ёзувчи бола қалбининг доимий йўлдоши ва эҳтиёжи бўлган қувноқликдан, ҳаётбахш юмordan, одам боласининг бутун вужудига ором берадиган ана шу ноёб руҳий ҳолатдан узоқ кетмаслиги керак...", дейди.

Худойберди Тўхтабоевнинг "бола"лари дилкашлиги, беғуборлиги ва, албатта, комизм руҳи билан суғорилганлиги билан ажралиб туради. Унинг биргина "Ҳошимжон"ида бола характерининг турли қирраларини кузатишимиз мумкин. Дастлаб, Ҳошимжон билан танишиб борар эканмиз, бу боланинг табиатидаги қувноқлик, кулги-ҳазилга мойиллик жиҳати ойдинлаша боради:

– Ҳошим, – деб чақириб қолди.

– Лаббай, ойижон.

– Нега товўқларга дон бермадинг?

– Нима дедингиз, ойи?

– Нега товўқларга дон бермадинг, деяпман, нима қулоғинг деворнинг остида қолганми?

– Овқатини ўзи топиб есин-да. Токайгача текинхўрлик қилишади, – деб гапни чалғитмоқчи бўлдим.

– Вой ўлмасам, сувам бермаганга ўхшайсан.

– Ойи, товўқлар сув ичмайдиган бўлиб кетган...

– Шунақами?

– Ҳа, шунақа.

Ножўя гап айтиб қўйган бўлсам керак, ойим катта калтакни олиб қувлашга тушди. Уч марта ҳовлини айландим-да, кўча эшиги олдига бориб эгилиб салом бердим ва бир ҳатлаб ўзимни кўчага олдим. (Худойберди Тўхтабоев. Сариқ девни миниб. Тошкент. "Ёш гвардия" нашриёти. 1982 йил. 17-18-бетлар).

Қаҳрамонлар комизм руҳида яратилар экан, бу кулги китобхон қалбига ўз беғуборлиги, қувноқлиги билан кириб боради. Ўқувчи бу тасвирлардан енгилгина кулиб қўяди ва боланинг болаларга хос кулгисини ҳис этади. Қаҳрамон комизми маълум шароит асосида юзага келади.

Бу масалани ёритишда ҳам асарлардан айрим парчалар киритамиз.

Ҳошимжон – инженер. Ўзига топширилган вазифани адо этди, яъни, бино қурилишини охиригача битказди. Ўз ишидан хурсанд, мақтовлар-у олқишлар ёғилишини кутиб турибди. Бироқ, тўсатдан кутилмаган воқеа содир бўлди. Бундай бўлиши етти ухлаб тушига ҳам кирмаган эди. Ўз номига мақтовлар аталишини кутиб турган бола бирдан атрофдагиларнинг: "уйнинг канализацияси қани?", "расво қилибсиз-ку!", "хоналарнинг ҳаммаси қийшиқ", "...эшик очилмаган", "Бу уй бўлмабди, кўчага кўприк бўлибди", деган ваҳимали гапларини эшитади.

"Яна гуриллаб кулги кўтарилди. Аммо, бу галги кулгида на қувонч, на шодлик, на таажжуб бор эди. Унда олам – олам ғазаб, олам – олам нафрат мужассам. Ҳаммаси

куляпти. Шу ғазаб, шу нафратнинг ҳаммаси менинг бошимга ёғиляпти... Бир нафас аввал ўзимда йўқ шод эдим, хурсанд эдим, қувончларим бир дунё эди... Энди-чи? Бошим эгилган, кўзимдан милтиллаб ёш оқяпти, йиғлаяпман.

– Жиноятчи! – деди вакиллардан бири.

– Бракчи! – деди бошқаси қўлини бигиз қилиб.

– Қамаш керак! – деб ўшқирди горисполком вакили. – Ушланг уни, ўртоқ Шерматов.

Сеҳрли қалпоқчамни секин бошимга кийдиму кўздан ғойиб бўла қолдим. Қаёққа бораман энди, қайси даргоҳдан бошпана ахтараман? (Ўша асар. 73-74-бетлар).

Сиртдан қараганда, кулгили кўринган бу вазият, аслида, ўз зимнига жамиятдаги битта фожиани яширган. Бу фожа шундаки, ўз касбидан беҳабар “мутахассис”лар, қўлидан келмайдиган иш билан ҳам тап тортмай шуғулланаверадиган “чаламулла”лар масъулиятли касблар билан машғул. Ваҳоланки, ўз ишининг мутахассиси бўлмаган, касбини билмайдиган кадрнинг масъулиятни тўла ҳис қилиши унча ишонарли ҳодиса эмас. Асар мазмунидан маълумки, Ҳошимжоннинг ҳали мактаб ўқувчиси бўлатуриб (қалпоқчаси ёрдамида), инженер бўлиб ишлаши, албатта, ғайритабиий ҳол. Ёзувчи айнан ўша “ғайритабиий ҳол” орқали жамиятни инқирозга етакловчи фожиани кўрсатиб берган. Демак, Худойберди Тўхтабоев бола кулгисига катта муаммоларни юклай билган.

Адиб асарларининг энг кўзга кўринган хусусиятларидан бири – уларда миллий психологиянинг акс этиши. Ёзувчи қаҳрамонларида миллий рух, ўзбекона урф-одатлар, ўзбекона характер кирралари намоён бўлиб туради.

“Сариқ девни миниб” романида ҳаётбахш рух, ҳазил-мutoйиба кайфияти, жонли, ҳаракатчан қаҳрамонлар фаолияти етакчилик қилади. Улар болалар дидига, руҳий-маънавий эҳтиёжига ниҳоятда мос келган.

“Ширин қовунлар мамлакати...” асарида бу ҳолат ўзига хос тарзда намоён бўлади.

“Тўғри, мен ўша йили олтинчи синфда қолиб кетганман, лекин ёмон ўқиганим учун эмас, йўқ, зинҳор бундай деб ўйламанг. Ўша йили сизга очиғини айтсам, бутун мактабимиз бўйича “тўрт” ва “беш” баҳолар запаси камайиб қолган экан. Шунинг учун муаллимлар менга нуқул ё “уч”, ё “икки” қўяверишган. Ўқитувчилар: “Ақромжон, сен ўзи ажойиб боласану лекин, барибир, икки қўйишга тўғри келади-да”, – деб бир неча бор уэр сўрашган”. (Худойберди Тўхтабоев. Ширин қовунлар мамлакати ёки сеҳргарлар жанги. Тошкент. “Чўлпон” нашриёти. 1991 йил. 5-бет).

Парчадан бир нарсани аниқ билиш мумкин: ўқувчи боланинг мактабга, билим олишга бўлган озроқ эътиборсизлиги. Тўғри, бундай ҳолат ҳозирги кун болалари орасида ҳам “оммалашиб” кетган. Бунинг сабабини замон техникаси ютуқлари, информация оқими шиддатининг кучлилиги билан изоҳлаймиз. Аммо, ҳар қандай замонда ҳам, ҳар қандай шароитда ҳам бола дастлабки билимни мактабдан олади. Мактабдан эътиборсизликка ўрганган боладан, улғайгач, жуда катта умидлар кутиш тўғри эмас. Ёзувчи худди шу масалага ғоят нозиклик билан ишора қилади.

Фольклоршунос олим Омонулла Мадаев “Ширин қовунлар мамлакати”даги аччиқ ҳақиқат” номли мақоласида жамиятдаги муаммолар бу асарда кулги остида бериб берилганлигини айтиб ўтади.

Комизм, ҳаётга кулги аралаш муносабат доимо санъатнинг муҳим унсурларидан бири бўлиб келган. Ёзувчи ҳаётда нимани кулги объекти қилиб олиши унинг идеали билан боғлиқ. Идеал қанчалар юксак бўлса, унинг кулги объекти шунчалик кенг доирани қамраб олади. Биз адибнинг асарларида ана шундай кенг маънога эга кулгини кузатамиз.

Умуман олганда, ўзбек болалар адабиётида болалар характери юқоридаги каби белги – хусусиятлари билан биргаликда намоён бўлади.

Худойберди Тўхтабоев яратган болалар характерлари ўз белги – хусусиятларига кўра ўзига хос, бетакрор ва мукамал характерлардир.

Адабиётшунос олим Абдуғафур Расулов таъбири билан айтганда: “ҳар бир мукамал характер – бадий асар жавҳари. Етук характерлар туфайли асар мангу яшаш васиқасини олади. Унинг моҳиятини ўзлик, бетакрорлик, тақдирнинг ўчмас, ёнмас, чопилмас, кесилмас “ёзуви” белгилайди”.

Ўзбекистон халқ ёзувчиси Худойберди Тўхтабоев яратган характерлар ҳам ўз мукамаллиги сабаб “мангу яшаш васиқаси”ни олса, ажаб эмас.

Санъат

Зокиржон ОРИПОВ,
филология фанлари номзоди, профессор

НАВОИЙ НАВОЛАРИ

Заҳириддин Муҳаммад Бобур "Бобурнома"да, Зайниддин Восифий "Бадоеъ ул-вақоеъ"да, Муҳаммад Мирхонд "Равзат ус-сафо"да, Ғиёсиддин Хондамир "Мақорим ул-ахлоқ"да, Зайнулобидин Ҳусайний (XV аср) "Қонуни илмий ва амалий мусиқий"да Навоийни улғу мусиқашунос сифатида таърифлайдилар. Навоий ўзбек мусиқа маданияти ривожига, оғзаки анъанадаги ўзбек устозона мусиқаси тараққиётига бекиёс улуш қўшган улкан санъаткор эканлиги ҳақида ўзбек мусиқасининг билимдонлари Абдурауф Фитрат ва Исҳоқ Ражабовларнинг залварли тадқиқотларида далиллар бор. Навоийнинг ўзи бу ҳақда "Сабъаи сайёр"да шундай ёзади:

*Санъатим анда соз чалмоқ иши,
Билмайин мен каби ишини киши.
Илми адвору фанни мусиқий,
Мендин ул илм аҳли таҳқиқи.*

Бу борада, Зайниддин Восифий ўзининг "Бадоеъ ул-вақоеъ" асарида қуйидагиларни келтиради: "Навоий ҳаёт вақтида унинг:

*Дин офати ул муғбачаи моҳилиқодур, майхорау бебоқ,
Ким ишқидин онинг ватаним дейди фанодир, сармасту яқом чок, –*

матлаъли мустазодига Ҳожи Абдуллоҳ Марварид деган бастакор бир куй яратган. У вақтларда Ҳиротда бу куй чалинмайдиган уй йўқ эди. Бир базмда ҳофизлар шу мустазодни айтаётганларида мажлис аҳли ўз ёқаларини йиртганлар", яъни, таъсири шу қадар кучли бўлган. Навоий ғазалларига куй басталаган илк бастакорлар Ҳожи Юсуф Бурҳон ва Ҳожи Абдуллоҳ Марварид бўлган бўлсалар, бу бастакорлар силсиласи асрлар оша, бизнинг кунгача давом қилмоқда. Неча юз йиллар ўтса ҳам Навоий сўзлари билан айтиладиган ашулалар замонавий тингловчиларга янада кучли таъсир этиб келмоқда.

Навоий хунарманддан яхши сўзини, муҳтож бўлса зарини аямас, жумладан, созанда, хонанда, бастакорларга ҳомий, мураббий, муршид бўлган. Бу ҳақда Заҳириддин Муҳаммад Бобур "Бобурнома"да шундай ёзади: "Аҳли фазл ва аҳли хунарга Алишербекча мураббий ва муқаввий маълум эрмаским, ҳаргиз пайдо бўлмиш бўлғай. Устоз Қулмуҳаммад, Шайхи Ноий ва Ҳусайн Удийким, созда саромат эдилар. Бекнинг тарбият ва тақвияти билан мунча тараққий ва шуҳрат қилдилар". Мусиқа илмида Навоийнинг устози Ҳожи Юсуф Бурҳон ва Ҳожи Абдуллоҳ Марва-

рид каби мусиқачи-бастакорлар ҳам ҳазрат томонидан қўллаб-қувватлаб турилган. Навоий "Мажолис ун-нафоис"да Паҳлавон Муҳаммад, Ҳожа Абдулвафоий Хоразмий, Ҳофиз Шарбатий, Камолиддин Удий каби мусиқада ҳам ўз иқтидорларини намойиш этган ўнлаб фозилларга хайрихоҳ бўлганини билдиради. Навоийнинг ўзи ҳам мусиқа амалиётида ижод этгани баъзи манбаларда ёзилади. Масалан, Заҳириддин Муҳаммад Бобур "Бобурнома"да қайд этадики: "(Алишербек) яна мусиқийда яхши нималар боғлабдур. Яхши нақшлари ва пешравлари бордир". Ҳам воқал мусиқа (нақш) ва ҳам чолғу мусиқа (пешрав) бўйича куйлар яратган деб таъкидланаётган Навоийнинг мусиқа асарларидан баъзилари бизнинг даврга етиб келган, деган тахмин бор. Жумладан, Абдурауф Фитрат ўзининг "Ўзбек классик мусиқаси ва унинг тарихи" китобида "Қари Наво" ёки "Қари Навоий" куйи ҳақида ёзади: "Бу куйнинг жуда эски бир куй экани ҳар томонда сўйланиб турур. Эшитганимизга кўра, Фарғонада ҳам "Қари Навоий" исмли эски бир куй бор. Тошкент мусиқачилари бу куйни "Қари Наво" дерлар. Бироқ, бу исм янглишдир. Алар шул "Қари Навоий" исмини бузиб олганлар. Бухоронинг эски мусиқашуносларининг орасида бу куй Навоий асари бўлгани сўйланадир. Мана шу маълумотлардан сўнг "Қари Навоий" куйининг Алишер Навоий асари бўлгани эҳтимоли кучланиб қоладир". Хулоса шуки, Тошкентда "Қари Наво" деб аталадиган куйни Навоий яратган бўлишлиги жоиз. Замондошларининг гувоҳлик беришича, Навоий миллий чолғуларни яхши билган. Жумладан, Хондамир ёзади: "Ҳазратнинг ўзлари қонуну удда зўр таълим олганлар. Бинобарин, созанда аҳлининг кўпчилиги ҳаммаша олийҳазратнинг мулозаматида бўладилар".

Навоий тутган олий мақом, мусиқадаги чуқур билим у зотга буюк мусиқий устодлар ва истеъдодли мусиқий талабаларни талпинишига, шогирд тушишига сабаб бўлди. Кўпгина мусиқий рисолалар муаллифлари ўз асарларини, Хондамирнинг "Макорим ул-ахлоқ" асарида айтилганидек: "Навоийнинг кутубхонасида ва Навоий томонидан ҳар жиҳатдан таъминланган ҳолда" ёзганлар. Бу жиҳатдан Биноий ҳам Навоийга шогирддир. Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг ёзишича: "Мавлоно Биноий ...бурунлар мусиқийдин беҳабар экандир, бу жиҳаттин Алишербек таън қилур экандур. Бир йил Мирзо (Султон Ҳусайн Бойқаро) Марвга қишлай борганда Алишербек ҳам борур. Биноий Ҳирийда қолур. У қиш мусиқий машқ қилур, ёзгача онча бўлурким, ишлар боғлар. Ёз Мирзо Ҳирий келганда савт ва нақш ўткарур. Алишербек таажжуб қилиб, таҳсин қилур". Сўнг Навоий маслаҳати билан: "Мавлоно Биноий дағи бу фанда рисолалар битдилар". Биноийнинг мусиқашунослик борасидаги ютуқларини Навоий "Мажолис ун-нафоис" ва "Ҳамсат ул-мутаҳаййирин" да олқишлайди. Бу хусусда Хондамир "Макорим ул-ахлоқ"да ёзади: "Закийларга яширин қолмасинки, ёзувчиларнинг касод моллари бу шарофатли замонда фазилатли Амирнинг (Алишер Навоийнинг) илтифотлари соясида тўлиқ қимматга эга бўлиб, ул ҳазратнинг ном-шарафлариға бағишланган балоғат нишонали китоблар, фасоҳатли таснифлар юзага чиқди". Бу "балоғат нишонли китоблар ва фасоҳатли таснифлар" қаторига, Навоий мусиқачиларнинг "назарий маълумотини орттирмақ учун тўрт буюк устозга тўртта мусиқий рисола ёздиргани, рисолаларни фанн-и таълим ёғидан ярарлиқ топмагани учун, энг сўнг Мулло Жомийдан сўраб, бешинчи рисола ёздирганини хабар беради". Бундан ташқари Зайнулобидин Ҳусайний ўзининг "Қонун илмий ва амалий мусиқий" деб аталмиш асарини ҳам Навоий раҳнамолигида яратган. Хондамир Навоий илтифоти билан яратилган мусиқа рисолалари рўйхатиға Маҳмудийнинг "Рисола дар илми мусиқий"сини ҳам киритади. Навоийнинг тоғаси Муҳаммадали Ғарибий ўз даврининг машҳур мусиқашуносларидан бўлган. Ҳазратга таяниб мусиқий рисола тузган деган гаплар юради. Навоий раҳбарлигида, раҳнамолигида, ҳомийлигида ёки даъвати билан яратилган, бизга маълум мусиқа илмига оид рисолалар қуйидагилардир: Абдурахмон Жомий "Рисолаи мусиқий"; Зайнулобидин Ҳусайний "Қонун илмий ва амалий мусиқий"; Камолиддин Биноий "Рисола дар мусиқий"; Мир Муртоз "Рисолаи мусиқий"; Абу Алишоҳ Бўка "Аслул васл"; Ҳожи Шаҳобиддин Абдуллоҳ Марварид "Рисолаи мусиқий"; Маҳмудий "Рисола дар илми мусиқий". Мазкур мусиқий рисолаларнинг муқаддимасида Навоийга мадҳия ёки сулуқатини улуғловчи мақтовлар бор. Масалан, Камолиддин Биноий "Рисола дар мусиқий"да, Зайнулобидин Ҳусайний "Қонун илмий ва амалий мусиқий"да Навоийнинг лутфу

саховати, илму заковати, иймону эътиқодини улуғлаб шеърий мадҳиялар бағишлаган бўлсалар, Абдурахмон Жомий “Рисолаи мусиқий” да “хурматли, мукаррам, азиз дўст (Алишер Навоий) даъвати” билан бу асарини ёзмоққа киришганини ва “шу вайждан ушбу назмни” келтиришини айтади:

*Нафс, тан, илму жон бердинг худованд,
Жонларни танлар билан қилиб пайванд.
Агар айтувчи бепарво деса “тан, тан”,
Куйида ушбу танлар айри жондан.
Тани бежонга жой хок бўлгани яхши,
Тириклар улардан пок бўлгани яхши.*

Зайниддин Восифий қайд этадики: “Олийҳазрат амир Алишер мусиқа илмида ҳам шу қадар маҳорат ҳосил қилган эдиларки, агар муаллими соний Абу Наср Форобий ҳаёт бўлганларида унга шогирдлик сирғасини қулоғига тақиб оларди”. Абдурауф Фитрат ёзади: “Навоийнинг ўзи ҳам мусиқийда бир рисола ёзган деб сўйланмақдир”. Афсуски, Навоийнинг мусиқий рисоласи ҳали топилгани йўқ. Аммо, Навоийнинг адабий-бадиий ва адабий-илмий меросини ўрганар эканмиз, кўз олдимизда улуғ шоир, буюк мутафаккир ва улкан мусиқашунос сиймоси гавдаланади. Чунки, унинг мазкур асарларида мусиқа назарияси ва амалиётига оид турли масалалар кенг, атрофлича ёритилган, ўн икки мақом тизими даврлари, мусиқий чолғулар таснифи ва таърифи ўз аксини топган. Навоий Абу Наср Форобий ва Абу Али ибн Сино илмий-мусиқий қарашларини ривожлантириб, мусиқа илмини ўрганишни асосан икки қисмга бўлади: илми таълиф (композиция илми – мусиқий товушлар-нағмалар тузилишини ўрганувчи фан) ва илми ийқо (мусиқий ритм) ҳамда икки йўналишда олиб боради: илми адвор (ўн икки мақомга оид илм) ва фанни мусиқий (мусиқа санъати).

Хонандалар ва бастакорлар томонидан ашулалар тўплами сифатида фойдаланиб келинадиган баёзларнинг асосий қисмини Навоий ғазаллари ташкил этади. Масалан, ЎзР ФА Беруний номидаги Шарқшунослик институти китоб хазиналарида сақланаётган 43 баёзни ташкил этувчи ғазалларнинг аксарияти Навоийга мансубдир, чунки, Навоий шеъриятининг қиймати, қўллаган шеърий усуллар, вазнлар асрлар давомида буюк мусиқачиларнинг неча авлоди томонидан яратилган мақом ва мақом йўлидаги ўзга мусиқий шакллар қийматига, уларда қўлланилган усуллар, ритмга мутаносибдир. Шунинг учун ҳам неча асрлардан бери, бизнинг кунгача Навоий сўзлари билан ижро этилиб келинаётган ашулалар мақом, сувориш ёки Тошкент – Фарғона мақом йўлларидаги: “Баёт – II”, “Ушшоқ”, “Қўшчинор”, “Қўшчинор – II”, “Чоргоҳ – III” ва бошқалар ўзбек мумтоз мусиқасининг хусну тароватини кўрсатувчи асарлардир. Навоий сўзларига куй басталаш аъёнасининг асосчилари унинг замондошлари – Ҳожи Юсуф Бурҳон ва Ҳожи Абдуллоҳ Марварид бўлсалар, яқин ўтмишда Ҳожи Абдулазиз, Мулла Тўйчи Ҳофиз, Юнус Ражабий, Тўхтасин Жалилов, Фахриддин Содиков, Комилжон Жабборов, Фаттоҳон Мамадалиев, Орифхон Ҳотамов бу аъёнанинг давомчилари эдилар, ҳозирда эса, Абдуҳошим Исмоилов, Маҳмуджон Тожибоев сингари бастакорлар Навоий сўзларига куй басталаш шарафига мушарраф бўлмоқдалар. Адабий ҳамда илмий асарлари қудрати ва қуввати туфайли мумтоз мусиқамиз оҳангларига ҳам янгича бир жило, янгича бир наво ато этган Навоий ўзини “бир банда, фақири ҳокисор, хониваши безътибор” билган, барча хайрли, савобли ишларини беминнат адо этган.

Ёднома

*Тоштемир ТУРДИЕВ,
филология фанлари номзоди*

САМИМИЙ САТРЛАР СОҶИБИ

“Ишонч билан айта оламани, – деган эди академик шоир Ғафур Ғулوم, – шеърятимизга дадил, дидли, равшан ва доно ижодкорлар кириб келмоқда. Улар мен бошлаган шеърни давом эттиради. Ёзолмаган сатрларимни ёзади. Ҳусниддинни ёки Эркинни айтими, Теша Сайдалиевни ёки Ҳамид Нурийни тилга олайми ёки бошқаларни, қисқаси, ҳаммасида кишини ўзига жалб қилувчи нимадир бор!”

Кўриниб турибдики, аллома шоир бир гуруҳ салоҳиятли ижодкорлар қаторида Теша Сайдалиев номини ҳам алоҳида мамнуният билан тилга олар экан “ёзолмаган сатрларимни ёзади” деган башоратида ўз фаолиятининг давомчисини кўраёпти.

Афсуски, шундай ишонч юкланган, жўшқин кайфиятли куйчи 1972 йил 13 октябрда бир кам қирқ ёшида ҳалок бўлди. Фожаи шу қадар тез юз бердики, бу ҳақдаги хабар унинг қўшиқлари радио орқали янграб, шеърлари, ҳамшаҳарлари тўғрисидаги очерк, лавҳалари газеталарда кетма-кет чоп этилаётган кунларга тўғри келди. Шоирнинг қалами, иш столи, бошлаб қўйган шеърлари, муталаа қилинаётган китоблари, асарларининг қаҳрамонлари, муҳаррирлик қилаётган газетаси, хуллас, ҳамма ишлари, ҳамма таниш кишилари бир муддат оғир юк остида қолгандек бўлди. Йўқ, бу юк, бу айрилиқ юкини бир муддат эмас, дўстлари ўз елкаларида узоқ вақт титраб, туйиб туришди.

Халқ назарига тушиш, эътиборига мушарраф бўлиш ҳаммага ҳам муяссар бўлавермайди. Ижодкорни ўша даражага кўтарадиган куч унинг туғма қобилиятидан тортиб, тинимсиз изланишию тиришқоқ меҳнати.

Теша Сайдалиев ижодий изланиши бошқа кўпгина қалам аҳли фаолиятида юз берганидек, мактаб партасида бошланди. Фарқи шуки, ўша мактаб ўқувчисининг биринчи шеъриёқ, республика газетасида, кўринарли саҳифада эълон қилинди, кишининг қобилияти учун бундан ҳам катта ишонч борми? Ҳа, унинг дастлабки шеъри ёшлар газетасида чоп этилганди. Бу унга юқори кайфият, жўшқин эҳтирос, ғурур, ўз ишига ишонч, бахш этганди.

Шоир энг ҳароратли асарларини, асосан, Самарқанд Давлат университетининг филология факультетида ўқиб юрган кезларида битди. Самарқанд ва унинг одамларини тараннум этган “Ёшлигинг”, “Самарқанд ҳиммати”, “Тўйда”, “Аталган сўзлар”, “Ёнма-ён”, “Бир кун гул ғунчасини тақиб ўтдинг, сен” каби шеърларию “Ажойиб кишилар” туркуми шу масканда ёзилди. У ўқувчиларга биринчи шеърлар тўплами “Тухфа”ни ҳам шу ерда тақдим этди. Ёзувчилар уюшмаси аъзолигига ҳам шу ерда қабул қилинди. Чунки, ўсмирлик ва навқирон умрининг асосий қисми шу ерга тўғри келди. СамДУни тугатгач, вилоят газетасида ижодий ҳодим бўлиб ишлади. Бу ерда унинг ажойиб сафдошлари, маслаҳатдошлари бор эди. Д. Файзий, Н. Нарзуллаев, Б. Бойқобилов, Х. Каримов, С.

Орипов каби шоирлар, С. Мирзаев, Х. Дониёров, Н. Шукуров, С. Шермухамедов каби олимлар даврасининг актив қатнашчиси бу ердан осонликча кўнгил узиб кета олмади. Қачонки, она шаҳри Термиз уни ўзида ишлашга чақирганда, бу таклифни ҳам рад этолмади. Бу жойни кўпдан кумсарди, давраларда туғилган маскани ва одамлари билан фахрланиб, гулгун ёниб юракдан куйларди.

Шоир олтмишинчи йилларнинг бошларида Термиз шаҳрига, вилоят газетасига ишга келди. Адабий ҳаракатчиликни бошловчилардан бири сифатида ёш ижодкорларга кўмаклашди. Р. Абдуллаева, М. Сафаров, Ч. Ёкубов, А. Ҳасанов, М. Ханжаров каби ёшларнинг дастлабки асарларини газетага тайёрлаб тушира бошлади. Бу ҳиммат эса, навниҳол бошловчиларда ижодга ихлос уйғотди.

Теша Сайдалиев газетада ишлаш билан бир вақтда, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси вилоят бўлимига масъул котиблик вазифасига тайинланди. Бу вазифада умрининг охиригача фаолият кўрсатди. Шоирнинг асарлари кўпгина ёзувчилар ва адабиётшунос олимлар томонидан тадқиқ қилинган. Улар ажойиб ижодкор фаолиятидаги айрим камчиликларни эътироф этиш билан бир қаторда, унинг ўзига хос фазилатларини ҳам алоҳида кўрсатиб ўтганлар. Ўзбекистон халқ шоири Нормурод Нарзуллаев "Ҳаёт кўшиғини айтиб..." мақоласида уқтиради: "Шоир Теша Сайдалиев ижодида интим лирик шеърлар алоҳида ўрин тутди. Бу шеърларнинг барчасига хос фазилат шуки, уларда нияти холис, муҳаббати соф йигит-қизлар куйланади. Севгида ҳаммага ўрнатилган бўлиш нидоси янграйди". Қаранг, бу ўринда келтирган мисолимизда ҳам фикрлар лўнда, ташбеҳлар содда ва раван. Бу эса, шеърда аниқ мазмун аҳамият касб этган:

*Ишқим аввал бўлса ҳам учқун
Ҳарорати жон эди танга.
Сирлашдим сенда ўша кун
Бу учқундан ёнди аланга.
Алангаки толмас қўл билан
Сенга боғлаб қўйди дилимни.
Шу аланга сўнмас бир умр,
Ёритади ҳаёт йўлимни.*

Ўзбекистон Қаҳрамони Озод Шарофиддинов шундай ёзади: "Теша Сайдалиевнинг кўпчиликлари шеърларида ... жўшқин лиризм кучли эҳтирос ва чинакам ёшлик темпераменти билан қўшилиб кетган. Бу жиҳатдан, айниқса, унинг "Қайна юрак" шеъри диққатга сазовор. Шоир бу шеърида ҳам бошқа шеърларидаги каби соддаликка интилади. Мураккаб ва мавҳум метафоралар қидирмайди, шеърга тумтароқ безак бермайди. Аммо, у шундай жўшқин ва ҳароратли мисралар тузадики, улардаги жўшқинлик юксак поэтик кайфият туғдиради".

"Теша Сайдалиев учун хос хусусиятларидан бири шундаки, – деб ёзган эди унинг "Тухфа" шеърлар тўплами ҳақидаги тақризиди филология фанлари доктори Маҳмудали Юнусов – у баъзи ёшларда учрагани каби бирор муносабат туфайли шеърлар ёзмай, ўзини тўлқинлантирган, қаттиқ ҳаяжонга солган ҳодисалар тўғрисида ёзади".

Бу бир жиҳатдан ҳақ гап. Шоир нимаси биландир нигоҳини тортган нарсаларни узоқ кузатади, текширади, муҳим штрихларни номуҳимларидан ажратади, фарқ қилади, мавзунинг аҳамиятини аниқлагач, содда, ихчам бандларда ўз ҳиссиётларини нақшлайди.

Теша Сайдалиев ижодининг мавзуи Гётеннинг "Ҳар бир ёзувчи ўз асарида маълум даражада ўзини акс эттиради", деган доно гапини эслатади. Бинобарин, бу гап ёдга олаётган ижодкоримизга ҳам озми-кўпми хосдир. Эътибор беринг. Шоир Термизда туғилди. "Термизданман" шеърини ёзди. Самарқандда таҳсил олди. Самарқанд ҳақида қатор шеърлар, туркум яратди. Умрининг асосий қисми Сурхон минтақасида ўтди. "Сурхон садолари" китоби юзага келди. Бу ажойиб минтақанинг одамлари юрагидан жой олди. Шоир уларга бағишлаб "Сен ўтган кўчаларда", "Излар", "Дўстларим" каби шеърларини битди. Ва, ниҳоят, газета-журналлар ҳам унинг ҳаёт тезлигида чарх ураётган ҳаёлини жалб қилди. "Фазогир Ватан", "Шодиёна", "Кўзларимга йўламас уйқу" асарлари шу боисдан дунёга келди. Булар бадиий жиҳатдан пухта ёзилган.

Фикримизга далил тарзида ушбу сатрларга эътибор берайлик:

*Бир кун гул гунчасин тақиб ўтдинг, сен,
Бир кун ҳаё билан боқиб ўтдинг, сен.*

*Бир кун дарё каби оқиб ўтдинг ,сен,
 Ҳар гап ишқ гулханин ёқиб ўтдинг, сен.
 Билмайин, қандайин кўйга қолдим, мен,
 Билай деб, ўзимни ўйга олдим, мен
 Бу не деб, тунлари ўйга толдим, мен
 Қалбимнинг урушин кўйга солдим, мен.*

Шеър шу хилда давом этади. Тинглаяписми, мусикадай эшитилаяпти. Нақадар тиниқ эшитилаяпти.

Шоирнинг архивидан "Лайлининг мактублари" деган қисса қўлёзмалигича топилди. Бунинг устига, у ҳали тугалланмаган экан. Айрим бобларини газетхонларга тақдим этган вилоят газетасининг шарҳлаб ёзишича, шоир бу асарни ёзишга астойдил киришган. Ижодда ўзига маълум даражада малака, тажриба пайдо бўлганлигига ишонч яралгандан сўнггина, насрий асар ёзишни бошлаган. Хат шаклида таркиб топган мазкур қиссада Лайлининг ҳаётга бўлган муносабати, ўзини тутиши, қобилияти хатдан-хатга ўтган сари очилиб боради. Ижодкор икки ёшнинг севгиси баҳонаси билан ҳаётини масалаларни ўртага ташлар экан, поёнига етказмасдан чала қолган архивдан Лайлининг бор-йўғи йиғирма хати топилди.

Муаллиф асарни бундан кейин қандай тартибда давом эттирмакчилиги номаълум. Маълуми шуки, "Лайлининг мактублари"дан бирида, Мажнуннинг мактублари ҳам эслатилган. "Мажнуннинг мактублари" композицион қандай қурилмага эга бўлиши керак эди, бу ҳақда ҳам муаллифнинг нияти номаълум. Маълуми шуки, уни Лайлининг хатлари билан бирлаштириш масаласи қўндаланг бўлиб турибди. "Лайлининг мактублари"дан шунчаки хабардор қилиш мақсадида эмас, балки асарнинг руҳини бериш, оз бўлса ҳам унинг ҳақида ўқувчига тасаввур қолдириш ниятида, ундан "Бешинчи мактуб"ини келтириш билан қифояланамиз. Балки, бу хат гапларимиздан ҳам кўра, ўқувчиларга муҳимроқдир.

"Жоним, Асалим! Шунча вақт ўтибди. Вақтнинг бунча тез ўтишини қаранг-а! Иш билан бўлиб, одам ҳеч билмаскан. Янги йилни яхши ўтказибсиз, хурсандман. Соғлигимни сўрабсиз. Шукур, ҳозир яхши ҳис этаяпман ўзимни. Руҳим ҳам тёттик, иш қобилиятим ҳам ёмонмас, кайфиятим ҳам. Ҳаммаси ўтиб кетди. Энди бундай бўлишига йўл қўйиш ҳеч мумкинмас. "07"ни эсласам уяламан. Қулмасмикансиз устимдан? Шу хавотирлик ҳисси мени кўп қийнайди. Фақат... менинг ишончим меҳрига тупурмасангиз, бас. Вой, нималар деяпман. Узр. Қўрқаман-да. Мени тушунасиз, тўғри тушунасиз, деб ўйлайман. Шеърларимнинг барини бир жойга тўпладим. Сиздан қаттиқ илтимос қиламан, қаттиққўл редактор бўлсангиз, Зулфия опа менга ёзган бир мактубларида: "Дарахтнинг ҳар гули ҳам мева беравермайди", деган эдилар. Менинг ёзган шеърларимнинг қўлчилиги ана шунақа: ел турса учиб кетадиган, мағизга эга бўлган нафис шеърлар деярли йўқ.

Лекин, мен сиз билан бўлган дўстликдан бирор қора манфаат излаётганим йўқ, гапнинг очиги-да. Шунинг учун сизнинг ҳаққоний ва қатъий фикрларингизни кутаман. Ҳақиқат ва танқидни тан олиш поэзияда ўсишнинг ягона йўли, "Лола"нинг бошқа нусхаси йўқ, маъқул бўладими ҳали, йўқми, деб, машинкада бостирмадим ҳам. Қатъий ҳукмингизни кутаман. Агар шоир сифатида маъқулласангиз, унга ҳам бераман: ишлайман, нашр эттираман.

Агар мумкин бўлса, ўн кун ичида кўриб чиқиб, мулоҳазаларингизни ёзиб юборсангиз, кейин мен уларни (шеърларимни) машинкада бостирсам. Агар мумкин бўлса, шеърларимни ҳам қайтариб юборсангиз, маълум келмайдими, жоним?

Менинг қимматлигим!

Баъзан юрагимнинг соғинчини қондириш учун нима қилиш керак, деб ўйлаб қоламан. Сизни топиб, юрагимга жойлаб олгим келар. Сиз бундай соғинмасангиз керак. Шундай ўйлаб, баъзан кўрқиб кетаман. Менинг бу севишларим сизга оғир ботмасмикан, "надоедатель" қилмасмикан?

Сизнинг меҳр билан балқиб турган нурли юзингиздан, пайваста қошларингиздан, кўзингиздан меҳр билан, оҳиста ўламан.

*Сизни кучиб,
 ЛАЙЛИНГИЗ!"*

Теша Сайдалиев меросини ўрганиш лозим. Унинг ижоди шунга муносиб.

Гулқайчи

Турсунбой АДАШБОВ

АЖИБ ҲАНГОМАЛАР

Лагиф суҳбат

Таниқли шоира
Ҳалима АҲМЕДОВАга

*Асарлари юлдузлардай порлайди,
“Латиф суҳбат” даврасига чорлайди.
Тингловчилар саволидан ҳормайди,
Иўқламаса эшик қоқиб бормайди.
Сўроқлари сизга бўлгай шамчироқ,
Қойиллатиб гўзал шеърлар яратиб,
Ҳалимадай собит бўлган яхшироқ.*

*Кўниб кетган қалам, қогоз ҳарбига,
Муҳрланган мисралари қалбига,
Ҳамоҳангдир юрагининг зарбига.
Демак, уни, бўлмас асло ўчириб,
Бўтакўзлар олса ҳамки кўчириб,
Ғийбатлардан ҳоли, йироқ, кўнгли оқ,
Ҳалимадай комил бўлган яхшироқ.*

Устознинг ўзи келар

Сўзнинг ўқдан фарқи йўқ,
Ким уни кишанлайди?
Латифбойнинг гапига
Баъзилар ишонмайди.

Маълумки, жорий йилнинг
Гўзал ойи март эди.
Шу боис, уч-тўрт тадбир
Ўтказмоқлик шарт эди.

Буюк устоз Миртемир,
Юзга тўлган кун эди.
Меҳмонлар турна қатор,
Муҳлислар мамнун эди.

Шу маҳал бир жўрамиз,
Аста келиб қошимга
Деди: – Ака! Юбилярни,
Ким обкелар мошинда?

Товонимни тешса ҳам
Биродарим сўзлари
Дедимки: – Устоз бардам,
Кириб келар ўзлари...

Бу кимсани, аслида,
Ҳа, танийсиз биласиз.
Сабаби, хизматчилик,
Салом-алик қиласиз.

Асли, у илмий ходим,
Ишлар шу кошонада.
Бирозгина такаббур,
Кўзойнак пешонада...

Кутилмаган “таклиф”

Бу галги ҳангомадан,
Ёқангизни ушлайсиз:
– Латифбой! Қўйсанг-чи, – деб,
Тиззангизга муштлийсиз.

Айтилмаган қўшиқнинг
Созланмаган куйига
Жўр бўласиз ноилоҳ,
Ҳайрон қолиб қуйида.
Ўша жўрам сим қоқди,
Файнбергнинг уйига.
Гўшакни олди аёл,
Йўқловдан ҳардам хаёл.
– Эртага учрашувга
Шоир оғам борсинлар.
Олийгоҳда қотириб,
Шеър ўқиб юборсинлар...
Бу таклифдан опанинг
Бўлари бўлган эди.
– Узр! Икки йил олдин
Аркадич ўлган! – деди.

Аёлларнинг суҳбати

Тол остида уч-тўрт хотин
Суҳбатлашар эрта-кеч.
Гал беришмас бир-бирига,
Тугамас сўзлари ҳеч:
– Тўпаниссо келинидан
Топди обрў, барака,
Лотарея билетиға,
Гилам ютди Нор ака.
– Пешайвонда тўйга олган
Пахта турар савоқсиз.
Ошхонамиз битди, аммо,
Томи ҳамон сувоқсиз.
– Ўтган кун тушдан кейин
Қулай фурсат топиб денг.
Марямхонни кўриб қолдик,
Қиз кўрибди попукдек.
– Билдингларми очикмикан,
Бог кўчада газхона?
– Вой, ўлмасам, сут қўйгандим,
Чиқиб кетди эсхонам.
Маҳалламиз аёллари,
Шаддод, дилкаш ҳарқалай.
Суҳбатлари чала қолиб,
Хуфтон чоғи тарқалар...